

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRRLIGI
MAGTYMGULY ADYNDAKY TURKMEN DÖWLET
UNIWERSITETI

Romanguly Mustakow

Daşary ýurt edebiýatynyň taryhy

**(Daşary ýurt dilleri we edebiýaty fakultetiniň roman-
german dilleri we edebiýaty we türkmen dili we
edebiýaty hünärleri üçin okuw kitaby)**

1-nji kitap

**Türkmenistanyň Bilim Ministrligi tarapyndan
hódürlenildi.**

Aşgabat - 2010

**GARAŞSYZ, BAKY BITARAP TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaytalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaytalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Sözbaşy

“Daşary yurt edebiýatynyň taryhy” okuw kitaby daşary yurt dilleri we edebiýaty fakultetiniň roman-german dilleri we edebiýaty hünärleriniň okuw maksatnamasynyň esasynda taýýarlanyldy. Şeýle-de bu okuw kitabyňa girizilen ýazyjylaryň we şahyrlaryň döredijiligi Türkmenistanyň orta mekdeplerinde-de öwrenilýär.

Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Beýik Galkynyş we Täze özgertmeler zamanasynda alyp barýan il-ýurt bähbitli syýasatynda bilim ulgamyny dünýä derejesinde ösdürmek boýunça täze wezipeler öňde goýuldy. Hormatly Prezidentimiziň 2007-nji ýylyň 15-nji fewralynda çykarylan “Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda” Permanyna we 4-nji martyndaky “Bilim-terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakynda” Kararyna laýyklykda orta we ýokary mekdeplerde okuw maksatnamalaryny täzelemek we şolara laýyklykda orta mekdepleriň okuwçylaryny we ýokary okuw mekdepleriniň talypalaryny okuw kitaplary bilen üpjün etmek ýurdumyzyň in bir derwaýys, wajyp meseleleriniň birine öwrüldi.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň dünýä derejesinde alyp barýan işeňňir daşary syýasaty türkmen halkynyň bagtly şu gününiň we ýagty gelejeginiň bähbitlerine hyzmat edýär. Hormatly Prezidentimiziň bütin dünýäniň halklary bilen ysnyşykly, dostluk-doganlyk gatnaşyklarynyň ösdürmäge ýardam edýan “açyk gapylar” syýasatynyň esasynda ABŞ, Russiýa, Germaniýa, Italiýa, Ýaponiýa, Hytaý, Türkiýe, Eýran, arap döwletleri we başga-da dünýäniň dürli künjeklerinde ýerleşen döwletleriň Türkmenistanbilen gatnaşyklary we syýasy, ykdysady, medeni hyzmatdaşlygy günsaýyn ösýär.

Dünýa döwletleri bilen şeýle gatnaşyklaryň ösen döwründe ýokary okuw mekdeplerinde şol ýurtlaryň dillerini, edebiýatyny, medeniýeti gowy bilýan hünärmenleri ýetişdirmek örän möhüm ähmiýete eýedir. Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň Daşary yurt dilleri we edebiýaty fakultetiniň roman-german dillerini we edebiýatyny öwrenýan talyplar daşary yurt dilleri bilen bir hatarda şol ýurtlaryň edebiýatyny-da öwrenýarler, sebäbi dil öwrenmekde edebiýat aýratyn möhüm orun tutýar. Şeýle-de her bir ýurdyň edebiýaty şol ýurduň halkynyň medeniýetiniň, taryhynyň, şol sanda şol halkyň dünýagaraýyşynyň esasyňy düzýar. Şol sebäpli daşary yurt edebiýatynyň taryhy dersi diňe bir hünär öwrediji dersleriň hataryna girmän, ol talyplaryň dünýagaraýyşlaryny, olaryň gözýetimini giňeldýan ders bolup durýar.

Bu okuw kitabynda esasan Ýewropa we ABŞ-nyň edebiýatlary gadym döwürlerden biziň döwrümize çenli yzygiderlikde beýan edilýar. Günbatar Ýewropa, ABŞ-nyň edebiýatynyň ösüşiniň gözbaşy grek-rim edebiýatyndan, ýagny antik edebiýatdan başlanýar.

Şu "Daşary yurt edebiýatynyň taryhy" okuw kitabynda antik edebiýaty, orta asyrlar we Täzeden Döreýiş döwürleriniň edebiýatynyň taryhy, ösüş döwürleri, žanrlary we görnükli şahyrlarynyň we ýazyjylarynyň döredijiligi beýan edilýar. Şeýle yzygiderlikde XVII asyrda dörän klassisizm, barokko usullary we olara degişli edebiýatyň taryhy yzarlanýar. Şeýle-de Ýewropa edebiýatynda uly ösüş basgançagy bolan XVIII asyr Magaryfçylyk edebiýaty, XIX asyrda ösüp kemala gelen romantizm, realizm akymalarynyň wekilleriniň döredijiligi derňelýar. XIX asyryň ikinji ýarymynda, XX asyrda ýüze çykan täze edebi ugurlaryň we akymalaryň derňewine bu okuw kitabynda uly orun berilýar.

Gomeriň “Iliada” we “Odisseýa” poemalary, Eshiliň, Sofoklyň, Ewripidiň tragediýalary, Aristofanyň komediýalary, Dante Aligýeriniň “Ylahy komediýa” atly poemasy, Şekspiriň, Serwantesiň, Lope de Weganyň eserleri, Balzagyň, Dikkensiň, Mark Tweniň, Jek Londonyň, Hemingueýiň, Antuan de Sent-Ekzýuperiniň dünýa edebiýatynyň altyn hazynasyna girýan eserleriniň derňewine bu okuw kitabyňyň sahypalarynda uly orun berilýar. Şeýle-de bu okuw kitabyňa rus edebiýatynyň we dünýa edebiýatynyň ýazyjy şahyrlary barada baplar girizildi.

Ýazyjylaryň, şahyrlaryň döredijiligine, olaryň ýazan eserlerini derňemekde, olara baha bermekde hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Döwlet adam üçindir” diýen şygary bu kitabyň ylmy-usulyýet esasyny düzýar. Şonuň üçin kitapda dünýa edebiýatynyň altyn hazynasyna girýan ynsanperwerlik ideýalaryna ýugrulan eserler talyplara öwredilýar.

Bu okuw kitaby diňe bir roman-german dillerini we edebiýatyny öwrenýan hünärler üçin niýetlenmän eýsem ýokary okuw mekdeplerinde daşary yurt edebiýatynyň taryhy dersini öwrenýan beýleki hünärleriň talyplaryna, orta mekdep okuwçylaryna we mugallymlaryna-da okuw gollanmasy bolup biler.

Bu okuw kitabyňyň 1-nji kitaby daşary ýurt edebiýatynyň taryhynyň antik döwrüň edebiýatyndan başlap XIX asyra çenli döwri öz içine alýar.

Günbatar Ýewropa edebiýaty

Giriş. Antik edebiýaty barada düşünje

Her bir halkyň edebiýaty onuň dünýägaraýşyny, durmuş tejribesini, onuň ylymda, tehnikada gazanan üstünliklerini özüne siňdirýär we belli bir özboluşly medeniýeti döredýär.

Gadym döwürlerde Günbatar Ýewropada, has takygy Gresiýada we Italiýada biziň eýýamymyzdan öň VIII asyrdan biziň eýýamymyzyň V asyrlary öz içine alýan döwürde döran edebiýata Italýanyň Täzeden Döreyiş döwrüniň gumanistleri „antik edebiýaty“ diýip at beripdirler.

„Antiquus“ sözi latyn dilinde „gadymy“ diýmekligi aňladýar. Italýan gumanistleri antik edebiýaty diýende gadymy grek we Rim edebiýatyny göz önüne tutupdyrlar. Sebäbi şol gadymy medeniýetiň, edebiýatyň esasynda Ýewropa edebiýaty, medeniýeti kemala gelipdir.

Antik edebiýaty tarhyna ýüzlensek ol diňe bir Gomeriň „Iliada“ we „Odiseýa“ poemalaryny, Eshiliň, Sofoklyň, Ewripidiň tragediýalaryny, ýa-da Aristofanyň komediýalary ýaly çeper eserleri öz içine alman ol örän köp temalara, žanrlara, ugurlara degişli bolan bir giden edebiýaty öz içine alýar. Şol edebi ýadygärlikler şu günlere çenli hem öz gymmatyny ýitirmän gelýär.

Ýewropa ýurtlarynda XIV-XVI asyrlarda Täzeden Döreyiş döwrüniň gumanistleri antik edebiýatynyň ajaýyp nusgalaryny täzeden döredip, täze ruhly, ynsanperwer eserler döredipdirler. XVII asyrdan antik edebiýatynyň eserlerine, olaryň ajaýyp çeperçilik

tärlerine,žanrlaryna,usullaryna daýanyp Ýewropa edebiýatlarynda klassisizm usuly kemala gelýär we ol edebiýatyň ösüşinde täze bir döwri açýar.Antik edebiýatynyň täsiri ondan soňky döwürlerde-de,XX asyr Ýewropa edebiýatynda-da aç-açan duýulýar.Antik edebiýatyň sýužetlerine esaslanyp uly göwrümlü eserler döredilýär.Antik edebiýatynyň täsiri XX asyr türkmen edebiýatynda-da duýulýar.Türkmen edebiýatynda roman,hekaýa,nowella,komediýa,basnýa,sonet ýaly edebi žanrlar kemala gelýär.

Antik edebiýaty barada aýdylanda şol döwürde bu edebiýat bilen baglanyşykda edebiýaty öwreniş, filologiýa, taryhy ýazgylar, hukuk öwreniş, dilewarlyk sungaty, filosofiýa, grammatika ýaly ylymyň birnäçe ugurlary döräp olar öz gezeginde dünýä medeniýatiniň, ylymynyň ösmegine güýçli täsir edipdir. Şeýle sebäplere görä antik edebiýatyny öwrenmek uly ähmiýete eýedir.

Antik edebiýatynyň dörän ýerleri

Gadym döwürlerde grekler Balkan ýarymadasynda,Egeý deňziniň adalarynda,Kiçi Aziýanyň günbatar çäklerinde ,Sitsiliýada,Appenin ýarymadasynda ýaşapdyrlar.

Rimliler rowaýatlara we taryhy ýazgylara görä Troýa şäheri grekler tarapyndan basylyp alnandan soň onuň ilaty batyr Eneýiň baştutanlygynda deňziň üsti bilen Italiýa barýarlar.Olar ilki Rimiň töwereginde ýerleşen Latsium diýlen ýerde mekan tutup soň tutuş Italiýany basyp alýarlar.Soňra Rim imperiýasy kem-kemden Ýewropanyň köp ýurtlaryny,şol sanda Gresióany, Alynky Aziýany,

Demirgazyk Afrikany, Müsüri basyp alýarlar. Grek medeniýeti Rim medeniýetinde has gadymy bolup Rimliler soňra köp zatlary greklerden öwrenipdirler. Öz edebiýatynda grek edebiýatynyň döplerine, eserlerine daýanyypdyrlar. Grek edebiýatynyň ilkinji ýazuw ýadygärlikleri biziň eýýamymyzdan öň VIII asyrda ýazylypdyr, Rim edebiýatynyň ilkinji ýazuw ýadygärlikleri biziň eýýamymyzdan öň III asyra degişlidir. V asyrda Rim imperiýasynyň ýykylmagy bilen Rim edebiýaty ýaşamagyny bes edýär.

Antiki halklaryň jemgyýetçilik gurluşy

Antiki edebiýat öz köklerini entek grek halky tire-taýpa gurluşynda ýaşap ýören döwründen alyp gaýdýar. Entek döwlet we oňa degişli dvzvmmler, edaralar ar döremändir. Gatnaşyklar esasan dogan-garyndaşlyga esaslanypdyr. Bu döwrüň ideologiýasy mifologiýa hasaplanýar. Adamlar öz aralaryndaky garyndaşlyk gatnaşyklaryny tebigatda hem görüpdirler. Tebigaty, tebigy hadysalary janly hem oýlanyp bilýän hökmünde göz önüne getiripdirler. Ol adamlaryň pikrine görä ýyldyzlar, daglar, derýalar, deňizler janly bolup, ol ýa-da beýleki garyndaşlyk gatnaşyklarynda bolupdyrlar.

B.e. öňki I müňýyllygyň 1-nji ýarymynda Gresiyada gul-eýeçilik gurluşy döreýär. Grek edebiýatynyň ýüze çykmagy hem şu döwürde bolup geçýär. Häzirki zaman okujysyny aňynda gulçylyk sözünden döreýän ýaramaz duýga garamazdan, öz wagtynda gulçulygyň medeniýetiniň, edebiýatynyň umuman jemgyýetiniň ösmegi üçin örän uly ähmiýeti bolupdyr. Zähmetiň

bölünmegi adamlaryň belli bir böleginiň edebiýat, sungat bilen meşgullanmagyna mümkinçilik beripdir. Gul-eýeçilik gurluşy tire-taýpa gurluşynyň dargamagyna getiripdir. Şeýlelikde medeniýetiň ösmegine şertler döräpdir. Gul eýeleri ägirt uly erkinliklerden peýdalanypdyrlar. Gul eýeçilik gurluşy antiki döwri uly täsir edýär. Aristotel, Platon ýaly beýik akyldar-filosoflar hem jemgyýeti gul eýeçilik gatnaşyklaryndan üzňe göz önüne getirip bilmändirler.

Gul-eýeçilik gurluşynyň ideologiýasy öňki urug-maşgala mifologiýasynyň dowamy bolsa-da ondan tapawutlanýar. Bu döwürde tebigaty ylmy taýdan öwrenmek prosesi başlanýar. Tebigat entegem öňki ýaly janly görnüşinde göz önüne getirilýär. Ýöne indi olary haýsydyr bir gaýry güýçler däl-de tebigatyň kanunlary dolandyryýar. Şoňa görä-de öňki mifologik düşüňjeler täzeden işlenilýär.

Şol bir wagtda şahsyýetiň içki dünýäsi öňki döwre garanyňda käbir erkinligi gazanypdyr, sebäbi urug –maşgala jemgyýetinde her bir şahsyýet özüni jemgyýetden aýra tutmaýar. Ol maşgalanyň, urugyň dünýägaraýşyna laýyklykda hemme zada köpçülik eýeçilik gözi bilen baha berýär we bir çöregi tutuş maşgala bolup iýmeli diýen düşüňje bilen ýaşaýar, emma gul eýeçilik jemgyýetinde adamlar indi garyndaşlyk bilen däl-de hususy emläk, edýän işi bilen baglanyşykly, önümçilik maksatlary esasynda gatnaşyklarda durýarlar. Aýratyn şahsyýetler bilen birlikde jemgyýet hem ösýär.

Jemgyýet, onuň kada-kanunlary bilen şahsyýetiň arasynda oňşyksyzlyk ýüze çykýar. Netijede şahsyýetiň we jemgyýetiň arasyndaky gapma-garşylyklar dürli synplaryň

toparlaryň döremegine getirýär.Şeýlelikde döwlet döreýär.Bu gul eýeçilik gatnaşyklarynyň esasynda dörän döwletiň esasy ideologiýasy indi öňki urug-maşgala jemgyýetiniň garyndaşlyk,tire-taýpa gatnaşyklary bilen gapma-garşylykda durýar.Adamlar öňki ýaly mifologik düşüňjeler bilen ýaşasalar,tebigaty öwrenmeklik,ýa-da naturfilosofiýanyň ösmegi adamlaryň aňyny ruh-arwahlardan,dürli hudaýlar baradaky düşüňjelerden azat bolmaga kömek edipdir.Bir söz bilen aýdylanda şahsyýetiň içki dünýäsi indi erkinlige çykýar,ol indi öňki ýaly öz urugyna,tiresine tabynlykda ýaşamaýar.Şeýle täze taryhy gul eýeçilik jemgyýeti Gresiýada biziň eýýamymyzdan öň I müňýyllygyň birinji ýarymynda döreýär.Ine şol döwürde-de Grek edebiýaty döreýär.Bu edebiýat täze jemgyýetiň ideologiýasyny,taryhy ösüşini görkezýär.

Gul eýeçilik jemgyýeti ilkinjy progressiw häsiýete eýe bouldy.Ol obşina-urug-maşgala jemgyýetini dargadýar we zähmet bölünişiginiň esasynda önümçiligiň ösmegini we şonuň bilen baglanyşykda ylmyň,filosofiýatyň,jemgyýetiň uly ösüşini ghazanýar.Ýöne gul-eýeçilik jemgyýetiniň çüýremekligi,ryhy taýdan pese düşmekligi bu jemgyýetiň dragamagyna,heläk bolmagyna getirýär.

Antiki edebiýatynyň döwürlere bölünişi

Ýokarda sanalan taryhy- jemgyýetçilik döwürlere laýyklykda antiki edebiýat şu aşakdaky döwürlere bölünýär.

Birinji döwür edebiýatyň **arhaiki (iň gadymy) döwri**. b.e. öňki VIII asyra çenli bolan döwürdir. Bu döwre

klassika çenli döwür diýip hem atlandyrmak bolar. Bu döwre dilden aýdylýan halk döredijiligi degişlidir. Bu döredijilik biziň döwrümize gelip ýetmändir. Ýöne ol hakynda biz giçki antiki edebiýat bilen tanşan wagtymyz käbir maglumatlary alyp bileris. Biziň günlerimize çenli tutuşlygyna diňe Gomeriň “Iliada” we “Odiseýa” poemalary gelip ýetipdir. Olary b.e. öňki VI asyrdan ýazga geçirýärler. Ýöne bu eserleriň ençeme asyrlaryň dowamynda döredendigi bellidir.

Ikinji döwür b.e. öňki VII-IV asyrlary öz içine alýar we ol gadymy grek edebiýatynyň **klassiki döwrüdir**. Bu döwürde şahsyýetiň içki ruhy dünýäsiniň ösmegi bilen lirikanyň we dramanyň köpsanly görnüşleri döreýär, şeýle-de grek filosoflarynyň, taryhçylarynyň we oratorlarynyň proza eser ýazylýar.

Üçünji döwür adatça **ellinistik döwür** diýlip atlandyrylýar. Oňa b.e. öňki III asyrdan b.e. V asyryna çenli aralyk degişlidir. Bu döwürde iri gul-eýeçilik gurluşyna geçilýär. Öňki uly bolmadyk şäher-polis dowletleriniň deregine uly harby monarhiýa-patyşa guramalary döreýär.

Rim edebiýatynyň döreýşi ösüşi hem şu döwre degişlidir. Şonuň üçin bu döwre köplenç ellinistik-rim döwri hem diýilýär. Ol hem öz gezeginde aşakdaky ýaly döwürlere bölünýär. B.e. öňki III asyrdan b.e. öňki I asyra çenli aralyk – arhaiki ýagny, klassika çenli döwür; b.e. öňki I asyrdan b.e. I asyryna çenli klassiki döwür; b.e. I asyrdan V asyryna çenli klassikadan soňky döwür.

Gul-eýeçilik jemgyýetiniň, gurluşynyň ýykylmagy, Rim imperiýasynyň dargamagy we orta asyrlar feodalizminiň döremegi netijesinde VI asyry antiki

edebiýat bilen orta asyrlar edebiýatynyň arasyndaky çäk diýip hasaplamak bolar.

I bölüm.Grek edebiýaty

Antik döwrüniň mifologiasy.

“Mif” sözi aslynda “mifos” diýen grek sözünden gelip çykypdyr. Mifos diýmek bolsa”gürrüň ,hekaýat,rowaýat,söz” manylary berýär. Mif halkyň dini garaýyşlarynyň esasynda döräp dini fantaziýanyň kömegi bilen tebigatyň,medeniýetiň dürli hadysalaryny çeper formada düşündirýär.Mifler entek ylym we tehnika ösmedik döwürlerde döräpdir. Adamlar tebigatda, jemgyýetde bolup geçýän hadysalary öz dünýägaraýşyna, fantaziýasyna laýyklykda hudaýlaryň, jynlaryň, arwahlaryň „döwleriň, ýekegöz äpet jandarlaryň, ,adatdan daşary haýwanlaryň, guşlaryň we gaýry fantastiki jandarlaryň ýerine ýetirýän işiniň netijesi hökmünde düşündiripdirler. Mifler sada we möçberi boýunça uly bolmasa-da,örän çuň manyly,çeper we terbiýe berji häsiýete eýe bolupdyr. Mifler adamzat jemgyýetiniň”çagalyk döwrüniň”,ýagny indi hiç haçan dolanyp gelmejek döwürň çeper beýany bolup ,özboluşly ajaýyplygyny we obrazly täsir ediji,terbiýeleýji güýjüni ýitirmän gelýärler.Şeýle-de mifler halklaryň gadymy geçmiş tarhy barada gürrüň berýärler.

Adamlar ilkidurmuş-obşina gurluşly jemgyýetde döräpdir.Onuň dörän wagtyny takyk anyklamak kyn sebäbi adamzat primitiw,örän sada gatnaşykly topar maşgala ýaşaaýyşdan dini-mifologič ynançly durmuşa ýetende onuň aňy-düşünjesi örän ösýär.Adamlar indi daş-töweregini

gurşap alan dünýäni,tebigat hadysalaryny öz maşgala durmuşy gatnaşyklarynyň esasynda düşündirip başlaýar.

Grekler hem beýleki gadymy halklar ýaly tebigatyň köp hadysalaryna düşünmändirler,olardan gorkupdyrlar.Olar bütin dünýäde,ýagny tebigatda hudaýlar we hudaý aýallar höküm sürýärler diýip düşünişdirler.

Mifologiýa halkyň hekaýalarynyň, geçmiş durmuşy, hudaýlar, gahrymanlar baradaky gürrüňleriniň jemi bolup durýar. Mifler ertekiden tapawutlylykda geçmişde halk tarapyndan hakyky zatlaryň ,hadysalaryň beýany hökmünde seredilipdir. Olar dini däp- dessurlaryň aýrylmaz bölegi bolupdyr. Şol bir hatarda mifleri öwrenýän ylyma-da mifologiýa diýlip aýdylaýr.

Miflerde hudaýlar,olaryň häsiýetleri,gahrymanlar barada gürrüň berilýär.Mif şol halk ýa-da taýpa üçin hakykat diýlip düşnülýär.Emma şol mifiki sýužet beýleki halklaryň arasynda ýaýranda olar üçin ol bir erteki ýaly,hakykatda ýok zat hökmünde kabul edilýär.Meselem,gadymy grekler üçin mifiki hudaýlar hakykat hökmünde seredilip,mifologiýa olar üçin geçmişin mukaddes tarhy bolupdyr.Şol sebäpli olar mifleri öwrenipdirler,olary tertibe salypdyrlar.

Şeýle-de jemgýetiň aňynyň ösmegi bilen mifler hem asyrlaryň dowamynda üýtgäp durupdyr.Meselem,poeziýanyň,sungatyň we ylymlaryň hudaýy Muza hasaplanypdyr.Emma,wagtyň geçmegi bilen muzalaryň sany dokuza ýetipdir.Başgaça aýtsak hudaýlar hem adamlar ýaly belli bir ugur ,pudak ýa-da iş boýunça jogapkär bolupdyrlar.

Mifologiyada hudaýlar, gahrymanlar, äpet jandarlar, jadyly ösümlükler, äpet aždarhalar we ýolbarslar, öküzler we ş.m. zatlar barada gürrüň berilýär.

Ilkibada mifler tertipsiz döräpdir. Hatda olar biri-birine gapma-garşylykda bolupdyrlar, sebäbi her bir taýpa we herbir medeniýet merkezi hudaýlar we gahrymanlar barada öz düşüňjelerini beýan edipdirler. Mifleri ilkinji tertibe salan Gomer bolupdyr. Gomerden soň Gesiod (b.e.öň, VIII-VII) we olardan soňky şahyrlar, ýazyjylar bu işi dowam etdiripdirler.

Hudaýlar

Ilkinji grek naturfilosoflary mifologiya daýanyp özleriniň kosmogonik miflerini döredipdirler. Olaryň boşluk, hereket, we materiýa diýip atlandyrylanlary mifologiyada-Haos, Eros (söýgi), we Geýa (Ýer) atlary bilen aňladylypdyr.

Ilkibada Haos-boşluk bolup soň Erosyň, ilkinji hereket edýän güýjüň kömegi bilen Uran (asman) we Geýa (Ýer) doglupdyr. Olar är-aýal bolupdyrlar. Uranyň we Geýanyň çagalary ýüz elli äpetler (welikanlar) we ýekegöz kikloplar (sikloplar) bolupdyr. Olar örän güýçli bolupdyrlar. Uran olaryň ählisini daňyr Tartar diýlen ýeriň astyndaky düýpsiz bir boşluga taşlapdyr. Soňra titanlar

döräpdir.Uran Geýadan aýrylandan soň titanlar ýeriň ýüzüne çykypdyrlar.Şeýlelik bilen titanlar ýerde ýaşayan ilkinji jandarlar bolupdyrlar.Olardan Kronos

Zews

titanlaryň hökümdary

bolupdyr. Ol Reýa öýlenipdir.Şonda Uran we Geýa Kronosyň öz çagalarynyň onuň häkmiýetini elinden aljakdygyny aýdypdyr.Şol sebäpli Kronos hakmiýeti elden bermejek bolup oz çagalary dogulanda olary ýuwdup başlapdyr.

Reýanyň çagalaryna nebsi agrap,kiçi ogly Zews doglanda ärini aldap oňa çaga deregine arlyga daş dolap beriopdir we Zewsi Krit adasynda Id dagynda gizläpdir.Zewsi bir Amalfeýa atly geçi emdirip ulaldypdyr.Şol sebäpli Zews ol geçini hormatlap asmana ýyldyzlaryň arasynda goýupdyr.Ol häzirki Kapella ýyldyzydyr.Zews ulalyp kakasynyň elinden hakmiýeti alypdyr we ony öňki ýuwdan hudaý- çagalaryny gusdurup çykardypdyr.Olar dört sany eken:olaryň atlaryPoseýdon,Aid,Gera,Demetra we Gestiyä bolupdyr we ş.m.mifler gadymy grekleriň arasynda meşhur bolupdyr we olaryň ynançlarynyň esasy düzüpdür.

Grekleriň düşünjelerine laýyklykda hudaýlar ýer we asmanyň arasynda ýaşapdyrlar,ýöne olaryň ýygnanýan ýeri Gresiýanyň demirgazygynda ýerleşen 3000 metr beýklige barabar bolan Olimp dagy hasaplanypdyr.Olimp dagynda ýygnanýan hudaýlara Olimp hudaýlary diýip at beripdirler.Olara Zews(baş hudaý)Poseýdon,Gera,Demetra,Gestiýa,Apollon,Artemida, Gefest,Ares,Afina,Afro-dita,we Germes girýär.Hudaýlar käte Olimp dagyndan adamlaryň ýanyna,ýere hem düşüpdirler.

Adamzat jemgyýetiniň geçen durmuş ýoluny grekler birnäçe döwürlere bölüpdirler. Birinji döwür “Altyn asyr” diýlip atlandyrylypdyr. Ol Kronosyň hökümdarlyk eden wagtyňy öz içine alýar. Zewsiň hökümdarlyk eden döwri “Kümüş asyr” diýip at alypdyr. “Kümüş asyrdan” soň “Mis asyr” we “Demir asyr” gelipdir. Bu asyrlarda uruşlar, betbagtçylyklar köp bolupdyr, adamlar azyppdyrlar. Soňra Zews bu adamzat jemgyýeti ýok edip täze adamzat jemgyýetini döretmekçi bolupdyr. Ol ýere suw joşgunyny iberipdir. Adamlar heläk bolup diňe är- aýal Dewkalion we Pirra galypdyr. Olar täze nesilleriň nesilbaşysy bolupdyrlar. Olar hudaýlaryň buýrugyna görä öz egninden aşyryp yzlaryna daşlary oklapdyrlar. Şol daşlar adamlara öwrülipdir. Dewkalionyň zyňan daşlary erkek adamlara, Pirranyň zyňan daşlary aýallara öwrülipdir.

Hudaýlaryň her biriniň öz höküm sürýän ugry bolupdyr. Meselem Zews ähli hudaýlaryň ulusy, ýokary hokümdar asmana we ähli zatlaryň hojaýny bolupdyr. Ýöne adamlaryň ykbaly onuň gyzlarynyň elinde bolupdyr. Zewsiň “ot hudaýy”, “yldyrym çakyjy” “Tupan turuzyjy” “ýagys ýagdyryjy” ýaly lakamlary bolupdyr. Gera, Zewsiň aýaly bolup, ol maşgala, är-aýallaryň wepalylygynyň hudaýy hasaplanýar. Ýöne Gesiod Gera Zewsiň ýedinji aýaly diýip ýazypdyr.

Poseýdon deňiz hudaýy, Aid, Gades, soňra Pluton diýip at alan hudaý ýer asty dünýäniň hökümdary bolupdyr. Grekler tarapyndan iň bir hormatlanýan Demetra hasyllylygyň hudaýy hasaplanypdyr.

Ares Zewsiň we Geranyň ogly tupanyň, howanyň üýtgäp durmagynyň şeýle-de gyrgynçylykly uruşlaryň, dawa-jenjelleriň, duşmançylygyň hudaýy

hasaplanypdyr.Ol örän ganojak rehimsiz hudaý bolany üçin ony kakasy Zews hem gowy görmändir.

Gefest Zewsiň we Geranyň ogly ot bilen baglanyşykly hünarmentçiligiň, demirçiligiň,küşzegärçiligiň,ýerden çykýan oduň hudaýy hasaplanýar.Gefest agsak bolupdyr diýlip aýdylýar.Sebäbi Zews aýaly Gera bilen tersleşende Gefest ejesiniň tarapyny tutany üçin ony Zews asmandan ýere oklapdyr.Netijede Gefest Lemnos adasyna düşüpdür we şonda aýagyny döwürdir.

Afrodita,Uranyň gyzy söýgi we gozelligiň hudaýy bolupdyr.Soňky döwürde ony Zewsiň we Dionanyň gyzy hasaplapdyrlar.Onuň ogly Erot söýgi gatnaşyklaryna howandarlyk edipdir.Ol suratlarda eli ok,ýaýly oglanjyk hökmünde suratlandyrylýar.

Afina-Pallada uruş,adamlaryň akyly-başly hereket etmeginiň hudaýy hasaplanýar,ýöne ol aýal- gyzlaryň el hünäriniň hem piri hasaplanýar.Gresiýanyň Attika (Afina şäheriniň töweregi) welaýatynda in gowy görülyän hudaý bolupdyr.Afina kämilligiň, medeni ösüşiň,progresiň simwoly hasaplanýar.Grekler öz paýtagt şäherini onuň şanyna “Afina” diýip atlandyrypdylar.

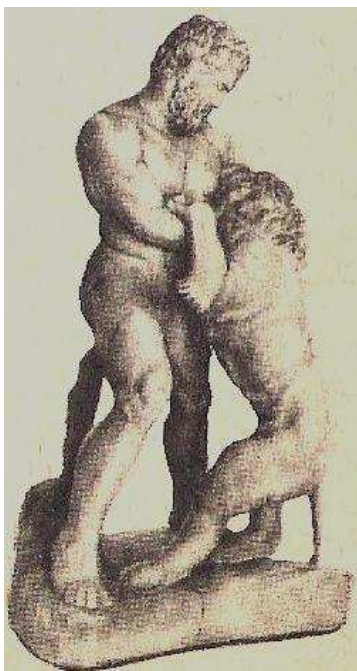
Feb-Apollon ok atyjy,mallara ,ýollara howandarlyk ediji, ökde sazanda we aýdym-sazyň piri hasaplanýan hudaýdyr.Apollon hudaýlaryň toý-mejlislerine gelende onuň ýanynda dokuz sany muza,ýagny poeziýanyň,sungatyň, we ylymlaryň hudaýlary gelipdir.Olardan: Kalliopa-eposyň muzasy,Ewterpalirikanyň muzasy,Erato- söýgi poeziýasynyň Poligimniýa-gimnleriň muzasy,Melpomena-tragediýanyň muzasy,Taliýa-komediýa muzasy,terpsihora-tans

muzasy,Klio-taryh muzasy, we Uraniýa-astronomiýa muzasy hasaplanypdyr.Muzalaryň gowy görýän ýeri Gelikon we Parnas daglary bolupdyr.

Artemida-awçylygyň hudaýy,öz joralary ruh-peri nimfalar bilen awa gidýär.Ol durmuşa çykmazlyga söz beripdir.Şonuň üçin onuň nimfa joralarynyň biri durmuşa çyksa ol kowlupdyr.

Germes,ýa-da Ermiý ilki tebigat güýçleriniň,soňra söwdagärleriň,,aldawçylaryň piri, Zewsiň çapary,adamlaryň janyny o dünýä ugradyjy hökmünde hormatlanypdyr.Ol jadyly,syrly,ýapyk bilimleriň hem howandary bolupdyr.Şonuň üçin jebis ýapyk zada “germetiki”ýapyklyk diýlip at berlipdir.

Dionis, ýa-daWakh üzümçiligiň,çakyr öndürmekligiň hudaýy bolupdyr.Başga-da ululy-kiçili hudaýlar bolup olaryň hem her haýsynyň öz howandarlyk edýän ugry bolupdyr.Şeýle-de hudaýlaryň her haýsysynyň bir tapawutly simwoliki sypaty

bolupdyr.Meselem,Afinanayň gözleri hüwiniň gözüne ,Gera sygyr gözli,Gefest agsak,ýöne ol iň gözeli hudaý bolan Afrodita öýlenipdir.

Ýöne frekleriň hudaýlary adam sypatynda göz önüne getirmekleri,olary ynsan durmuşy bilen ýaşatdyrmaklary antik dünýäsiniň dininiň kem-kemden tankyda,gülkä sezewar edilip onuň pese

düşmegine, heläk bolmagyna sebäp bolupdyr.

Gahrymanlar barada mifler

Beýleki halklarda bolşy ýaly greklerde-de entek ýazuw edebiýaty döremänä geçmiş durmuşy çeper fantaziýa bilen baýlaşdyrylyp serkerde bolup, ýa-da adamlara bir peýda getiren bir edermenlik görkezip olaryň durmuşynda wajyp orun tutan adamlar barada rowaýatlar, mifler döräpdir. Köp grek we rim maşgalalary öz ata-babalaryny hudaýlara birigip gidýän nesil daragtyndan gaýdýar diýip hasaplapdyrlar. Olary gahrymanlar diýip at beripdirler. Gahrymanlar halkyň we hudaýlaryň arasynda duran adamlar bolupdyrlar. Olar hudaýlardan tapawutlylykda baky ýaşaman, başy ölümlü bolupdyrlar. Ýöne käbir gahrymanlar (Gerakl, Kastor, Polidewk we başgalar) hudaý derejesinde görlüpdür.

Gahrymanlaryň arasynda krit-miken medeniýeti döwrüniň hem käbir hudaýlary orun alypdyr. (Agamemnon, Ýelena we başgalar)

Ýolbars bilen göreşýän Gerakl

Gahrymanlaryň taryhy adamzadyň döreýiş taryhyndan başlanýar. Meselem, türkmenleriň öz nesil daragtyny Oguzhandan alyp gaýdyşlary ýaly grekleriň nesilbaşysy Ýapetiň ogly Prometeý hasaplanýar. Prometeý adamlary palçykdan ýasapdyr. Ol adamlar ilki wagşy bolup hiç zady bilmändirler. Olaryň nahar bişirer ýaly ody bolmandyr. Prometeý olara Zewsiň ýyldyrymyndan ot ogurlap ot ýakmagy öwredipdir. Soňra kerpiçden öý gurmagy, sanamagy, pasyllaryň üýtgeýändigini we ş.m.

zatlary düşündiripdir. Şu düşüňjeleriň esasynda Prometeýbarada mifler döräpdir. Prometeýden başga-da Gerakl, Sizif, onuň agtygy Bellerofont, Kadm, Laý, Edip, Minos, Teseý, Ýason ýaly gahrymanlar bolup olar barada mifler döredilipdir.

Şol mifleriň içünde Liwiýanyň patyşasy Danaý we onuň elli sany gyzy baradaky mif Eshiliň „ýalbarýanlar“ atly tragediýasynda beýan edilýär. Şeýle-de Danaýyň Gyzynyň agtygy Akrisiýä palçylar öz agtygynyň elinden öljekdigini aýdýarlar. Ol hem mundan howp edip Danaýa atly gyzyny ýerasty gowakda saklaýar, ýöne Zews ol gyza aşyk bolup, atylla ýagyş bolup ol gyzyň ýanyna barýar we Danaýanyň ogly bolýar. Ol oglunuň adyna Perseý dakýar.

Agtygynyň doglandygyny eşiden Akrisiý Danaýany ogly Perseý bilen agaç ýaşıge (sandyga) salyp deňze taşlamaklygy buýurýar. Danaýany we onuň ogluny Diktis atly balykçy halas edýär. Perseýi ýerli patyşanyň köşgüne trebiýelemäge berýär. Ol ösüp ulalyp ýigit ýetenden soň köp edermenlikler görkezýär. Meduza atly gorkunç, kim oňa seretse daşa öwürýän jandaryň kellesini kesýär, şol jandaryň tike-tike edip iýmekligi üçin gaýa zynjyr bilen çüýlenen Andromedany ölümden halas edýär. Ol Argosa, öz watanyna dolanyp gelende, disk zyňmak boýunça ýaryşda tötänleýin öz atasy Akrisiýi öldürýär...

Uns bersek bu mifde duş gelýän Danaýanyň öz ogly bilen agaç ýaşıge (sandyga) salnyp deňze taşlanmagy baradaky motiw (sýužetiň bölegi) türkmen edebiýatynda Şeýle sýužet Andalybyň “Kyssaýy Fyrgun“, “Rysalaýy Nesimi“ poemalarynda-da ulanylypdyr. “Rysalaýy Nesimi“ poemasynda Nesiminiň ejesiniň, ýagny patyşanyň gyzynyň sandyga salnyp, derýa oklanmagy we ony bir balykçynyň

tutup almagy ýa-da“Kyssaýy Fyrgun“eserinde faraonyň hyzmatkäriniň aýaly öz çagasyny ölümden halas etmek üçin ony sandyga salyp, Nil derýasyna taşladýar.Ol sandyk faraonyň köşgüniň ýanyna baranda suwdan çykarylýar.Sandygyň içindäki çagany faraon ogullyga alýar.Bu sýužet“Zöhre-Tahyr“dessanynda-da başgaçarak görnüşde duş gelýär.

Mifologik gahrymanlaryň içinde Gerakl(Rimde – Gerkules) grekleriň iň söýgüli gahrymanydyr.Geraklyň kakasy Zews bolupdyr.Gerakl ýaşlykdan batyr bolupdyr.Entek sallançakda ýatan ýerinde özüni we kiçijik doganyny çakmaga gelen iki sany ýylany gorkman,ýylgyryp bogup öldürýär,Ulalaýp batyr ýigit bolup ýetişýär.Onuň 12 sany edermenligi baradaky mifler örän meşhur bolupdyr.

Afina şäherinde patyşa Egeýiň ogly Teseýiň edermenlikleri baradaky nifler meşhur bolupdyr.Teseý hem Gerakl ýaly köp edermenlikler görkezýär.Ol wagşy haýwanlary nogtalaýar,adamlary talaýan rehimsiz garakçylary ýeňýär.Şeýle-de öýüne aldaw bilen myhmançylyga çagyryp,soň kimiň aýagy ýorgandan çyksa onuň aýagyny kesýän öldürýär. Eger-de kelte boýly adam bolsa onda onuň aýagyny süýndirýän Prokrust diýen adamy hem öldürýär.

Teseý Afina baranda ol ýedi sany oglanyň we ýedi sany gyzyň Krit adasynda ýaşaýan göwresi adam,kellesi öküz Minotawra iýmek üçin iberilýändigini bilip,şol gurban edilýänlere Teseý özüni hem goşdurýar.Ol Minotawry Öldürjekdigini bilýär.Krit adasynda Minosyň gyzy Ariadna Teseýe aşyk bolýar we oňa Minotawry öldürenen soň ýoly azaşdyrýan labirintden çykar ýaly oňa bir ýiti gylyç we bir

ýumak ýüplük berýär. Teseý labirintiň ovrümlerinden gözläp Minotawry tapyp öldürýär we ýüplügiň kömegi bilen labirintden sag- aman çykýar...

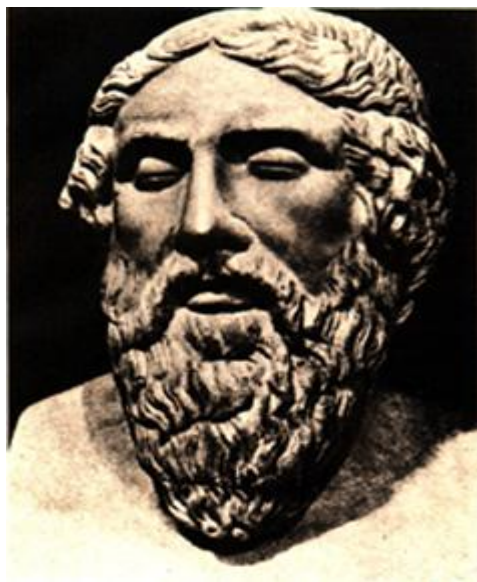
Grekleriň gahrymanlar baradaky mifleriň içinde argonawtlar („Argo“atly gaämide ýüzüjiler) baradaky mifler hem meşhur bolup, olar barada birnäçe grek tragediýalarynda gürrüň berilýär.

Antik edebiýatynyň köp eserleriniň sýužetleri şeýle mifler bilen baglanyşyklydyr.

Gomerden öňki arhaik edebiýat.

Gomeriň eserlerinde gadymy grek edebiýatynyň birnäçe görnüşleri agzalyp geçilýär. Olar dini döp-dessurlar we halkyň durmuşy blen baglanyşykly bolupdyr. Olar zähmet aýdymlyry: küzegärleriň, un üweýän aýallaryň aýdymlyry, toý we ýas aýdymlyry we ş.m. aýdymlyr halk arasynda meşhur bolupdyr.

Gahrymançylykly epos –žanr görnüşinde halk

aýdymçylarynyň däbinde gahrymanyň edermenliklerini we ölümi wasp etmek bilen baglanyşykda döreýär. Olar esasan Troýa uruşy bilen baglanyşykda döräpdir diýip çen etmek mümkin. Sebäbi “Iliada” po emasynda Troýa urşunyň diňe soňky ýylynyň wakalary beýan edilýär. Diýmek Şol uruş wakalary barada başga-da

poemalar bolandyr diýip çen etmek mümkin. Gomerin “Iliada,, we „Odisseýa“ poemalary hem şolardan saklanyp galan ýadygärliklerdir. Gahrymançylykly poemalary aedler (ýagny ozanlar-R.M.) tarapyndan beýan edilipdir, düzülipdir, timarlanypdyr.

Erteki žanry biziň günlerimize doly gelip ýetmändir. Ýöne köp ertekleriň äheňleri Gomeriň, Gerodotyň, Aristofanyň eserlerinde saklanyp galypdyr.

Gomer barada maglumatlar.

Gadymy grekler aýdymçylara,şahyrlara uly hormat goýupdyrlar we olaryň atlaryny hiç haçan ýatdan çykarmandyrlar.Gomerden öň ýaşap geçen Orfeý,Museý,Olen barada köp rowaýatlar döredipdirler.Hatda aýdymçy Orfeýi saz sungatyndan Gomerden ýokarda goýupdyrlar.Sebäbi grekleriň rowaýatlaryna görä Orfeý grekleriň milli saz guraly lirany oýlap tapypdyr,hatda ony Apollonyň ýa-da Germesiň elinden alypdyr diýip hasaplapdyrlar.Gomer aedleri ýagny aýdymçy-ozanlary „hudaýlar tarapynda iberilen senetçiler“ diýip, olaryň aýdym-sazynyň adamlara derman ýaly gerekdigini „Odisseýa“poemasynyň 17-nji kitabynda nygtaýar.

Aedler ýa-da aýdymçy-ozanlar,şahyrlar barada rowaýatlar köplenç aýdymçynyň ýa-da şahyryň hakyky durmuşy barada bolman halk olaryň hudaýlar **Gomer** bilen gatnaşykda bolandygyny,şolardan ak pata alandygyny hygtapdyrlar.Gomer çen bilen XII-VII asyr aralygynda ýaşapdyr,ol hudaý tarapyndan atasyz doglupdyr , öz poemalarynda agzalýan mifiki gahrymanlar

bilen ol duşuşypdyr diýip hasap edipdirler. Däp boýunça Gomer kör bolupdyr diýlip aýdylýar. “Gomer” şahyryň ady däl-de ol „kör“ diýmekligi aňladýar diýen pikirler hem bolupdyr. Çünki edebi däbe görä beýle garaýyşlar köp aýdymçylara degişli bolupdyr, sebäbi uruşlara gatnaşyp, ýaralanyp kör bolan adamlar ekerançylyk, maldarçylyk, hojalyk işlerini, ýa-da harby gulluga ýaramanlygy üçin elleri liralý aýdym aýdym gün görüpdirler.

Gomeriň köp eserleriniň golýazmalary ogurlanypdyr, şol sebäpli soň olary kimiň ýazanlygy belli bolmandyr diýlen garaýyşlar hem bolupdyr. Halk arasynda meşhur bolan bir ikileme goşguda ýedi şäher Gomeri öz ýaşajysy hasaplaýandygy barada aýdylýar. Olar: Smirna, Hios, Kolofon, Salamin, Rodos, Argos, we Afina şäherleridir. Ýöne şol ikileme goşgunyň käbir nusgalarynda başga şäherleriň hem atlary tutulýar. Bu rowaýatlar Gomeriň grek halkynyň arasynda uly abraýa eýe bolandygyny görkezýärler, ýöne ähli çeşmeler Gomer Ios adasynda aradan çykypdyr diýip tassyklaýarlar. Alymlar esasan üç sany eseri Gomer döredipdir diýip nygtaýarlar. Olar „Iliada“, “Odisseýa” we “Margit” atly biziň günlerimize gelip ýetmedik bir samsyk gahryman barada ýazylan gülküli, tankydy häsiýetli poemadyr.

Gomeriň döredijiligi, onuň eserleri gadym döwürde grek halkynyň durmuşynda örän uly terbiýeçilik ähmiýete eýe bolupdyr. Onuň „Iliada“ we “Odisseýa” poemalary dini baýramçylyklar döwründe aýdylypdyr. Poemanyň kitap görnüşine geçirilen ýazgylary grek çagalarynyň mekdepde okuw kitaplary bolup hyzmat edipdir. Olar bu poemalarda beýan edilýän rowaýatlary we mifleri öwrenipdirler

.Netijede greklerde Gomeriň hudaýlary we hudaý aýallary suratlandyryşyna görä dini düşüňjeler, garaýyşlar tertipli, yzygiderli görnüşde kemala gelipdir. Bu poemalaryň wakalary Gomerden soňky döwürlerde ýaşan Eshil, Sofokl, Ewripid ýaly şahyrlaryň eserlerinde beýan edilipdir.

Gomeriň döredijiligi, onuň poemalary diňe bir tutuş Ýewropa edebiýatyna, medeniýetine asyrlar boýy täsir edip gelmän olar dürli daşary ýurt dillerine terjime edilip öwrenilýär. Bu poemalar adamzat taryhynyň iň irki ýazuw edebiýatynyň ýadygärlikleri hökmünde dünýä edebiýatynyň altyn hazynasyna hataryna girýärler.

“Gomer soragy” ýa-da “Gomer meselesi”

XVII asyrda, Ýewropada klassisizmiň kemala gelen döwründe Gomere tankydy göz bilen seretmek häsiýetli garaýyşlar peýda bolýar. Abbat, ruhany d, Obinýak “Iliadanyň” bir bütewi eser daldigi baradaky pikirleri öňe sürýär. Ýöne onuň bu pikirleri, garaýyşlary ýol almayar.

XVIII asyrda, aň-bilim ýaýradyjylaryň ýa-da magaryfçylyk döwründe “Gomer soragy” has çynlakaý goýulýar. Ylymda “Iliadanyň” we “Odiseýanyň” “döreýiş taryhy babatynda, ýagny “gomer soragy” babatynda çekişmeler geçirilýär. Bu meseläni ilki bilen Fridrih Awgust Wolf 1795-nji ýylda “Gomere giriş” (Prolegomena ad Homerum). eserinde gozgaýar. Nemes şahyry we tankytçysy Gerder (1744-1803) Gomeri halk şahyry hasaplaýar. Onuň pikrine görä soňky döwürlerde onuň poemalary ýazga geçirilipdir. 1796-njy ýylda nemes ýazyjysy Fridrih Şlegel “Iliada” we “Odiseýa” poemalarynyň halk döredijiligine degişli digi baradaky pikiri öňe sürýär.

Käbir alymlar “Iliadanyň” we “Odisseýanyň” häzirki görnüşinde Gomeriň eserleri dældigini subut edýärler (käbir alymlar Gomer hiç wagt bolmandyr diýip hasap edýärler). Bu poemalaryň bolsa biziň eýýamymyzdan öňki VI asyrlarda ähtimal dürli awtorlaryň nesilden –nesle geçýän aýdymalary toplan we ýazylan wagty Afínada döredilen diýip hasaplaýarlar.

Iliada” we “Odisseýa” poemalarynyň bütewi eserlerdigi we onuň bir adamyň ýazandygy baradaky pikiri goldaýan awtorlar öz pikirlerini bu poemalarda Krit-Miken medeniýetiniň gadymy elementleriniň barlygy we eserleriň sýužetiniň özara baglanyşyandy bilen düşündirýärler hem-de poemany bir adamyň ýazandygy baradaky pikiri goldaýarlar.

Ýöne bu jedelleriň ylymda uzak wagtlap dowam edip gelýändigine garamazdan Gomeriň adynyň hiç bir ýagdaýda ýöne bir boş at dældigi baradaky pikir üstün çykýar. Galyberse-de bu jedeller Gomeriň “Iliada” we “Odisseýa” poemalarynyň dünýä edebiýatynda ähmiýetiniň uludygyny ýene-de bir gezek görkezýär.

Gomeriň “Iliada” we “Odisseýa ” poemalarynyň dörediliş taryhy

Gomeriň “Iliada” we “Odisseýa” poemalary gadymy Gresiyada biziň eýýamymyzdan öň takmynan 1-nji müňýyllygyň 800-nji we 700nji ýyllar aralygy has takygy 850-nji ýyllar töweregi döredilipdir. Ýöne bu eserlerde beýan edilýän wakalar, aýratynam Troýa urşy has irki döwürlerde, çen bilen b.e.öň XIII-XII asyrlarda bolup gecipdir. Şol wakalar barada Gomerden öň halk

döredijiliginde ululy kiçili aýdymlar poemalar döredipdir. Sebäbi Gomeriň poemalary eýýam Gomerden öň grek edebiýatynda epiki stiliň doly, onuň esasy elemntleriniň, çeperçilik serişdeleriniň doly kemala gelendigini görkezýär, ýagny Gomeriň poemalary guleýeçilik gurluşly jemgyýete aýak basan grekleriň şol döwürde ösen edebiýatynyň ýokary derejesini görkezýär.

Siseronyň we beýleki antik awtorlaryň işlerinde b.e.öň VI asyrdan tiran¹ Pisistrat tarapyndan Gomeriň bu poemalaryny tertibe salmak barada alymlar toparynyň düzüldiği barada aýdylýar. Diýmek, Gomeriň poemalarynyň VI asyrdan ýazgylary bar eken. Mazmuny boýunça “Iliada” Troýa urşy baradaky harby – gahrymançylykly wakalary beýan edýär we has irki dāp-dessurlary, jemgyýetçilik gatnaşyklary beýan edýär. Ol “Odisseýadan” öň ýazylypdyr, sebäbi “Odisseýada” grek jemgyýetinde täze ýurtlary açmak, syýahatlara bolan höwes, şonuň üçin gerek bolan ugurtapyjylyk, mekirlilik, batyrlyk, watanyňa dolanyp gelmek, ýagny watançylyk, maşgala wepalaylygy ýaly ideýalar öňe sürülýär.

“Iliada” çenli wakalar

Stasin Kiprliniň “Kipriýler” poemasynda troýa mifologiyasynyň biziň günlerimize gelip ýetmedik birnäçe mifleri beýan edilýär. Bu miflerden biz Troýan urşunyň kosmiki wakalar bilen baglydygyny bilýäris. Troýa Kiçi Aziýanyň demirgazyk – günbatar böleginde ýerleşipdir. Şol ýerde bolsa, frigiý atly taýpa ýaşapdyr. Troýanlylaryň we

¹ **Tiran** – aristokratlaryň wekillerinden gelip çykan adam. Häkmiýeti güýç bilen, ele alyp höküm sürýän adam. Tiranlar az emläkli, garyp adamlaryň aristokratiýa garşy göreşine ýolbaşçylyk edipdirler. Ýöne tiranlaryň häkmiýeti b.e. VI asyrdan ýykylýar. Onuň deregine V asyrdan Afinada demokratiýa düzgüni girizilýär

grekleriň urşy barada gürrüň berýän troýan mifologiýasy hamana öň hudaýlar tarapyndan kesgitlenipdir.

Şol miflere görä, ýer ýüzünde adamzat köpelişdir, şonda olar adamlary bir az azaltmagy haýyş edip Zewse ýüz tutupdyrlar. Zews adamlaryň haýyşyny kanagatlandyryp grekler bilen troýalylaryň arasynda uruş başlamaklaryny ygılan edipdir.

Bu urşuň sebäbi troýanyň şazadasy Parisiň Spartanyň patyşa aýaly Ýelenany ogurlamagy bolupdyr. Emma bu ogurlyk mifologiki taýdan esaslandyrylypdyr. Peleý atly grek şazadalarynyň biri (Fessaliýada) deňiz hudaýy Nereýiň gyzy Fetida öýlenipdir. Ol toýa hemme hudaýlar gatnaşypdyr, ýöne dawa-jenjeliň hudaýy Erida çagyrylmadyr. Ol hem öýkeläp hudaýlardan ar almagy ýüregine düwürdir we hudaýlara “iň gyzel” diýen ýazgyly almany zyňypdyr.

Mif boýunça üç aýal ýagny, Zewsiň aýaly Gera, Zewsiň gyzy, uruş we senet hudaýy Afina Pallada we Afrodita (bu hem Zewsiň gyzy), söýgüniň we gyzelligiň hudaýy bu almanyň eýesi bolmak isläpdirler.

Bu alma dawasy Zewse baryp ýetende, ol Troýa patyşasy Priamyň ogly Parise bu aýallaryň jedellerini çözmegi buýrupdyr.

Paris almany Afrodita berýär we Afrodita öz gezeginde Parise iň owadan zenany Spartanyň patyşa aýaly Ýelenany ogurlamaga kömek edýär. Mif boýunça Paris Aziýada iň owadan adam bolupdyr. Ýelena bolsa Ýewropada iň gyzel zenan bolupdyr. Bu miflerde Kiçi Aziýanyň ilatynyň uruş bilen ýagny şonuň üsti bilen özüne peýda göreke bolýan ýewropaly grekleriň garşylyklaryny

görkezýär. Mif gadymy uruşlaryň gamgyn taryhyny gözelleşdirýär.

Ýelenanyň ogurlanmagy onuň adamsy Menelaýy gaýga batyrýar . Ýöne bu ýerde Menelaýyň dogany “Iliada” poemasyň baş gahrymanlarynyň biri Sparta şäheriniň goňşysy Argosyň şasy Agamemnon çykyş edýär. Onuň maslahaty bilen bütin Gresiýanyň atly patyşalary we belli gahrymanlary çagyrylypdyr. Netijede grekler Troýa çozýarlar we troýalylaryň soýuzdaş ýurtlary bilenem uruşýarlar.Olar ogurlanan Ýelenany yzyna gaýtaryp bermegi teklipe edýärler.

Grekler Troýa galasynyň ýanynda lager gurup,dokuz ýyllap netijesiz uruşýarlar. Çagyrylan şazadalaryň we gahrymanlaryň arasynda Itakanyň patyşasy Odissey we Peleýiň we Fetidanyň ogly ýaş Ahill bar.Troýadan daş bolmadyk ýerde grek floty öz goşunyny düşürýär. Grekler bu ýerde ýerleşýärler hem-de Troýa we onuň golaýynda ýaşayanlara çozuş edýärler. Ol uruş köp ýyllap ne eýläk ne-de beýläk bolup dowam edýär.Ahyrsoňy uruş onunjy ýyly akylyly we mekir Odisseyiň teklibi bilen grekler uly agaç at ýasap onuň içine birnäçe grek esgerlerini salyp,aty Troýa galasynyň ýanynda goýýarlar.

Odisseyiň garyndaşy bolan Sinon atly ýigit “dönük”hökmünde troýalylaryň tarapyna gaçyp geçýär we olara grekleriň bu galany alyp bilmejekdigine gözi ýetip,urşy bes edip ,öz watanyna gaýdýandyklaryny aýdýar.Agaç at bolsa öň Troýadan bir wagtlar asmandan gaçan “Palladium”atly Afina-Palladanyň Odissey we Diomed tarapyndan Troýa galasyndan ogurlanan heýkeliniň deregine Afina sowgat diýip aýdýar.Şol heýkel galany goraýjylara güýç berýän eken.

Apollonyň žretsi¹ Laokoon bu aty gala salmazlygy maslahat berýär. Afina bolsa grekleriň tarapynda bolany üçin Laokoonyň üstüne iki sany äpet ýylany iberýär. Ýylanlar Laokoona we onuň iki oglunyň üstüne topulyp olaryň daşyna oraşyp olary bogup öldürýärler. Troýalylar Laokoonyň sözleri hudaýlaryň gahar-gazabyny getirendir öýdüp .ol agaç aty gala salýarlar. Ol aty gala salmak üçin galanyň bir diwaryny sökmeli bolýarlar.

On ýyl dowam eden urşuň gutaranyňa begenen troýalylar şatlanyp meýlis gurap,soňra gije uka gidenlerinde Sinon ot ýakyp greklere şertli signal berýär.Grekler Sinonyň oduny görüp münen gämilerinden düşüp Troýa galasyna çozup girýärler.Galada heniz görlüp eşidilmedik gandöküşikli uruş bolýar.Grekler galany otlap,erkek adamlary öldürýärler,aýallary ýesir alyp Gresiýa äkidýärler.Diňe Afroditanyň we Anhisiň ogly Eneý garry kakasyny egnine goterip Ida dagynda gizlenip halas bolýar.

Menelaý aýaly Ýelenany alyp Sparta dolanyp gelýär.Ahilles Troýa şäheri alynmazdan öň Paris tarapyndan öldürilýär.Paris bolsa Filoktetiň zäherlenen okunyň ýarasyndan ölýär.

Uruşdan soň Odissey on ýyllap watanyňa baryp bilmeýär, sebäbi ol suw-deňiz hudaýy Poseýdonyň ogly ýekegöz kiklop(siklop) Polifemiň gözünü kör edenligi üçin Poseýdonyň gahar-gazabyna duçar bolup köp wagtlap azaşyp gezýär.

1 žres-Gadymy dinlerde hudaýa gurban beriji.

“Iliada” poemasy.

“Iliada” poemasy Ilon (Troýa galasynyň öňki ady) şäherini basyp almak üçin bolan uruş barada gürüň berýär. Poemada uruş onunjy ýylynyň 51 gününüň wakalary beýan edilýär. Ýöne Troýanyň synmagy “Iliadada” görkezilmeýär. Wakalar bu eserde bary-ýogy 51 güni öz içine alýar. Muňa garamazdan şol döwrüň harby durmuşy, döp-dessurlary poemada gowy suratlandyrylýar.

Ahill Gektoryň jesedi bilen

“Iliada” poemasy bir wagtlar 15700 goşgudan durýan eken, soňra ony antik alymlar grek alfawitiniň harp sanyna görä 24 kitaba bölupdirler.

Poemanyň başynda aýdyjy aýdym hudaýy Muza ýüzlenip:

Eý hudaýym, Peleý ogly Ahillesiň gaharyny wasp et aýdymda,

Aheýlere müňläp-müňläp, bela-beter getirendir ol gahar...¹

¹ Гомер.Илиада.Алма-Ата,1986,стр.12

(terjime özümiziňki-R.M.)

Diýen setirler eseriň temasyňy ygylan edýär.

Poema Troýa uruşynyň bir epizody bilen baglanyşykly wakalary beýan edýär. Ol Ahillesiň gahar-gazaby we onuň netijeleri barada gürrüň berýär.

Ahilles Troýadaky grek urşunyň görnükli serkerdebaşylarynyň biri, Agamemnon tarapyndan saýlanan ýolbaşçy gahar edýär.

Agamemnon Apollonyň buýrugy boýunça uruşda özüniň ýesir alan Hrisseida atly gyzyny onuň atasy Apollonyň žresi Hrisse gaýtaryp bermeli bolýar. Şol sebäpli Agamemnon Ahilliň ýesir alan Brisseida atly gyzyny elinden alýar. Bu bolsa öňden gelýän däplere ters gelýär. Şol sebäpli Ahilles öýkeleýär we söweş meýdanyndan gidýär.

Birinji aýdymda Ahill bilen Agamemnonyň jedeli, Ahilliň söweş meýdanyndan gidişi, Fetida atly ejesine arz edip barşy görkezilýär. Zews Fetida grekleri jezalandyrjakdygyny söz berýär.

Zews VI aýdyma çenli öz beren sözünü saklanok. “Iliadada” esasan grekleriň troýanlylardan ýeňilendikleri görkezilýär. Diňe VI aýdymda grekleriň uly ýitgiler çekýändigini barada gürrüň berilýär.

Ahilliň dosty Patrokl greklere kömege gelýär. Ol Ahilliň rugsady bilen troýalylara garşy söweşýär we Priamyň ogly görnükli troýaly gahryman Gektor tarapyndan öldürilýär. Bu bolsa Ahillese täzedan söweş etmäge itergi berýär.

XVIII aýdymda demir işiňiň hudaýy Gefestiň Ahill üçin täze ýarag ýasandygy bellanlip geçilýär.

X-XI aýdymda bolsa Ahill bilen Ademnonyň ýaraşandygy barada gürrüň edilýär.

XX aýdymda söweşleriň täzelenişi barada we hudaýlaryň indi özüniň söweşe gatnaşyandygy görkezilýär. XXII aýdymda Gektoryň Ahilliň elinden ölendigi aýdylýar. Gektoryň jaýlanmagy bilen poema gutarýar.

Poemada gadymy dăp-dessurlar barada jikme-jik gürrüň berilýär. Söweşde Ahilliň dosty Patrokl wepat bolanda grekler ägirt uly ot ýakmak üçin agaç sütünlerini, onuň üstüne bolsa wepat bolanyň jesedini goyupdyrlar. Soňra öküzleriň, goýunlaryň, gylýallaryň, patyşanyň bakan 9 sany itiniň 2 sini öldürip oda taşlapdyr.

Ahilliň özi ýesir düşen Iroýaly ýaş ýigitleriň 12-sini öldüripdir. Poemanyn awtory ganhorçylykly etmişi ýazgarypdyr, “Ahill erbet iş etdi” diýipdir. Odun üýşürip ,onuň üstüne Patroklyň we gurban edilenleriň jesetlerini goýup ody ýakypdyrlar, ot ýanyp gutarandan soň Patroklyň ýanman galan süňklerini altyn tabyda üýşüripdirler-de, onuň üstüne belent gum depesini galdyrypdyr. Ahill wepat bolanyň hormatyna dürli oýunlary, kolesnisalary münüp çapyşmak, ýumruklaşmak, göreşmek, ylgamak, disk we naýza zyňmak, ýaýdan atmak, göreş ýaly bäsleşikleri gurapdyr.

Ahill ýaryşa gatnaşanlara tohum atlaryny, gymmat baha söweş esbaplaryny altyn-kümüş jamy we ş.m. zatlary baýrak beripdir. Bir bölek demir has gymmatly baýrak hasap edilipdir. “Iliada” Patrokl bilen Gektoryň jaýlanşynyň ýazylyp beýan edilmegi bilen tamamlanýar. Bu poema girmedik rowaýatlarda Iroýa urşunyň tamamlanşy hakynda gürrüň berilýär.

Poemada Ahill diňe bir uruşygy-batyr hökmünde görkezilmän eýsem, ol rehimdar, ynsanperwer adam hökmünde görkezilýär. Ol ýekeme-ýeke sowşe Gektory öldurenden soň Gektoryň kakasy oglunyň jesedini soranda, Ahill öz kakasy ýadyna düşüp, Gektoryň jesedini Priama berýär we Gektoryň patasy, dabaraly jaýlanmagy üçin on günläp uruşdan saklanjakdygyny aýdýar.

Poemada Ahill örän batyr, adatdan daşary güýçli gahryman hökmünde suratlandyrylýar. Ol söweş meýdanyna girende troýalylar galadan çykmaga gorkýarlar. Şeýle-de eserde gahrymanyň jaýlanyşy gadymy дәplere görä uly dabara bilen Patroklyň hem-de Gektoryň jaýlanyşynda görkezilýär.

Poemada gahrymançylyk, dostluk, adalatlylyk, ynsanperwerlik ideýalary öňe sürülýär. Ahilliň we Patroklyň dostlugy, olaryň biri-biri üçin janyny gurban etmäge taýýardygy görkezilýär.

“Iliadadan” soňky wakalar.

Troýa urşuna degişli wakalar Troýa mifologiýasyna bagyşlanan beýleki poemalarda jikme-jik beýan edilipdir. “Iliadadan” soňky bolan wakalary beýan edýän ençeme poemalar bolupdyr. Olar “Iliadan” dowamy diýilip hasap edilipdir, ýöne olaryň käbiriniň diň atlary biziň günlerimize gelip ýetipdir. Olara “Efiopida”, “Kiçi Iliada”, “Troýanyň synmagy”, “Gaýdyp geliş” atly poemalar girýär. Bu poemalarda Ahilliň troýalylaryň tarapynda şoweşýän

amazonka¹ Pentsileýa bilen başa-baş söweşi barada gürrüň berilýär. Gektor öldürelenden soň Pentesileýa troýalylara kömege gelýär. Başa-baş söweş amazonka gyzy Pentesileýanyň ölümi bilen gutarýar. Ahilliň özi bolsa Parisiň atan okundan ölýär. Ol oky Apollon Ahille gönükdiripdir.

Odisseýiň maslahaty boýunça grekler agaçdan at ýasap, onuň içinde harby toplumyny gizläpdirler we şäheri otlapdyrlar. Şeýdip grekler troýalylary aldapdyrlar.

Gomeriň “Odisseýa” poemasy.

Öň aýdyp geçişimiz ýaly, “Iliada” we “Odisseýa” Gomer tarapynda takmynan b.e.öň VIII asyrda döredilipdir, ýöne mazmuny we öňe sürýän ideýalary boýunça „Odisseýa“ poemasy “Ilýadadan” soň ýazylypdyr diýmäge esas berýär. Käbir taryhçylar şu eseri Gomeriň ýazandygyna şübhelenýärler. Sebäbi Gomeriň şol eserleri döredenligi

**Odisseý we sirenalar
(Gadymy grek wazasy)**

barada has takyk maglumatlar ýok. Gomeriň bu eseri Troýa mifalogiýasynyň bir bölegi bolup, ol ýerde grek-troýa urşy gutaransoň Odisseýiň watanyna dolanyp barşy barada gürrüň berilýär. “Iliada” eserinde bolsa, urşuň onünjy ýylynyň wakalary, ýagny Troýa şäheriniň basylyp alynmagynyň öňisyrasy bolup geçen wakalar

¹ **Amazonka**-grek rowaýatlaryna görä amazonka aýallar Gara deňiziň kenarynda ýaşapdyrlar. Olara ýaşlygynda ok-ýaý atmagy, at münmegi öwredipdirler.

görkezilýär.

“Odisseýa” poemasy belli bir derejede “Iliadanyň” dowamy bolup durýar,ýöne onda uruşdan soňky wakalar beýan edilýär.Poemada duş gelyän köp sanly keşpler “Iliada” eserinde hem hereket edýärler we wakalaryň beýanynda hemişe Troýa urşy barada ýatlanylýp durulýar..

Bu eseriň baş gahrymany Odisseý(Rimliler oňa “Uliss”diýipdirler-R.M.) Gresiýanyň Itaka diýen ýurdunyň

patyşasy,Troýa uruşynyň gahrymany,ýöne bu poemada onuň gahrymançylygy,mertligi uruş meýdanynda ýüze çykmaýarda, ol şol döwürde wajyp bolan täze ýurtlary açmak,dünýäniň syrlaryny bilmek ýaly isleg-arzuwlar bilen baglanyşykly, syýahatlaryň dowamynda açylýp görkezilýär.Şol sebäplere görä Odisseý on ýyllap azaşyp gezýär. Onuň bu azaşmagynyň sebäplerini poemada deňiz hudaýy Poseýdonyň Odisseýi azaşdyrandygy bilen düşündirilýär,emma Gresiýany gurşap alan deňizleri baş barmagy ýaly bilýan Odisseýi halkyň şol döwürde tebigatyň,dünýäniň syrlaryny, bilmek arzuwlary deňizde we gury ýerlerde on ýyllap gezdirýär.

Poemada aýdylýan pikirler dünýäde Gresiýanyň ýeketäk ýurt dældigi,onuň däs töwereginde täsin ýurtlaryň,täsin dünýäniň bardygyny nygtap, “Muň bir gije”arap ertekilerindäki ýa-da “Gorkut ata” kitabyndaky wakalara meňzeş erteki hasiýetli ýordumlar,sýužetler beýan edilýär.

Poemada dünýä edebiýatynda giň ýaýran iki sany äheň,ýagny motiw,sýužet bölegi hem ulanylýpdyr. Olaryň birinjisi, gahrymanyň uzak syýahatdan soň ýurduna,maşgalasyna aýalynyň ýanyna dolanyp gelmegi we beýlekisi, ata we ogluň duşuşygy,oglunyň atasyny

tanamagý”Odisseýa” poemasynyň özenini düzýär. . Bu sýužetleriň wakalarynyň ýokary derejede ösüşi,kulminasiýasy ata bilen ogul biri-birini tanamazdan duşuşygy we onuň soňy ýa gowulyk ýa-da erbetlik bilen gutarjakdygynyň belli boluşydyr.

Poemanyň başy Muza ýüzlenmek bilen:

Sen maňa gürrüň ber Muza hudaýym,mukaddes
Ilon synandan bäri,

Şol gerçeğiň şäherleri görşüni,dürli halklaň
däplerini bilşini...¹,

(terjime özümiziňki-R.M.)

diýip başlanýar.

Bu ýüzlenmede Odisseý we onuň ýoldaşlary barada we dokuz ýylyň içinde bolan syýahatlary hakynda gürrüň berilýär.Soňra bolsa hudaýlaryň wesýetleri barada aýdylýar.Poemda wakalar yzygiderli beýan edilmeýär.

Odisseýiň syýahatlarynyň ilkinji üç ýyly barada poemanyň XI-XII aýdymalarynda beýan edilýär.Bu eseriň ilkinji aýdymynda Odisseý we onuň ýoldaşlarynyň taryhy barada gürrüň berilýär.Soňra,grekleriň söýgüli hudaýy Afina Pallada Poseýdonyň ýoklugyndan peýdalanyp, öz kakasyny (Zewsi) Odisseýe kömek etmäge yrşy barada aýdylýar.. Zews hem muňa garşy bolup durmaýar. Emma onuň dogany Poseýdonyň Odisseýe gahary gelýär ,çünki Odisseý onuň ogly bolan Polifemiň gözünü kör edýär.

. Odisseýe howandarlyk edýän Afina Pallada peri Kalipsonyň ýanyna Hudaýlaryň habarçysy Germesi ibermegi talap edýär. Özi bolsa Itaka Odisseýiň ogly

¹ Гомер.Одиссея.Москва,1986,стр.3

Telemahyň ýanyna gidýär. Nimfa(per) Kalipso Hudaýlaryň buýrugy bilen Odisseyi boşatmaly bolýar.

Şol wagt Itakada bolsa Odisseyiň aýaly Penelopa öýlenmek üçin başga ýerlerden köp adam gelýär. Olar Odisseyiň öýünde ýaşap, onuň emlägine el ýetirip başlaýarlar.

Poemanyň 2-nji kitabynda olaryň Odisseyiň öýünde çakyr içip, edýän gürrüňleri, Penelopadan basymrak olardan birini saýlap oňa durmuşa çykmagyny talap edişleri suratlandyrylýar. Penelopa bolsa mekirlilik bilen wagty uzaga çekjek bolýar. Telemah bolsa öz halkyny ejesine öýlenjek bolup gelen adamlary Itakadan kowmaklyga çagyryýar. Ýöne Itakanyň halky olara garşy hiç zat edip bilmejekdigini aýdýar. Soňra Telemah Afinanyň kömegi bilen adam toplan gämide gizlin Itakadan Pilosyň patyşasy Nestoryň ýanyna gidýär. Nestor bolsa ony Sparta Menelaýyň ýanyna iberýär.

Menelaýdan Telemah Odisseyiň Kalipsynyň elindedigini bilýär. 4-nji kitapda Penelopa öýlenjek adamlar Telemahyň ýokdugyny bilip, gorkýarlar. Olar haçan-da Telemah yzyna Itaka dolanyp gelende ony öldürmeli diýen karara gelýärler.

5-nji kitapda Ermiý,ýagny Germes hudaýlar tarapyndan nimfa Kalipsynyň Odisseyi boşatmalydygyny habar berýär. Bu bapda Odisseyiň adadan gaýtmagy , onuň deňizde ýüzüp Sherii adasyna baryp ýetmegi beýan edilýär. Sherii adasynda feaklar atly adamlar ýaşapdyrlar. Bu halk örän myhmansöýer halk bolupdyr. Olaryň örän çalt ýüzýän gämileri bolupdyr.

6-nji kitapda Odisseýiň deňziň kenaryna joralary bilen kir ýuwmaga gelen feaklaryň patyşasy Alkinoýyň gyzy Nawsikaýa bilen duşuşygy suratlandyrylýar.

Poemanyň 7-8 kitaplarynda flaklaryň Odisseýi kabul edişleri, onuň şanyňa baýramçylyk gurnamaklary, kör aýdymçy Demodogyň Ares we Afrodita barada, grekleriň edermenligi,agaç at barada Odisseýiň ýanynda aýdan aýdymlyry barada gürrüň gidýär

Poemanyň beýleki baplarynda, kitaplarynda Odisseý feaklara özüniň başdan geçirmeleri hakynda gürrüň berýär. Olarda Odisseý we onuň ýoldaşlarynyň ýekegöz Polifemiň gowagyna düşmegi we ondan halas boluşlary, soňra şemalyň Hudaýy Eolyň Odisseýe içinde tupan bolan agzy daňylan haltany berşi barada gürrüň berilýär. Emma olar öýlerine ýetip barýarkalar Odisseýiň ýoldaşlary ol haltanykümüş we gyzyldan dolydyr ödüp açýarlar we haltadan çykan tupan olary ýene-de uzak ýerlere alyp gidýär.

Soňra olar äpet adam iýijileriň ýagny lestrigonlaryň ýaşayan Lamos atly ýurduna baryp düşýärler.Olar ýeriň patyşasynyň öýüne baryp-barmankar Lestrigonlaryň patyşasy Odisseýiň ýoldaşlarynyň birini iýýär.Odisseý we onuň ýoldaşlary gämilerine tarap gaçanlarynda lestrigonlar Odisseýiň ähli gämilerini diýen ýaly ýok edýärler. Diňe bir gämi galýar . Soňra ol gämi Sirseýa atly hudaý aýalyň adasyna baryp ýetýär. Sirseýa Odisseýiň adamlaryny doňuza öwürýär. Ýöne Odisseý Germesiň kömegi bilen bir jadyly ösümligi tapyp Sirseýanyň jadysyny aýyrýar.

Soňra Odisseý Fiwa şäheriniň kör akyldary Tiresiý bilen gürleşmek üçin ölüleriň ýurduna barýar. Ol ýerde Odisseý ejesi hem-de ýogalan ýoldaşlary bilen gürleşýär.

Soňra ol ýoldaşlary bilen gämide ýarysy guş,ýarysy aýal Sirenalaryň ýaşaýan ýerinden geçýärler. Sirenalar öz süýji,labyzly aýdymlyary bilen deňizçileri serhoş edip, soňra olary heläk edýän ekenler. Sirenalaryň adasyndan soň olar adam iýýän alty kelleli,on iki penjeli Skilla(Stsilla) hem-de golaýyndan ýüzüp geçýän ähli deňizçileri ýuwdýan suw girdaby Haribdanyň ýanyndan geçýärler.

Uly şemal turansoň Odissey ýoldaşlary bilen Trinakriýa adasynda garaşmaly bolýar. Bu adada günün hudaýy Geliosyň mallary bakylyan eken. Haçan-da Odissey özüniň hem-de dostlarynyň sag- aman öýlerine dolanyp barmagy üçin hudaýlardan dileg etmäge gidende, onuň dostlary açlygyna çydap bilmän günün hudaýy Geliosyň mallarynda bir-iki sanysyny iýipdirler. Gelios muny bilip, Zewsden olara jeza bermekligi talap edýär. Zews olaryň üstüne tupan iberýär. Bu tupanda Odisseyden galany wepat bolýar. Odissey bolsa Ogigii adasynda peri Kalipsonyň eline düşýär.

13 kitapda Odisseyiň beren gürrüňinden soň feaklar oňa gymmat bahaly sowgatlary berip ony gämide Itaka eltip gaýdýarlar. Muňa gahary gelen Poseýdon olaryň gämilerini gark edýär. Odissey Afina tarapyndan garry adama öwrülýär. Bu görnüşde ol özüniň wepadar adamy Ewmeý atly doňuz çopanyň ýanyna barýar. Çopanyň öýünde Odissey öz ogly Telemah bilen duşuşýar. Odissey oňa özüniň kimdigini aýdýar. Ogly bilen bilelikde soňra ol öýüne gaýdyp gelýär. Emma Odissey öýüne gedaý hökmünde gelýär. Ol ýerde Penelopa öýlenjek bolup gelen adamlar oňa dürli hili kemsitdiriji sözleri aýdýarlar. Ýöne

şonda-da Odissey özünüň kimdigini bildirmeýär. Ol ar almak üçin garaşýar.

Garry adama öwrülen soň ony hiç kim tanamaýar. Diňe garry eneke Ewrikleýa ony aýagyndaky ýaranyň yzy boýunça tanaýar. Emma Odissey ony hiç kime hiç zat diýmejegini barada söz berdirýär.

Öýlenmäne gelen adamlar soňra Penelopadan basymrak birini saýlap, oňa durmuşa çykmagy talap edýärler. Poemanyň 21-i kitabynda Penelopa Odisseyiň ýaýy bilen on iki halkadan ok geçirip bilen adama durmuşa çykjakdygyny aýdýar. Penelopa öýlenjek adamlaryň biri-de bu işi başarmaýar. Bu pursatda geday sypatynda gelen Odissey peýda bolup, on iki sany halkadan ok geçiripdir. Soňra ol ogly Telemahyň hem-de Afınanyň kömegi bilen olary öldürýär. Poemanyň diňe 23-i kitabynda Odissey aýaly Penelopa bilen duşuşýar. Poemanyň soňky 24-i kitabynda Penelopa öýlenip, Itakanyň patyşasy bolmagy islän adamlaryň dowzaha düşmegi, Odisseyiň kakasy Laert bilen görüşmegi hem-de onuň ölen adamlaryň garyndaşlary bilen ylalaşyk baglanyşmagy suratlandyrylýar.

Kompozisiýasy boýunça “Iliada” seredende “Odisseyä” has çylşyrymlydyr. Eger “Iliada-da” sýužet yzgiderli gidýän bolsa, “Odisseyäda” yzgiderlilik biraz süýşürilendir.

Poemada beýan edilýän waka ortasyndan başlanýar. Ondan öň bolup geçen zatlary okyjy soňra Odisseyiň öz gürrüň bermegi bilen bilýär. Gomer “Iliadany” ýaşka ýazan bolsa, “Odisseyany” ol eýýäm garran wagty ýazypdyr diýip çen etmek mümkin.. Gomeriň “Odisseyä” poemasyynyň gahrymanlary güýçli gahrymanlar bolup, olar öz ideaýalary üçin göreşýärler. Odisseyiň obrazy ýiti zehinli, mekir, gowy orator, ähli

kynçylyklardan baş alyp çykýan gahryman hökmünde suratlandyrylýar.

“Odisseýa” poemasynyň iň gyzykly bölegi IX aýdymda onuň ýekegöz Polifem bilen duşuşygydyr, Gomeriň grek mifelogiýasyna laýyklykda beýan etmegine görä, Poseýdonyň we deňiz hudaýynyň gyzynyň ogly ýekegöz kiklop, goýun çopany Polifem gowakda ýaşaýar. Ol geçilerini sagyp, süýdinden peýnir edip iýýar, şeýle-de çig et bilen iýmitlenýär.

Odissey öz ýoldaşlary bilen tötänleýin şol kiklopyň gowagynda oturyp dynç alýarkalar äpet ýekgöz gelip olary gorüp gaharlanýar we Odisseýin iki ýoldaşyny tutup daşa urup öldürip iýýär. Şeýdip ikinji gün hem onuň iki ýoldaşyny iýýär we olaryň barysyny göwakdan çykmaz ýaly gowagyň agzyna apet daş goýup , ýekegöz Rolifem goyun, geçilerini, bakmaga gidyär. Bu ýesirligiň eýgilik bilen gutarmajagyny bilen Odisseý Ýekegöze çakyr berýar. Polifem çakyr berýän Odisseýiň adyny soranda Odisseý oňa “ meniň adym “ Hiç kim” diýip jogap berýar.

Polifem çakyr içip, adam etinden doýup uka gidensoň Odisseý we onuň ýoldaşlary uly syrygy (taýagy) oda gyzdyryp ony Polifemuň gözine basyp, ony kör edýarler. Polifem çirkin ses bilen gygyrýar, onuň sesine beýleki ýekegöz kikloplar gelip “ Kim seni ynjytdy?” diýip soranlarynda, ol “ Hiç Kim” diýip jogap berýar. Daň atanda Odisseý goýunlary üç-üçden daňyp, olaryň aşagyna öz ýoldazlaryny gizläp daňyp gowakdan sag-aman çykýarlar.

Bu bölümde Gomer Oddiseýiň akylllylygyny, hilegärligini, ugurtapyjylygyny ýöne sözler bilen däl-de onuň edýan işleriniň üsti bilen görkezýär. Ýöne watançylyk, öý-ojagyňa, maşgalaňa wepalylyk temalary

eseriň içinden eriş-argaç bolup geäýar. Bu tema poemanyň 1-nji aýdymynda beýan edilip, Odisseýi hudaý aýal (nimfa) Kalipsonyň (titan Atlantyň we okeanyň gyzy Pleýonanyň gyzy) Ogigiýa adasynda zor bilen saklayandygy barada aýdylýar. Peri(nimfa) Kalipso Odisseýe aşyk bolýar. Ony Watanyň ýatdan çykaryp özüne öýlenmegi teklipl edýär. Emma Odisseý:

Dünýäde Watandan süýji zat ýok bize,
Berilse-de baýlyk, öýler päkize,
Keseki ýurtda ýok ene-atamyz ”¹

diýip jogap berýär.

Odisseýiň ýoldaşlaryny Sirseýanyň(Kirka) doňuzlara öwrüşi, Odisseýiň özüni jadylap bir ýyllap adamsy hökmünde saklaýşy, Odisseýiň süýji, beýhuş ediji sesli sirenalaryň (arwahlaryň) duşundan geçende özüni gaminiň maçtasyna daňdyryp, ýoldaşlarynyň gulagyny mum dykyp, sirenalaryň jadyryndan gutuluşy ýaly wakalar, Odisseýiň öz watanyna dolanyp gelmegine päsgelçilik döredän uly kynçylyklar, poemanyň esasy watançylyk ideýasyna gulluk edýär.

Akylly, ugurtapyjy Odisseý ahyrsoňy öz watanyna, Itaka dolanyp gelip özüne wepalylyk bilen garaşýan aýaly Penelopa we ogly Telemaha gowuşýar.

Gomeriň poemasynda köp zatlar bir tarapdan real durmuşa golaý,meselem Polifem adaty çopanlar ýaly hereket edýär,ýöne onuň ýekegöz,döwe menzeş äpet bolmagy esere erteki häsiýetini berýär. Ýa-da Odisseýiň

¹Гомер.Илиада.Одиссея.Алма-Ата,1986,стр.447

ýoldaşlarynyň jadyly içgiler içip haýwanlara öwrülmegi ,Odisseyiň ölümler dünýäsinde bolmagy ýaly äheňler şol döwürdäki Grek halkynyň medenýeti, flosofiýasy, dili, dini we ş.m. zatlar bilen baglanşyklydyr.

Arheologik gazuw agtaryş işleri netijesinde tapylan Troýa galasynyň galyndylary,ýaraglar, geýimler we başga-da köp arheologik tapyndylar Gomeriň “Iliada”we “Odisseyä”poemalarynda görkezilýän grek jemgyýetiniň b.e. öňki münýýlyklarda Krit we Miken medeniýetini döredendigini tassyk edýär.

Gomeriň bu derňelip geçilen eserleri bolsa şol medeniýetiň gülläp ösen döwürleriniň ruhy önümi bolup durýar.

Bu poemalar gekzamet(alty ölçegli)goşgy düzlüş formasy bilen ýazylypdyr.Bu uzyn we gysga bogunlara düşýän basymlara esaslanýan goşgy düzlüş görnüşi bolupdyr.

Gomerden soňky epos.Gesiod(b.e.öň VIII-VII asyrlar)

Gomerden soň hem ululy-kiçili poemalar meşhur bolupdyr. Şol poemalardan V-IV asyryň şahyrlary öz tragediýalary üçin sýužetleri alypdyrlar. Ýöne şol poemalaryň aglabasy ýitip gidipdir ýa-da ownuk, kiçi bölekleri saklanyp galypdyr.

Şol poemalarda Fiwa, Troýa mifleri, Fiwa patyşasy Edip baradaky mifler beýan edilipdir. Şeýle poemalardan “Edipodiýa”, “Kipriýalylar”, “Efiopid”, “Ilionyň synmagy”, “Gaýdyp geliş” ýaly eserleri görkezmek bolar.

Bu poemalar Gomeriň poemalaryndaky ýaly däl bolan epiki stilde ýazylany üçin olar köplenç Gomeriň adyna

berlipdir. Ýöne soňky döwürlerde alymlar olaryň Gomere degişli däldigini anyklapdyrlar.

Şeýle-de Gomeriň adyna berilýän birnäçe hudaýlary wasp edýän gimnleriň (aýdymlaryň) ýygyndysy biziň günlerimize ýetip gelipdir.

Gomerden soňky döwre Gesiodyň (b.e.öň VIII-VII asyrlar) "Işler we günler" we "Teogoniýa" (Hudaýlaryň sejeresi) atly poemalary hem degişlidir.

Gesiodyň ýaşan döwründe öňki urug – taýpa gatnaşyklary saklanyp galsa-da indi garyndaşlyk boýunça däl-de önümçilik gatnaşyklary bilen baglanyşykly synpy jemgyýet kemala gelýär. Indi öňki epiki eserleriniň gahrymançylyk ideýalary kem-kemden öwüt- nesihat ideýalaryna ýer berýär. Adamlaryň arasynda gapma-garşylyklary dürli öwüt- nesihatlar bilen çözmek ýoly edebiýatda meşhur bolýar. Gesiodyň „ Işler we günler“ eseri-de şeýle dedaktiki eposyň hataryna girýär.

Gesiod Eolida welaýatynyň kim diýen şäherinde dogulýar, ýöne soň onuň garyp kakasy Gesiod we onuň dogany Pers bilen Gresianyň Beotiýa diýen bölegine göçüp barýar. Şol ýerde Gelikon dagynyň eteginde ýerleşen Askra obasynda Gesiodyň kakasy öz maşgalasy bilen daýhançylyk edrýär.

Gesiod ekerançylyk işiniň ähli görnüşlerini gowy bilýär. Kakasy aradan çykansoň Gesiodyň we onuň dogany Persiň arasynda ýer üstünde dawa turýar. Pers kazy – sudýalaryň üsti bilen Gesioda degişli ýeri-de özüne alýar. Ýöne bu onuň peýdasyna bolman, ahyrsoňy ol tozup garyp düşýär. Şonuň üçin „ Işler we günler“ poemasynda „ haram peşdadan gaç, haram peýda – heläkçilikdir“ diýip ýazýar.

Gesiod bu poemany tozup, garyp düşen dogany Perse öwüt- nesihat bermek üçin ýazypdyr.

„Işler we günler“ bu öwüt-nesihat eposynyň nusgasydyr. Eser birnäçe temalaryň daşynda jemlenýär. Birinji tema hakykaty wagyz etmeklige bagyşlanyp Prometeý we baş asyr barada gürrüň berýär. Gesiod güýçli adamlaryň hakykaty diňlemäge, oňa hormat goýmaga borçludygyny nygtaýar.

Ikinji esasy tema meýdan, ekerançylyk işlerine mal idetmek, egin- eşik ýaly temalara bagyşlanypdyr. Bu goşgularda haýsy günler ekin etmek, bag oturmak gowudygy nesihat berilýär. Şeýle-de Gesiod hojalyk ýöretmek, goňşylar bilen gatnaşmak, aýalyň bilen ýaşamak boýunça maslahatlar berýär. Ol tygşytly bolmagy öwredýär:

„Ýygnamaklygy öwrenenden ajy açlyk sowlup geçer“.

Maşgala durmuşynda aýalyň ornuna Gesiod husuýetçi **meşsan**¹- hojaýynyň gözi bilen seredýär. Sagdyn, gowy işleýän, hojalykçy aýalyň päkligi, gözilligi onuň üçün öňki grek poemalarynda wasp edilen Medeýa, Nawsikaýa, Andromaha ýaly eýallardan ýokarda durýar.

Gesiod her işi wagtly wagtynda etmekligi, zähmetsöýer bolmaklygy ündeýär. Gesodyň „Teogoniýa“ poemasynda dünýäniň, hudaýlaryň gelip çykyşyny beýän edýär.

Biziň eýýamymyzdan öňki VII-VI asyrlarda grek edebiýatynda lirika.

¹ **Meşsan**-diňe öz peýdasyny bilýän ownuk söwdagär,çäkli garaýyşly,dar düşünjeli adam

Biziň eramyzdan öň VII- VI asyrlarda jemgyýetiň we şahsyýetiň arasyndaky gapma-garşylyklaryň netijesinde edebiýatda lirika žanry agdyklyk edip başlaýar, sebäbi ol aýratyn şahsyýetiň oý-pikirlerini aňlatmak üçin amatly bolupdyr. “Lirika” sözi “lira” atly saz guralyndan gelip çykypdyr, sebäbi goşgy şonuň sazyna goşulyp aýdym edilip aýdylypdyr.

Häzirki döwürde “lirika” diýip adamyň içki oý pikirlerini we duýgularyny, onuň hal-ahwalyny aňladýan, beýan edýän şygrylara aýdylýar.

Grek lirikasy biziň eýýamymyzdan öň VII- VI asyrlarda üç žanra bölünipdir: **elegiýa**, **ýamb** we (“melos”- aýdym diýmekligi aňladýar). Bularyň hemmesi saza goşulyp aýdylmandyr. Meselem: elegiýa we ýamb aýdymlyry üçin saz hökman bolmandyr.

Goşgy düzüliş formalary uzyn bogunyň iki gysga bogun bilen çalşylýp ýa-da uzyn we gysga bogunlary gezekleşip gelýän görnüşinde düzülipdir. Olara “ýamb” ýa-da “horeý” diýip at beripdirler.

Lirikanyň gelip çykmagyna dini we dāp-dessur aýdymlyry täsir edipdir. Toý aýdymlyry, agyrlar, ýa-da hasyl dileg edip köpçülikleýin tans etmek, aýdym aýtmak kem-kemden sesi gowy, ýakymly çykýan, zehinli adamlara ynanylyp, ýörite aýdym aýdýan, (dessan) poema aýdýan, eli liraly sazanda aýdymçylar ýüze çykýar. Olara “**aedler**” diýip at beripdirler. Aedler jemgyýet tarapyndan goldanylypdyr, hak tölenipdir. Baý adamlaram ýa-da baýramçylyk wagtynda köpçülik tarapyndanam maddy taýdan sylaglanypdyr.

Olar köplenç kör adamlar diýlip aýdylýar, çünki uruşda ýa-da başga bir sebäplere görä görmekden galan

adamlar daýhançylyk edip bilmändirler. Olar saz çalyp, aýdym aýdyp gün görüpdirler. Olaryň ussatlygynyň syrlary asyrdan-asyra biri-birine geçipdir.

Aedlere grekler tarapyndan uly hormat goýulypdyr. Olaryň dili bilen muzalar aýdym aýdýar diýlip aýdylypdyr. (**Muza**-poeziýanyň aýal hudaýy) Sebäbi aedler özlerine muzanyň, ýagny hudaýyň güýç berýändigini nygtapdyrlar. Şoňa görä-de Gomerin “Iliada” poemasy muza¹ ýüzlenmekden başlanýar:

“Ahillesiň gaharyny wasp et hudaýym...” diýip başlanýar. Bu ýerde “hudaý” muzany aňladýar.

Elegiýa goşgulary.

Elegiýa - antik edebiýatynda agy aýdymalaryndan gelip çykypdyr. Häzirki zamanda-da gamgyn äheňlere ýugrulan, ýa-da biriniň ölümüne bagyşlanan aýdymlara, şygrylara elegiýa diýilýär. Ýöne gadymy grek edebiýatynda elegiýa hökmäni suratda gamgyn mazmunly bolman ol öwüt nesihat beriji, harby, syýasy, söýgi mazmunly eserler bolupdyr.

Biziň günlerimize çenli gelip ýeten elegiýalar dürli mazmundadyr. Biziň eýýamymyzdan öň VII asyryň ikinji ýarymynda ýaşap geçen Spartaly şahyr **Tirteý** “Maslahatlar” diýen elegiýasynda söweş meýdanynda gahrymanlarça wepat bolan şöhratly esgeriň ykbalyny uruşdan gorkup gaçan we bir keseki ýurtda öz maşgalasy bilen sergezdan bolup gezmeli bolýan gorkak dönügiň ykbaly bilen deňeşdirýär. Batyrlary wasp edip gorkaklary ýazgarýar. Rowaýata görä, Spartak şäheri

¹ **Muza**-poeziýanyň aýal-hudaýy. Gomer diňe bir aýal-hudaý muza barada gürrüň berýär, emma Gomerden soňky döwürň miflerinde olar dokuz sany.

Afinadan söweşde kömek sorapdyr. Afinalylar olaryň haýyşy üçin mekdep mugallymy Tirteýi iberýärler. Tirteý öz elegiýalary bilen spartalylaryň şeýle bir ruhuny göteripdir welin, olar söweşde ýeňiş gazanypdyrlar.

Bu rowaýat grekleriň poeziýanyň uly terbiýeçilik güýjüniň bardygyna düşünendiklerine we oňa uly ähmiýet berendiklerine şaýatlyk edýär.

Elegiýanyň başga bir wekili **Mimnerm** (b.e.öň VII-VI asyrlar) söýgi temasyndan bir näçe elegiýalar ýazypdyr. Onuň elegiýalarynda söýgi ýeňil bir, lezzet beriji duýgy hökmünde suratlandyrylýar. Ol harby-taryhy mazmunly bir “Smirneida” atly poema we argonawtlaryň ýörüşi baradaky mifi hem beýan edipdir.

Argonawtlar “Argo gämisiniň deňizçileri” diýmekligi aňladýar. Bu rowaýatyň baş gahrymany Fessaliýanyň patyşasy Esanyň ogly Ýason. Ýasony tylla reňkli deri, ýagny, gyzył runo getirmege iberýärler. Gyzył runo gyzył ýüňli goýunlar Ares jülgesinde Kolhida adasynda (häzirki Gruziýanyň çäklerinde) ýerleşipdir. Mimnermiň elegiýalarynda garrylygyň erbetdigi onuň adamy kesel we garyp edýändigini ýazýar. **Solon** (VII-VI b.e. öň) Mimnerm ýaly garrylykdan gorkmaýar. Solon adam diňe lezzete kowalaşyp ýaşamaly däl, ol adamlara peýdaly işleri etmeli diýip ýazýar. Mimnerm adamyň 60 ýaş ömür çägi diýip aýdýan bolsa, Solon “Goý” ölüm maňa 80 ýaşdan soň gelsin diýýär.

Özüniň öwüt nesihat beriji elegiýalarynda Solon erbet ýol bilen baý boljak bolmaly däl diýýär. Halal zähmet, gowy işler, tä garraýançaň bilim almak, öwrenmek Solonyň elegiýalarynyň mazmunyny düzýär.

Grekler Solony dünýäniň ýedi akyldarlarynyň biri hasaplapdyrlar. (ol akyldarlaryň sanyna girýänleriň dördüsi: ýagny, Solon, Fales, Biant, Pittak hiç kimde şübhe döretmändir.).

Ýamb poeziýasy.

Ýamb –görnüşli poeziýa grek edebiýatynda iň gadymy şygrylaryň biridir. Bu poeziýa hasyllylyk hudaýy Demetranyň kulty bilen baglanşyklydyr. Bu baýramçylykda içegenlik, jalaýlyk, sögüşme, paýyş sözler we masgaralaýjy we tankydy häsiýetli aýdymlar aýdylypdyr.. Şeýle aýdymlara ýamb aýdymlary diýilipdir.

Bu žanryň iň uly wekili **Arhiloh** (b.e. öň VII asyryň ortalary) Onuň aýdymlary iki bogunly goşgy düzüliş ölçeginde ýazylyp, gepleşik diline golaý bolupdyr. Şu ölçeg häzir ýamb ölçegi diýilýär. Arhiloh durmuşda köp kynçylyklar görüpdir. Kakasy erkin raýat bolup ejesi gul(gyrnak) eken.

Arhiloh harby gulluk bilen gün görüpdir. Arhilohyň özi kynçylyk durmuşda ýaşansoň ol öz garşydaşlaryna-da rehimsiz darap, olar barada sögünçlerden doly, masgara ediji goşgular düzüpdir.Arhilohyň poeziýasynyň esasy mazmunyny onuň şahsy durmuşy,harby başdan geçirmeleri,onuň dostlaryna we duşmanlaryna bolan garaýyşlary düzýär.

Arhiloh köpçüligiň, jemgyýetiň özi barada diýjek pikirlerindenem gorkmandyr. Ol uruş wagty söweş meýdanynda naýzasyny taşlandygyny bir goşgusynda gürrüň berýär. Gresiyada söweşde naýzany taşlamak iň erbet masgaraçylyk hasaplanypdyr. Bir rowaýata görä Arhiloh bir Neobula atly bir gyza aşyk bolupdyr. Oňa bagyşlap süýji sözli,näzik duýgulara ýugrulan aýdymlar

ýazypdyr. Emma gyzyň ene-atasy oňa gyzyny bermändir. Arhiloh soňra ol gyz we onuň kakasy barada şeýle bir masgaraçylykly goşgy ýazypdyr welin Neobula, onuň gyz dogany we kakasy utançdan özüni öldüripdirler.

Arhiloh öz watany Paros şäherini duşmandan gorap wepat bolupdyr.

Gerk edebiýatynda Arhiloh, Gomer, Pindar, Sotokl ýaly şahyrlar bilen bir hatarda hormat goýulýan şahyrlaryň biri bolupdyr.

Arhilohdan başga Semonid Amorgskiý, Gipponakt Effesskiý (b.e.öň VI asyr) we başgalar ýamb goşunlaryny ýazypdyrlar.

Melika (aýdym lirikasy)

Melika – aýdym lirikasy saza goşulyp aýdylýan aýdymlar bolup wagtyň geçmegi bilen arassa edebi žanra öwrülipdir.

Melika poeziýasy gadymy Gresiyada b.e.öňki VII – VI asyrlarda iki topara: ýekelikde aýdylýan solo we hor aýdymlaryna (topar bolup aýtmak) bölünipdir. Ýekelikde aýdylýan aýdymlar Lesbos adasynda iki görnükli şahyrlar **Alkeý** we **Sapfo** tarapyndan ösdürilipdir.

Alkeý (VII asyryň soňy VI asyryň başy) gelip çykyşy boýunça aristokrat¹ maşgaladan bolupdyr. Onuň döwründe aristokratlaryň we şäher ýaşajylarynyň (demosyň) arasynda barlyşyksyz göreş gidipdir. Halkyň aristokratlara garşy göreşine tiranlar ýolbaşçylyk edipdir.

¹ **Aristokratlar**- uly ýer eýeleri,özlerini hudaýlaryň nesilleri hasaplap,häkmiýeti eýelemäge ýeke-täk hukukly adamlar diýen pikiri öňe sürüpdirler.Olar özlerini öňki urug-obşına gurluş jemgyýetiniň däplerini ýöredijiler diýip hasap edipdirler. edipdirler.

Şäher söwdagärleriniň, hünärmenleriniň we garyplarynyň göreşi tiramiýa düzgüniniň ýeňmegine getiripdir.

Garamaýaklary ýigrenýän Alkeý şäherden birnäçe gezek kowlypdyr. Şonuň üçin onuň köp aýdymlary göreşe, gozgalaňa çagyryjy äheňlere ýugrulypdyr. Ol öz goşgularynda watanyny tupana duçar bolan gämä meňzedýär:

Bu pitneçil tolkunlaryň üstünde,
Heýhat ummanynda gämimiz barýar,
Suw hem bizi basyp aljak dessine,
Deşilipdir ýelken bolup sal-sal...¹

Şeýle ýagdaýda-da Alkeý”kürekçileri” mertlige çagyryýar. Özara uruşlardan zyýan çekýän döwleti tupanly deňizde ýüzüp barýan gämä meňzetmek äheňini Alkeýden soňky şahyrlar hem öz goşgularynda ulanypdyrlar. Meselem bu äheňler Gorasiýiniň goşgularynda-da duş gelýär.

Alkeýiň goşgularynda şatlyk, gaýgy-gam, graždanlyk urşy, meý içmek ýaly temalar çeper beýan edilýär. Ýöne çakyr içmek bu durmuşyň lezzeti, şatlygy dal-de ol howsalaly duýgylardan halas ediji we adalatsyzlygy ýatdan çykarmak üçin bir serişde.

Alkeýiň Sapfo bolan söygüsini beýan edýän goşgulary-da bolupdyr, ýöne olardan diňe dört setirden durýan bir şygry biziň günlerimize gelip ýetipdir:

Güllerden täç geýen ajaýyp Sapfo,

¹ Дератани Н.Ф., Тимофеева Н.Т. Хрестоматия по античной литературе. Греческая литература. Москва, 1965, стр. 99 (Terjime özümižniňki-R.M)

Seniň ýylgyryşyň şeýle bir süýji,
Saňa birje sözüm bardyr aýtmana,
Dilimi saklaýar utanjyň güýji.¹

Sapfo (b.e.öň VII asyryň soňy VI asyryň 1 ýarymy)

Sapfo – hem urug – obşına aristokratlaryna degişli gatlakdan bolupdyr. Ol zenan köp wagtlap sürgünde Sitsiliýa adasynda ýaşapdyr. Ýöne soňra watany Lesbos adasyna gaýdyp gelipdir. Ol esasan söýgi lirikasyny esaslandyrypdyr. Ol bir Faon atly ýaş ýigidi söýýän eken. Emma ol ýigit onuň söýgisini jogapsyz galdyrany üçin rowaýata görä, Sapfo ahyrsoňy özüni bir gaýadan deňze taşlap ölüpdir.

Sapfonyň köp goşgulary onuň joralaryna bagyşlanypdyr. Sebäbi şol döwürde aýallar aýry, erkekler aýry ýygnanyşyklar geçiripdirler. Onuň goşgularynda jogapsyz söýgi äheňleri güýçli ýaňlanýar. Ol Afroditadan kömek sorap öz gaýgy-gamyny, duýgularyny beýan edýär.

Sapfonyň goşgularynda güller, bahar, gün, gözəl tebigatyň reňkleri aýratyn orun tutýar. Sapfo we Alkeý öz goşgularynda grek edebiýatynda ilkinjiler bolup tebigatyň gözelligini wasp edipdirler.

Sapfo tebigatyň, adamlaryň gözelligini, olaryň oňat, owadan egin-eşigini wasp edýär. Ol kiçijik gyzyny “tylla güljagaza” deňeýär. Şahyr adamlaryň oňat häsýetleriniň adamlara has gözellik berýändigini aýdýar. Sapfo:

Görmegeý gözeli gördükçe göresiň geler,
Kimiň özi gowy bolsa, her bir gözele deger.²

¹ Görkezilen eser, 100 sah. (Terjime özümiňki-R.M.)

² Анпеткова-Шарова Г.Г., Чекалова Е.И. Античная литература. Ленинград, 1980, стр. 79

“Biziň söýýän zadymyz gözeldir”,
diýip gőzelligiň ölçeği barada öz pikirini beýan edýär. Sapfonyň döredijiliginde toý aýdymlyry hem bolupdyr. Şeýle-de Sapfo bir goşgusynda Alkeýe jogap ýazypdyr:

Ýürek pikirleriň pāk bolanynda
Diliňden sympmazdy bihaýa sözler,
Utanja-da gapylmazdy gözleriň,
Düşnükli bolardy aýdylýan sözler.¹

Melika aýdymlarynyň (ýekelikde aýdylýan görnüşiniň) ýene bir wekili **Anakreont (b.e. öň VI asyr)** gelip çykyşy boýunça Kiçi Aziýanyň Teos şäherinden bolupdyr. Ol Teosyň koloniýalary Abderde we Fessaliýada köp wagtlap tiranlaryň köşgünde ýaşapdyr. Onuň aýdymlyry çakyr içmek, söýgi, şatlyk, durmuşdan lezzet almak temalary onuň goşgularynda esasy orun tutýar. Onuň baş hudaýy Erot bolupdyr. Onuň birnäçe goşgularynda saçlaryna ak girip, garran adamyň durmuşa bolan uly söýgüsi beýan edilýär.

Ol şeýle-de hudaýlara bagşlanan gimn aýdymlaryny, elegiýalar we tankydy häsiýetli epigrammalar ýazypdyr.

Anakreontyň köp goşgulary biziň günlerimize çenli gelip ýetipdir, onuň goşgularyna öýkünip soňky asyrlarda ençeme Ýewropa şahyrlary goşgular ýazypdyrlar. Olara anakreontikler diýipdirler.

¹ Дератани Н.Ф., Тимофеева Н.Т. Хрестоматия по античной литературе. Греческая литература. Москва, 1965, стр. 103

Hor aýdymlary.

Hor lirikasy – Sparta şäherinde gülläp ösüpdür. Hor lirikasy adamlary öz watançylyk borjuny ýerine ýetirmeklige çagyrypdyr.

Onuň görnükli wekili **Pindar (b.e. öň VI-V asyr)**. Ol Fiwa şäheriniň golaýynda Kinoskefal diýen obada dogulypdyr. Ýaşlygynda gowy bilim alypdyr. Afina şäherinde saz öwrenipdir. Ol Delfada Sitsiliýada tiranlaryň köşklerinde bolupdyr. Rowaýata görä, ol Argos şäherinde aradan çykypdyr. Onuň ölen ýyly belli däl. Ol dört müňe golaý eser ýazypdyr.

Onuň epikiniýa diýlen görnüşli goşgulary atletleriň (sportsmenleriň) edermenligini wasp edipdir. 45 sany epikiniýasy biziň günlerimize gelip ýetipdir. Pindar öz goşgularynda hudaýlary ýokary ahlakly, parasatly we güýçli keşpler hökmünde suratlandyrýar. Ol hudaýlar baradaky köp mifleri beýan edipdir.

Pindar özi aristokrat gatlagyndan bolany üçin eserlerini kyn dilde ýazypdyr. Onuň eserleri giň halk köpçüligi üçin niýetlenmändir. Pindar mifleri hökümdarlaryň, tiranlaryň aslynyň hudaýlar bilen baglanyşyklydygyny görkezmek üçin ulanypdyr.

Pindaryň eserleriniň ,aýdymlarynyň esasy ideýasy watançylyk, ata-babalaryň at-abraýyny goramak bolupdyr.

Dramanyň ösüşi. Attika dramasy.

Gadymy Gresiyada, Afınada b.e.öň VII-IV asyrlarda drama eserleri döräpdir. Sebäbi şol döwürlerde şahsyýetiň aňy ösüp başlapdyr. Gadymy däp-dessur oýunlary, yrymlary, kem-kemden grek teatryň döremegine

getirýär. Ilkinji grek teatrnyň dörän ýeri Afina şäheri bolupdyr. Bu ýerde lirika bilen bir hatarda drama ösüpdür. Afinada dörän drama eserlerine Attika dramasy diýilýär. Sebäbi ol grekleriň Attika welaýatyny aňladypdyr. Attika welaýaty grek medeniýetiniň ösmeginde uly rol oýnapdyr. Onuň merkezi Afina şäheri bolupdyr. Şol wagt şäherler ulalyp, medeniýet ýaýradyjy merkezler eöwrülipdir.

Tragediýanyň döremegine gadymy döp- dessurlar güýçli täsir edipdir. Uly edermenlik görkezen gahrymanlaryň ölümine bagyşlanyp geçirilýän çäreler, gahrymanlar baradaky aýdymlar, poemalar tragediýanyň aýratyn žanr hökmünde döremegine täsir edipdir.

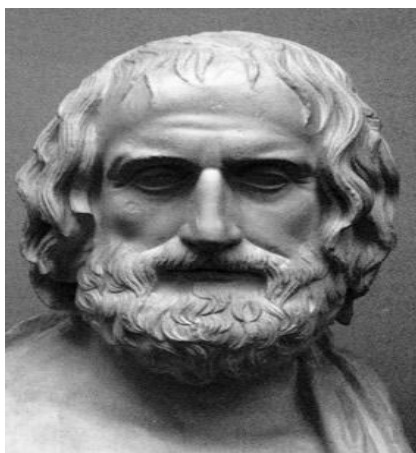
Tragediýa sözi grek dilinde iki sany sözden gelip çykypdyr. Ýagny "tragos" - teke, geçi, "ode" - aýdym diýmekligi aňladypdyr. Başgaça aýdanymyzda tragediýa "tekäniň aýdymy" diýmegi aňladypdyr.

Gadymy Gresiýada Dionis atly hudaýyň şanyna tekäni ýa-da geçini gurban beripdirler. Dionis grek mifologiýasynda çakyryň hudaýy bolupdyr. Grekler bilen medeni aragatnaşykda bolan Rimliler hem ony çakyr hudaýy diýip kabul edipdirler. Olar Dionisi-Bacchus diýip atlandyrýarlar. şonuň üçin meý, çakyr içilip gurulýan meýislere "wakhanaliýa" diýip atlandyrýarlar. diýilýär. Dionis baradaky köp hekaýatlar çakyr içip şatlanmak baradaky gürrüňleri öz içine alýar. Şol çakyr içişlik üýşmelegiň nimfler (ýagny gyzlar) hem-de satirler (oglanlar) gatnaşypdyrlar. Olaryň ýarysy at we ýarysy geçi bolupdyr. Dionisi grekler tekäniň görnüşinde göz önüne getiripdirler hem-de üzümiň bol hasylly bolmagy üçin Dionisiň şanyna hökmany suratda bir tekäni gurban

edipdirler hem-de teke barada aýdym aýdypdyrlar.Şeýle dāp dessurlar bilen baglanyşykda tragediýa žanry ýüze çyýar. Teatrda oýunlar ilki toparlaýyn,hor aýdymalarynyň üsti bilen görkezilipdir.Soňra oýunlary janlandyrmak üçin maskalar, hem-de bir aktýor girizilipdir.Soň ol aktýorlaryň sany ikä ýetipdir.Olar hor aýdymalarynyň arasynda tomaşaçylary güýmäpdirlir we hor aýdym aýdanda hora sorag bermek bilen oýny janlandyrypdyrlar.Teatrda oýunlar baýramçylyk wagty görkezilipdir.Ol oýunlar käte uzyn günlāp dowam edipdir.Tomaşaçylar şol ýerde iýip-içip oýny görüpdirlir.

Şu döwürde Attika dramasyynyň ösmeginde Fespid, Eshil, Sofokl, Ewripid ýaly şahyrlar ähmiýetli rol oýnapdyr. Bu şahyrlar tragediýalar ýazypdyrlar.VI asyrda ýaşap geçen Fespidiň tragediýalary biziň günlerimize çenli gelip ýetmändir

Eshil(b.e.öň.525-446-njy ý.)

Eshil „tragediýanyň atasy“diýlip aýdylýarsebābi onuň tragediýalary grek teatrynyň, edebiýatynyň ösmegineuly itergi beren ilkinji eserler bolup durýar. Eshil b.e.öň 525-nji ýylda dogulypdyr we456-njy ýylda aradan çykypdyr.Eshil barada köp maglumat galmandyr.Ol Afina

şäheriniň eteginde dogulypdyr. Ol ýeriň adyna Elewsina

diýipdirler. Onuň kakasynyň üzüm ekýän bir bölek ýeri bar eken. Eshiliň maşgalasy tanymla maşgala bolup, parslar bilen uruşa gatnaşypdyrlar. Eshil hem özüni tanymla şahyr däl-de, eýsem uruşlar gatnaşan harby, batyr gahryman hökmünde belläp, mazarynda Marafon urşunyň weterany, şol uruşa gatnaşanlygy barada ýatlama ýazgysyny, ýagny epitafiýa ýazmaklaryny wesýet edipdir. B.e.öň 470-nji ýyllar töweregi, soňra 458-nji ýylda Eshil Sitsiliýada bolupdyr. Şol ýerde-de ol aradan çykyppdyr we jaýlanypdyr.

Eshiliň ilkinji eseri **"Parslar"** tragediýasydyr. Bu tragediýada Grekleriň parslar bilen urşybarad gürrüň edilýär. Ýöne Eshil uruş wakalarynyň taryhy beýanyňy bermän, ureal taryhy wakalary mifologik garaýyşlary bilen suratlandyrýar. Bu tragediýa ilkinji gezek 472-nji ýylda sahnada goýlupdyr. Eshil bu tragediýada görkezişi ýaly, parslaryň ýeňiljekdigi öňünden Kserkisiň ejesi Atossanyň düşüňe girýär. Onuň düşüňde. Kserks iki sany aýaly bir araba goşjak bolýar. Olaryň biri grek eşiğinde beýlekisi parslaryň eşiğinde. Aziýa eşikli aýaly araba goşanda ol aňsatlyk bilen boýun bolup araba goşulýar, ýöne grek aýaly araba goşulanda ol bir ýerde durman arabany agdarýar. Şondan soň Salamin diýen ýerde Parslaryň ýeňlendigi barada habar gelýär. Tragediýanyň soňy Kserkisiň aglamagy we horuň aýdymy bilen gutarýar. Eshil bu tragediýada Kserksiň ýeňilmeginiň sebäbini onuň zalymlygy bilen düşündirýär. Eshiliň teatra girizen täzeligi, ol ikinji aktýoryň roluny girizipdir.

Öň aýdyp geçişimiz ýaly, ilkinji tragediýalar ýazan Fespid oýny janlandyrmak üçin birnäçe täzelikler girizipdir we ilkinji gezek hora jogap berer ýaly aktýoryň

roluny, gepleşigi girizýär.Eshil dramanyň mazmunyny gowy açyp görkezmek üçin ikinji aktýoryň roluny girizýär hem-de horuň roluny çäklendirýär.

Eshiliň hemme eserleri bize gelip ýetmändir.Onuň ýazan 90-tragediýalaryndan bary-ýogy 7-si biziň günlerimize gelip ýetipdir .

Eshiliň iň görnükli tragediýasy **“Çüýlenen Prometeý”**eseridir. Eshil Prometeý baradaky mifi ulanyp,”Çüýlenen Prometeý”tragediýa ýazypdyr. Eshiliň bu tragediýasynda Prometeý adamlaryň dosty hökmünde suratlandyrylýar.Ol diňe bir adamlaryň nesilbaşysy, ýagny titan¹ hökmünde suratlandyrylmaýar.Bu tragediýada Eshil Prometeýiň üsti bilen ynsanperwer,azatlyk üçin goresýän adamyň keşbini görkezýär.Zews tiran,zulum ediji hökmünde görkezilýär,sebäbi Eshil öz döwründe höküm sürüp geçen tiranlaryň zalym häkmiýetiniň gaýdyp gelmegini islemeýär.

Tragediýada aýdylyşyna görä Prometeý adamlary palçykdan ýasapdyr.Prometeý Zews titanlara garşy göreşende özi titan bolsa-da, ol Zewse kömek beripdir.Ýöne Zews adamlary ýok etjek bolanda Prometeý Zewse garşy göreşýär.

Prometeý Zewsdan ot ogurlap, adamlara ot ýakmany öwredipdir.Ýagny oduň syryny adamlara öwredipdir.Adamlar tebigatyň syryny açansoň, ot hudaýy Zewsdan gorkmaýarlar. Prometeý adamlary tüm gowaklardan çykarypdyr.Olar oň garaňky gowaklarda

¹ **Titan**-Gadymy grek mifologiyasyna görä titanlar ýerde dörän ilkinji äpet jandarlar bolupdyrlar..Olar Uranyň(asmanyň) we Geýanyň(ýeriň) çagalary bolupýdyrlar.Olar Zewse garşy göreşipdirler we şol sebäpli Zews olary Tartara(jähenneme) taşlapdyr..

ýaşan ekenler.Prometeý adamlara kerpiçden jaý gurmagy
öwredipdir hem-de ýyly pasyllara
bölüpdir.Ýaz,gyş,tomus,güýz gelyändigini adamlara
öwredipdir.

Öň adamlar gözi bolsa-da görmeýän ekenler, gulagy
bolsa-da eşidmeýän ekenler.Hat
ýazmak,sanamak,hünärler,ylm,bilim,bu zatlaryň barysyny
adamlara Prometeý öwredipdir.Prometeý bar durky
bilen,ýüregi bilen adamlaryň tarapynda.Ol daga
çýýlenip,onuň her gün bagyryny bürgüt çokýanam bolsa Ol
Zewse boýun egmeýär.öňki geçmişiň garaňky durmuşyna
gaýdyp gelesi gelmeýär.Başgaça aýdylanda Eshil bir
wagtlar hamana adamlar” Altyn asyrda” ýaşapdyr diýlen
mife ynanmaýar.Ol ösüşiň progresiň tarapdary bolup çykyş
edýär.Onuň pikrine görä adamzat jemgyýeti gitdigiçe
kämilleşýär,wagşyýana durmuşdan akyly,paýhasly gurlan
durmuşa geçýär.

Prometeý Zewse ýüzlenip:

Sen bilip goý , jebir –sütem çeksemem,

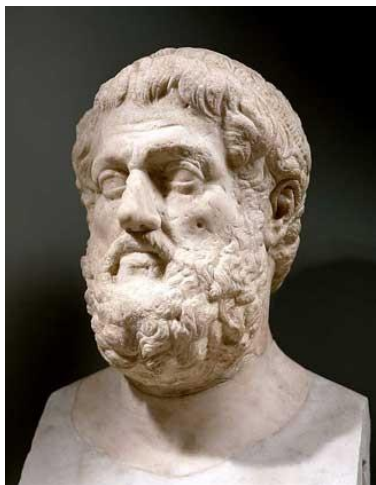
Saňa sadyk gul deý hyzmat etmerin ,¹

diýip, mertlik bilen oňa boýun egmejekdigini aýdýar.

Bu tragediýada Prometeý hudaýlaryň zulumyna garşy
göreşýän,adamlara tebigatyň syrlaryny açyp görkezýän
mert gahryman hökmünde suratlandyrylýar.Prometeý
adamzadyň azatlygy üçin göreşen we şonuň üçin ejir çekip
,Zewse boýun egmänligi üçin Zews tarapyndan Tartara
taşlanan gahryman hökmünde suratlandyrylýar

¹ Тронский И.М.История античной литературы.Москва,1983,стр.124

Sofokl (496-406 b.e.öň).

Sofokl Afinanyň golaýynda ýerleşen Kolon şäherinde dogulypdyr. Ol ýeriň örän gözeli tebigaty bar eken. Ol barada Sofokl “Edip Kolonda” diýen tragediýasynda durup geçýär. Gelip çykyşy boýunça Sofoklyň maşgalasy žresleriň maşgalasyndan bolup, ol tebiçilik edipdir. Saz we gimnastika bilen meşgullanypdyr. Öz ýazan tragediýalarynda sazy özi düzüpdir

hem-de aktýor hökmünde çykyş edipdir. Sofokl grekleriň iň söýgüli tragik rollary oýnaýan aktýory bolupdyr. Eshil 13 gezek ýeňiji bolupdyr, emma Sofokl 24 gezek ýeňiji bolupdyr. Ýekeje gezek hem ýeňilmändir. Sofokl ölendenden soň onuň mazary keramatly “gahrymanyň mazary” diýip yglan edilipdir.

Grekler Sofokl, Eshil, Ewripidiň döredijiligine baha berenlerinde olaryň şol söweşe nähili gatnaşygynyň bolanlygy bilen ölçeýärler. Kyrk baş ýaşly Eshil b.e.öň 480-nji ýylda Salamin söweşinde parslaryň garşysyna söweşýärkä Sofokl bu ýeňşi belleýän baýramçylykda oglanlaryň horunda aýdym aýdypdyr. Ewripid şol wagtyň dogulypdyr. Başgaça aýdylanda grekleriň pikirine görä, Sofokl grek medeniýetiniň gülläp ösen

döwrüniň, tragediýa žanryny ösdürmekde Eshil we Ewripidiň arasynda ortanjy ýerde duran şahyrdyr.

Sofokl öz eserleride şeýle meseleleri gozgapdyr:

- 1) Hökümeti dolandyrmak
- 2) Bir adamyň köpçüligiň önündäki borjy we onuň jemgyýetde özüni alyp barşy hem-de adam we hudaýlar.

Sofokl gelip çykyşy boýunça örän baý maşgaladan bolupdyr. Onuň kakasy ýarag ussahanasynyň hojaýny bolupdyr. Ol ogluna gowy bilim beripdir. Sofokl lukmançylyk edipdir, Ol gimnastika we saz sungatyny öwrenipdir. Sofoklyň saz döretmäge hem ukyby bolup, soňabaka ol ýazýan tragediýalaryna sazy özi ýazypdyr we aktýor hökmünde çykyş edipdir. Gomeriň “Odisseýa” poemasynyň esasynda düzülen bir oýunda patyşa aýal Nawsikaýanyň roluny oýnap baýrak hem alypdyr.

Syýasy garaýyşlary boýunça Sofokl ýaşlygynda ýer eýeçilik partiýasynyň başlygy Kimona golaý durupdyr, soň ol Perikliň tarapyna geçipdir. Ömrüniň ahryna çenli Sofokl

demokratiýanyň tarapdary bolupdyr. Sofoklyň döredijiliginiň gülläp ösen döwrüne “Perikliň asyry” hem diýipdirler.

B. e.öň 443-nji ýylda Demokratik partiýanyň ýeňiş gazanmagy, Kimonyň kowulmagy bilen halk ýygnaýy 15 ýylyň dowamynda Perikli iň

ýokary strateg¹ wezipesine saýlaýarlar we ondan soňam Perikl ömrüniň soňuna çenli häkmiýeti dolandyrýar. Jemi otuz ýyllap Perikl döwleti dolandyrýar. Bu döwür grek demokratiýasynyň jemgyýetiniň gülläp ösen we soň krizise düşüp başlan döwrüdür.

Şol döwürde häkimýet başyna gul eýeleriniň öňdebaryjy topary gelyär. Ýurdy ilki erkin ilatyň aşaky gatlagy, Periklin döwründe bolsa gurply gul eýeleri dolandyrýar. Perikl olaryň bähbitlerini gorapdyr. Perikl 30 ýyllap Afina döwletiniň başynda durýar. Onuň dolandyran wagty ýurt gülläp ösükdir. Afina medeni durmuşyň merkezine öwürlip, beýleki grek döwletlerinden alymlar, şahyrlar, heýkeltaraşlar bu ýere gelipdirler.

Edip we Sfinks

Gyzyl şekilli waza. B.e.öň V asyr

Sofokl Perikliň gowy dosty bolupdyr. Bu dostluk 20 ýyllap, ýagny tä b.e.öň 430-njy ýylda Perikl mergi keselinden ölýänçä dowam edipdir. Perikliň döwri Afina demokratiýasynyň gülläp ösen döwri bolupdyr.

¹ Starteg-serkerdebaşy, serkerde

Sofoklyň 123 sany eseri bolupdyr. Bize onuň diňe 7-si tragediýasy gelip ýetipdir. Ol tragediýalaryň içinde has gyzyklylary Edip şa baradaky Fiwa miflerinden alnan “Edip şa”, “Edip Kolonda”, “Antigona” tragediýalarydyr.

“Edip şa” “tragediýasynda Sofokl öz döwrüniň in bir wajyp meseleleriniň birni görkezýär. Bu tragediýada adam ykbalynyň hudaýlar tarapyndan kesgitlenişi we adamyň öz täleýine garşy göreşi beýan edilýär. Tragediýada Sofokl hudaýlaryň emri we adamyň azat erki baradaky meseläni gozgaýar. Şahyr bu eseri ýazmakda Edip şa hakyndaky mifologiýadan peýdalanydyr.

Tragediýada Fiwanyň şasy Laýyň ogly Edibiň ykbaly yzarlanylýar. Mifden belli bolşy ýaly ykbalyň emri bilen Laý öz oglunyň elinden ölmelidigini bilip, ogly doglanda aýagyny deşdirip Kiferon dagynyň jülgesine taşlamagy buýurýar. Şonuň üçin oglanyň adyna “Edip” diýip at dakýarlar. Bu söz grek dilinde “aýaklary çişen” diýmekligi aňladýar.

Emma şazadany öldürmeli çopan Edibi halas edýär we ony Ýewforb atly Korinfli başga bir çopana berýär. Ýewforb ol çagany Korinfiň patyşasy Polibe berýär. Öz perzentleri ýoklugy üçin Polib we onuň aýaly Meropa Edibi öz ogly ýaly ulaldyp terbiýeleýärler. Ulalyp ýigit ýeten Edip bir gün bir meýlisde otyrka bir serhoş myhman Edibe:

“Sen bi çöpdüýbi ograş”,¹
diýip, onuň Polibiň we Meropanyň öz ogly dældigini aýdýar. Edip onuň diýenine ynanman Delfanyň orakulynyň

¹ Sofokl. Edip şa. Aşgabat, 1976, 48 sah.

ýanyňa gidýär.Emma orakul oňa bu barada belli bir anyk jogap bermeyär,ýöne ol Edibe şeýle jogap berýär:

Diýdi:”Görjegin bor görgüdir güzap,
Ýatarsyň öz eneň bilen dalaşyp,
Çaga öner,galarsyň kän nalyşa,
Öz ataňam öler seniň eliňden.”¹

Edip şeýdip orakuldan,pal atyjydan öz atasyny öldürip, ejesine öýlenjekdigini bilýär we Korinf şasyny, şa aýalyny öz ene- atasy hasaplap, Korinfden gaçýar. Fiwa barýan ýolda ol näbelli goja bilen jedelleşip, ony öldürýär we şol wakadan soň Fiwany elhenç sfinksden halas edýär.

Grek mifologiyasynda sfinks Tifondan we Ehidnadan döran ýüzi we döşi ayal sypatly,göwresi yolbars şekilli, guş ganatly elhenç jandar,Laýyn günä iş edeni üçin Gera tarapyndan Fiwa şäherine iberilipdir.Sfinks Fiwa şäheriniň yanyndaky dagda ya-da şäher meydançasynda oturyp her geçenden "Janly jandarlardan haysysy irden dört ayakly,gündiz iki ayakly,agşam üç ayakly yöreyär? " diyen matalyň çözgüdini sorapdyr.Kim dogry jogap berip bilmeşe ony öldüripdir.Şeýdip, Fiwanyň köp tanymal adamlaryny heläk edipdir,Şol heläk bolanlaryň içinde patyşa Kreontyň hem ogly bar eken. Gaygy –gama batan Kreont öz şalygyny we ayal dogany Yokastany kim Fiwany sfinksden halas etse şoňa berjekdigini yglan edýär.Bu mataly Edip çözüpdür.Sfinks bolsa lapykeç bolup özüni dagdan uçuda taşlap ölüpdür.

¹ Görkezilen eser,48 sah.

Tragediýada bu sfinks baradaky mif doly beýan edilmeýär, ýöne Edibiň sfinksiniň matalyny dogry çözüp, ony jedelde ýeňendigi barada aýdylýar. Onuň üçin Edip halk tarapyndan Fiwa patyşa saýlanýar we şa aýaly Ýokasta öýlenýär. Köp ýyllaryň dowamynda ol halkyň hormatyndan peýdalanyp, ýurdy adalatly dolandyrýar.

Ýöne birnäçe wagtdan soň ýurda mergi keseli gelýär. Tragediýa şu ýerden başlanýar. Hor Edibiň şäheri halas etmegini soraýar. Kreont, Ýokastanyň dogany Edipe betbagytçylygyň sebäbini şeýle düşündirýär:

Diňle onda emrin hak-tagalanyň,
Hem gudratly Apollonyň kelmyn:
Diýýär olar: "Fiwa topragna ornan
Zulmaty dep ediň, amanyň bermän".¹

Ýurduň ilatynyň arasynda ganhor bar, ony ýurtdan kowmaly. Hakykaty bilmezden Edip yhlas bilen jenaýatkäri gözleýär. Hakykatyň üsti açylandan soň onuň ejesi Ýokasta özüni asyp öldürýär. Edip bolsa ejesiniň inňeli gülýakasyny alyp öz gözlerini kör edýär.

Tragediýanyň merkezi keşbi bolan Edip adalatly patyşadyr. Ol öz ýurdunyň abadançylygy üçin hemme zada taýyn, özüni hudaýlaryň kömekçisi hasaplaýar. Ol erbet işlere baş goşmajak bolýar. Hatda orakul² oňa ýazgytda oňa nämäniň garaşyandygyny aýdanda-da ol özüni mertlerçe alyp barýar we täleýine, hudaýlaryň emrine garşy gidýär. Elbetde Sofokl adamlaryň hudaýlara hormat goýmalydygynyň tarapdary bolupdyr, ýöne bu tragediýada wakalar hudaýlaryň buýruşy ýaly bolsa-da, Edip ahyrsoňy

¹ Sofokl. Edip şa. Aşgabat, 1976, 9 sah.

² **Orakul**-hudaýlaryň adyndan soraglara jogap berýän žres

ruhy tarapdan ýeňiji bolup çykýar,sebäbi ol öz täleýine ýazylan erbet zatlaryň garşysyna aňly-düşünjeli göreşýär.

Tragediýanyň soňunda-da”men özüm özümi näletledim” diýip oňa hudaýlar jeza bermän öz-özüne jeza berendigini aýdýar.Özüniň çykaran buýrugyna laýyklykda Fiwany terk edip ,çagalary bilen hoşlaşyp,özüniň bäbejikkä tapylan ýeri bolan Kiferon dagyna gidýär.Ýöne şeýdip ähli zady taşlap gitmek näçe kyn hem bolsa Edip öz jezasyny mertlerçe çekýär:

Diýary terk etmek niçik yzaly!
Nädeýin, men munda hemmeden burun
Ýurdum terk etmeli.Şeýledi emrim.
“Kimem bolsa ýurdy harlan haramy,
“Kowmaly!”diýip,özüm beripdim emri...¹

Elbetde hudaýlar güýöçli ,ýöne Edip hem erkin,azat hereket edip ahlak taýdan ýeňiji bolup çykýar,çünki bolup geçen erbet hadysalar Edibiň öz islegine däl-de hudaýlaryň emri bilen bolup geçýär.

“Edip Kolonda”tragediýasynyň üsti bilen biz Sofoklyň adamyň bilmezlikde eden gahabat işine bolan garaýşyny öwrenýäris. Durmuş çylşyrymly, adam köplenç ýalňyşýar we bigünä bolsa-da ejir çekýär. Özüne ýowuz jeza beren Edip ogullary tarapyndan dogduk mekanyndan kowulýar.Ol Sofoklyň Watany, Afinanyň golaýyndaky Kolon şäherine gelýär.

Ismena Edibiň ikinji gyzy täze habar getirýär,Eger-de Edip haýsy ýurtda aradan çyksa ol şol ýurduň haýyr getiriji

¹ Sofokl.Edip şa.Terjime eden Annaly Berdiýew.Aşgabat,1976,84 sah.

howandary bolmaly. Bu hakda Kreont we Edibiň ogullary Polinik we Eteokl bilýär. Kreont bilen Polinik Edibi Fiwa getirmek isleýärler. Ýöne Edip garşy bolýar. Ony Afnanyň şasy Tezeý myhmansöýerlik bilen kabul edýär. Edip şu ýerde ölüp, Afina şäheriniň howandary bolup galýar.

Bu tragediýada Sofokl watany wasp etmek we günäni ýuwmak ideýalaryny öňe sürýär. Edip çeken jebri-jepalary bilen öz günäsini ýuwyar.

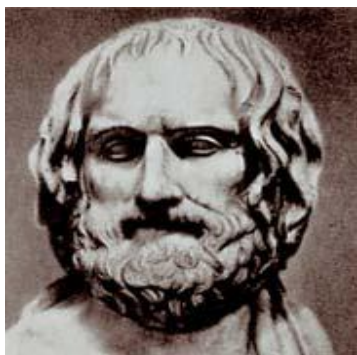
“Antigona”tragediýasynda-da Fiwa mifleriniň sýužeti ulanylýar. Bu tragediýa Eshildäki ýaly trilogiýanyň düzümine girmändir, gutarnykly eser bolupdyr. Eserde awtor ylahy kanunlar bilen adam baş-başdaklygyny garşy goýýar, ýazylmadyk ylahy kanunlaryny hemme zatdan ýokarda tutýar.

Antigona baş gahrymanyň adydyr. Onuň dogany Edibiň ogly Polinik öz dogany Eteokl bilen bolan söweşde ölýär. Patyşa Kreont Polinigiň meýdini jaýlamagy gadagan edýär, ony it-guşlaryň önüne taşlamagy buýurýar. Buýrugamamazdan Antigona dini-däpleri berjaý edip doganyny jaýlaýar. Munuň üçin Kreont ony gowakda gabamagy buýurýar. Antigona Kreonta boýun bolmaýar, ol özüni öldürýär. Antigonany söýýän Kreontyň ogly Gemon hem özüni hanjar bilen sajpyp öldürýär.. Kreontyň aýaly Ewridika öz oglunyň ölümüne gynanyp wepat bolýar. Bu betbagytçylyklar Kreontyň özüniň hudaýlaryň ýanynda hiç kimdigini boýun almagyna getirýär. Şonuň üçin Tragediýada hor: “Pelegiň kuwwaty ýeňilmezdir, ol altyndanam, Areýdenem, gara ýag çalynan berk deňiz gämilerdenem güýçlidir” diýip aýdym aýdýar.

Antigona güýçli, öz diýenli, erkli zenan. Ol gadymy urug-maşgala däplerini berjaý edýärol sebäpli edýän işiniň

ynsan nukdaý nazaryndan dogrudygyny bilýär we şol sebäpli batyrgaý Kreonta garşy çykýar. Ol ölümdenem gorkmaýar, ýöne her bir adamda bolşy ýaly Antigona ýaş başyndan ölmek agyr degýär. Ýowuz Kreont öz hereketlerini döwletiň bähbitleri bilen düşündirýär. Ol Watanyň halasgäri bilen duşmanyny deň tutmak islemeýär. Öz buýrugyna her bir garşy çykylmagyny Kreont döwlete garşy gitmek diýip düşünýär. Hat-da patyşa ýalňyssa-da oňa doly boýun bolmaly. Beýleki gahrymanlar Antigonanyň dogany Ismena, Garawul, Antigona öýlenjek ýigit Gemon diňe epizodik suratda, esasy gahrymanlaryň keşplerini doly açyp görkezmek üçin tragediýada görkezilýär.

Sofoklyň döwründe şahsy gul eýeçiliginiň, söwda gatnaşyklarynyň ösmegi durmuşda, jemgyýetde uly gapma-garşylyklary döredýär. Şol sebäpli Eshiliň ýaşan wagtyna garanyňda Sofoklyň döwründe şahsyýet meselesi, onuň ahlak keşbi derwaýys mesele bolup oňa çykýar. Sofokl Eshildenem beter tutanýerlilik bilen polisiň we jemgyýetiň edep-ahlak esaslaryny goramaly bolýar. Şu sebäplere görä ynsan we onuň duýgylary, içki oý-pikirleri, şatlygy, gaýgy-gamy Sofoklyň tragediýalarynyň merkezinde durýar.

Ewripid (b.e.öň 480-408)

Ewripid (b.e.öň 480-408)
 Ewripid hökümdar Perikl
 döwründe ýaşapdyr. Bu döwürde
 Afinada demokratiýa gülläp
 ösüpdir. Ýöne Afinanyň

basybalyjyky häsiýetli syýasaty, uruşsry, beýleki Polis şäherler bilen çaknyşyga getirýär. Şeýdip, Peloponnes urşy bolup geçýär. Bu uruş 431-nji ýyldan tä, 404-nji ýyla çenli dowam edýär. Aýratyn hem Afina we Sparta döwletleri özara urşup güýçden gaçýarlar. Ine şu döwürde Grek medeniýeti pese düşüp başlaýar. Ewripidiň döredijiligi Grek medeniýetiniň pese düşüp başlan wagtyna gabat gelýär. Ewripid ýaşlygynda atletika, sport saz medeniýeti bilen, surat çekmeklik bilen meşgullanypdyr. Ol poeziýa we filosofiýa bilen gyzyklanypdyr.

Ony filosoflar Anaksagor we Protagor okadypdyr. Prtagor şol döwürde täze dörän sofistleriň toparyna degişli bolupdyr. „Sophistes“ grekçe – „ussat, hudožnik“ diýmekligi aňladýar. Sofistler mugallymçylyk edip aň – bilim ýaýradypdyrlar, „parasatlylygy“, „dilewarlygy“ öwredipdirler. Olar dinden ýüz öwrüpdirler we tebigatyň, jemgyýetiň hadysalaryny akyl bilen düşündirmäge synanyşypdyrlar.

Sofistik filosofiýa Peloponnes urşunyň döwründe dörän ruhy krizisiň netijesi bolup durýar. Şol uruşlar döwründe adamlar hiç bir zadyň durnukly dældigine düşüňärler. Şol sebäpli sofistler her bir adamyň durmuşda öz garaýşy bolup biler, onuň garaýşy hökman köpçüligiň garaýşyna meňzeş bolmaly däl diýen pikiri öňe sürýärler. Protagor hudaýlaryň bardygyny sübhe astyna alypdyr. Sofistler durmuşda „ähli zadyň ölçegi adamdyr“ diýen ideýany hem-de hakykatyň ähtimallygy baradaky pikiri öňe sürýärler.

Sofistleriň filosofiýasyna Sokrat we onuň tarapdarlary garşy çykýarlar. Sokratyň pikirine görä, erbet işler adamlaryň bilimsizliginden, nadanlygyndan gelip çykýar.

Ewripid sofistleriň aýdýan pikirlerini gyzyklanma bilen diňläpdir we şol bir wagtda ol Sokrat bilen hem dost bolupdyr. Ýöne Ewripid öz dünýägaraýşy boýunça hudaýlary akyl bilen çalşan Anaksogora golaý durupdyr. Şonuň üçin Ewripidiň eserlerinde hudaýlar erbet häsiýetler bilen görkezilýär.

Ewripid Eshil we Sofokl ýaly döwlet işinde işlemändir. Ol öz döredijiligi bilen watanyna gulluk edipdir.

Ewripid 90-dan gowrak tragediýa ýazypdyr. Olardan biziň günlerimize 17-si gelip ýetipdir. Onuň „Alkesta“, „Medeýa“, „Orest“ we başga-da birnäçe tragediýalary meşhurlyk gazanypdyr.

Ewripidiň „Medeýa“tragediýasy.

Ewripid bu tragediýanyň sýužetini argonawtlaryň¹ ýörişi baradaky gadymy grek mifalogiýasyndan alypdyr. Medeýanyň taryhy şol mifler bilen baglanşyklydyr. Şol mifler barada Gomeriň „Iliada“ we „Odiseýa“ poemalarynda, Gesoidiň „Teogoniýa“ atly eserinde we beýleki çeşmelerde gürrüň berilýär.

Şol miflerde beýan edilişine görä Medeýa Kolhidanyň patyşasy Eetiň gyzy, Geliosyň agtygy.

Argonawtlar Ýason başlyklaýyn Kolhida gelenlerinde greklere howandarlyk edýän hudaýlar Medeýanyň kalbyna Ýasona bolan hyjuwly söýgi duýgylaryny salýarlar. Ýason oňa öýlenmäge wada berensoň, Medeýa Ýasona patyşa Eetiň synaglaryndan geçmäge kömek edýär.

Medeýa gyzyl runony gorap ýatan aňdarhany jadyly içgi berip ukladýar we Ýasona şol tylla öwüşginli derini ele

¹ **argonawtlar**-Gadymy Gresiyada“Argo“ atly gämisinde Günbatar Gruzıýanyň çäklerindäki kolhida ülkesine gyzyly runo(tylla reňkli goýun derisi)almak üçin ýörüş eden deňizçileriň ady.

salmaga kömek edýär. Soňra Ýason bilen Kolhidadan gaçýar. Yzyndan kowup gelyän adamlary saklamak üçin özi bilen bile gaçan Apsirt atly kiçi doganyny öldürip, onuň jesedini bölekläp deňze taşlaýar. Sebäbi Medeýa bu elhenç wakanyň agyr hasraty, gaýgy-gamy kakasyny saklajakdygyny, onuň oglunyň böleklerini ýygnap jaýlajakdygyny bilýär

Argonawtlar öz watany Ýolka gelenlerinde Medeýa Ýasona Ýasonyň kakasyny we doganyny öldürip tagty alyp,zor bilen patyşa bolan Peliýden aryny almaga kömek edýär.

Medeýa Peliýiň gyzlaryna olaryň garry kakasyny bölekläp gazanda gaýnatsalar soňra jadyly içgiler bilen ony ýigdeljekdigini aýdyp ynandyrýar. Olary ynandyrmak üçin Medeýa bir goçy öldürýär,bölekläp gazanda gaýnadýar we soň ony guzyjyga öwürýär. Oňa ynanyp Peliýin gyzlary kakasyny öldürýärler. Emma Medeýa olaryň kakasyny, direltmeýär. Şeýdip Ýason we Medeýa Ýolkdan kowulýarlar. Soňra olar Korinfde ýaşap başlaýarlar. Ol ýerde Medeýanyň Mermer we Feret atly iki ogly bolýar

Korinfde Ýason şol ýurdyň patyşasy Kreontyň gyzyna öýlenmekçi bolýar. Medeýa Ýasonyň özüne ikilik edip, biwepa bolanyna gaharlanýar we ar almagy ýüregine düwür.

Ewripidiň „Medeýa“ tragediýasynda Medeýa baradaky miflerde beýan edilýän wakalar doly beýan edilmeýär. Ol wakalara dürli gahrymanlaryň sözleriniň üsti bilen salgylanma berilýär, olaryň käbiri ýatlanyp geçilýär.

Gomeriň „Iliada“ poemasy Ahillesiň gahary bilen baglanşykly wakalary beýan edýän bolsa, „Medeýada“ Ewripid göwnüne gedlen, aldanan Medeýanyň içki-oý

pikirlerini, ýigrenje öwrülen sögüsini, şonuň bile baglanyşykly kalbynda gaýnap -joşýan gahar-gazabyny açyp görkezmäge uly üns berýär.

Ýason üçin, ene-atasyndan geçip, doganyny öldürip, watanyny terk eden Medeýa indi özüne dönüklük eden Ýasondan ar almagy maksat edinýär. Onuň ýüregi öýke-kineden, gahar-gazap duýgularyndan doly hem bolsa Medeýa sowukganlylyk bilen Ýasondan nädip ar aljakdygyny, ar alandan soň niredede gaçybatalga gözlejekdigini öňünden ölçerýär. Afinanyň patyşasy Egeý Medeýa gaçybatalga bermäge söz berýär.

Medeýanyň haýbatly sözlerinden, onuň bir erbet iş etjeginden äge bolup, Korinfiň patyşasy Kreont Medeýa ogullaryny alyp bir günüň içinde Korinfden gitmegini talap edýär. Medeýa gitmäge söz berip, soňra hamana Ýason bilen ýaraşýan ýaly, ogullaryny oňa goýup gitjekdigini söz berýär we çagalarynyň eline zäher siňdirilen peplos diýen kellä geýilýän altyn diadema (täç) berip ony Kreontyň gyzyna (Ýasonyň gelinligine) sowgat diýip iberýär. Ol gyz begenip ol sowgady geýende zäher onuň tenine, saçlaryna ýelmeşip durşy bilen eti eräp ýanyp ölýär. Kreont gyzynyň ölenini eşidip ony gujaklap, öli gyzyny ogşap ýykylýar. Soň turjak bolanda öli jeset ony goýbermeýär. Şeýdip Kreont ejir çekip ölýär.

Medeýa bu waka barada habar getiren adamyň gürrüňini lezzet alyp diňleýär we köşkdən gaýdyp gelen iki ogluny-da özi pyçaklap öldürýär. Soňra aždahalar goşulan araba çagalarynyň jesedini salyp, Ýasonyň çagalaryna elini degirip hoşlaşmagyna-da ýol bermän gözden ýitýär.

Bu tragediýada Ewripid Medeýanyň keşbiniň üsti bilen aýalyna ikilik edip, başga bir aýala söýgi bildirýän ärini

maşgalasyna getirjek bolýan grek aýalyny suratlandyrmaýar.

Medeýa maşgala, nika meselesinde başgaça garaýar. Grek jemgyýetinde maşgalada durmuşa çykan aýalyň äriniň gynmagyna, gulyna öwrülýändigini Medeýa nygtaýar. Ol ilkiçada Ýasony tüýs ýürekden nähili söýen bolsa soň Ýasony şeýle-de ýigrenýär.

Ewripidiň Ýasonyň pesligini, namartlygyny aýalyna eden dönükligini örän çeper görkezýär. Şol bir halatda ol Medeýanyň sözleriniň üsti bilen:

Hany berlen ol mukaddes kasamlar?

Nirede olary diňläň hudaýlar, indi olar ýokmy?

Ýa-da olaryň täze kanuny barmy?¹

diýip, bir tarapdan Ýasonyň kasamyny ýuwdandygyny, ahlak tarapdan hudaýlaryň önünde günä iş edeni nygtasa, ikinji tarapdan adalatly hudaýlaryň bardygyna-da şübhelenýär.

Ewripidiň bu tragediýada Medeýanyň özüniň güýçli duýgularynyň pidasy bolýandygyny görkezilýär.

Ewripidiň Eshiliň ýa-da Sofoklyň tragediýalaryndaky ýaly nusga alarlyk, gahrymançylykly keşpleri görkezjek bolmaýar. Ol tersine, söygide aldanan Medeýanyň psihologiýasyny, häsýetiniň çendenaşa gazaplydygyny, onuň rehimsizliginiň çägininiň ýokdugyny görkezýär.

Grek mifalogiýasyna görä Medeýanyň hökümdarlygyndan nägile bolup „Jadygöý aýalyň“

¹ Еврипид. Трагедии. Москва, 1969, I т. стр. 127

çagalaryny öldürýärler. Emma Ewripid Medeýanyň keşbini has aýdyň görkezjek bolup mifň sýužetini üýtgedýär.

Ewripidiň „Medeýa“ tragediýasynyň içinden söýgi we ýigrenç temasy bilen bir hatarda öý, watan ,ene-ata, dogan-garyndaş temasy-da eriş-agraç bolup geçýär. Medeýa täze gelen ýerinde özüniň kesekidigini her bir ädimde duýýar. Watany ýitirmekligiň erbetligi horuň we Medeýanyň hesrete ýugrylan sözleriniň üsti bilen nygtalýar:

Emma siz we men deňmi? Sizde
Şäheriňiz bar, öý hem şatlyk bar,
Gam çekseňiz, sizi dostuňyz goldar,
Men kesekiň içinde galdym dünýäde.¹

Medeýa Ýasonyň söýgä biwepalyk edendigini aýdanda Ýason Medeýa bilen onuň özüne eden eýýäm ýagşylygy üçin hasaplaşandygyny , Medeýanyň öz wagşy ýurdynda däl-de medenýetli Elladada (Gresiýada) ýaşaýandygy bagt bilmelidigi aýdyp ony kemsidýär. Ýason her kimiň öz dogduk mekanynyň özüne eýdigine düşünmeýär.

Ewripidiň „Medeýa“ tragediýasy antik döwrüniň in gowy tragediýalarynyň biri hasaplanýar.

Gadymy Attika komediýasy

Gadymy Gresiýada komediýa ilkinji gezek Gresiýanyň Attika welaýatynda döräpdir. Attikanyň merkezi Afina şäheri bolupdyr. Ondan öň komediýanyň ýöntem görnüşiniň Megar diýen ýerde bolandygy barada maglumatlar bar. Ol

¹ Görkezilen eser, 118 sah. (Terjime özümiňki-R.M.)

komediýalar uly bolmadyk degişme äheňli sahnalardan düzlüpdür. Ony Susarion b.e.öň 580-570 ýyllarda Attika getiripdir. Ýöne Sirakuzda ýaşan Sitsiliýaly şahyr **Epiharm(b.e.öň VI asyryň soňy-V asyryň biriji ýarymy)** tutuş bütewi syýužete esaslanan komiki pýesalary ýazypdyr.

Komediýa žanrynyň köklerini yzarlasaň olar gadymy döp-dessurlardan, oýunlardan gelip çykypdyr. Ol döp-dessurlar öz gezeginde hasyl hudaýlaryna bagyşlanan baýramçylyklar bilen baglanyşykly bolupdyr. "Komediýa" diýmek iki sany "komos" we "ode" diýen grek sözlerinden gelip çykypdyr. "Komos" - "oba adamlary", "come" - oba, "ode" aýdym diýmekligi, aňladýar

Hasyl baýramçylygynda hudaýlara alkyş aýdýan, dürli degişme, gülkili aýdymlary aýdyp dabaraly ýörüşe gatnaşýan adamlara "komos" diýipdirler.

Käte ekerançylyk bilen meşgullanýan daýhanlar agşamlaryna şähre gelip özlerini, ynjydan, göwnüne degen şäherlileriň penjireleriniň ýanyna gelip, olary paş ediji, tankytlaýjy häsiýetde aýdymlar aýdypdyrlar. Bu aýdymlar belli bir derejede sosial protest häsiýetli bolupdyr. Şol syýasy äheňler soňra b.e.öň V asyrdä döredilen komediýalara geçipdir.

Hasyl hudaýlaryna bagyşlanyp geçirilýän baýramçylyklarda aýdymlar näçe gülkünç, gödek degişmeli, jedelli bolsa, her günki edep kadalary bozulsa, şonda gadymy adamlar mallar köpeler we ekinler gowy hasyl berer diýip hasap edipdirler.

Komediýalar mazmuny boýunça durmuşy we mifologik temalary beýan edipdir.

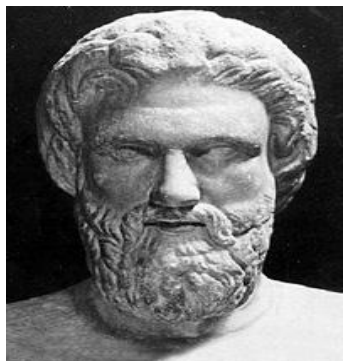
Mifologiki komediýalaryň söýgüli gahrymanlary mekir, akylyly, aldawçy Odisseý, iýermen, çakyr köp içýän serhoş we süýji zatlary gowy görýän Gerakl ýaly keşpler bolupdyr.

Aktýorlar komediýalarda gülüp duran ýa-da betnyşan maskalary geýip çykyş edipdirler. Grekler betnyşan ya-da gülkünç keşpler hasyllylyga peýda eder diýen yrymlara ynanydylar.

Komediýalarda belli bir, tipiki, häli-şindi gaýtalanyp duran maskaly keşpler bolupdyr. Olara masgarabaz, aldawçy alym, iýermen adam, esger, “warwar” (grek dilinde nädogry gepleýän daşary ýurtly), ugurtapyjy gul we ş.m. keşpler girýär.

Gadymy Attika komediýasynyň umumy stili örän şadyýan, täze täze hereketlere baý bolup, şol bir halatda tomaşaçylary şatlandyrmak, güldürmek meseleleri bilen hatarda şäheri tankytlamak hasiýeti aç-açan ýüze çykypdyr.

Komediýanyň dili bazar, köçe diline ýakyn bolupdyr, onda gödek, paýyş sözlerem ulanylypdyr, ýöne şonda-da bu alamatlar Attika komediýasynyň klassyki komediýa bolmagyna päsgelçilik döretmändir.

Soňky döwürde täze Attiki komediýada bu keşpler has kämilleşdirilip ösdürilipdir, we şolaryň esasynda Ýewropada bu žanr asyrlaryň dowamynda kämilleşip, häzirki zaman komediýalary döräpdir.

Aristofan (b.e.öň. 445-385-nji ýyl töweregi)

Aristofan (b.e.öň. 445-385-nji ýyl töweregi) eserleri biziň günlerimize gelip ýeten ýeke-täk, iň gadymy komediýa ýazyjy dramaturgydyr.

Aristofanyň durmuşynyň aglaba bölegi Peloponnes uruşy döwrüne düşýär. Ol Perikliň döwrüniň demokratiýasynyň tarapdary bolupdyr hem-de orta gürp ýer eýeleriniň, daýhanlaryň bähbitlerini gorapdyr. Şol sebäpli onuň komediýalarynda urşa garşy ideýalar öňe sürülýär, sebäbi daýhanlara hemişe parahatçylyk gerek bolupdyr. Şol bir hatarda, Aristofan uruşdan peýda görýän söwdagärleri we senagat wekillerini tankytlapdyr.

Aristofan 44 komediýa ýazypdyr diýip çen edýärler. Onuň 11 komediýasy biziň günlerimize gelip ýetipdir.

Uruş we parahatçylyk temalary Aristofanyň aglaba komediýalarynda beýan edilýär. “Aharnýanlylar” (425ý), “Lisistrata”(411ý), “Parahatçylyk” (421ý), „Atlylar“(424), “Güşlar”(414) atly komediýalarynda uruş bes etmek meseleleri goýulýar.

“Aharnýanlylar”(425ý), komediýasynda ekerançy daýhan Dikeopol döwlet syýasytynyň garşysyna gidip, ýeke özi üçin Sparta bilen parahatçylyk şertnamasyny baglaşýar. Netijede ol ýeke özi parahat durmuşyň lezzetini görýär. Soýuzdaşlary¹ bilen söwda edýär. Toý- meýlisler gurýar, tans edýän aýallar bilen şatlanýar. Şol wagt bolsa Lamah atly ýaralanan esgeri sahna getirýärler...

¹ Soýuzdaş-şertnama baglaşan döwlet

“**Lisistrata**“ (411ý), komediýasynda Afinanyň we Spartanyň aýallary dildüwsüp ärlerine we ýigitlerine urşy bes etmegi talap edip boýkot¹ yglan edýärler.

Aýallaryndan uzak wagtlap aýrylyp, ýekelikde horlanan erkek adamlar aýallarynyň diýenini etmeli bolýarlar we parahatçylyk şertnamasyny baglaşýarlar.

Ahyrsoňy aýallaryň baştutany Lisistrata aýallary we erkekleri ýaraşdyrýar.

„**Atlylar**“(424),“Bu komediýa şol döwürde uly meşhurlyga eýe bolan radikal² partiýanyň baştutany Kleonyň garşysyna gönükdirilendir.

Komediýanyň wakalary gulagy ker, garry Demosyň(Demos –Afinanyň halkynyň keşbi)öýüniň oňünde bolup geçýär.

Komediýada iki sany Nikiý we Demosfen(Afinanyň iki sany serkerdesiniň atlary) atly iki gul garry Demosyň syryny bilýärler.Demos bar häkmiýeti Paflagons atly deri satyjy(deri satyjy Kleonyň satiriki keşbi) täze gula beripdir.Paflagons serhoş bolup uklap ýatyrka,Nikiý we Demosfen deri satyjynyň geljegi ýazylan mukaddes orakul hatyny ogurlaýarlar we şol haty okap, geljekde deri satyjynyň hakmiýetiniň ýykyljakdygyny we onuň ýerine kolbasa satyjy Agorakritiň geljekdigini bilýärler.

¹ **Boýkot**-(iňlisçe „boycot“)aýratyn bir adam,gurama ýa-da döwlet bilen doly ýa-da bölekleyin gatnaşyklary bes etmek görnüşli syýasy we ykdysady göreşiň görnüşi

Şonuň yz ýanyndan kolbasa göterip Agorakrit gelyär,emma Paflagonsyň gelyändigini görüp ilkibada ol gaçýar.Ýöne „atlylar“hor topary(Kleona garşy durýan,oňa duşmançylykly seredýän aristokratlar topary) kolbasa satyja kömege ýetişýär.

Soňra Demosyň gözüniň öňünde deri satyjy we kolbasa satyjy ýaryşýarlar.Kolbasa satyjy Demosy özüniň deri satyjydan ogurlan towşanynyň eti bilen hezzetleýär.Demos kolbasa satyjyny ýeňiji diýip yglan edýär.

Komediýanyň soňunda kolbasa satyjy Demosy gazanda gaýnadyp täzedan ýigdelýär.

Aristofan bu komediýada dürli hileler bilen dolandyryjy gatlagyň halkyň gözünü-başyny aýlap hakmiýet başyna gelyändigini görkezýär.Aristofan oz döwrüniň jemgyýetini düzetmek,tazelemek üçin ony diňe gazanda gaýnatmak galýar diýen netijä gelyär.

Aristofan birnäçe komediýalarynda medeniýet, bilim, terbiýe bermek meselelerini gozgaýar. „Bulutlar“ we „Gurbagalar“ atly komediýalary şeýle eserleriň hataryna girýär.

“Bulutlar” (423) komediýasy Aristofan iň bir gyzykly komediýalarynyň hataryna girýär.

Komediýa köne we täze terbiýe meselesini bagyşlanypdyr hem-de sofist filosoflaryň terbiýe bermek usullary tankyt edilýär.

Strepsiad atly bir gurply daýhan ogly Fidippidiň aristokratlara meňzejek bolup köp pul sowmagy zerarly

karza batýar. Şonda ol bir mekdepde “dogry zady nädogry, ak zady gara, güýçlini ejiz” edip bilýän akyldarlaryň bardygyny eşidip şol mekdebe gidýär.

Bu komediýada sofistleriň mekdebine Sokrat ýolbaşçylyk edýär¹. Sokrat Strepsiady bu “pähimhaha” mekdebine kabul edýär, emma Strepsiad sofistleriň öwredýän taglymatyny özleşdirip bilmändir. Sofistleriň howaýy bulaşyk taglymaty komediýada “ylahy bulutlar” hökmünde suratlandyrylýar. Indi şol “ylahy bulutlar” ýagny sofistleriň taglymatynyň simwolyna çökünmek öňden gelýän diniň ýerini tutmaly.

Strepsiad bu mekdebe özüne derek ogluny iberýär. Fidippid sofistleriň ähli hilelerini çalt öwrenýär we kakasynyň algydarlaryny çalt yzyna ugradýar. Ýöne bir gezek garry Strepsiad şahyrlar barada ogly bilen jedel edende, Ewripidi gowy görýän Fidippid kakasy bilen gyzyly ýumruga girýär we kakasyny ýençýär. Soňra sofistleriň taglymatynyň öwreidişine laýyklykda oglunyň kakasyny urmaga haklydygyny Fidippid kakasyna subut edýär. Kakasy ogly bilen ylalaşýar. Ýöne ogly özüniň ejesini urmaga-da haklydygyny subut edip biljekdigini aýdanda gahary gelen Strepsiad gidip sofistleriň mekdebini otlaýar.

Bu komediýada Aristofan öňki döwürde höküm süren terbiýe döplerini, sadyklygy, edepliligi, adalatlylygy polis-döwletiniň watançylyk ruhuny goraýar we wasp edýär..

¹ Sokrat (b.e.öň 469-399-nji ýyl) gadymy grek filosofy sofistlere degişli bolmandyr, tersine, ol sofistlere garşy çykyş edipdir, ýöne onuň käbir pikirleri sofistleriň pikirlerine dogry gelipdir. Şol sebäpli ony Aristofan täze akymalaryň wekili hökmünde komediýada tankyt edýär, çünki Sokrat hem öňden gelýän polis döwletiniň käbir ahlak döplerine garşy çykyş edipdir. Aristofan bolsa öňki döpleri goraýar.

“Gurbagalar” komediýasynda wakalar o dünýäde, ýeriň astynda bolup geçýär.

Bu tragediýada Aristofanyň edebiýata bolan tankydy garaýyşlary ýüze çykýar. Antik edebiýatynda bu eser edebiýata baha berýän ilkinji eserleriň biridir.

Sofokl we Ewripid aradan çykansoň, Dionis, teatryň hudaýy indi çeperçiligi gowşak, pes hilli tragediýalaryň ýazylýandygyny görüp, ünjä batyp, alada edip, Geraklyň egin-eşigini geýip, öz guly bilen ýerasty patyşalyga, ýagny o dünýä ugraýar. Ol bir hakyky şahyry o dünýäden getirjek bolýar.

Dionis Geraklyň eşigini geýip, has ynamly bolar ýaly, onuň serdessesini-de alyp gidýär, ýöne ol onçakly daýaw bolmansoň oňa bu eşikler agyr gelýär. Gorkak, akly kütek we nalajedeýin Dionis öz guly bilen ýerasty dünýä barýar. Dionis we onuň guly agyr ýüklerini kynçylyk bilen göterip barýarkalar tötänleýin bir geçip barýan ölä duş gelýärler we ondan ýüklerini göterişmegi haýys edýärler, ýöne ol öli köp töleg puluny soraýar. Olar öli bilen nyrhda oňuşman ölini goýberýärler.

Birnäçe gülküli sahnalardan soň Dionis golaýda aradan çykan Eshil we Ewripidiň arasynda ýaryş guraýar. Kim ýeňse şony Dionis ýeriň üstüne gaýtaryp eltmekçi. Bu şahyrlaryň goşgularyny terezä salyp ölçeýärler. Eshiliň sygyrlary terezide agyr gelýär, Ewripidiň sygyrlary ýeňil gelýär. Şondan soň Dionis Eshili täze tragediýalar döreder ýaly ýeriň üstüne çykarýar.

Bu eser Ýewropada ýaňsylama, güлки görmüşinde ýazylan edebi tankyt eseriniň nusgasydyr.

„Gurbagalar“ komediýasynda Aristofan öňki agras, talap ediji, watançylyk, gahrymançylyk ruhunda

ýazylan edebiýatyň tarapdary hökmünde çykyş edýär.Öz döwrüniň azgyn ideýaly, ruhupes, ownuk , ähmiýetsiz meselelere gyzyklyan edebiýaty halamandyr.

Komediýanyň ady sahnada gurbagalar horunyň çykyş edýänligi sebäpli“Gurbagalar“diýlip at berlipdir.

Aristofanyň komediýalarynyň umumy temalary we ideýalary barada aýdylanda, şahyr öňki berk, Afina demokratiýasynyň tarapdary hem-de ekerançy daýhanlaryň durnukly we üýtgeşsiz ideallarynyň goraýjysy hökmünde çykyş edýär. Aristofanyň dünýägaraýşy başyna giden we baýan şäher demokratiýasynyň alyp barýan basybalyjylykly uruşlaryny ýiti tankyt etmeklige gönükdirilendir.

Grek edebiýatynyň ellinizm döwri

B.e.öň 404-nji ýylda Spartanyň aristokratiýasynyň goşuny Afina şäherine girýär. Spartaly serkerde Lisandr demokratiýanyň we Afinanyň garaşsyzlygynyň daýanjy bolan şäher diwarlaryny tyýýdük çaldyryp ýykdyrýar.

B.e.öň 403-nji ýylda ýurtda gaýtadan demokratik düzgünler dikeldilýär. Ýöne demokratiýanyň diregi bolan , ownuk we orta emläk eýeleriniň emläk deňsizligi sebäpli dagynyklygy demokratiýany gowşadýar.

B.e.öň 338-nji ýylda Heroney diýen ýerdäki söweşden soň Makedoniýa Gresini basyp alýar. Aleksandr Makedonskiý öz kakasy Filippiň işini dowam etdirip, Hytaýa we Hindistana çenli baryp ýetýän , ýagny Müsüri, Aziýanyň, Ýewropanyň köp bölegini öz içine alýan ägirt uly imperiýany¹ döredýär.

¹ **imperiýa**-merkezi bir döwlete tabyn edilip goşulan ýrtlaryň birligi

Şu döwürde grek medeniýetiniň beýleki ýurtlara ýaýramgy **ellinizm medeniýeti** diýip at alýar. Ol Gresiýanyň gadymy ady bolan “Ellada” (Hellas, Hellados) diýen sözden gelip çykypdyr. Şonuň üçin Aleksandr Makedonskiniň hökümdarlyk eden döwrüni ellinizm döwri diýip at beripdirler. Bu döwürüň soňy şertli halda b.e.öň 31-nji ýyl hasaplanýar. Şol ýylda müsür patyşasy Kleopatrany Rim iperatory Oktawian ýeňýär. Şeýlelikde in soňky grek şalygy Rimlileriň gol astyna düşýär.

Aleksandr Makedonskiniň ölüminden soň onuň agirt uly imperiýasy onuň serkerdeleri tarapyndan böleklere bölünip paýlaşylýar.

Bu döwürde Gresiýanyň we beýleki ellinistik döwletleriň in bir gülläp ösen döwri bolupdyr.

II bölüm. Rim edebiýaty

Rim hökümdarlygy döwrüniň edebiýaty.

Io¹, Argus¹ we Merkuriý². Rim. Imperator Awgustyň aýaly Liwiýanyň öýi.

¹ Io-gadymy grek mifologiýsynda Argosyň patyşasy Inahyň gyzy, Zewsiň söýgüli. Özüniň gera atly gabanjaň aýalyndan gorkup, heder edip Zews Iony ak gölä öwürpdir.

B.e.öň I asyra degişli freska.

Biziň eýýamymyzdan öň II asyrda Rim häkimýeti güýçlenýär. Gresíya Rim hökümdarlygynyň gol astyna geçýär. Şol döwürde Rim şäheri tutuş imperiýanyň syýasy we medeni merkezine öwrülýär. Grek medeniýetiniň ruhy durmuşy pese düşüp başlaýar. Yrymlara ynanmak, haýsydyr bir azat ediji adamyň geljekdigi baradaky Gündogar ýurtlarynyň yrymlary, ideýalary ýaýraýar. Muňa messiançylyk hem diýilýär. Ýöne şol bir halatda Rim edebiýaty güýçli ösen gadymy grek edebiýatynyň täsiri bilen ösýär. Sebäbi Rim edebiýaty grek edebiýatyndan has giç ýagny b.e.öň III asyrda ösüp başlaýar.

Rim edebiýaty

Rim edebiýaty antik edebiýatynyň täze döwrüni açýar. Rim edebiýaty hem antik döwrüniň guleýeçilik döwrüniň şerlerinde kemala gelipdir. Rim döwleti-de Gadymy Gresíya ýaly ilkidurmuş urug maşgala, obşina durmuşyndan şäher- döwlete öwrülip, soňra imperiýa bolýar. Ahyrsoňy özara içki gapma-garşylyklaryň neýjesinde ýykylýar we jemgyýetiň täze ösüş basgançagyna, gurluşyna ýol açýar.

Rim edebiýatna düşünmek üçin gadymy grek mifologiýasyny bilmeli, sebäbi olar bu edebiýata güýçli täsir edipdir. Ýöne Rimlileriň öz dini garaýyşlary-da bolupdyr. Olarda totemizmiň galyndylary-da saklanyp

¹ **Argus**(Latyn dilinde, gekçe „Argos“)-gadymy grek mifologiýasynda ol welikan(äpet), Geýanyň ogly. Argosyň göwresinde sansyz ,köp gözleri bar eken. Ol Iony gorapdyr.

² **Merkuriý**-Rim mifologiýasynda söwda hudaýy

galypdyr. Totemizmdе adamlar haýsydyr bir haýwan , ösümlik,predmet ýa-da bir hadysa bilen özlelerini garyndaş hasaplaýarlar.Şol sebäpli dürli totemler bilen baglanyşykly hudaýlar bolupdyr. Meselem,Ýunona-gar hudaýy, Fawn-möjekleriň hudaýy, Mars-möjekleriň we öküzleriň hudaýy we ş.m.şeýle-de ýerli hudaýlardan Ýupiter-asman hudaýy,Mars-uruş we Rimiň güýjüni,kuwwatyny aňladýan hudaý bolupdyr. Ýene-de bir gadymy hudaýlaryň biri Ýanus bolupdyr.Ol ilki ýagtylygyň we günüň hudaýy hökmünde seredilip,soňra ähli zadyň başlangyjynyň hudaýy bolupdyr.

Rim şahyrlary öz döredijiligini baýlaşdyrmak üçin grekleriň rowaýatlaryny, miflerini öz eserlerinde ulanypdyrlar. Wagtyň geçmegi bilen grek hudaýlary Rim edebiýatynda, jemgyýetinde ornaşýar.Meselem:

<u>Rim</u>	<u>grek</u>
Ýupiter	Zews (baş hudaý)
Ýunona	Gera
Neptun	Poseýdon
Pluton	Aid
Wenera	Afrodit
Amur	Erot
Wakh	Dionis we başgalar.

Weneranyň kellesi. Mermer. Rim b.e.öň III asyr

Grek hudaýlary bilen bir hatarda Rimde grek mifologiýasy-da ýaýrapdyr.Olary Rim şahyrlary we ýazyjylary meşhur edipdirler.Olar üçin grek

mifleri,rowaýatlary,çeper eserleri döretmek üçin gowy esas bolup hyzmat edipdir.

Rim edebiýary şu aşakdaky döwürlere bölünýär:

1.Klassyki edebiýatdan öňki döwür:b.e.öň VIII-III asyrlary öz içine alýar.Bu döwür asyrlaryň jümmüşine uzap gidýär.Bu döwür Italiýa döwri-de diýilýär,çünki şol wagt Rim uly bolmadyk jemgyýet,kem-kemden öz häkmiýetini tutuş Italiýa ýaýradýar.

2.Respublika döwrüniň edebiýaty (b.e.öňki III asyryň ortasyndan b.e.öňki I asyryň ortasyna çenli)

3.Imperiýanyň kemala geliş döwri we we Awgustyň prinsipaty döwrüniň edebiýaty(" Altyn asyr", "Awgustyň asyry") (b.e.öň I asyryň 40-njy ýyllaryndan biziň eýýamymyzyň I asyrynyň 14-nji ýylyna çenli)

4.Imperiýa döwrüniň edebiýaty.a)(b.e. I asyryndan)("Kümüş asyr") **b).**Rim edebiýatynyň giçki döwri-biziň eýýamymyzyň II-V asyrlary.

I.Klassyki edebiýatdan öňki döwür(Rim folklory)

I Bu döwrüň edebiýatyna iş aýdymlary,däp-dessur aýdymlary,agylar dini aýdymlar,gargyşlar,alkyşlar,toý aýdymlary, gahrymanlar barada aýdymlar,nakyllar we atalar sözi girýär.

Şeýle-de hasyl aýdymlary,tanslar degişme aýdymlary meşhur bolupdyr.Halk arasynda baýramçylyk günlerine degişme ,sөгüşme aýdymlary ekinleriň hasyllylygyna kömek edýär diýlip hasap edilipdir.

Belli bir söweşde ýeňiş gazanan tanyml serkerdeleriň şanyna aýdymlar aýdylanda olary ýaman gözden goramak üçin olara sögünçli,kemsidiji aýdymlar hem aýdylypdyr.Şeýle aýdymlar täze öýlenen çatynjalaryň

toýunda-da aýdylypdyr,Sebäbi şeýdip şol adamlary ýaman gözden,hudaýlaryň görüpliginden gorapdyrlar.

Rimde dürli mazmunly kiçi göwrümlü oýunlar hem görkezilipdir,Ol oýunlarda iýermen adam.masgarabaz,aldawçy alym we küýki,öwünjeň akmak adam ýaly keşpler oýnalypdyr.

Şu döwürde Rim edebiýatynda dürli nakyllar we atalar sözi bolupdyr.Olar kiçi göwrümlü sazlaşykly sözlem ýa-da goşgy görnüşinde ýaýrapdyr.

Kyssa görnüşindäki edebiýa esasan döwlet işgärleriniň,žresleriň iş ýazgylary,ýyl ýazgylary,ýa-da „Annallar“bolupdyr.Şeýle-de dilewarlaryň,ýagny oratorlaryň çeper çykyşlary bolupdyr,ýöne olar biziň günlerimize gelip ýetmändir.

Respublika döwrüniň edebiýaty Tit Maksiy Plawt(b.e.öň 250-184ýý).

Plawt aktýor bolupdyr.Ol 120 töweregi komediýa ýazypdyr diýlip aýdylýar.Ýöne şolardan diňe 21-i Plawtyňky hasaplanylýar.Plawtyň "Öwünjeň esger", "Küýze"(Hazyna),"Aldawçy gul" ýaly komediýalary meşhur bolupdyr.Plawt komediýalarynyň sýužetleriniň köpüsini grek ýazyjylarynyň eserlerinden alypdyr,ýöne özi-de Rim durmuşy bilen baglansykly eserler ýazypdyr.

„**Küýze**“(Hazyna)komediýasynda bir Ewklion atly garyp hazyna tapýar.Soň ol hazynany ulanmagyň deregine ýene-de gizleýär.Ol örän husyt adam bolupdyr. Suw dökmegi-de zaýaýçylyk diýip hasaplaýar.

Ewklionyň bir Megador atly baý goňşysy bar eken.Ol Ewklion ýaly husyt bolmandyr,ol uly möçberde

söwda edýär eken.Ol dul galan adam bolany üçin öýlenjek bolýar.Ol baýlyk gözlemeýär.Megador Ewklionyň Fedra atly gyzyyny gowy görýär.Ewklion bolsa gyzyyny oňa ilki bermejek bolýar,sebäbi ol tapan hazynasy barada goňşysy bilendir diýip pikir edýär.

Megador Fedra öýlenip bilmeýär.Sebäbi onuň ýegeni Likonid Fedra bilen öňden söýşüpdirler.Olar çaga bolmagyna garaşýarlar.

Ewklion tapan hazynaly küýzesini öz çen edişine görä hiç kim tapmaz öýden, ynamly ýerinde gizleýär, emma ony gyzyyna aşyk bolan Likonid atly ýaş ýigidiň Strobil atly guly ogurlaýar.Ýöne soň Likonidiň buýrugy bilen gul garry Ewkliona ogurlanan hazynany gaýtaryp berýär.Ewklion öz gezeginde bu agyr ýükden dynmak üçin hazynany giýewsi Likonide sowgat berýär.

Bu komediýada Plawt gyzylyny ýitiren Ewklionyň gynanjyny,lapykeçligini örän gowy görkezýär.Hazynasyny ogurladan Ewklionyň göwnüne dünýäde harsat gopana döňýär.Onuň gözüne ähli adamlar ogry ýaly görünýär.Şeýle perişan ýagdaýda ol tomaşaçylara ýüzlenip:

Wah işim gaýtdy,men harap,men öldüm.Indi nirä

Men ylgaýyn ýa-da ylgamaýyn?Dur, tut!

Kim?Kimi?Bilemok,göremok,meniň gözüm kör,

Wah nirä baraýyn?Özüм nirede?Özüм kim?

Düşünip bilmen!Kömek ediň,ýetiň meniň halyma.

Aýdyň kim ony ogurlapdyr,görkeziň...¹

¹ Дератани Н.Ф.,Тимофеева Н.А.Хрестоматия по античной литературе.Римская литература.Ленинград,1964,том II,стр.59

„Öwünjeň esger“ atly komediýasynda Plawt baý öwünjeň, aýal-gyzlara kowalaşýan Pirgopolinik atly bir esgeriň keşbini görkezýär. Bu komediýada Plawt uruşlar döwründe köp artykmaç hukuklardan peýdalanýan ýokary gatlagyň wekillerine halkyň ýigrenjini görkezýär. Komediýada Plawt ahyrsoňy bu öwünjeň esgeriň özüniň ahlaksyz hereketleri üçin ele düşüp jezasyny alandygyny görkezýär.

„Aldawçy gul“ (Pseudol) atly komediýasynda Pseudol atly gul öz ýaş hojaýyny Kalidora Fenikiýa atly gyza öýlenmäge kömek edýär... Gul Pseudol akylly, ugurtapyjy, dilewar adam hökmünde suratlandyrýar...

Plawt öz komediýalarynda ýönekeý adamlara, ugurtapyjy gullara, adalatly garrylara, halal zähmet bilen ýaşayan adamlara hormat goýýar, duýgydaşlyk bildirýär. Şol bir halatda açgöz süýthorlaryň, husyt baýlaryň üstünden gülýär, olary tankyt edýär.

Ýuliý Sezaryň eserleri

Gaý Ýuliý Sezar (b.e.öň 100-44 ýý), görmükli döwlet işgäri, imperator, serkerde orator we ýazyjy bolupdyr. Senat Sezara ömürlük diktator derejesini berýär, ýöne soňra respublikanyň tarapdarlary tarapyndan dildüwşik guralyp öldürilýär. Sezaryň iki sany eseri biziň günlerimize gelip ýetipdir. Olar "Galliýa urşunyň ýazgylary" we "Graždanlyk urşunyň ýazgylary" (Bu ýörişler b.e.öň 58-52 ýý bolup geçýär).

Bu eserleriň döremegine, megerem, Senatyň Sezaryň syýasatyndan nägileligi itergi berendir diýip pikir etmek mümkin. Sezar öz ýörişleri barada ýatlama görnüşinde eser

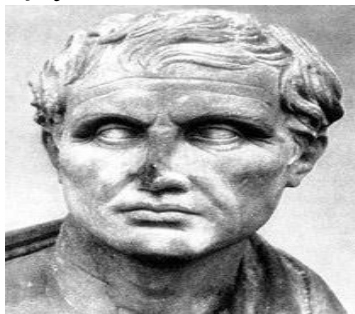
ýazýar.Öz eden işleriniň dogrydygyny subut edýär.Bu eserlerde gall we german taýpalarynyň, Britan adalarynyň durmuşy hem beýan edilýär.onuň üçin bu Sezaryň ýazgylary örän gymmatlydyr.

Imperiýa we prinsipatyň kemala geliş döwrüniň edebiýaty

Rim edebiýatynyň “Altyn asyry”

Rim edebiýatyň “Altyn asyry” ol Ý.Sezaryň ölüminden soň, Awgustyň ölümüne çenli biziň eramyzdan 14 ýyla çenli wagty öz içine alýar.Bu döwür Rimiň taryhynda şu döwür Oktawian Awgustyň prinsipatynyň kemala geliş we berkarar bolan döwrüdür.Prinsipat taze hakmiýet görnüşi bolup ol respublika gurluşyndan imperiýa düzgünine geçmiş döwri bolupdyr.

Şol döwürde respublika edaralry saklanypdyr,ýöne olar öňki ähmiýetini ýitiripdir.Senatda köp ýerler Oktawianyň tarapdarlaryna degişli bolupdyr,onuň özi bolsa senatorlaryň sanawynda “prinseps” (birinji) bolupdyr, şeýle-de Oktawian imperator,ömrülik halk tribuny¹,beýik pontifik², keramatly, ýagny Awgust, diýlip yglan edilipdir.

Oktawian Awgust şol döwrüň özara uruşlaryny basyp ýatyrýar we ýurtda uzak wagtlap rimlileri gandökuşikli uruşlardan halas eden parahatçylyk berkarar

¹ **Tribun**-Rimde ýönekeý halkyň hukuklarynygoraýan wezipeli adam.

² **Pontifik**-Gadymy Rimde žresniň ady,birinji derejeli ruhany wezipesi

bolýar.

Şu döwrüň edebiýaty Awgustyň syýasatyny goldaýan we oňa garşy durýan iki topara bölünipdir. Prinsipatyň syýasatyna ýakyn duran hem-de Awgustyň egindeşi Mesenatyň edebi toparyna gatnaşýan iň görnükli şahyrlar **Wergiliý** we **Gorasiý** bolupdyr. Emma resmi ugra degişli bolmadyk şahyrlaryň iň görnüklisi **Owidiý** bolupdyr.

Bu şahyrlaryň döredijiligi Ýewropa medeniýetiniň, edebiýatynyň kemala gelmegine güýçli täsir edipdir.

Wergiliý(b.e.öň 70-19ý.)

Publiý Wergiliý Maron Rim edebiýatynyň iň bir meşhur we görnükli şahyrydyr. Antik edebiýatynyň çeşmelerinde bar bolan maglumatlara görä Wergiliý Demirgazyk Italiýanyň azat ilatyň pes gatlagyndan gelip çykypdyr. Onuň kakasy hünärment ýa-da günlükçi bolupdyr diýlip çen edilýär. Soň ol öz maddy ýagdaýyny gowlaşdyryp. Mantuýa şäheriniň ýanynda bir bölek ýer alypdyr. Şol ýerde-de b.e.öňki 70-nji ýylyň 15-nji oktyabrynda eneden doglupdyr. Başlangyç bilimi Wergiliý goňşy Kremon şäherinde alypdyr. Soň demirgazyk Italiýanyň medeniýet merkezi Mediolanumda (Milan) okapdyr.

Wergiliý 50-nji ýyllaryň ahyrynda ritorika we ylymlarda kämilleşmek üçin Rime barýar. Wergiliýiň oratorçylyk ukyby bolmandyr, ol diňe bir gezek sudýalaryň(kazylaryň) önünde çykyş edipdir. Ol haýal gepläpdir, örän ýygra, utanjaň adam bolupdyr. Hatda soň tanymal şahyr bolanda-da ,köp mahelleli ýerlerde ony tanap, oňa bilesigelijilik bilen adamlar üns berenlerinde, ol

utanýan eken. Döwürdeşleriniň aýtmagyna görä Wergiliý “uzyn boýly, garaýagyz, oba adamsyna meňzäp duran, saglygy gowşak adam” bolupdyr.

41-40-njy ýyllarda Sezaryň tarapdarlary Wergiliýiniň mülküni elinden alypdyrlar. Şeýdip mülkünden kowlan Wergiliý soň Mesenatyň kömek etmegi bilen Kampaniýa diýen ýerden mülk we Rimden öý alýar.

Wergiliý ýaşlygyndan poeziýany gowy görüpdir. Katull, Lukresiý ýaly şahyrlardan nusga alypdyr.

Wergiliýiň ilkinji ähmiýetli eseri **“Bukolikalar” (b.e.öň 42-39)** diýlip atlandyrylýar. Bu goşgular ýygyndysyny Wergiliý Feokritin¹ “Bukolikalar” diýen aýdymlar ýygyndysyna öýkünip ýazypdyr.

“Bukolikarda” çopanlar sygyrlary, öküzleri köpeltmegiň zerurlygy, mallary nirede baksan gowy otuň bardygy barada maslahat berýärler. Mallary köpeltmegi hudaýlaryň maslahat berýändigini nygtaýarlar(I eklog). Çopanlar özara uruşlary-da ýazgarýarlar we eken ekinleriniň hasylynyň hözürini görüp biljekdigine şübhelenýärler.

Bu goşgular çopanlaryň özara gepleşigi, gürrüni görnüşinde ýazylypdyr. Olar söýgi barada gürrüň edip, ajaýyp gülläp oturan tebigaty wasp edýärler. X eklogda Wergiliýiň dosty Korneliý Gallyň şowsyz söýgüsi barada gürrüň berýärler we bu gürrüňleri mifologiýa bilen baglanyşdyrýarlar.

IV eklogda Wergiliý orakulyň dili bilen täze eýýamyň geljekdigini aýdýar. Şahyr öz ýaşan döwrüniň

¹ **Feokrit**-b.e.öň takmynan 300-nji ýylda Sirakuzada doglan grek şahyry

40-njy ýylynda geljekde dünýäde höküm sürjek ynsan we ylahy bir oglanyň doguljakdygyny aýdýar.

Gadymy hristiýanlar Wergiliý bu eklogda Iisus Hristosyň¹ geljekdigini öňünden aýdypdyr diýip oňa uly hormat goýupdyrlar.

“Bukolikalar” atly goşgular ýygyndysynda çopanlaryň gürrüňleriniň mazmuny şol döwürde rimlileriň dünýäniň dürli ýurtlary, halklary barada düşüňjeleriniň bardygyny, Rim syýahatçylarynyň dünýäniň köp ýerlerine ýetýändigini görkezýär:

Biz bu ýerden gideris, beýlekiler gider suwa teňne bolan aýr-lara ,

Özgeler skiflere ýeter, biz belkem çalt akýan Oksa bararys,

Kimler ýeter aýry mesgen tutan britanlara ,

Gaýdyp görermikäk gözel diýary?²

“Bukolikalar” poemasynda çopanlar “Arkadiýa” atly toslanyp tapylan ajaýyp ýurtda ýaşaýarlar, sebäbi Wergiliý bu poemany grek şahyry Feokritiň “Bukolikalar” (Çopan aýdym-lary) diýen poemasy-na öýkünip ýazypdyr. Hakyky Arkadiýa Gresiýada Peloponnes adasynda ýerleşýär. Ýöne Wergiliý toslanyp tapylan Arkadiýany demirgazyk Italiýada, öz dogduk mekanynda ýerleşdirýär.

Wergiliýiň “Bukolikalar” atly aýdym-lar toplumynda parahatçylykly durmuşy wasp edip, çopanlaryň sada durmuşynyň ajaýyplygyny görkezýär. Bu eserden soň ol

¹ **Iisus Hristos**-Hristian dininiň düýbünü tutujy, hudaýyň ogly we keramatly ruh hasaplanýar

² Дератани Н.Ф., Тимофеева Н.А. Римская литература .Москва, 1964, стр.254

ýene-de soň oba durmuşyny, oba hojalygyny wasp edýän “Georgikalar” atly öwüt nesihat beriji poemasyny ýazýar. Bu tötänleýin däl. Birinjiden, Wergiliýiň özi oba durmuşyny gowy görýän eken, ikinjiden, syýasy tarapdanam onlarça ýyllap dowam eden uruşlaryň netijesinde tozdurylyp pese düşen oba hojalygyny, ownuk we orta gürp daýhançylygy täzedan dikeltmek derwaýys bolupdyr.

Wergiliý Oktawian Awgustyň oba hojalygyny, ýurduň ykdysadyýetini dikeltmäge gönükdirilen syýasatyny goldap, dört kitapdan durýan, **“Georgikalar”** atly poemasynyň her bölümi ýüzlerçe goşgulary öz içine alýar. Wergiliý bu poemanyň üstünde ýedi ýyl işläpdir. Ony b.e.öň. 29-njy ýylda ýazyp gutarypdyr. Wergiliý uly söýgi bilen oba durmuşynyň dürli sahnalaryny suratlandyryar.

“Georgikalar” (grekçe “georgica-georgikos” – “ekrançylyk, daýhançylyk” diýmegi aňladýar). “Ekrançylyk aýdymlyry” diýip, antik edebiýatynda oba durmuşyny we oba hojalygyny wasp edýän aýdymlara aýdypdyrlar.

“Georgikalar” poemasynyň birinji bölümünde ekrançylyk, gallaçylyk temalaryny beýan edýär. Öňki çopançylyk aýdymlyrynda “ähli zady söýgi ýeňýär” diýen pelsepe öňe sürülse, ekrançylyk aýdymlyrynda “ähli zady tutanýerli zähmet ýeňýär” diýen ideýa eriş-argaç bolup geçýär.

Poemanyň ilkinji bölümünde Mesenata, Oktawian Awgusta ýüzlenmekden soň ekinleri haçan ekmelidigi, mallary nähili köpeltmek barada gürrüň edilip, ol barada oba hojalygynyň hudaýlary Sereranyň, Liberanyň(Wakhyň) we beýleki ruhlaryň, fawn we

driadalaryň tarapyndan ekinlere hasyllylyk berilmegi dileg edilýär. Nähili howada nähili ýerlerde ekin ekip haçan hasyl alyp boljakdygy, haýsy ýerleriň name üçin amatlydygy barada aýdylýar. Wergiliý dünýäde gözəl ýerleriň köpdüginini, ol ýerleriň baýdygyny ýöne hiç bir ýeriň Italýa bilen deňeşip bilmejekdigini nygtap:

Ne Midiýalaryň tokaýa baý ýerleri,
Ne gözəl Gang, ne-de tylla suwly Germ,
Goý Italýa bilen bäsleşmesin, Baktiýa, Ind,
Çägeli sähralarynda ladan¹ mumuny döredýän

Panhaýa²,

diýip öz watanyňyň gözelligini wasp edýär.

Poemanyň ikinji kitaby bagbançylyga bagyşlanýar. Şahyr baglary nähili ekmelidigini, nähili köpeltmelidigini, olaryň nähili toprakda gowy bitjekdigini düşündirýär. Aýratynam üzümçilik barada jikme-jik öwüt-nesihatlar berilýär. Şu bölümde Mesenata ýüzlenip aýdylýan isleg arzuwlar hem bar. Ýöne Wergiliý her bölümde, her goşguda Italýanyň tebigatynyň gözeldigini nygtaýar, onuň daglaryny, jülgelerini, derýalaryny, güllerini, ekin meýdanlaryny, mallaryny wasp edýär. Iň esasy pikir, bu gözəl ýurtda bahar paslynyň gözelligi, ekerançy daýhanlaryň bagtly durmuşy görkezilýär.

Üçinji kitap maldarçylyga bagyşlanýar. Wergiliý bu bölümde ilki iri şahly mallary, atlary köpeltmek, olaryň keselleri barada gürrüň edýär. Bu kitapda-da şahyr

¹ **Ladan**-hudaýlara ybadat edilýän wagty tütedilýän ysly mumiýa, smola

² **Panhaýa**-Arap deňzinde bir ada. Федоров Н.А, Мирошенкова В.Н. Античная литература. Рим. Москва 1981г., стр 247-248

hudaýlara, Oktawiana, Mesenata alkyş aýdýar. Poemada öküž uruşdyrmak ýaly däpler, çopanlaryň demirgazyk we günorta Italýadaky durmuşy beýan edýär.

Dördünji kitapda balaryçylyk barada gürrüň berilýär. Şahyr bu pudagyň peýdalydygy, balarylaryň ýaşayşy, olaryň keselleri barada jikme-jik aýdyp geçýär hem-de Aristey baradaky mifleri beýan edýär. Aristey grek mifologiýasyna görä Apollonyň we nimfa Kirenanyň ogly bolupdyr. Ol özüniň awyçylyk, tebiçilik, palçy, öndengörüjilik, çopançylyk we balaryçylyk bilimlerini adamlara öwredipdir. Kitabyň soňunda tutuş “Georgikalar” poemasy barada aýdylyp netije çykarylýar, ýagny poema şol döwürde patyşa Oktawian Awgustyň öňe sürýän syýasatyny goldaýar. Sebäbi Oktawian uruşlar döwürinde tozdyrylan Italýanyň oba-hojalygyny dikeltjek bolýar. Şol sebäpden Oktawian şäher garyplaryny oba ýerlerini işe iberipdir.

Wergiliý poemada şol döwürde bes edilmeýän uruşlary-da ýazgarýar. Şahyr öz döwrüniň wajyp syýasy ideýalaryny eserde örän çeper beýan edýär. Ýerde zähmet çekýän daýhanlaryň durmuşy sada bolsa-da olar örän bagtly ýaşaýarlar. Olar iri şahly mallary, geçi, goýun, doňuz, ýaly kiçi mallary bakyp öz öndüren peýnirini iýýärler, arassa süýji gaýmagyny, süýdini içýärler, ýertut, üzüm ýygýarlar, agşamlaryna üzüm çakyrny içip lezzet alyp aýdym aýdýarlar. Bu eserde Wergiliý Italýanyň baý, gülläp oturan we öndürijilikli sahatly tebigatyny wasp edýär.

„Eneýida“ poemasy Wergiliýi şahyr hökmünde dünýä möçberinde tanadýar. Bu poema batyr Eneýe bagyşlanypdyr. Ol Anhis we Weneranyň ogly bolupdyr.

Anhis Troýa patyşasy Priamyň doganoglany, Gomeriň “Iliada” poemasynda Troýaly serkerdeleriň içinde Gektordan soň iň görnüklişi hökmünde görkezilýär. Eýýam şol poemada ol hudaýlaryň hormatyna söýgisine mynasyp bolupdyr we eserde geljekde onuň we onuň nesilleriniň Troýalylaryň üstünden hökümdarlyk etjegini barada aýdýlýar.

Poemada Wergiliý Troýa şäheri synandan soň Eneýiň we onuň ýoldaşlarynyň geljekde Rim döwletini gurmak üçin Italiýa gelişlerini suratlandyrýar.

B.e.öň. III asyryň ortalarynda Eneý baradaky mif eýýam Rimde resmi tarapdan ykrar edilip, Rim täze Troýa diýlip atlandyryypdyr. Tanymlar uruglar özleriniň Eneýiň we onuň ýoldaşlarynyň nesillerindendigini nygtapdyrlar. Ýuliý Sezar hem özüniň Eneýiň nesillerindendigini öz çykyşlarynda aýdypdyr we hatda öňki ýykylan Troýany dikeldip, ony paýtagt şäher etmek barada teklipler edipdir. Şol sebäpli Wergiliýiň “Eneýida” atly gahrymançylykly poemasy şeýle teklipleriň soňuna çykmak üçin ýazylypdyr.

“Enaida” poemasynda Rim şäheriniň özüniň hem Troýadan pes oturmajak gahrymançylykly geçmişiň bardygy rowaýatlaryň we mifleriň üsti bilen görkezilýär. Şeýle-de, Wergiliý Eneý baradaky rowaýaty diňe bir Rimiň gadymy taryhyny görkezmek maksady bilen däl-de ol Oktawian Awgustyň ata-babalarynyň gelip çykyşyny şol rowaýata brirkdirmek üçin bu işe başlaýar.

Wergiliý ilki bilen bu poemanyň meýilnamasyny düzüp, onuň mazmunyny kyssa görnüşinde gysgaça beýan edipdir. Soň bu beýany 12 bölüme, kitaba bölüp poemany ýazypdyr. Birnäçe ýyl bu poemanyň üstinde işläp, soň onuň käbir bölümlerini Awgusta okap beripdir. B.e.öň. 19-njy

ýylda poema garalama görnüşinde taýýar bolupdyr. Ýöne onuň käbir gutarylmadyk ýerlerinde üstini dolduryp timarlamaly eken. Bu işe Wergiliý ýene-de üç ýyl wagty sarp etmekçi eken, emma onuň kesellemegi bu işleri amala aşyrmaga mümkinilik bermeýär. Wergililý b.e.öň. 19-njy ýylyň 21-nji sentýabrynda aradan çykyypdyr. Ölmezden öň şahyr bu poemany ýakjak bolupdyr we özüniň çap etmedik hiç bir eserini çykarmazlygy wesýet edipdir. Emma patyşa Awgust Wergiliýiň dostlaryna poemany neşir etmegi tabşyrypdyr.

“Enaidanyň” sýužeti iki bölege bölünýär: poemanyň birinji bölegi Eneýiniň Italýa barýança bolup geçen başdan geçirmelerini beýan etse, poemanyň ikinji bölegi onuň Italýa barandan soň ýerli taýpalar bilen alyp baran uruşlaryny beýan etmeklige bagyşlanypdyr.

Wergiliý bu poemany ýazmakda Gomeriň döplerine eýeripdir, şonuň üçin poemanyň ýazylyş stili, gurluşy, dürli çeperçilik aýratynlyklary bu eseri Gomeriň “Iliada” we “Odisseýa” poemalary bilen deňeşdirmäge mümkinçilik berýär. Galyberse-de, mazmuny boýunça Eneýidanyň birinji bölümi “Odisseýa” poemasyndaky Odisseýiň syýahatlaryny ýatladýan bolsa, onuň uruş wakalaryny beýan edýän ikinji bölümi “Iliada” meňzeş.

Poemanyň başky setirlerinde Wergiliý bu eserde uruş we gahrymanyň başdan geçirmeleri temasyňy beýan edýändigini aýdýar:

Wasp edýäriň jeňi, hem-de Troýadan Italýa gelen gerçeği,

Taleý emri bilen Lawiniýanyň¹ kenaryna geljegi,

¹ **Lawiniýa**-Eneýiň aýalynyň ady dakylan şäher

Hudaýlaryň emri, hem kineli Ýunonanyň gahary,
Uzak wagtlap ony daş ýurtlarda egledi,
Hudaýlary Latsiuma¹ göçürdi, ol ýerde döredi
latyn taýpasy,

Gurdular Albany² hem-de Rimiň diwarlaryň
barçasyn³.

Poema içi kitüwli Ýunonanyň Eneýi tupana uçratmagy,
olaryň Afrikada ýerleşen Karfagene barşy, Eneýiň
Karfageniň patyşasy Didona Troýanyň greklar tarapyndan
basylyp alnyşyny gürrüň berişi bilen başlanýar. Poemada
Eneýiň we onuň ýoldaşlarynyň hökmany suratda, Ýupiteriň
emri bilen Italiýa baryp, ol ýerde Rimiň düýbini tutujylaryň
ata-babalary bolmagy esasy ideýa bolup durýar. Şol sebäpli
Eneý gämisine münüp Italiýa gidende oňa aşyk bolan
Didona özüni oda oklap, Eneýiň beren gylyjy bilen özüni
sanjyp öldürýär.

Eneý Italiýa gelip, ol ýerde Latisium diýen ýeriň
patyşasy Latynyň gyzy Lawiniýa öýlenýär. Emma
Italýanyň Rutul diýen taýpasy bu nika garşy çykýarlar.
Eneýiň Rutullaryň patyşasy Turn bilen söweşleri we ýeňiş
gazanyşy bilen poema tamamlanýar.

Wergiliýiň “Eneida” poemasy Rim respublikasynyň iň
güýçli ösen döwrüniň önümi bolup bu eser Rimlileriň
batyr, edermen ata-baablarynyň we şöhratly taryhynyň
bolandygyny görkezýär. Poemanyň çeperçiligi, onuň
ýokary ideýaly mazmuny, çuň manyly atalar sözüne

¹ **Latsium**-Latyn taýpasynyň ýaşan ýeriniň ady

² **Alba**-Italýanyň gadymy şäheri.

³ Федоров Н.А, Мирошенкова В.Н Античная литература. Рим. Москва
1981, стр 253

öwrülen jümleleri soňky döwürde XVI-XVII asyrlarda klassizmiň teoretikleriniň ony Gomeriň eserlerinden ýokary goýmagyna getiripdir.

Rimlileriň özi üçin “Eneýida” turuwbaşdan klassyki esere öwrülýär. Ony mekdeplerde öwrenipdirler, ondan şahyrlar bu poemadan nusga alyp, onuň temalary boýunça ençeme eserler döredipdirler. Entek Gomer bilen tanyş bolmadyk Ýewropalylar üçin Wergiliýiň poemasy eposyň ýeketäk gadymy nusgasy bolupdyr.

Wergiliýiň eserleri mekdeplerde öwrenilip olaryň köp adamlar tutuşlaýyn diýen ýaly ýatdan bilipdirler. Eger-de Wergiliýiň eserleri ýitiriläýende-de olary täzedan dikeldip boljak eken.

Wergiliý Rim şahyrlarynyň içinde eserleri grek diline ilkinji terjime edilenleriniň biri bolup durýar. Köp adamlar Wergiliýi jadygöý, gudratly, öňden görüji adam hasaplap, ol barada rowaýatlar döredipdirler we onuň goşgularyna seredip pal atypdyrlar, Wergiliýiň goşgularynyň setirlerini öý-hojalyk goşlaryna, pretmetlerine, otaglarynyň diwarlaryna ýazypdyrlar. Hatda patyşalar, imperatorlar häkimýete dalaş edende Wergiliýiň eserlerine salgylanypdyrlar.

Bir söz bilen aýdylanda bu beýik şahyr diňe bir ýewropa edebiýatyna däl onuň medeniýetine-de örän güýçli täsir edipdir. Sebäbi onuň eserleriniň temalaryna ýüzlenip hudožnikler ajaýyp eserler döredipdirler.

Gorasiy (b.e.öň 65-8y)

Oktawian Awgustynyň döwründe ýaşan ýene-de bir görnükli, ady dünýä belli şahyr **Kwint Gorasiý Flakk**

b.e.öň 65-nji ýylyň 8-nji dekabyrynda Italiýanyň günorta taraplarynda , gadymy Rim koloniýasynda¹ Wenuziýada eneden dogulýar. Onuň kakasy azatlyga çykarylan gul bolupdyr. Azatlyga çykarylan gullaryň çagalary beyleki azat doglan çagalar bilen hukuk tarapdan deň bolsa-da , bu hadysa Gorasiýiniň tutuş durmuşynda we döredijiliginde yz galdyrypdyr. Gorasiýiniň kakasy ogluna bilim berjek bolup Rime äkidipdir. Soň Gorasiý Afinada okapdyr. Okan döwründe Gorasiý Epikuryň² filosofiyasyny öwrenipdir. Soň hem Epikuryň köp pikirlerine Gorasiý ömrüniň soňuna çenli wepaly bolupdyr. Sezaryň ölüminden soň Gorasiýiniň okuwynyň arasy kesilipdir.

Respublika gurluşyny goramak üçin özüne tarapdarlary ýygnaýan Brut Afina şäherine gelipdir. Ol Sezaryň tarapdarlaryna garşy göreşipdir. Gorasiý Brutyň goşunyna goşulupdyr we harby tribun diýen dereje alypdyr. Ýagny ol legion³ komandiri bellenipdir. Brutyn goşuny Filip diýen ýerde ýenlenden soň (b.e.öň 42ý.) Gorasiý amnistiýadan (günä geçmekden) peýdalanyp “ ganatlary gyrylyp” Rime dolanyp gelýär,sebäbi onuň respublika, azatlyk baradaky ýaşlyk arzuwlary puç bolýar. Gorasiýiniň dogduk mekany Wenuziýa Sezaryň weteranlaryna degişli şäherleriň hataryna goşulýar. Gorasiýiniň miras emlägi

¹ **Koloniýa**-gadymy döwürde bir döwletiň raýatlarynyň başga bir ýurtda eýelän oturymly ýeri.

² **Epikur**(b.e.öň 341-270)-gadymy grek medeniýetiniň ellinizm döwrüniň materialist filosofy,hudaýlaryň adamlaryň işine gatysýandygyny inkär edýär..Epikur“biziň duýgylarymyz hemişe hakykatdyr“diýip, ynsan duýgusyny bilimiň esasy çeşmesi hasaplaýar..Ol bilim adamy nadanlykdan çykarýar we yrymlardan hem-de hudaýlardan gorkmaklykdan azat edýär,şonsuz adam bagtly bolup bilmeýär diýen pikirleri öňe sürüpdir.Şeýle-de Epikur adam şahsy durmuşynda belli bir çäklerde lezzet bilen ýaşamaly diýip öwredipdir.

³**legion**-Gadymy Rimde iň uly harby birliги

elinden alynýar. Şol döwürde Gorasiý döwlet maliýe gullugyna hat ýazyjy bolup işe girýär. Kanunlary, beýanlary (protokollar) we beyleki döwlet resminamalaryny göçürüp ýazmaly eken.

Şol döwürde-de ol edebiýat bilen meşgullanyp başlaýar. Gorasiý özüniň ilkinji goşgularyny “ **Epodlar** ”¹ diýip atlandyrýar. Bu şygýrlarda Gorasiý Rim halkyna ýüzlenip, olary özara uruşlary bes etmeklige çagyýar. Şahyr Rimiň şöhratly geçmişini ýatlap, bu özara duşmançylykly uruşlaryň halky heläkçilige alyp barýandygyny aýdýar.

Gorasiýiniň ilkinji eserleri Wergiliýiniň oňa ünsüni çekýar. Wergiliý Gorasiýiniň zehinli şahyrdygyny görýär we ony şol döwrüň edebiýatyna howandarlyk eden, ony Oktawian Awgustyň syýasatyna laýyklykda ugrukdyran uly döwlet işgäri Mesenat bilen tanyşdyrýar.

Gorasiýiniň Mesenatyň edebi toparyna geçmegi onuň durmuşyny düýpgöter üýtgedýär. Mesenat oňa Sabina dagarynda ýerleşen bir mülk berýär. Gorasiý Mesenatyň iň ýakyn adamlarynyň birine öwrülýär we Oktawian Awgustyň töweregindäki adamlar bilen ýakyn aragatnaşykda bolýar. Ýöne mümkingadar köşkden daşrak bolup, ol tä ömrüniň soňuna çenli Sabina daglaryndaky mülkünde ýaşaýar. Imperatoryň sekretary- mürzesi wezipesinden boýun gaçyrýar. Gorasiý b.e.öň 8-nji ýylyň 27-nji noýabyrynda, öz dosty we howandary Mesenatyň ölüminden iki aý öň aradan çykýar.

¹**epod**(grekçe „epodos“)-liriki aýdymyň bölegi, ikinji setiri birinji setirden gysga bolan ikileme goşgy.

Gorasiñiň 17 sany goşgudan durýan “ Epodlarynda” syýasy – jemgyýetçilik temalary esasy orun tutýar. Gorasiý özüniň 1-nji epodynda Mesenata alkyş, aýdyp minnetdarlyk duýgularyny beýan edýär. Şahyr bu eserlerde ýurtdaky graždanlyk uruşlaryny ýazgaryp, tankyt edip, bu gandöküşikli uruş alyp barýan adamlaryň “ýolbarslardan we möjeklerden hem beter” gazaply, ganhor bolandyklaryny aýdýar. Şonuň üçin geljekki durmuş barada pikir edip “ Altyn asyryň “ Rimden uzakda ýerleşen bir näbelli adalarda boljakdygyny aýdýar. Şahyryň pikirine görä diňe Rimden uzakda özara dawa-jenjelleri, urşy ýatdan çykarmak mümkin.

Wagtyň geçmegi bilen Gorasiý Oktawian Awgustyň ýurtda parahatçylygy berkarar edip biljekdigine gözi ýetip, ony Sezar bilen deňeýär.

Gorasiý özüniň epodlarynda oba durmuşyny hem wasp edýär. Bu eserlerde Gorasiý durmuşdan lezzet almak temasynda yzygiderli beýan edýär.

B.e.öň 30-njy ýyllarda Gorasiý iki sany “ Satiralar¹ “ diýen goşgular ýygındysyny çykarýar.

Bu eserde Gorasiý adamyň, şahsyýetiň bagtly bolmagy barada pikir ýöredýär. Şahyryň pikirine görä, bagtly bolmak üçin köp baýlyk gerek däl. Orta gürp ýaşamaly. Baýlyk näçe köp bolsa adam şonça-da gysyk bolýar diýip, Gorasiý açgözlügi, baýlyga kowalaşmagy tankytlaýar. Köp zada kowalaşman bary bilen oňňyt etmeli, tebigatyň talabyna görä ýaşamaly diýen pikir Gorasiýiñiñ satiralarynda nygtalýar. Gorasiýiñiñ “ **Odalar** ” (aýdymlar)

¹ **Satira**-kemçilikleri paş edýän eser.

(b.e.öň 31-23) diýen liriki goşgular ýygındysy üç kitapdan (bölümden) durýar.

Gorasiý grek poeziýasyny gowy görüpdür. Ol grek lirikasynyň ussatlary bolan Alkeýiň, Sapfonyň, Anakreontyň eserlerine öýkünip, şolardan nusga alyp Rim edebiýatynda bu žanry ösdürýär.

Bu ýygynnda girýän 6 oda Rim odalary diýip atlandyrylar, sebäbi olar Rimi, Oktawian Awgustyň syýasatyny şöhratlandyryrlar. Odalar Mesenata bagyşlanan goşgy bilen başlanýar. Gorasiý poeziýanyň ähli zatdan ýokary durýandygyny nygtaýar.

“ Odalarda ” Gorasiý özüni ussat şahyr hökmünde görkezýär. Ol gysga we çün manyly setirlerde öz pikirini aýdyň, düşnükli we çeper serişdeler bilen beýan edýär.

Gorasiýiň “ Odalar ” kitabyňyň 14-nji odasynda grek şahyry Alkeýiň goşgusyndan alnan döwleti tupanda ýelkeni deşilen gämi bilen deňeşdirmek çeperçilik täri, deňeşdirmesi ulanylýar:

Gämi, ynha seni ýene öňe sürýär
deňizde

Apet gomlar. Saklanjak bol, labyrlary
taýýarlap

Taşla, göreňokmy gapdal kürekleriň
küli çykypdyr,

Matça döwölüpdür, gämi çaykanyp
dur,durky bilen şatyrdap...¹

¹ Античная литература.Под ред.А.А.Тахо-Годи.Москва,1980,стр.384(Терjime özümižniňki-R.M.)

Ynsan durmuşynyň gysgalygy, ölümiň gutulgysyzdygy baradaky pikirler Gorasiýiniň goşgularynda durmuşdan,söýgüden lezzet almak pikirleri bilen utgaşdyrylýar:

Näme garaşýar diýip pikire batma,
Kabul et, peýda bil her bir gününi,
Täleý peşgesinden dostum sen gaçma,
Aýdym – saz, söýgüden araňy açma.¹

Öz şygryrlarynda Gorasiý sada durmuşy wasp edýär.Şahyr öz döwrüniň azgynçylygyny, adalatsyzgylygyny paş edýär. Pul, baýlyk, emläk ýygnamaga kowalaşýan adamlaryň daýhanlary ekin ýerlerinden mahrum edýändiglerini aýdýar. Bütün ömrüni arabaň üstünde geçirip,göçüp gonup ýaşaýan skifleriň , ýere emläk hökmünde seretmeýän getleriň ahlak tarapdan Rimlilerden ýokarda durýandyny Gorasiý öz odalarynda nygtaýar.

Bu goşgular ýygyndysynda Gorasiý şahyryň jemgyýetdäki orny barada söz açyp, poeziýanyň , öz döredijiliginiň ebedi ýaşajakdygyny , geljek nesilleriň ony ýatdan çykarmajakdygyny beýan edip, özüniň dünýä möçberinde meşhurlyk gazanan , “ **Ýadygärlik** ”diýip at alan , poeziýa hudaýy Melpomena bagyşlanyp ýazylan goşgusy bilen ýygyndyny jemleýär:

Ýadygärlik gurdum berk, бүрүнçден beter,

¹ Античная литература.Под ред.А.А.Тахо-Годи.Москва,1980,стр.385(Терjime özümižini-R.M.)

Müsür gorganyndan beýikdir meger.
Rehimsiz ýagyşlar, ne ýowuz ýeller
Ýykyp bilmez ony ýüzlerçe ýyllar.

Tükenmez ýyllaryň, wagtyň ylgawy,
Meniň ruhum ölmez, ol baky ýaşar,
Meni ýatlap, ýetirerler waspymy
Şöhratym Kapitoliý¹ baýryndan aşar.

Barýar ol atamyz lal gyzy alyp²,
Her kes ýatlar meni ýadyna salyp,
Awfid³ derýasynyň joşýan ýerinde,
Dawn⁴ patyşanyň ülkerlerinde.

Elladanyň⁵ aýdymalaryň ilki bolup getirdim,
Italiýanyň goşgularna öň şöhratyn ýetirdim,
Melpomena⁶ guwan maňa howandarym, mährlim,
Maňa Delfiň⁷ lawr täjini⁸ geýdirgil.⁹

¹ **Kapitoliý**(latynça Çapitolium)-üstünde köşkler,muzeýler we beýleki jaýlar ýerleşen Rimdäki baýyr.

² „**Barýar ol atamyz lal gyzy alyp**“-Wergiliý Rimiň baky şäherdiginiň simwoly bolan her ýylky Rimi keramatlandyrma dessuryny suratlandyrýar.Şol däp-dessurda baş ruhanynyň öý hudaýy Westanyň durmuşa çykmaryk gyz-žresi bilen dymyp geçişini suratlandyrýar.

³ **Awfid**-Wergiliýiň watany Apuliýadaky derýanyň ady

⁴ **Dawn**-Apuliýanyň mifiki patyşasy

⁵ **Ellada**-Gresiýanyň gadymy ady

⁶ **Melpomena**-ilki aýdym hudaýy,soň tragediýa hudaýyna öwürülýär.

⁷ **Delf**-Parnas dagynyň günorta gerşinde ýerleşen şäher.Gadymy grekler ol ýeri Apollonyň we muzalaryň mekany,keramatly ýer hasaplapdyrlar.

⁸ **lawr täji**- lawr hemişe ýaşyl öwsüp duran ýaprakly ösümlik.Gadymy greklerde we Rimlilerde lawr ýapraklaryndan edilen täç geýdirmek ýeňşiň nyşany,simwoly bolupdyr.

⁹ Феодоров Н.А.,Мирошенкова В.И.Античная литература.Рим.Хрестоматия.Москва,1981,стр.313(Terjime özümižniňki-R.M.)

Gorasiýiniň bu goşgusynyň rus şahyry A.S. Puşkin rus diline terjime edilip, şonuň mazmunyna eýerip , özboluşly bir ajaýyp goşgy düzülipdir. Puşkiniň ol goşgusy türkmen diline-de birnäçe gezek terjime edildi.

Gorasiýiniň “ Odalary ” onuň iň gowy eserleri hasaplanýar. Ýöne öz döwründe onuň odalary onuň gowy zamandaşlary tarapyndan şahyryň çen edişi ýaly gowy garşylanmandyr. Şol sebäbli lapykeç bolan Gorasiý arassa poeziýa bilen meşgullanmagyny bes edip fiolosofiki mazmunly eserler ýazylypdyr. B.e.öň 20-nji ýylda “ Ýüzlenme hatlary ” diýen kitabyňy ýazýar. Bu eserde şahyr özüniň içki oý pikirini beýan edýär. Soň bu eseriň ikinji kitaby çykypdyr.

“ Ýüzlenme hatlarynyň ” üçünji, “ Poetiki ylmy ” diýen bölüminde Gorasiý özüniň edebiýata bolan garaýyşlaryny beýan edýär. Bu eser Oktawian Awgustyň döwrüniň Rim klassisizminiň talaplaryny öňe sürýär.

Owidiý (b.e.on 43-48y)

Oktawian Awgustyň höküm süren döwrüniň ikinji ýarymynda öz döredijiligi bilen şöhrat gazanan **Publiý Owidiý Nazon** 43-nji ýylyň 20nji martynda Sulmon şäherinde Atlylar” diýlip atlandyrylýan ýokary gatлага degişli maşgalada eneden dogulýar. Owidiýiň kakasy Owidiýi we onuň ir ölen doganyňy aklawçy-adwokat kärine taýýarlamak üçin Rime okuwa iberipdir. Okuwyny gutarandan soň, şol döwürde döp bolşuna görä, biliminiň üstüni ýetirmek üçin Owidiý Gresiya we Kiçi Aziya sapara gidipdir. Owidiý bu syýahatlaryndan soň Rime dolanyp

gelyär we işe başlaýar. Ýöne ilki pes derejeli wezipelerde işläp Owidiý bu işi taşlaýar we tutuşlaýyn edebiýat bilen meşgullanýar.

Owidiý örän ir meşhurlyk gazanýar. Ol köp ady belli şahyrlar bilen tanyşýar. Mesenatyň edebi toparyna degişli şahyrlar bilen hem aragatnaşyk saklaýar. Aýratynam Rim edebiýatynda söýgi lirikasynyň ussatlary Albiý Tibull(b.e.öň 50-19 ý.) we Sekst Propersiý (b.e.öň 49-15 ý.) bilen dostlaşýar.

Şeýle-de Owidiýiň baý Rimli gyza öýlenmegi onuň Rimiň ýokary jemgyýetine, Awgustyň köşgüne ýol açýar.

Döredijilik bilen Owidiý ir meşgullanyp başlaýar. Onuň ilkinji goşgular ýygyndysy **“Amores” (Söýgi aýdymlary)** diýlip atlangyrylýar. Elegiýa ýazmak däbi boýunça bu elegiýalar ýygyndysynda söýgi temasy Korinna (b.e.öň 500njiý) atly şahyr aýalyň adynyň üsti bilen açylyp görkezilýär. Owidiý bu elegiýalarynda Tibull, Propersiý we grek şahyrlarynyň döplerine eýerip ýazýar, ýöne söýgi temasynda olar ýaly çynlakaý duýguly, wepaly söýgi görkeyilmeýär. Owidiý söýgini bir ýeňil duýgy hökmünde beýan edýär.

Owidiý imperator Awgustyň gadymy döp-dessurlary, nika kanunlaryny täzedan dikeltmek üçin edýän tagallalaryna kinaýa bilen seredýär.

“Söýgi aýdymlarynda” Owidiý özünden öňki şahyrlaryň temalaryny, ideýalaryny, hatda sözlerini öz elegiýalarynda ulanypdyr. Onuň elegiýalary, örän çeper, okgunly okalýn, sazlaşykly dilde ýazylypdyr. Şahyryň Tibullyň ölümüne bagyşlanyp ýazan elegiýasy bu ýygyndynyň iň gowy eseri bolup durýar.

Owidiý baý durmuşda ýaşapdyr we Rimde öz wagtyny şady-horramlykda geçiripdir, döwlet gullugynda işlemändir. Ol şahyr hökmünde örän zehinli bolupdyr, ýöne öz eserlerinde ýeňil, käte suwjuk keşpleri, äheňleri ulanýandygy üçin onuň döredijiligi Oktawian Awgustyň gadymy, berk Rim ahlak gymmatlyklaryny dikeltmek syýasatyna, arzuwlaryna ters gelipdir. Şol babatdan Owidiýiniň Rim jemgyýetine ýaramaz täsiri güýçli bolansoň Awgust biziň eýýamymyzyň 8-nji ýylynda Owidiýini Rim imperiýasynyň demirgazyk-gündogar böleginde ýerleşen Toma (häzirki Rumynýa) şäherine sürgün edýär.

Şahyr öz elegiýalarynda özüniň sürgüne gitmezden öňki gijesini gözýaş döküp, nala çekip aýaly, hyzmatkärleri bilen hoşlaşygyny, soňky gämide ýüzüşini, tupanda zordan diri galyşyny beýan edýär.

Sürgünde aýalyna, dostlaryna we Awgustyň özüne ýazan hatlarynda özüniň günäsiniň geçilmegini sorayar, ýalbarar, gözýaş dökýär, ýöne Awgust we ondan soňky patyşa Tiberiý (b.e.öň 14ý) şahyryň haýyşlaryna gulak asmaýarlar, günäsini geçmeýärler.

Sürgünde 10 ýyl ýaşap Owidiý b.e.öň 18-nji ýylynda şol ýerde-de aradan çykýar.

Owidiýiň döredijiliginiň birinji ýarymynda söýgi temasy esasy orun tutýar, ýöne ol söýgi wagtlaýyn, geldigeçer duýgy hökmünde suratlandyrylýar, käte örän aç-açan, naturalistik häsiýetli suratlandyrmalar Owidiýiň gözel, ýeňil okalýan goşgularynda görkezilýär.

Owidiýiň “Söýgi aýdymalaryndan” soň ýazan ikinji yygyndysy **“Gahryman zenanlar”ýa-da “ Ýüzlenme hatlary”** diýlip atlandyrylýar. Bu eser 15 sany mifologiki

gahryman aýallaryň öz söygülilerine salam haty ýazmagy görnüşinde ýazylypdyr. Meselem, Penelopa Ulisse (Odisseýe), Briseida Ahille, Fedra Ippolite, Didona, Eneýe we ş.m. hem-de olara ýazylan jogap hatlary bilen jemi 21 sany “Salam hatlaryndan durýar. Bu hatlarda aýrallyk sebäpli öz söygülisi bilen duşuşmak, öz söygülisiniň duýgularyna gümanly seretmek, ýa-da söygülisi gelmese özüni öldürmek hyýallary, hatda özüniň mazaryna goýuljak ýadygärlik daşyna ýazyljak ýazgyny oýlap, ölçermek ýaly temalar beýan edilýär.

Däp boýunça Rim elegiýalarynda turuwbaşdan öwüt beriji, öwrediji häsiýet mahsus bolupdyr, ýöne Owidiýiň elegiýalarynda bu äheň ýaňsylama-öwüt-nesihata öwrülýär. Onuň “**Söýgi sungaty**” (**ars amatoria**) (**b.e.1-nji ýyly we b.e.1-nji ýyly**) öwüt-nesihat beriji poemasyň Owidiý aşyk-magşuklara bir gollanma hökmünde ýazypdyr, sebäbi şahyryň pikirine görä bu temany ol gowy bilipdir. Bu poema üç bölümden durýar. Owidiý öz döwründe şeýle häsiýetli ýazylan eserleri ýaňsylap, kitabyň birinji bölümünde ilki kimi söýjekdigiňi tapmalygydyny, ikinji bölümde onuň söýgüsini gazanmagyň ýollaryny, üçünji böleginde bu söýgini elden gidermän saklamak barada goşgy-elegiýalarda maslahatlar berýär. Bu nesihatlar mifologik sýužetler bilen baýlaşdyrylýar. Bu poemada ilki erkek adamlara (1-2 bölüm) soň ayallara (3-nji bölüm) nesihatlar berilýär.

Owidiýiň “**Söýgi dermanlary**” (**b.e. 1-2nji ý**) atly poemasy hem şeýle degişme-nesihat görnüşinde ýazylypdyr. Bu eser kimiň söýgüsi umytsyz bolsa şolar üçin ýazylypdyr. Owidiy kosmetika barada-da bir poema ýazypdyr, ýöne onuň diňe başlangyç bölegi saklanyp

galypdyr. Bu poemalarynda Owidiý gysga hekayatlaryň, mifleriň beýanyny bermegiň ussady hökmünde çykyş edýär. Şol döwürde Owidiý özüniň **“Metamorfozalar” (Owruhmeler)** atly poemasynyň üstünde işläpdir. Bu poemada şahyr grek edebiýatynda meşhur bolan “öwruhmeler” žanryny ulanýar. (Bu ýerde adamyň ösümlige, haýwanlara, jansyz yatlara öwruşi bara-da aýdylýar). Şeýle mifler greklerde Owidiýden öň hem köp bolupdyr. Ýöne olar hiç bir belli tertipde bolmandyr. Owidiý özüniň bu 15 bölümden, ýa-da kitapdan durýan uly poemasynda 250 sany öwruhmeler baradaky mifleri gürrüň berýär. Şeýle-de şahyr ol mifleri döwürleýin, bolup geçen wagtyň yzygiderlilikinde poemada ýerleşdirýär. Bir söz bilen aýdylanda Owidiý antik döwrüniň miflerini tutuş tertibe salyp beýan edýär.

Birinji kitapda iň gadymy öwruhme bolup geçýär, dünýä tertipsiz tebigy hadysalardan tertipli kosmos görnüşine geçýär. Onuň yzyndan döp bolup gelýän dört asyr: altyn, kümüş, mis we demir asyrlar gelýär. Soň uly äpet jandarlaryň döreýşi, adamzadyň azmagy, bütin dünýäni suw alşy görkezilýär. Şol döwürde Parnas dagynyň üsünde diňe Dewkalion we Pirra galýarlar. Olardan täze adamzat nesli başlanýar. Şeýle öwruhmeler dowam edip, tä Ýuliy Sezaryň döwrüne çenli uzap gidýär. Ýuliy Sezar kometa öwrulýär. Şeýle köp sanly sýuzetli mifleri beýan edende Owidiý hiç bir keşbi beýlekä meňzeş beýan etmän her bir mifiň özboluşly, gaýtalanmaýan aýratynlyklaryny görkezýär. Bu öwruhmelerde söýgi temasy esasy orunda durýar. Şol sebäpli bu mifleriň esasynda soňky asyrlarda ençeme eserler döredilipdir. Onuň üstesine-de mifiki öwruhmeler grek we rim halklarynyň döp-dessurlary bilen

sazlaşyp gidýär. Meselem gadymy grekler we rimliler poeziýada ýeňiji şahyrlara iň ýokary baýrak hökmünde ähli pasyllarda ýaşyl öwsüp duran ýaprakly lawr agajynyň şahasyndan örülen täç geýdiripdirler. Öwidiý “Öwrülmeler” poemasynda Apollonyň Dafna atly nimfa¹ gyza aşyk bolşy baradaky mifi şeýle beýan edýär: Dafna, Geýanyň (Ýer) we derýalaryň hudaýy Peneyiň gyzy nikasyz, päklikde ýaşamaga hudaýlara söz berip, kasam edipdir. Apollon Dafna aşyk bolup ony yzarlapdyr. Dafna kakasyna kömek sorap ýüz tutupdyr. Hudaýlar Dafnany lawr agajyna öwürüpdiler. Ol agajy Apollon gujaklap ony özüniň söýgüli we keramatly agajyna öwürpdir.

Owidiýiň beýan edýän miflerinde jogapsyz söýgi, söýgini ret etmekligiň, ondan ýüz öwürmekligiň adamy betbagtlyga getirşi Nartsis baradaky mifde görkezilýär. Nartsis grek mifalogiýasynda Beotiýanyň deňiz hudaýy Kefissiň we nimfa Larionanyň ogly bolupdyr. Nartsisiň ene-atasy bilgiç Tiresiyden oglunyň geljegi barada sorapdyrlar. Tiresiý olaryň ogly öz ýüzüni görmese garraýança ýaşar diýip aýdypdyr. Nartsis örän görmegeý ýigit bolup ýetişipdir. Oňa köp yenanlar aşyk bolupdyr, ýöne Nartsis olaryň söýgüsini jogapsyz galdyrypdyr. Nartsise Eho diýen nimfa aşyk bolupdyr. Nartsis onuňam söýgisini ret edipdir. Gaýgy-gamdan Eho gurapdyr, onuň diňe sesi galypdyr. Soňra aýallar adalat hudaýy Nemesida arz edipdirler. Nemesida olara Nartsise jeza berjekdigine söz beripdir.

Nartsis bir gezek awdan dolanyp gelýärkä, dury çeşmäniň ýanyna gelende, suwda öz ýüzüni görüp, oňa aşyk

¹ **Nimfa**-ikinji derejeli hudaý

bolup, şol ýerde oturyp galýar we öz suratyna aşyk bolup ölýär. Onuň oturan ýerinden bir gül çykýar, oňa soň nartsis diýip at beripdirler.

Poemanyň soňky bölümlerinde Owidiý grek rowaýatlaryndan, miflerinden Italiýanyň miflerine geçýär. Kitabyň soňunda Pifagoryň¹ janlaryň göçüp gitmegi baradaky pelsepesi öwrülmeleriň esaslandyrmasy hökmünde getirilýär.

Owidiý bu poemany gutaryp gelýärkä, Awgust ony sürgüne iberipdir. Bu ýakymsyz jeza, betbagtçylyk şahyr üçin garaşylmadyk hadysa bolupdyr we Owidiý lapykeçlikden poemanyň golýazmasyny ýakypdyr. Ýöne poemanyň Owidiýiň dostlaryna berilen golýazmalary arkaly eser saklanyp galypdyr.

Wergiliý ýaly Owidiýiň hem durmuşy, onuň eserleri barada ençeme rowaýatlar döredilipdir. Olaryň sýužetleriniň temalarynyň esasynda Yewropa edebiýatynyň Täzeden Döreyiş döwründe köp sanly eserler döredilipdir.

Seneka (B.e.öň 4-nji ýyl-b.e.65-nji ýyl)

Lusiý Anneý Seneka Rim edebiýatynyň iň görnükli wekilleriniň biridir. Ol Rim edebiýatynyň dünýä belli ýazyjy-şahyrlary Wergiliý, Gorasiý bilen deň derejede durýar. Lusiý Anneý Seneka Rim edebiýatynda täze stili dörediji hökmünde tanalýar. Bu stil oňki “köne “ stili çalyşýar. Täze stil eserde ritorika mahsus çeper, wäşi, şadyýan, gysga sözlemliler döredýär.

¹ **Pifagor** –b.e.öň 580-500-nji ýyllar aralygy ýaşap geçen grek filosofy we matematigi

Seneka imperiýa döwrüniň iň tanymal şahyry hem filosofydyr. Ol b.e.öň I asyryň ahyrynda,4-nji ýylda Ispaniýanyň Gordube şäherinde ýokary aristokrat,“atlylar” gatlagyna degişli maşgalada eneden bolupdyr.Onuň kakasynyň ady-da Seneka bolupdyr. LusiýAnneý uly Senekanyň üç oglunyň ortanjysy bolupdyr.Seneka ogullarynyň ählisine gowy bilim beripdir.

Senekanyň ýaşlygy Rimde geçipdir. Ol şol ýerde Attal,Papiriý,Fabian ýaly stoik¹-filosoflardan bilim alypdyr,şeýle-de Seneka Platon,Epikur ýaly filosoflaryň taglymatlary bilen gyzyklanypdyr.

Seneka b.e.öň 30-njy ýyllarda aklawçy-adwokat bolup senatda kwestor² wezipesini alýar.Senakanyň suduň oratory bolup meşhurlyk gazanmagy imperator Kaligulanyň gahar-gazabyna duçar edýär.Seäbi Kaligula özgeleriň şöhrat gazanmagyny halamandyr we Senekanyň ölüm jezasyna höküm etjek bolanda Senekanyň ýarawsyzlygy sebäpli şeýle-de bahym öljekdigine ynandyrypdyrlar.Diňe şondan soň imperator ýumşapdyr.

Klawdiýiň ilki häkimýet başyna geçen döwründe-de imperator Messalinanyň aýalynyň köşk hileleriniň netijesinde Seneka 41-nji ýylda Korsika adasyna sürgün edilýar. Ol ýerde Seneka edebiýat we filosofiýa bilen meşgullanyp sekiz ýyly giçirýär. Klawdiýiň ikinji aýaly Agrippina Senekany 49-njy ýylda sürgünden gaýtaryp getirýär we oňa Pretor³ wezipesini alyp berýar. Agrippina

¹ **Stoikler**-ahlak arassalygyny we aktiw syýasy işden çetde durmagy wagyz edipdirler

² **Kwestor**-döwlet hazynasynyň gözegçisi

³ **Pretor**-Gadymy Rimde konsullaryň we diktatorlaryň ilkinji derejesi

Seneka özüniň ilkinji ärinden bolan ogly Nerony geljekli imperatory tebiýelemäge tabşyrýar.

54-njy ýylda Neronyň tagta çykamagy bilen Seneka köp baýlyk we derejeler alýar. Neronyň hökümdarlyk eden ilkinji baş ýylda iş ýüzünde döwleti Seneka dolandyryýar. Şol döwür Rim taryhynda “Neronyň bagytly başýyllygy” diýlip atlandyrylypdyr.

Ýaş imperatrora öwüt-nesihat berip, Seneka “Rehimdarlyk barada” (55-56ý) diýen eserini ýazýar. Ýöne soňky ýyllarda Senekanyň Neron bolan täsiri gowşapdyr. 62-nji ýyldan soň Neron Senekanyň maslahatlaryny almandyr. Seneka bu ýagdaýda mümkingadar köşkten daşrak bolmaga ymtylypdyr. Ýöne oňa köşkten gitmek başartmandyr, sebäbi Neronyň gündünden Seneka bolan ýigrenji artrypdyr. 65-nji ýylda Pisonyň dildüwşügüniň üsti açylyp Neron Seneka öz-özünü öldürmegi buýrupdyr. Seneka bu buýrugy şahsy mertebesini saklamak we mertlik bilen ýerine ýetiripdir.

Senekanyň köp sanly eserleri doly saklanyp galmandyr. Onuň edebi mirasy iki bölege bölünýar. Birinji topara onuň filosofiki eserleri we ikinji topara şahyрана eserleri girýar.

Senekanyň şahyryna eserlerine onuň tragediýalary girýar. Biziň günlerimize onuň 10 tragediýasy gelip ýetipdir. Bu tragediýalar antik döwrüniň Ewripidden soň doly saklanyp galan ýeke-täk tragediýalarydyr. Onuň tragediýalary gadymy grek miflerine eseslanyp ýazylypdyr. Onuň “Dälireyan Gerkules”, “Troýaly aýallar”, “Finikiýaly aýallar”, “Medeýa”, “Fedra”, “Edip”, “Agamemnon”, “Fiýest”, “Gerkules Etede” we “Oktawiýa” atly tragediýalarynda önki grek şahyrlarynyň tragediýalarynda

beýan edilen sýžetleri täzeden işlenipdir, ýöne Senekanyň ýaşayan döwriniň gazaply ruhy, imperator Neronyň rehimsizligi şahyryň tragediýalarynda örän uly yz galdyrypdyr. Şonuň üçin şol bir ady meňzeş tragediýalar ruhy, mazmuny boýunça grek tragediýalaryndan düýpgöter tapawutlanýarlar.

Senekanyň “Medeýa” tragediýasynda Medeýa turuwbaşdan rehimsiz jadygöý aýal hökmünde görkezilýär. Ol tragediýanyň ilkinji sahnalaryndan ar alyş duýgysy bilen jenaýat etmek kül-küline düşýar, ýöne ol şol bir halatda Ýasonyň söýgüsini gaýtaryp getirjek we onuň bilen bile gaçmakçy bolýar. Senekanyň tragediýasynda Medeýanyň zäherinden tutuş öý ýanýar, hatda ol şahere-de howp salýar. Şeýle rehimsiz sahnalaryň biri Senekanyň tragediýasynda Medeýanyň öz çagalaryny tomaşaçylaryň gýzüniň önünde öldürmegidir. Bu bolsa klassisiki garaýyşlara düýpgöter ters gelipdir. Ewripidiň “Medeýa” tragediýasynda Medeýanyň çagalaryny öldürüşi tomaşaçylara görkezilmeýar. Umuman şeýle rehimsiz sahnalary tomaşaçylara görkezmeklik makullanmandyr.

Fedr (b.e. ön I asyryň soňy-b.e. I birinji ýarymy)

Fedr Rim edebiýatynda özüniň basnalary bilen meşhur bolupdyr. Onuň durmuşy barada maglumatlar örän az saklanyp galypdyr. Gelip çykyşy boýunça Fedr gul bolupdyr. Ol basnýa zanrynda eserler ýazypdyr. Basnýa şol döwürde “pes” zanr hasaplanypdyr.

Fedr Makedoniýada doglupdyr. Ol ýaşlygynda Rime barypdyr we Rim medeniýeti bilen tanşypdyr. Özüniň köp

basnýalarynyň sýüzenlerini Fedr grek şahyry Ezopyň basnnýalaryndan alypdyr. Ol“ men Ezopyň basnýalary timarlap, kāmilleşdiridim“ diýip nygtapdyr. Onuň 135 sany basnýalary biziň günlerimize gelip ýetipdir.

Fedriň basnýalarynda ýokary gatlagyň wekilleriniň zulumyna we eden-etdiligine garşy protest bildirilýär. Şeýle-de mugthorluk, açgözlik, şöhratparazlyk, ýaltalyk, şugulçylyk ýaly erbet häsiýetler tankyt edilýär. Fedriň “Gurbagalar güne garşy“, “Möjek we guzy“, “ Köprüde et alyp barýan it“, “Tilki we üzüm“ we başga-da ençeme basnýalary uly meşhurlyk gazanypdyr.

III bölüm. Orta asyrlar daşary ýurt edebiýaty

Günbatar Ýewropa edebiýatynyň orta asyrlar döwri IV-V asyrlardan başlanýar. Antik döwrüniň gul eýeçilik jemgyýetiniň ýykylmagy bilen şol imperiýanyň düzümine girýän we beýleki ýerlerde ýaşaýan köp sanly „warwarlar“¹ diýip at alan halklar. taýpalar göçhä-göçlüge başlaýarlar. Muňa **halklaryň uly göçüşligi** diýilýär. Şol göçüşlere dürli wagtlarda germanlar, slawýanlar, araplar, mongollar, türkler we başga-da birnäçe etniki taýpalar, halklar gatnaşypdyr. Bu halklar Rim imperiýasynyň dargan ýerlerinde orta asyrlarda täze döwletler gurupdyrlar. Şol döwletleriň çäklerinde ondan soň Ýewropa halklarynyň häzirki zaman halklary döräpdir.

Rim imperiýasynyň dargap başlan döwründe eýýam Italiýa, Galliýa, Ispaniýa latyn diline geçýärler. Latyn dili

¹ **warwarlar**-gadym döwürlerde grek, rim, hristian siwilizasiýalaryna degişli bolmadyk, jemgyýetiň urug-maşgala gurluş başgançagynda ýaşan halklar

hatda Angliýa-da öz täsirini ýetirýär.(Rimliler 300-nji ýylda Londonyň düýbini tutýarlar). V-IX asyrlarda Ýewropada aýry-aýry korollaryň,ýagny patyşalaryň häkimiýeti berkarar bolup, kem-kemden feodal gatnaşyklary ösüp başlaýar.

Orta asyr Ýewropa edebiýatynyň ösmegine esasan üç çeşme täsir edýär:

- 1.Halk döredijiligi
- 2.Antik medeniýeti
- 3.Hristian dini

Hristian dininiň buthana wekilleri, ruhanylar, bilimi, ruhy durmuşy öz ellerinde saklapdyrlar.Şol döwürde latyn dili diniň we ylmyň halkara diline öwrülýär.

Ýewropada hristian dini,buthana tä XIII asyra çenli ruhy durmuşy,terbiýäni, bilim bermekligi öz elinde saklapdyr..

Orta asyr edebiýaty iki döwre bölünýär:

Birinji döwür: urug-maşgala durmuşynyň pese düşüp, feodal gatnaşyklarynyň ösüp başlan döwri X asyra çenli dowan edýär. Ýöne Fransiýada eýýam IX asyrda feodalizm doly kemala gelipdir.

Ikinjii döwre ösen feodalizm döwrüniň edebiýaty girýär.. Bu döwür dürli Ýewropa ýurtlarynda bir meňzeş bolman, takmynan X-XIV asyrlar aralygyny öz içine alýar. Şeýlelikde takmynan XIII asyra çenli uç dürli edebiýat akymy ýüze çykýar:

1. **Halk edebiýaty**
2. **Feodal-rytsarçylyk edebiýaty**
3. **Dini edebiýat**

Bu edebiýat akymlary biri-birinden üzňe bolmandyrlar.Olar ähli döwürlerde biri-birine täsir

edipdirler,emma olaryň arasynda hemişe gapma-garşylyklar bolupdyr,sebäbi ol akymalaryň edebiýaty özara göreşýän synlaryň edebiýaty bolupdyr.

XII asyrd a şäherleriň ösüp başlamagy edebiýata güýçli täsir edýär. Şeýlelik-de **şäher sungaty we edebiýaty** ösüp başlaýar. Öz ösüşinde şäher edebiýaty belli bir derejede halk edebiýatyna daýanýar.

Urug-maşgala jemgyýetiniň dargap, feodalizmiň döreýiş döwrüň edebiýaty.

Kelt eposy.

Ýewropada keltler Irlandiýada, Şotlandiýada, Welsde ýaşapdyrlar. Olar I asyrd a gadymy urug-maşgala jemgyýeti durmuşynda ýaşapdyrlar. Olaryň öz gadymy medeniýeti bolupdyr. Olar b.e.öň. VI asyrd a Irlandiýada ýaşapdyrlar.

III - VIII asyrlar aralygynda Irland gahrymançylyk eposy döräpdir.Ol döwürde ýer tutuş maşgala-uruga degişli bolupdyr.Ähli zady deň bölüşip peýdalanyndyrlar.Ýaşulylara, urug ýolbaşçylaryna „**korol**“ diýipdirler.Taýpa ,urug hudaýlaryna ynanyndyrlar. Ýöne kem-kemden urug ýolbaşçylarynyň baýamagy we aýratyn adamlaryň şahsy emlägiň döremegi,taýpa ýolbaşçylarynyň gowy ýerleri özüne almagy,emlak deňsizligi jemgyýetde feodal gatnaşyklarynyň ösüp başlamagyna hem-de öňki urug-maşgala jemgyýetiniň dargamak prosessiniň güýçlenmegine getiripdir,ýöne entek urug-maşgala gatnaşyklary öz güýjüni ýitirmändir.

Jemgyýetiň urug-maşgala durmuşyndan feodalizme geçiş döwründe ýerli rowaýatlaryň,mifologik garaýyşlaryň esasynda gahrymançylykly epos döreýär.

Ilkibada şeýle eserleri urug ýolbaşçylary aýdyp beripdirler. Soňra žresler porhanlar, bilgiçler ýagny **druidler** bu eserleri halka ýetiripdir. Emma wagtyň geçmegi bilen olar iki topara bölünip, **bardlar** we **filidler** bagşynyň roluny ýerine ýetiripdirler.

Bardlar-aýdym, saz ýerine ýetirip gahrymanlary, urug, maşgala ýolbaşçylaryny öwüp arşa çykarypdyrlar, urug duşmanlaryny tankytlap, näletläpdirler.

Filidler-münedjimciliği, kanunçylygy, gadymy dāp-dessurlary bilýän adamlar hökmünde urug ýolbaşçylarynyň maslahatçylary bolupdyrlar. Ondan başga-da filidler aýdymçy we gürrüň berijiler bolupdyrlar. Olar türkmen ozanlary ýaly esasan uly göwrümlü epiki eserleri, hekaýatlary, rowaýatlary gürrüň beripdirler hem-de olary tertibe salyp, çeperçlik taýdan timarlapdyrlar. Uzak gyş gijeleri filidler öz diňleýjilerine gyzykly, terbiýeçilik häsiýetli eserleri gürrüň beripdirler.

Irlandiýa eposynyň iň gadymy bölegi ulad taýpalarynyň arasynda (Häzirki Olster şäheriniň töwereginde) dörän ulad sagalary biziň günlerimize gelip ýetipdir. Ilkibada şeýle gahrymançylykly rowaýatlara, gürrüňlere **skel** soňra **saga** diýip at beripdirler. Soňky döwürlerde bu gürrüňleriň, rowaýatlaryň, hekaýatlaryň içine aýdymlar hem goşulypdyr. (olar belli bir derejede türkmen dessanlarayna meňzeş bolupdyr).

Irland sagalarynyň ilkinji ýazgylary VII-VIII asyrlarda amala aşyrylypdyr. Şeýle eposyň biri uladlaryň koroly Konhobar baradaky sagalar toplумы bolupdyr. Konhobar takmynan I asyrda ýaşapdyr diýlip çen edilýär. Bu sagalarda uladlaryň koroly Konhobar eserde merkezi

keşp bolup,ähli sagalarda gürrünlerde birikdiriji rol oýnaýar.

Sagalaryň baş gahrymany Konhobaryň ýegeni,onuň aýal doganynyň we ýagtylyk hudaýy Lugyň ogly Kuhuliniň edermenlikleri ähli sagalaryň esasy temasybolup durýar.

Kuhulin owadan ýigit bolup ýetişipdir. Onuň owadanlygy we edermenligi üçin oňa aýal-gyzlar aşyk bolupdyrlar. Şonuň üçin ony uladlar öýermegi makul bilipdirler. Ýöne gyzyň kakasy onuň önünde kyn şertler goýupdyr. Şol şertleri ýerine ýetirýärkä ol Şotlandiýa barýar. Şol ýerde ol başga bir batyr gyzy söýüpdir we ondan onuň ogly bolýar. Ol oglanyň adyna Konlaýh dakýarlar. Konlaýh ulalansoň Irilandiýa kakasyny gözläp gidýär. Olar duşuşypdyrlar. Kakasy oglyny tanaman başabaş söweşde ony öldürýär.

Oglunyň öz kakasyny gözläp onuň bilen duşuşmagy dünýä edebiýatynda iň gadymy äheňleriň,sýužetleriň biridir.Meselem,bu äheň Gomeriň „Odisseýa“poemasynda,“Hildebrant barada aýdym“ atly gadymy german poemasynda ,Firdöwsiniň „Şanama“ atly eserinde duş gelýär.

Bu Kuhulin baradakyIrland sagalarynda onuň adatdan daşary edermenlikleri wasp edilýär.Ol 17 ýaşynda eýýam ýeke özi watanyny goramaly bolýar.

Irlandiýanyň günbatar welaýatynyň aýal patşasy Konnahta bir uladyň adatdan daşary güýçli we owadan öküzüni almakçy bolýar. Ol ulad öküzini satmak islemeýär. Şonda patyşa aýal şol öküzü bahana edip,uly goşun bilen Olstere çozýar. Ol aýal uladlar bir güýçden gaçyrýan jadyly kesele uçuranda şondan peýdalanyňp Ulad ýurduna gelýär. Emma Kuhulin ol kesel bilen kesellemändir.Ol ýagtylyk

hudaýynyň ogly bolandygy sebäpli oňa hudaýlar aýratyn güýç beripdir.

Kuhulin bir güzerde bukulyp ýatýar. Şol ýerden duşmanyň goşuny geçmeli eken. Kuhulin ol ýerde jadyldoga ýazylan tagtajyklar goýýar. Şol doganyň güýji bilen her duşman esgeri Kuhulin bilen ýekeme-ýeke söweşmeli eken. Kuhulin tä öz taýpasynyň adamlary keselden açylanýança üç aýlap duşman bilen söweşýär. Bu saga „Kualangdan öküzüň ogurlanmagy“ diýlip atlandyrylýar. Sagalar ýarysy gürrüň bilen utgaşdyrylyp, ýarysy aýdymda beýan edilipdir. Kuhuliniň keşbinde Irland halky öz arzuw edýän gahrymanynyň keşbini döredipdir. Onuň keşbinde epiki we mifologiki häsiýetler bar. Onuň gahary gelende saýyndan gan damýar eken. Ol hatda uçup diýen ýaly ýöräpdir. Ol adatdan daşary güýçli bolupdyr.

Kuhuliniň üsti bilen gadymy Irland batyr we ahlak taýdan arassa „päk ýürekli, ejizlere howandar gahrymanyň keşbini döredipdir.

German eposy

German halklary warwarlaryň¹ iň ösenleri bolupdyrlar. Eýýam olar maldarçylyk we ekerançylşyk bilen meşgullanypdyrlar. Olarda harby-demokratiýa düzgüni bolup soňra harbylar bir welaýaty ýa-da etraby dolandyryjy **gersoga**, ýagny häkime öwrülipdir. Soňabaka olardan patyşa häkimýeti döräpdir. Gadymy germanlaryň urug-maşgala jemgiýetinde edebýat aýdym görnüşinde bolupdyr

¹ **Warwar**-gadym döwürde grek, rim, hristian siwilizasiýasyna degişli bolmadyk halklary şeýle atlandyrypdyrlar

we dilden-dile geçipdir. Ýazuw hristian dininiň gelmegi bilen latyn dilinde alnyp barlypdyr. Ýöne ondan soň (III asyrdan başlap) germanlarda **runiki** hat ýaýrapdyr. Ol runiki harplar grek we latyn harplaryna meňzeş bolupdyr. Runiki harplar bilen diňe gysga mazmunly ýazgylar ýazypdyrlar. Ol haty ýaraglarda, agaçdan ýasalan öý goşlarynda, mazar daşlarynda gysga mazmunly ýazgylar üçin ulanypdyrlar. Beýleki ilkidurmuş halklary ýaly hatyň, runiki ýazgylaryň jadyly güýji bar diýip hasap edipdirler. „Runa“-„syr“ diýmekligi aňladýar. German taýpalary barada maglumatlar gadymy rim ýazgylarynda saklanyp galypdyr. Olara Sezaryň, Pliniýiň, Tasitiň we beýlekileriň ýazgylary degişlidir.

Tasitiň ýazmagyna görä germanlar öz aýdymlarynda Ýerden dogulan **Tuisko** atly hudaýy öz aýdymlarynda wasp edidiler. Tuiskonyň ogluna **Mann** diýipdirler. Mannyň üç ogly bolupdyr: şolaryň adyndan **ingewon**, **istewon**, **germinon** taýpalary döräpdir. Patyşa **Beýik Karl** german taýpalarynyň gadymy aýdymlaryny ýazyp almaklygy tabşyrypdyr. Ýöne hristian dindarlary halk aýdymlaryny, tanslaryny jyn, şeytan aýdymlary diýip öňki dinlere garşy göreşipdirler.

„Hildebrant barada aýdym“

„Hildebrant barada aýdym“ german halklarynyň iň gadymy epiki aýdymlarynyň biridir. Ol poema dini kitabyň daş gabyndaky sahypalarynda tötänleýin saklanyp galypdyr. Bu golýazma IX asyryň başynda ýazylypdyr. Poemanyň wakalary „halklaryn uly göçüşligi“ döwründe

bolup geçipdir. Şol döwürde germanlar Italiýa çozup giripdirler hem-de özleriniň ilkinji döwletini gurupdyrlar. Poemada Italiýada ostgotlaryň döwletini esaslandyryjy Beýik Teodorihiň (452-526 ý.) keşbi Ditrih Bernskiniň ady bilen wasp edilýär. Ditrih iň soňky rim imperatory Odoakr bilen söweşip, ony 476-ýylda tagtdan agdarýar.

Poemada wakalaryň bolup geçen döwürleri, wagty nätakyk, bulaşygrak berilýär. Ýöne şol döwür iň gazaply ruhy, döp-dessurlary gowy görkezilýär.

Bu poemada Otahr (Odoakr) Ditrihy kowýar. Ditrih bilen bilelikde onuň goşun serkerdesi Hildebrand hem gidýär. Ol aýalyny, kijjik ogluny watanynda goýup gidýär. Olar gündogara gidýärler we gunnlaryň patyşasy Atillanyň gullugynda bolýarlar. 30-ýyldan soň keseki ýurtda gunnlaryň içinde bolan Hildebrant gunnlaryň beren sylag-serpaýlary bilen Odoakry kowup patyşa Ditrihe onuň ýurduny gaýtaryp almak üçin ýurduna dolanyp gelýär. Döp boýunça garşydaşlaryň söweşi iň güýçli batyrlaryň başa-baş uruşy bilen başlanypdyr.

Şeýlelikde rimlileriň goşunyndan Hadubrant (Hildebrantyň ogly), germanlardan Hildebrant başa-baş söweşe başlaýarlar. Söweşe başlamazdan önürti Hildebrant we Hadubrant biri-biri bilen tanyş bolup tire-taýpalaryny soraşýarlar. Hildebrant öz ogluny tanan Hildebrant Hadubranty onuň kakasy hökmünde salam berip, oňa gunnlaryň sowgat beren altyn bilezigini goşaryna geýdirjek bolanynda ogly bu „garry gunnyň“ mekirligi öýdüp, kakasy bilen söweşe girişýär, sebäbi ol ön deňizçilerden kakasynyň ölendigi barada habar eşidipdir.

Öz ogly bilen söweşmäge mejbur bolan Hildebrant indi öz patyşasynyň önünde borjuny ýerine ýetirmeli. **(Şeýdip poemanyň şu bölegi gutarýar).**

Poemada urug-maşgala jemgiýetinden, ýagny garyndaşlyk jemgiýetinden feodal jemgiýete geçiş döwrüniň kada-kanunlaryny beýan edýär.

„Nibelunglar¹barada aýdym“.

Poema 1200-nji ýylda ýazylypdyr. Poemanyň awtory näbelli. Ol 39 bapdan, ýa-da awentýuradan durýar, (fransuzça „aventure“ „başdan geçirme“ diýmekligi aňladýar). Megerem ol Dunaý kenarlarynda ýa-da Germaniýanyň Gündogarynda ýazylypdyr. Poema Niderlandiýanyň patyşasy Zigfrid we Nibelunglaryň ykbaly barada gürrüň berýär.

Zigfrid ummasyz gymmatbahaly Nibelunglaryň hazynasynyň eýesi. Onuň jadyly dony bolupdyr. Ol şol dony geýse göze görünmeýän eken. Ol bir aždahany öldürip, onuň ganyna ýuwunypdyr, şol sebäpli onuň tenine ýara düşmeýän eken. Ýöne ýuwunanynda egninde *lipa* agajynyň ýapragy ýelmeşipdir, şol sebäpli şol ýeri arkasynda goragsyz galypdyr.

Zigfrid Wormsda, ýagny germanlaryň ýaşaýan ýerinde Krimhilda atly owadan gyzyň bardygyny eşidip, oňa aşyk bolýar. Krimhildanyň üç sany Gýunter, Gernot, Gizelher atly doganlary Burgundiýanyň korollary. Olar örän batyr ýigitler. Olar Krimhildany gorap saklaýarlar. Krimhilda aşyk bolan ýaş batyr, Niderlandiýanyň şazadasy Zigfrid Burgundiýa

¹ **Nibelunglar**-rowaýatlara görä nibelunglar german taýpalaryna degişli ýer astynda gizlenen ummasyz hazynalaryň eýeleri bolan äpet (käbirine görä karlik, ýagny kiçi) adamlar, emma ikinji manysy, hazyna eýe bolan adama nibelung diýipdirler.

gelyär.Ol bir ýyl töweregi Gýunteriň köşkünde ýaşaýar.Zigfrid Gýuntere sakslara garşy söweşde kömek edýär we şeýdip,gözel Krimhildanyň söýgüsini gazanýar.

Şöhratly korol Gýunter Brýunhilda atly Islandiýaly patyşa gyza aşyk bolýar.Ýöne Brýunhilda diňe bir owadan syratly,ýüzi aý ýaly ajaýyp gyz bolman ol örän güýçli edermen gyz eken.Onuň zyňan naýzasy nyşany deşip geçýän eken.Özi-de öýlenjek ýigitlere şeýle şert goýupdyr.Öýlenjek ýigit äpet agyr daşy zyňyp,ony böküp kowup ýetmeli we soňra naýza zyňmakda-da Brýunhildany ýeňmeli eken,eger-de ýeňilse kellesi alynmaly.Şeýdip köp ýigitler kellesiz galypdyrlar

Gýunter hem Brýunhilda bilen ýaryşyp,ony ýeňip bilse şol gyza öýlenjek bolýar,emma Zigfrid bu işiň howplydygyny aýdyp,oňa gitmezligi maslahat berýär.Emma Gýunteriň golasty rysary Hagen Gýuntere:“gidesiňiz gelse gidiň,ýöne Zigfrid Brýunhildanyň häsiýetini gowy bilýär,goý ol siziň bilen howpy deň bölüşsin“diýip aýdýar.Gýunter Zigfride kömek etmekligi soraýar.Zigfrid kömek etjekdigini aýdyp,hemmelere özüni Gýunteriň golasty raýaty,rysary diýip aýtmagy tabşyrýar we olar bilen Islandiýa gidýär.

Brýunhilda Zigfridiň,Gýunteriň habaryny alyp,özünüň şertini aýdýar.Ol şert şeýle: Gýunter äpet agyr daşy zyňyp,ony böküp kowup ýetmeli ,soňra naýza zyňmakda-da Brýunhildany ýeňmeli ,şu ýaryşda ýeňse Brýunhilda oňa durmuşa çykýar,eger-de ýeňilse kellesi alynmaly.

Zigfrid gidip gämiden özüniň göze görünmeýän plaşyny(donuny) getirýär we ýaryşda Gýunteriň deregine çykyş edip ýeňýär,Gýunter bolsa göze görünmeýän

Zigfridiň ýanynda ýöräp daşy,naýzany özi zyňan ýaly hereket edip ýöreýär.Şeýlelikde Gýunter Brýunhilda öýlenýär.Gýunter indi öz gezegimde gyz dogany Krimhildanyň Zigfride durmuşa çykmagyna razyçylyk berýär.Şeýdip ýaş çatynjalar dokuz ýyl bagtly ýaşaýarlar.Onunjy ýylda Brýunhildanyň haýyşy bilen Gýunter Zigfridi we Krimhildany Wormsa,öz köşküne myhmançylyga çagyryr.

Agşamara köşkte batyrlar keýpine ýaryşýan wagty duýdansyz Krimhilda:“Meniň ärim şeýle bir güýçli,eger-de ol islese siziň ýurduňyzy-da özüne tabyn edip bilerdi”¹“diýip aýdýar.Şonda Brýunhilda we Krimhilda kimiň äri batyr,güýçli,edermen diýip jedel edýärler.Şol jedel wagty Krimhilda Gýunteriň öýlenişiniň syryny açýar.Zigfridiň Brýunhildadan toý gijesi alan ýüzüginini we guşagyny aýaly Krimhilda bereni üçin göwnüne degle Brýunhilda Zigfridden ar alýar.Ony Gýunteriň golasty rysary Hagen ýerine ýetirýär.Ol Krimhildadan Zigfridiň çignindäki gowşak,okdan goragsyz ýerini bilip Zigfridi awa gidilende atyp öldürýär.Zigfridiň ele salan Nibelunglaryň hazynasyny Gýunter ýörişe gidende alyp, Reýn derýasynyň suwunda gizleýär.

Zigfrid öldürilenden soň ýeke galan Krimhilda dogany Gýunteriň köşkünde on üç ýyl ýaşaýar.Şonda gunnlaryň şasy Etsel(Attila)Krimhilda öýlenjek bolup gudaçylyga gelýär. Krimhilda oňa durmuşa çykýar ýöne Etselden öz garyndaşlaryny we Hageni myhmançylyga çagyrmagy soraýar.Sebäbi indi Krimhilda Zigfridiň ölümi

¹ Зарубежная литература средних веков.Составитель
Б.И.Пуришев.Москва,1975,стр.30

üçin onuň aryny almakçy we Özüne degişli bolan Nibelunglaryň altyn hazynasyny yzyna gaýdyp amk maksadyny goýýar.

Myhmançylyga çagyrylan Burgundiýaly myhmanlaryň we gunnlaryň arasynda uruş başlanýar. Ditrîh Bernli Gýunteri we Hageni ýesir alyp, olary öldürmezlik şerti bilen Krimhilda berýär. Krimhilda ilki, dogany Gýunteri ,soňra Zigfridiň gylyjy bilen Hageni öldürýär. Krimhildanyň bu eden jenaýatyna gahary gelen garry batyr Hildebrant Krimhildany gylyç bilen çapyp öldürýär.

Bu poemada gadymy germanlaryň urug-maşgala,umumy ýer eýeçilik-obşına gurluş jemgyýetinden feodal gatnaşyklara geçiş döwrüniň dädessurlaryny,dürmuşyny görkezýär. Şol sebäpli poemada urug-taýpa gymmatlyklary goralman,maşgala we feodal jemgyýetiniň ýokary derjeli adamlarynyň bähbitleri goralýar,olara wepaly bolmak ideýalary ündelýär.

Eserde germanlaryň ajaýyp,batyr gahryman baradaky talaplary ,arzuwlary batyr şazada Zigfridiň keşbinde jemlenipdir.Wepaly,öz äriň ölümi üçin ar alýan Krimhilda öz maşgala namysy üçin göreşýär,hatda ony oglunyň ölümi-de ar alyşdan saklap bilmeýär.

Gýunteriň aldaw bilen öýlenişi we şol aldawyň ähli betbagtçylyň sebäbi bolşy poemada örän ynandyryjylykly görkezilýär.Netijede Burgundlar heläk bolup olaryň döwleti-de synýar.

Poemanyň mazmunyndan görnüşi ýaly,gadym döwürlerde german taýpalary,halklary türki halklar,ýagny gunnlar bilen ýakyn gatnaşykda bolupdyrlar.Poemada

gunnlaryň şasy Attila germanlar bilen garyndaş bolýar. Belli bir derejede Attila adyl patyşa hökmünde suratlandyrylýar.

„Nibelunglar barada aýdym“ poemasynyň temasy, ideýa-çeperçilik aýratynlyklary ony rysarçylyk romanlaryna golaýlaşdyrýar.

Poemada has gadymy german ertekileriniň, rowaýatlarynyň äheňleri duýulýar. Meselem, Zigfridiň aždarha bilen göreşi, Nibelunglaryň hazynasyny alşy, Brýunhilda bilen başa-baş söweş. Gunnlaryň ýurduna myhmançylyga barýan germanlary Reýn derýasyndan geçmezden öň „pahimli gyzlaryň“ olaryň yzyna diri gaýdyp gelmejekdigi baradaky öňdengörüjilikli düýduryşy ýaly äheňler, motiwler¹ poema has gadymy, arhaik häsiýet bermek üçin ulanylypdyr.

Iňlis-sakson edebiýaty. „Beowulf“ poemasy.

Gadymy german eposynyň biziň günlerimize gelip ýeten iňlis-sakson edebiýatynyň ýeke-täk iri göwrümlü eseri „Beowulf barada poemadyr“. Poema gadymy iňlis dilinde ýazylanlygy sebäpli iňlis-sakson poemasy diýilýär. Şeýle eserler V asyryň ortalarynda, gelip çykyşy boýunça german taýpalaryndan bolan iňlis, sakson we ýut taýpalarynyň Britaniýanyň çäklerine çozup, bu ýerde mesgen tutan döwrüne degişlidir.

Şol döwürlerde Britan adalaryna gelen taýpalaryň arasynda V asyrdan başlap XI asyra çenli döredilen eserler iňlis edebiýatynyň iň gadymy eserleridir. Olar iňlis-sakson

¹ **Motiw**-sýužetiň ownuk bolegi

dilinde ýazylypdyr. Iňlis-sakson diliniň esasynda hem iňlis dili kemala gelipdir.

Iňlis,sakson taýpalary gelmezinden öň Britan adalary Ýewropa kontinentiniň taýpalarynyň çozuşlaryna sezewar bolupdyr. Biziň eýýamymyzdan öňki VI asyrda Britaniýa keltler aralaşýarlar. Biziň eýýamymyzyň I asyrynda Britaniýa rimlileriň golastyna düşýär we V asyra çenli Rim Imperiýasynyň golastynda bolýar, soňra Britaniýa iňlis – sakson taýpalarynyň çozuşlaryna sezewar bolýar. Olar keltleri Britaniýanyň günbataryna we demirgazyk-günbataryna çenli gysyp çykarypdyrlar, özleri bolsa, günorta, gündogar we merkezi böleklerinde mesgen tutupdyrlar.

Iňlis-sakson taýpalary Britan adalaryna öz dilini, dăp-dessurlaryny we öz medeniýetini girizipdirler.

Britan adalaryna aralaşan angllar, sakslar we ýuttlar ýedi şalygy döredýärler (Kent, Sesseks, Esseks, Wesseks, Gündogar Angliýa, Nortumbriýa we Mersiýa) we olaryň her biri beýlekileriniň üstünden agalyk etmegi arzuw edipdir.

Ýurduň döwlet birliginiň berkemegine dolandyryjy häkimiýetiň merkezleşmegie we hristian (haçparazlyk) dininiň kabul edilmegi täsir edipdir. (VI asyr)

Anglosakslar bilen keltleriň arasynda düýpli duşmançylyk gatnaşyklar höküm sürüpdir. Angliýanyň soňrakky taryhy bu taýpalaryň milli aýratynlyklarynyň we medeniýetleriniň täze we has çylşyrymly özara täsirini şertlendirýär.

Kelt rowaýatlary Korol Artur baradaky gahrymançylykly rowaýatlaryň esasyňy düzüpdir. Ol rowaýatlar orta asyr şahyrlary üçin ylham çeşmesi hökmünde hyzmat edipdir. Ol eserler dilden aýdylypdyr. Çünki V- VI asyrlarda entek

Britan halklarynyň arasynda ýazuw edebiýaty bolmandyr. Olaryň runiki haty bolupdyr. Iňlis-sakson taýpalarynyň gadymy runiki ýazuw ýadygärlikleri hem biziň günlerimize gelip ýetipdir. Bu hili hatlar bilen gylyçlaryň ýüzünde, öý goşlarynyň ýüzünde ýazgylar ýazylypdyr. Adamlar ol ýazgylaryň jadyly güýji bardyr diýip pikir edipdirler. Mundan başga-da Şotlandiýanyň Rutwell diýen obasynda daşdan ýasalan bir hajyň ýüzünde runiki ýazuw ýadygärligi hem saklanyp galypdyr.

Iňlis-sakson taýpalarynyň arasynda gadym döwürde adamy jaýlamak adaty bolup geçende aýdylýan aýdymalarynyň, toý aýdymalarynyň, zähmet aýdymalarynyň bolandygy barada hem anyk maglumatlar bar. Rowaýatlar we aýdymlar nesilden nesle geçipdir. Olary her bir taýpada bolan aýdymçylar ýerine ýetiripdirler. Öz döreden aýdymalaryny özleri ýerine ýetirýän aýdymçy şahyrlara **skoplar** diýilipdir, emma başga bir adamyň döreden aýdymalaryny ýerine ýetirýän aýdymçylara bolsa, **glimenler** diýilipdir. Skoplar we glimenler halkyň arasynda adamlaryň sylag-hormatyna mynasyp bolupdyrlar, olar halk döredijiliginiň goragçylary, görnükli sungat ussatlary hökmünde tanalypdyrlar.

Köphudaýlylyk dinine uýýan žresler şahyrana eserleri ýazmagy gadagan edipdirler. Hristian (haçparazlyk) dini girizilen soň bolsa, ol eserleri diňe monahlara ýazga geçirmek rugsat edilipdir. Elbetde, ol eserleriň aglabasy ýazuwa geçirilmändir; ýazgylaryň aglabasy saklanyp galmandyr; ýazgylaryň we golýazmalaryň köpüsi ençeme gezek üýtgedilipdir; köphudaýlylyk dinine ynanylýan wagtynda ýazylan rowaýatlar hristianlaşdyrylypdyr.

Biziň günlerimize gelip ýeten ýazuw ýadygärlikleriniň döredilen, ýazga geçirilen wagtyny doly derejede anyklamak örän kyndyr. Şeýlelikde, biziň günlerimize golýazma görnüşinde gelip ýeten inlis-sakson edebiýatynyň edebi ýadygärlikleriniň biri-de– **“Beowulf”** poemasydyr. Bu edebi ýadygärlik biziň günlerimize X asyra degişli bir ýeke-täk golýazmanyň üsti bilen gelip ýetipdir, emma poemanyň döredilen wagty VIII asyra gabat gelýär. Bu poemanyň ilkinji inlis neşiri 1833-nji ýylda ýerine ýetirilipdir. Poemanyň golýazma görnüşi bolsa Britan muzeýinde saklanýar.

“Beowulf” orta asyrlaryň gahrymançylyk eposynyň bir görnüşidir. Poemanyň baş gahrymany Beowulf poemada birnäçe gahrymançylyklar görkezýär.

Poema köphudaýlylyk dini höküm sürýän wagtlaryna degişli german rowaýatlary esasynda döredilipdir. Bu rowaýatlar german taýpalarynyň arasynda Britaniýanyň araçäğine anglosakslaryň aralaşmagyndan has ön ýaýrapdyr. “Beowulf” poemasynda wakalar Baltik deňziniň kenarlarynda bolup geçýär, onuň sýžeti bolsa german mifologiýasyna degişlidir.

“Beowulf” iki bölümden ybarat bolup, bu poemada geatlardan (Şwesiýanyň günortasynda ýaşaýan Skandinaw taýpalary) bolan batyr Beowulf we onuň Daniýanyň ýaşajylaryny batgalykda ýaşaýan äpet bir döw – Grendelden halas edenligi barada gürrüň berilýär.

Poemanyň başynda Daniýanyň kenaryna gudrat bilen çagaka içi hazynadan doly gaýykda gelip.özüp ulalandan soň patyşa bolup, adalatly höküm süren Skild Skefing atly korolynyň neslinden bolan patyşa Hrotgar Daniýany dolandyryýar. Ol „Heorot“ diýen uly köşk saldyryýar. Ol

„Sugun köşgi“ diýmekligi aňladýar. Ýöne olaryň bagtly durmuşy uzak dowam etmändir. Wagtal-wagtal Grendel atly äpet ganhor gelip iň güýçli, batyr esgerleri aldap, gaçan kişi bolup yzyna düşürip soň olary iýipdir. Bu äpet döwün garşysyna hiç kim çykyp bilmändir. Toý-meýlisler bes edilipdir. Daniýalylary gam-gussa gaplap alypdyr. Muny eşiden Skandinawiýaly gaut taýpasynyň hökümdary batyr Beowulf patyşa Hrotgara özüniň iň saýlama on dort ýigidi bilen kömege gelýär. Beowulf ýer ýüzünde iň güýçli adam bolupdyr. Onuň bir elinde 30 adamyň güýji bar eken.

Grendel batgalykda ýaşaýar. Ol ýarygije derwezäni, gapyny peltesinden goparyp köşge girýär. Uklap ýatan bir adamy alyp el-aýaklaryny döwüp iýýär, ganyny sorýar. Ýöne ol ikinji adamy iýjek bolup elini uzadanda birdenkä ony biriniň demir ýaly eli tutýar. Batyr Beowulf Grendeli sypdyrmaýar. Ahyrsoňy ol Grendeliň elini goparýar. Agyr ýaralanan Grendel batgalyga gidýär...

Ertesi Grendeliň ölümi üçin ar almaga onuň ejesi gelip Hrotgaryň esgerleriniň birnäçesini iýýär, öldürýär. Beowulf başga ýerde dynç alyp ýatyr eken. Ertir irden Beowulf Grendeliň ejesini yzarlap, batgalyga barýar. Ol suwa çümüp, suwuň aşagynda ýaşaýan Grendeliň ejesi bilen söweşýär, emma Beowulfyň esgerleri ony suwa çümüp ölendir öýtýärler. Grendeliň ejesi Beowulfy tas öldüren eken, emma Beowulf kölün düýbünde „suwuň aşagynda ýatan jadyly gylyjyň kömegi bilen bu ganhory öldürýär we döwün kellesini eline alyp suwuň ýüzüne çykýar. Indi Daniýa ganhor döwlerden azat bolýar. Bu wakany belläp korol Hrotgar toý edýär...

Poemanyň ikinji böleginde Beowulfyň garran çagy suratlandyrylýar...

Geatlaryň patyşasy Higelak we onuň ogly franklaryň garşysyna garşy uruşda aradan çykansoň, Beowulf 50 ýyl (50 gyş) Geatlaryň patyşasy bolup höküm sürýär. Ýöne olaryň ýurduna agzyndan ot-ýalyn çykýan aždarha gelende Beowulf ýeke özi öldürjek bolýar.Şol pursatda oňa batyr esger Wigelaf kömege gelýär we olara aždarhany öldürmek başardýar.Ýöne Beowulfyň özi-de aždarhanyň salan agyr,zäherli ýaralaryndan ölýär. Ölmezden önürti ol esgerleri bilen hoşlaşýar,Wigelafy öz mirasdüşeri edip belleýär hem-de öz patasyny nähili geçirmelidigini aýdyp ölýär.Onuň jesedini dabara bilen ýakýarlar soňra onuň külüniň üstünde uly mazar depesini dikeldýärler.Şol mazaryň daşynda on iki sany batyr ölen korollaryny aýdymda wasp edýärler.

Bu poema X asyrdaky ýazylanam bolsa onuň wakalary german taýpalarynyň gadymy halk rowaýatlarynda, ertekilerinde, sagalarynda beýan edilýän Beowulfyň döw, adam iýiji Grendel we onuň ejesi bilen urşy, agzyndan ot-ýalyn saçýan aždarha bilen söweşi beýan edilipdir. Wakalar Daniýada, Zelandiýada, Şwesiýada bolup geçipdir. Poemada Daniýanyň koroly Hohilaýkyň franklara garşy göreşi-de öz beýanyny tapypdyr. (515 ýyl). Şeýlelikde bu poema VI asyrdaky düzülipdir diýlip çak edilýär.

Ýöne X asyrdaky „Beowulf“ poemasynda hristian dininiň täsiri ýetip, onda Bibliýanyň gahrymanlary, pygamberleri Kain, Awel, Noý(Nuh) dünýäni suw joşguny alyşy we şuna meňzeş äheňler,motiwler goşulupdyr. Beowulfyň özi-de aždarha garşy söweşip,özünü gurban edip, halky halas ediji keramatly şahs hökmünde suratlandyrylýar.

Fransuz gahrymançylyk eposy. „Roland barada aýdym“poemasy

Fransuz halk döredijiliginden halk gahrymançylyk eposynda 100-e golaý poemalar biziň günlerimize gelip ýetipdir. Olar XI-XVI asyrlar aralygynda döredilipdir. Ýöne ol poemalarda beýan edilýän wakalar gadymy halk döredijiliginden, poemalaryndan alnypdyr we täzeden işlenilipdir. Bu poemalar „**şanson de žest**“ ýagny „gahrymançylyk barada aýdymlar“ diýlip atlandyrylýar. Olar 1000-den 20000 setire çenli möçberde bolupdyr. Olar aýdym görnüşinde aýdylypdyr. Şeýle halk aýdymalaryny Fransiýada „žonglýorlar“ (ýagny „oýunçylar“) ýerine ýetiripdir. Žonglýorlar iki topara bölünipdir. Olaryň birinji topary sirkdäki ýaly oýunlary görkezýän masgarabazlar bolany üçin olary hristian dindarlary halamandyrlar , ýöne ikinji topary şeýle eserleri, poemalary ýerine ýetiripdirler we ýazypdyr. XIII asyra çenli žonglýorlar sowatsyz bolupdyr. Ýöne soň şeýle poemalary sowatly dindarlarklirikler olary göçürüp ýazanda ol poemanyň stiline, formasyna we mazmunyna köp ütgeşmeler girizipdirler. Žonglýorlar bu poemalary ýerine ýetirenlerinde olary **arfa** ýa-da **wiola** ýaly saz gurallarynyň sazyna goşup aýdypdyrlar we poema uzyn bolsa ony bir hepdä çenli aýdýar ekenler. Fransuz eposynyň mazmuny esasan ýurdy daşary duşmanlardan (mawrladan¹) ýa-da saratsinlerden²

¹ **Mawr**-, „mavros“ ýagny” garaýagyz adamlar “diýlip araplara we Afrikadan gelen beýleki adamlary göz önünde tutupdyrlar.

² **Saratsinler**-gadym döwürde araplaryň belli çarwa taýpasy. Orta asyrlarda araplaryň we türkleriň umumy ady

goramak, korola wepaly gulluk etmek, gandöküşikli özara uruşlar ýaly üç temadan temadan durýar

Bu poemalarda esasan adalatly adyl we akylyly patyşa hökmünde köp poemalarda Beýik Karlyň keşbi görkezilipdir. Bu tema adamzadyň adalatly patyşa baradaky arzuwlaryny beýan edipdir. Bu eserlerde Karl hemişe gowy, adalatly patyşa hökmünde görkezilýär. Duşmanlar ondan gorkýarlar. Köp poemalarda Karlyň özi köp edermenlikler görkezýär. Ýöne has kämil poemalarda **perler**¹ ýa-da patyşanyň batyrlary, birinji hatarda **Roland** esasy keşp hökmünde suratlandyrylar.

Fransuz edebiýatynda patyşalar barada ýazylyan poemalaryň orta asyrlarda iň kop şöhrat gazanany „Roland barada aýdym“ eseridir. Bu poema haçly ýöriýşleriň öňisyrasy döredilipdir. Şoňa görä-de oňa hristian dininiň täsiri ýetipdir we musulmanlara garşy göreşi wasp ediji äheňler girizilipdir.

Poemanyň döremeginiň taryhy sebäpleri.

778-nji ýylda Beýik Karl Isapanlaryň içeri işlerine gatýşýar. Iki sany musulman arap (mawr) patyşalaryň dawaly urşunda şolaryň birine kömek etjekdigini aýdýar. Ol goşun çekip, birnäçe şäherleri alýar we Saragos şäherini gabaýar. Birnäçe hepdeläp şäheri gabap, soňra netijesiz Fransiýa gaýtmaly bolýar. Onuň goşuny gaýdyşyn Pireneý daglarynyň içinden hristian basklaryň ekin meýdanlarynyň üsti bilen yzyna gaýdýar. Muňa gahar edip, Ronsewal deresinde bukuda durup, Karlyň yzda gelýän arýergard, ýagny gorag goşunynyň üstine çözüp, bir topar adamlary gyrýarlar we soň gaçýarlar.

¹ **Per**-feodalizm döwründe ýokary gatlagyň wekili, köşge degişli adam

Şonda Karlyň köp tanymal egindeşleri şolaryň içinde Hrountland markgraf Bretani hem wepat bolýar.Şol waka esaslanyp bu poema döredilipdir.

Görşümüz ýaly, bu waka korol Karlyň bir şowsuz ýörişini suratlandyrýar.Onuň goşunynyň üstüne çozanlar hristianlar hem bolsa,wagtyň geçmegi bilen bu waka esaslanyp „Roland barada aýdym“atly poema döredilipdir we onda watançylyk,korola wepaly gulluk etmek ideýalary bilen bir hatarda Fransiýanyň musulman dinine garşy göreşi baradaky pikir hem wasp edilip,hristianlaryň ýerini musulmanlar bilen çalşypdyrlar.Eserde bu ideýanyň döremegine şol döwürde alnyp barlan haçly ýörişler¹ sebäp bolupdyr.

Poemada graf² Roland „Karlyň ýegeni mawrlar bilen Ronsewal jülgesinde bolan söweşde wepat bolýar.Onuň wepat bolmagyna öweý kakasy Ganelonyň dönükligi sebäp bolýar.Ganelony Roland Marsiliýa ilçi edip ugradýar.Ganelon örän batyr adam bu howply wezipeden ýüz öwürmeýär,ýöne bu işe ony Roland heläk etmek üçin iberendir diýip pikir edýär we şol sebäpli ol Marsiliýanyň patyşasy bilen ylalaşyga gelip,Rolanda dönüklük edýär.

Poemada Roland bilen bir hatarda,onuň dosty Oliwiýe hem batyr keşp hökmünde suratlandyrylýar. 13 gezek surnaý çalyp jülgede Karly çagyrmagy teklipl edýär. Emma Roland muny özüne kiçilik bilip „çendenaşa batyrlyk bilen şany agdyklyk edýän duşman bilen söweşe

¹ **Haçly ýörişler**-XI-XIII asyrlarda Günbatar Ýewropa feodallarynyň dini bahanalar bilen Ýakyn Gündogarda(Siriýada,Palestinada,Demirgazyk Afrikada) alyp baran basybalyjylykly uruşlary

² **Graf**-patyşanyň ýakyny,garyndaşy ýa-da iri feodal,ýer,mülk eýesi.

girýär we güýçler deň bolmadyk söweşde wepat bolýar. Soňra Beýik Karl Rolandyň we 12 perin ölumi üçin duşmandan ar alýar.

Bu iki kişbiň üsti bilen „parasatly“ Oliwiýe we „gözsüz batyr“ Roland deňeşdirilýär. Roland poemada ideal gahryman hökmünde wasp edilýär. Ol rehimdar, batyr hem-de baýlyk üçin ýa-da dereje üçin göreşmeýär. Ol patyşa gulluk etmekligiň nusgawy gahrymany, Karlyň beýleki rysarlary, esgerleri öz watanyny söýüji gahrymanlar hökmünde suratlandyrylýar. Olar Ispaniýada hemişe öz söýgülilerini, aýalaryny, çagalaryny, Fransiýany ýatlaýarlar. Ýöne Rolandyň watançylyk duýgysy has ýokary, ol ölüm halynda-da öz söýgülisi Aldany ýatlaman, öz watanyny „eziz Fransiýam“ diýip ýatlap wepat bolýar. Şeýle häsiýetler Rolandyň rysar, köşk adamsy bolmaghyna seretmezden ony halk gahrymanyna öwürýär.

Bu poema beýleki Ýewropa ýurtlarynda ýaýrap terjime edilipdir we soňa meňzedilip eserler döredipdirler.

Fransuz eposy ilki gahrymançylygy wasp edýän, bir taryhy waka bagyşlanan kiçi aýdymlardan döräpdir. Şol aýdym, bolup geçen taryhy wakalar, soň aýdyjy, gürrüň beriji žonglýorlar tarapyndan üsti ýetirilip, uly eser derejesine ýetirilipdir. Bu poemalaryň uly terbiýeçilik ähmiýeti bolupdyr.

Orta asyr rysarçylyk edebiýaty. Trubadurlaryň we truerleriň lirikasy

XI-XII asyrlarda Günbatar Ýewropanyň agalyk ediji synpy gutarnykly bir gatlak hökmünde kemala gelýär. Rysarlaryň gatlagy öz däpleri we ýazylmadyk ahlak kada-

kanunlary we edermenlik barada ýörelgeleri bilen bir harby- feodal gurama öwrülýär.

Rysar mert, adalatly, dogryçyl, sahatly bolup buthanany dini goramaly, öz hökümdaryna wepaly, ejizlere, aýallara, ýetimlere howandar bolmaly diýen talaplar öňe sürülýär.Şu arzuw edilýän ideallary wasp etmek XII-XIII asyr rysarçylyk poeziýasynyň esasy temalaryny düzýär.Elbetde iş ýüzünde rysarlar hemişe şeýle ajaýyp häsiýetli adamlar bolmandyrlar.Olar dürli dildüwşüklere,haýynlyk bilen adam öldürmeklige,basybalyjylykly haçly ýörişlere gatnaşypdyrlar.

Rysarlar öňki ýaly uruşlara aktiw gatnaşsalar,öňdebaryjy rysarlaryň arasynda dünýewi medeniýet,edebiyat ösýär.Owadan ymaratlar, köşkler, galalar bina edilýär.Ol köşklerde bezemen, owadan geýinmek, saz we poeziýa bilen meşgullanmak däpleri döreýär.Şol köşklerde dörän rysarçylyk edebiyatyna **kurtuaz**¹ edebiyaty diýilýär.

Feodallaryň köşklerinde öý bikesiniň ýolbaşçylygynda edebiyat sungat bilen gyzyklanýan, meşgullanýan dünýewi toparlar, kružoklar döreýär.

Şeýlelikde edebiyatda şahsyýetiň duýgulary, onuň şahsy durmuşy bilen gyzyklanma güýçlenýär. Eserlerde ajaýyp söýgi, zenanlara hormat goýmak temalary meşhur bolýar.

Kurtuaz poeziýasy orta asyryň ynsanyň durmuşyny berk galyplarda, çäklendiriji kadalarda saklaýan döplerine protest bildirip,adamyň içki ruhy dünýäsine uly üns berýär.

¹ **Kurtuaz**-fransuzça „courtois”, „mylakatly,edepli,sypaýy”diýmekligi aňladýar.

Edebiýat indi adamyň diňe bir çokunyp, dini kadalary berjaý edip, uruşa gatnaşyp ýaşayan durmuşyny suratlandyrmak bilen çäklenmän, onuň pynhan duýgylaryny, söýgisini, tebigatyň gözelligine guwanmak duýgularyny beýan edýär.

Rysarçylyk edebiýaty iň bir kämil gutarnykly görnüşde Fransiýada ösýär we beýleki Ýewropa ýutlaryna nusga bolup ýaýraýar.

XII asyrda Fransiýada bilim, ylym ösüp başlaýar. 1200-nji ýylda Parižde uniwersitet açylýar. Antik döwrüniň edebiýatyny öwrenmek meýilleri güýçlenýär.

Gadymy antik edebiýata öýkünip ýazylýan eserleriň hasabyna, täze latyn poeziýasy ösüp başlaýar. Olara **wagantlaryň**¹ ýa-da **goliardlaryň**² poeziýasy diýilýär. Olar duýgy lezzetlerini, söýgüni, çakyr içip şatlanmak ýaly temalary, ynsan durmuşynyň ajaýyplygyny wasp edipdirler.

Wagantlaryň, goliardlaryň poeziýasy ruhanyçylyk we dünýewi mekdepleriň köpelmegi bilen güýçli ösýär, sebäbi şol mekdeplerde okaýan talyplar köplenç garyp maşgalalardan bolup, okuwdan boş wagtlary, kanikul döwründe latyn dilinde aýdymlar aýdypdyrlar we şol aýdym aýdany üçin berilen pullara gün-güzeran görüpdirler.

Goliardlaryň aýdymlary esasan tankydy häsiýetli bolup, olar

ikiýüzlüligi, açgözlügi, husytlygy, parahorlygy, azgynçylygy, a ldawçylygy ýiti tankytlapdyrlar.

¹ **wagantlar**-gezip ýöreyän aýdymçylar, şahyrlar. Olar dine garşy aýdymlar aýdypdyrlar.

² **goliardlar**-gezip ýöreyän aktýorlar, monahlar, aýdymçylar, dvrli mazmunly, ol sanda tankydy hxsijetli aýdymlar aýdypdyrlar.

Şol döwürlerde erkin pikirlik ösüpdir. Filsof **Pýer Abelyaryň (1079-1142)** filsofiýasy antik döwrüniň medeniýetini, filsofiýasyny öňe sürüpdir.

XII asyryň soňunda Fransiýa Awerroesiň filsofiýasy ýaýraýar. **Awerroes (hakyky ady Ibn Ruşd), Ibn Ruşd (1126-1198)**, orta asyryň arap filsofy Ispaniýada, Kordowa halifaty döwründe ýaşapdyr. Ibn Ruşd musulman dininiň çäklerinde galmak bilen bir hatarda materialistik filsofiýany öňe sürýär. Dünýäniň ýaradylmadygyny, adamyň ölen soň janynyň ebedi ýaşamaýandygyny nygtapdyr.

Buržuaz, söwda-satyk, haryt öwrülişiginiň ösmegi bilen rýsalar hem medeniýetden ösýärler. Bezemen eşikler geýip, kaşany köşkler gurýalar. Şol döwürde kurtuaz edebiýaty peýda bolýar.

cour (fr; iñl. court-köşk)-diýmekligi aňladýar. Görnükli, baý adamlaryňkyda üýşmeleňler gurýalar. Şady-horramlygyň köpelmegi bilen söýgi barada, zenanlara etmek hormat etmek barada köp aýdymlar döredilýär. Köşklere ýörite şahyrlar, aýdymçylar çagyrylypdyr.

Rýsarçylyk edebiýaty aýratynam **lirika** we **roman** žanrlarynda güýçli ösüpdir. Beýik Karlyň imperiýasynyň dargamagy bilen Fransiýanyň günorta tarapy **Prowans** diýlip atlandyrylypdyr we demirgazyk Fransiýadan garaşsyz bolup bu ýerde medeniýet gülläp ösüpdir. Latyn diliniň esasynda özbaşdak täze **prowansal dili** döredildi.

XI asyryda Prowans Fransiýanyň ykdysady tarapdan iň ösen, öňdebaryjy welaýaty bolupdyr. Önümçilik güýçleriniň çalt ösmegi, goňşy roman dilinde gepleýän döwletler we gündogar ýurtlary bilen deňiz üsti bilen alnyp

barylýan güýçli söwda aragatnaşyklary bu welaýatyň şäherleriniň çalt ösmegine we özbaşdaklyklyga ymtylmagyna getiripdir. Italiýanyň we arap Ispaniýasynyň golaýda bolmagy adamlaryň ajaýyp, baý durmuşda ýaşamaga, ylyma, bilime bolan höwesini has-da artdyýar.

Prowansda kurtuaz-rysarçylyk idealy beýleki ýerlerden has ir kemala gelipdir. Şäherler özbaşdak, erkin bolmagy öz gezeginde erkin şäherleriň ýanynda rysarçylyk guramalarynyň ösmegine getiripdir. Şeýle şertlerde-de rysarçylyk poeziýasy, edebiýaty kemala gelýär.

Rysarçylyk poeziýasy bu aristokratlaryň ajaýyp durmuş, ideal söýgi barada arzuwlarynyň, pikirleriniň beýanydyr. Bu lirika edebiýatyň ösmegi üçin örän wajyp bolup, ynsan duýgalarynyň ajaýyp waspy hökmünde adamlaryň ruhuny göteripdir, diniň çäklendiriji kadalaryna garşy durupdyr. Şeýle-de rysarçylyk lirikasy şol döwrüň durmuşyny, daş töwerekde bolup geçýän wakalaryny, ynsanyň kalbynda bolup geçýän oý-pikirlerini görkezmäge hyzmat edipdir.

Prowansda (ýagny günorta Fransiýada) dörän rysarçylyk lirikasy halk aýdymlaryndan has çylşyrymly we kämil bolupdyr. Prowans aýdymçy-şahyrlaryna „**Trubadurlar**“ diýip at beripdirler (Fr. trobar, troubadour-prowansal dilinde „tapmak“ diýmekligi aňladypdyr.) Trubadurlar ýagny gezip ýöreýän aýdymçylar öz döredijiligi barada gürrüň edenlerinde hemişe „ýasamak, taplamak, täzeden işlemek, timarlamak“ ýaly sözleri ulanypdylar we öz aýdymlarynyň stilini hemişe timarlap, olaryň çeperçiliginiň örän ýokary bolmagyny gazanypdylar. Olar üçin poeziýada ýokary ussatlyga ymtylmak gyzykly oýun ýaly käre öwrülipdir.

11-13-nji asyrlarda olaryň döredijiligi rytsarçylyk bilen baglanşykly bolupdyr. Olar rytsarlaryň edermenliklerini we söýgilerini wasp edipdirler.

Truwerler- orta asyrlarda Fransýada „şahyr“ diýmekligi aňladypdyr.

Trubadurlar-aýdymlaryň kämil bolmagy üçin örän kän formalary gözläpdirler. Biziň günlerimize gelip ýeten eserlerde goşgy düzülişiniň 900 ýüze golaý görnüşi ulanylypdyr. Trubadurlaryň lirikasynda durmuşdan lezzet almak, maddy gözelligi, asyly häsiýetler wasp edilýär.

Söýgi adamy dürli şertli kanunlardan halas edýär. Şonuň üçin trubadurlaryň poeziýasynda özgäniň aýalyňa aşyk bolmak temasy wasp edilýär, sebäbi şol döwürde nika,maşgala gurmak baý ,aristokratlaryň arasynda köplenç söýgi esasynda däl-de özara hasap,peýda,maddy baýlyk bähbitler göz önünde tutulýan şertnama esasynda gurlupdyr.Söýgi nazara alynmandyr.Adamlar bu däplere garşy çykyp,söýginiň azatlygy üçin göreşipdirler we öz aýdymlarynda ,eserlerinde ähli kanunlardan azat söýgini wasp edipdirler.

Trubadurlar maşgala, nika söýgä esaslansa dogry boljakdygyny aýtmasalaram, olar hakyky söýginiň tarapdary bolupdyrlar.Sebäbi rysarçylyk poeziýasy,lirikasy hakyky ynsan duýgularynyň,maddy bähbitleri göz önünde tutmaýan azat,erkin söýginiň tarapdarlary hökmünde çykyş edýärler.

Şeýle edebiýatyň, aýdymlaryň özüniň belli kadalary ýagny „söýgi kadalary“ kemala gelipdir.

Söýýän adamyň ýüzi soluk bolmaly, ol öz söýgisini özgelerden, şugulçylardan, aýalyň ärinden gizlemeli we ş.m. Trubadurlar dürli gatlaklara degişli adamlardan

bolupdyr. Dört ýa-da baş korol trubadurlar, onlarça trubadurlar iri feodallaryň wekilleri bolupdyr, şeýle-de trubadurlaryň arasynda rysarlar, hyzmätkärler, hünärmenler, hatda otuza golaý aýallar, ruhanylar we monahlar hem bolupdyr, sebäbi olaram erkin pikirlilik akymyna goşulypdyrlar.

Trubadurlaryň lirikasy takmynan bir ýüz elli ýyl töweregi, ýagny XII-XIII asyrlarda dowam edipdir.

XII asyryň soňky çärygi trubadur lirikasynyň klassiki döwri hasaplanýar. Şol döwürde olaryň lirikasynyň ösmegi üçin oňat şertler bolupdyr.

Trubadurlaryň poeziýasy şu aşakdaky üç topara bölünipdir: **alba**-(alba-"şapak, säher" diýmek) bu formada ýazylan goşgularda rysaryň öz söýgülisi bilen gijeki gizlin duşuşykdan soň aýrylyşygy barada gürrüň berilýär; **pastoral**-rysaryň çopan aýal bilen ýa-da çopanyň çopan aýal bilen gürrüňi; **kansona**-söýgi aýdymy bolup onda söýginiň ajyýplygy wasp edilýär.

Trubadurlaryň ajaýyp aýdymlary bilen bir hatarda bize olaryň täsin durmuş ýoluny gürrüň berýän biografiki maglumatlar hem gelip ýetipdir.

Jaufre Rýudeliň, Knýaz Blayıniň grafıny Tripoliýskaýany(Siriýanyň Tripoly şäherinden) söýüş, ony görjek bolup deňizden gämili ony görmäge gidişi, keselläp, ahyrsoňy baryp grafınyň elinde ölüşi we ş.m.wakalar beýan edilýär. Peýre Widal atly trubadur Loba (mojek) atly aýaly söýüş we şol zenan üçin mojegini derisini geýip „mojek bolşy“ we ony tokaýda itleriň dalap ölüm halyna ýetişi baradaky söýgi taryhy beýan edilýär. Gilýem de Kabestan atly bir trubadur bir zenan bilen gizlin söýüşýän eken. Ol aýalyň äri muny bilip, Gilýemi haýynlyk bilen

öldürip, onuň ýüreginden nahar bişirdip aýalyňa beripdir. Aýaly öz söýgülisiniň ýüregini iýenligini bilip özüni penjireden taşlap ölüpdir.

Orta asyr trubadurlaryň iň meşhurlary, görnüklisi, Bernart de Wentadorn we Bertran de Born bolupdyr.

XIII asyrdaky prowansal lirikasy pese düşýär. Ondan soň rytsar poeziýasynyň deregine şäher poeziýasy ösüp başlaýar.

Minnezang

Nemes rytsarçylyk medeniýeti we edebiýaty XII-XIII asyrlarda Fransiýanyň täsiri astynda ösýär. Nemes rytsarçylyk poeziýasy şeýle aýdymlary fransuz dilinden nemes diline terjime edipdirler, käte şolara öýkünip goşgy, aýdymlar düzüpdirler.

Nemes rytsarçylyk lirikasy **minnezang** (ýagny „söýgi aýdymy“, „minne“ – „söýgi“ diýmekligi aňladýar zaň-aýdym).

Bu aýdymlaryň iň gadymy görnüşleri 1170-nji ýyllarda döräpdir. Şol wagtda minnezang aýdymlarynyň iki görnüşü ýüze çykypdyr. Olaryň bir topary halk aýdymlaryna ýakyn, beýleki aýdymlar prowansal trubadurlaryň we olara öýkünip ýazan şahyrlar tarapyndan ýazylypdyr. Halk aýdymlaryna golaý şygrylar Awstriýada, Bawariýada we Şwabiýada döräpdir. „Kurtuaz“ akymy Germaniýanyň günbatar welaýatlarynda, Reýn derýasynyň kenarlarynda döräpdir.

Halk aýdymlarynda bolşy ýaly meselem Kýurenburg diýen şahyr rytsarlaryň „ärli aýaly“ söýmek temasyndan daşlaşýar. Onuň aýdymlarynda ýaş ýigidiň gyza bolan söýgüsi beýan edilýär. Prowansal stilde ýazylan

aýdymlarda (Genrih žon Morungen) dürli çeperçilik serişdeleri bilen zenan gözelligi wasp edilýär. Meselem, ajaýyp, mylakatly, gözleri oýnaýan, ak we gyzyl gül meňizli, gyzyl dodakly, dogruçyl, aldamaýan ajaýyp zenan gözelligi wasp edilýär.

Minnezang aýdymlarynda bir wakany beýan etmek häsiýeti hem bar. Meselem, Ditmar diýen şahyryň aýdymynda

“Bir zenan ýeke özi ekin meýdanyna seredýär,
Ine ol uçup gelýän laçyny görýär,
„Sen tokaýda öz islän agajyny saýlaýan,
Menem şeýtdim. Men özüme bir ýigit saýladym,
Indi maňa ajaýyp zenanlaryň gözi gidýär“.¹

Käbir aýdymlarda söýgi temasy gapleşik görnüşinde beýan edilýär. Minnezang aýdymlarynda söýgi, aýrallyk sebäpli gam çekmek, ýazyň gelmegi bilen birine aşyk bolmak ýaly temalar beýan edilýär.

1170-nji ýyllarda Reýnde dörän nemes lirikasynyň kurtuaz akymynda prowansal trubadurlarynyň täsiri gäýçli duýulýar. Bu sygyrlarda rysaryň öz söýgüli zenanyna gulluk etmek temasy esasy orunda durýar. Aşyk rysar öz söýgülisine ýetip bilmejegi üçin gam çekýar, şol bir halatda ol arzuwynyň hasyl bolmagyndanam gorkýar. Özüniň gam, ejir çekişine begenýär. Söýgüli zenanyň gozelligi onuň rehimsizligine garşy goýulýar. Şahyr şol zenany gören, özüniň bagytsyzlygyna sebäp bolan gözlerini günäkärleýär. Ýöne ol söýgi jepalaryndan lezzet alýar.

¹ Алексеев М.П., Жирмунский В.М., Мокульский С.С., Смирнов А.А. История зарубежной литературы. Раннее средневековье и Возрождение. М., 1986, стр. 86

Rytsar aýdymlary bilen bir hatarda parasatly sözler žanry ýagny „**špruh**“aýdymlary döreýär. Špruh bir bentden, kupletden durýar. Ol öwüt-nesihat beriji häsiýetde bolupdyr. Špruhlary rysar gatlagyna degişli bolmadyk göçüp-gonup ýören ýörite aýdymçylar ýerine ýetiripdirler.

Šperfogel diýen şahyra degişli 1160-1170-nji ýyllarda ýazylan şeýle öwüt-nesihat beriji špruh aýdymlarynyň ýygyndysynda halk döredijiliginden alynan öwüt-nesihatlar ýugrulan goşgular, adamlar we haýwanlar baradaky basnýalar, durmuşy, dini aýdymlar buthana barmak, ýakynlaryňy söýmek ýaly öwüt-nesihatlar beýan edýär.

Walter fon der Fogelweýde (1160-1230), Neýdthardt fon Reýental (1180-1240), Ulrih fon Lihtenšteýn (1200-1275), Tangeýzer (XIII asyr), Genrih fon Ofterdingen (XIII asyr), we başga-da birnäçe şahyrlaryň döredijiliginde minnezang aýdymlary kurtuaz we halk aýdymlarynyň döplerini birikdirip çeper, ýokary hilli rysarçylyk lirikasyny döredýärler.

Rytsarçylyk romanlary .

Rytsar romanlarynda rytsarçylyk lirikasyna mahsus bolan temalar beýan edilýär. Bu romanlarda esasan söýgi temasy merkezde durýar. Bu söýgi iň ýokary, belent ajaýyp ynsan duýgusy hökmünde suratlandyrylýar. Bu romanlaryň ikinji bir hökmany elementini, aheňlerini fantastiki mazmunly wakalar düzýär. Bu wakalar adaty durmuşdaky ýaly däl-de, ertekilerdäki başdan geçirmeler ýaly beýan edilýär. Bu eserlerde rysarlar hökmany suratda her hili başdan geçirmelere duçar bolýarlar, has takygy, olar şeýle başdan geçirmeleri gözleýärler. Rysarlar bu başdan

geçirmelerde öz edermenliklerini,käbir epiki poemalarda bolşy ýaly, jemgyýetiň,halkyň ,milletiň,urugyň ýa-da taýpanyň bähbitleri üçin dal-de, öz şahsy şöhraty,öz söýgülisiniň sögüsini gazanmak üçin amala aşyrýarlar.Sebäbi nusgawy rysarçylykguramasy halkara möçberinde göz öňüne getirilýär.Şol sebäpli rysar romanlary geçmiş wakalaryny,başga halklaryň durmuşyny öz döwrüniňki ýaly edip suratlandyrýar we ýazyjylar şol wakalaryň gahrymanlarynyň keşplerinde özüleriniň durmuşda görjek ideallaryny,arzuw-isleglerini görýärler.

Rysarlar patyşanyň ýerleriniň,käte iri feodallaryň goragçylary hasaplanypdyr.Rysarlar ýokary gatлага degişli dworýan maşgalalardan gelip çykypdyrlar,köplenç olar mülkli baý adamlar bolup,uruş olaryň kesbi-käri bolupdyr.Uruş bolmadyk wagtynda rysarlaryň ýaryşlary geçiririlipdir.Ol ýaryşlary korollar we baýar-baronlar geçiripdirler.Olara Ýewropanyň ähli künjeklerinden rysarlar çagyrylypdyr.Ol rysarlaryň içinde ýokary aristokratlaryň hem wekilleri bolupdyr.Rysarlaryň ýene-de bir söýgüli güýmenjesi aw etmek bolupdyr.Sügun awlamak at ylganda eýerde ykjam oturmagy,at üstünde dürli maşklary ýerine ýetirmegi, çalasyňlygy owretse,ýabany doňzy ýa-da aýyny awlamak rysardan mertligi,batyrlygy talap edipdir.Guş awlanda rysarlar elguşlaryny ulanypdyrlar,sebäbi ýaý bilen guş atmak daýhanlara mahsus kesp-kär hasaplanyp,rysarlar ýaý atyp guş awlamagy özülerine kiçilik bilip,guşlary aw guşlary bilen awlapdyrlar.

Rysarlaryň bu güýmenjeleri,däpleri çeper eserlerde beýan edilipdir.Şol çeper eserlerde oňat rysaryň nähili bolmalydygy görkezilipdir.

Laçynly aw.XV asyra degişli uly Geýdelberg golýazmasyndaky miniatura¹

Ilkinji rytsar romanlary antik döwrüniň birnäçe romanlaryny täzeden işemek esasynda döredilipdir. Olar täze döwre laýyk edilip, rytsarçylyk ideýalary bilen utgaşdyrylyp täzeçe işlenilipdir. Antik döwrüniň romanlarynda orta asyryň gürrüň berijileri tolgundyryjy söýgi başdan geçirmelerini tapypdyrlar.

Şeýle kurtuaz edebiýatynyň ruhunda täzeden işlenen antik döwrüň romanlarynyň ilkinjisi **Aleksandr Makedonskiý baradaky romandyr.**

¹ **Minatura**-golýazmalary bezemek üçin çekilýän suratlar

Aleksandr Makedonskiniň (b.e.öň 356-323) b.e.öň IV asyryň ikinji ýarymynda şol döwrüň köp medeniýetli ýurtlaryny Hindistana çenli basyp almagy Gündogarda we Günbatar ýurtlarynda ençeme eserleriň, rowaýatlaryň döremegine getirýär. Şol eserleriň köpüsi hamana Aleksandryň dosty Kallisfen tarapyndan ýazylan diýip hasaplanan Aleksandr Makedonskiniň terjimehalyna daýanýarlar. Hakykatda bolsa ol terjimehal biziň eýýamymyzyň 200-nji ýylynda Ýewropada ýazylypdyr we şol „Ýalan Kallisfen (Psewdo-Kallisfen)“ terjimehaly grek dilinden latyn diline terjime edilipdir. Ine şol latyn dilindäki Aleksandryň terjimehaly köp ýazyjylara eser ýazmak üçin esas bolupdyr.

Aleksandr Makedonskiý baradaky roman sözüň doly manysynda rysarlyk romany däl, sebäbi onda söýgi temasy ýok. Ýöne bu romanda batyr rysaryň (bu eserde Aleksandryň) dürli başdan geçirmeleri we eserde suratlandyrylýan fantastiki wakalar artykmaçlyk bilen öz beýanyny tapypdyr.

Gadym döwrüň dünýäni basyp alan hökümdary Aleksandr Makedonskiý romanda ajaýyp orta asyr rysary ýaly suratlandyrylýar. Ýaşlygynda Aleksandr jadyly ruhlar-feýalardan iki sany köýnek alypdyr. Bir köýnek ony sowukdan we yssydan, beýlekisi ony ok-ýaragdan ýaralanmakdan gorapdyr.

Rysarlyk derejesini alanda Aleksandra patyşa Solomon oňa galkan, amazonkalaryň patyşa aýaly Pentezileýa bolsa gylyç beripdir.

Aleksandr öz ýörişlerinde diňe bir ýurtlary basyp aljak bolman, ol dünýäniň geň-taň zatlaryny görmek, öwrenmek arzuwynda ýaşapdyr. Gündogaryň

täsinlikleriniň içinde Aleksandr it kelleli adamlara duş gelyär, baky dirilik suwuny tapýar. Bir tokaýa baranda ol ýerde bahar aýynda ýerden gülleriň deregine gyzlar gögerip çykýar we gýşda olar ýene-de ýeriň aşagyna gidýärler. Şeýlelik bilen Aleksandr ýerdäki behişi görýär.

Ýeriň üstündäki gören-eşiden zatlary bilen çäklenmän Aleksandr ýeriň astyndaky bolýan zatlary görmek isleýär. Uly çüýşe çelege girip deňziň düýbüne çümýär, onsoň aýna kapas gurduryp, ony bürgütlere göterdip asmanda uçýar. Aleksandr hakyky rysarlar ýaly eli açyk, adatdan daşary sahawatly, özüne ýaran žonglýorlara tutuş şäherleri peşgeş berýär.

Bu romanda Aleksandr diňe bir ajaýyp rysar bolman ol ajaýyp serkerde, adalatly patyşa, ynsanperwer adam hökmünde görkezilýär.

„Eneý barada roman“

Ösen söýgi temaly rysar romanlarynyň kemala gelmeginde fransuz dilinde ýazylan „Eneý baradaky“ roman edebiýatda öňegidişikli ädim bolýar. Bu roman Wergiliýiň „Eneýida“ poemasyň sýužetiniň esasynda ýazylypdyr. Romanda iki söýgi taryhy beýan edilýär.

Olaryň birinjisi, Didonanyň we Eneýiň söýgüsi Wergiliýiň poemasynda pajygaly gutarýar. Eneýiň gämisiniň Karfagenden Italiýa ugranyny gören Karfageniň patyşasy Didona Eneýe we onuň tohmu-tijine gargys ýagdyryp, ot ýakyljak odunyň üstüne çykyp, Eneýiň özüne sowgat beren gylyjy bilen özüni sanjyp öldürýär.

Wergiliýiň poemasyndaky ikinji söýgi taryhy Eneýiň patyşa Latynyň gyzy Lawiniýa öýlenmegi söýgi esasynda

däl-de, syýasy maksatlar üçin gurlan nika bolup durýar. Emma fransuz romanynda bu söýgi temasy kurtuaz söýgi talaplaryna laýyklykda 1600 setir goşgyda beýan edilýär.

Romanda Lawiniýanyň ejesi gyzyny ýerli serkerdebeg Turna durmuşa çykarjak bolýar. Ýöne Lawiniýa Turny halamaýar. Lawiniýa özüniň ýaşayan köşgündäki minaradan Eneýi ilki göreninde „öz ýüregne Amuryň okunyň degendigini“ duýýar. Soň onuň Eneýe bolan söýgüsi oňa köp gam-gussa çekdirýär, ahyrsoňy ol Eneýe bu barada ýüregini açýar. Eneý hem öz gezeginde Lawiniýa aşyk bolup, has hem erjel söweşýär. Ýöne özüni has hem söýdürjek bolup, uzak wagtlap öz söýgüsini bildirmejek bolýar. Netijede olar nikalaşyp bagtly ýaşayarlar.

„Eneý baradaky roman“ bilen bir wagtda Benua de Sent –Moruň uly möçberli (30000 goşgudan durýan) „Troý barada roman“ eseri ýazylýar.

Bu romanda Troýaly şazada Troýiliň ýesir alnan grek gyzy Brizeýida bolan söýgüsi beýan edilýär. Romanda Troiliň söýgüsi şowsüz gutarýar, sebäbi Brizeida ähtiýalanlyk bilen Troile dönüklük edip, Diomed diýen ýigit bilen Troýadan gidýär.

Breton toplumyna degişli rysar romanlary kelt halk rowaýatlarynda wasp edilýän korol Artur ýa-da Tegelek stoluň rysarlary baradaky romanlary öz içine alýar. Bu romanlarda keltleriň rowaýatlarynda, poemalarynda beýan edilýän söýgi gatnaşyklary fransuz şahyrlary tarapyndan täzeden işlenip beýan edilipdir. Bu kelt rowaýatlary fransuzlara dilden kelt aýdymçylarynyň we ozanlarynyň hem-de ýazuw çeşmelerinden belli bolupdyr.

Rowaýatlardaky suratlandyrylýan, çen bilen V-VI asyrlarda ýaşap geçen korol Artur brittleriň bir taýpa

ýolbaşçysy we goşunbaşysy bolup, olary anglosakslaryň entek basyp almadyk ýerlerinde basybalyjylardan gorapdyr. Korol Artur baradaky romanlara Galfrid Monmutskiniň „Britaniýanyň korollarynyň taruhy“ (takmynan 1137-nji ýyl töweregi) diýen latyn dilinde ýazylan taryhy ýazgylary esas bolup hyzmat edipdir. Galfrid Monmutskiý bu eserde korol Artury feodallysarçylyk hasiýetleri bilen suratlandyrypdyr.

Galfrid Artury ideallaşdyryp, öz arzuwyna laýyklykda ony diňe bir Britaniýanyň däl eýsem, birnäçe ýurtlary basyp alan, Ýewropanyň ýarysynyň hökümdary hökmünde suratlandyrýar.

„Tristan we Izolda baradaky roman“

Tristan we Izolda baradaky kelt rowaýaty esasynda fransuz dilinde köp romanlar ýazylypdyr, ýöne wagtyň geçmegi bilen olaryň köpüsi ýitip gidipdirler. Şolardan saklanyp galan we olaryň başga dillere terjime edilen nusgalarynyň üsti bilen XII asyryň ortasynda döredilen „Tristan we Izolda baradaky romanyň“ dikeldilen mazmuny şu aşakdaky wakalardan durýar.

Bir korolyň Tristan atly ogly ýaşlygynda ene-atasyndan mahrum bolupdyr. Ony şol ýere gelen Norwegiýaly söwdagärler ogurlapdyrlar. Ýesirlikden gaçyp, Tristan Kornuol ýarymadasynda höküm sürýän daýysy korol Markyň ýanyna gaçyp barýar. Daýysy Mark Tristany terbiýeläp ulaldýar. Markyň öz çagalary bolmansoň ol Tristany özüniň mirasdüşeri etjek bolýar. Tristan örän gowy rysar bolup ýetişýär we daýysyna köp işlerde kömek edýär. Bir gezek Tristan zäherlenen

ýaragdan ýaralanyp, oňa derman tapman, näme etjegini bilmän, gaýyga münüp, deňizde ýüzüp gidýär. Şemal ony Irlandiýa eltýär. Derman otlaryň syryny bilýän, şol ýeriň patyşa aýaly Tristanyň başa-baş söweşde özüniň Morolt atly doganyny öldürendiginden habarsyz, ony bejerip sagaldýar.

Tristan Kornuola gaýdyp gelensoň ýerli baronlar¹ Tristana görüplik edip, patyşanyň mirasdüşer perzendi bolar ýaly Markdan öýlenmegi talap edýärler. Bu teklibi başdan sowmak üçin Mark bir uçup geçen garlawajyň tötänleýin gaçyran altyn saçy degişli bolan gyza öýlenjekdigini aýdýar. Tristan şol gözeliň gözlegine çykýar. Ol bagtyny synap görmek üçin Irlandiýa gidýär we tylla saçyň patyşanyň gyzy Izolda degişlidigini bilýär. Irlandiýanyň ilatyna köp betbagtçylyk getiren agzyndan ýalyn çykýan aždahany ýeňip, Tristan koroldan Izolda öýlenmäge rugsat alýar, ýöne oňa özi däl-de daýysynyň öýlenjekdigini aýdýar.

Izolda we Tristan gämili Kornuola gaýdanlarynda olar ýalňyşyp Izoldanyň ejesiniň korol Mark üçin niýetläp beren „söýgi dermanyny“ içýärler. Şeýdip olaryň ýüreginde söýgi ody tutaşýar. Olar Kornuola gelesoň Izolda korol Marka durmuşa çykýar. Emma Tristan we Izolda gizlin duşuşyp başlaýarlar we ahyrsoňy tutulyp, olar ölüm jezasyna höküm edilýär. Tristan we Izolda bir hile bilen gaçyp birnäçe wagt tokaýda kyn şertlerde ýaşaýarlar. Ahyrsoňy Mark olaryň günäsini geçýär, ýöne Tristan Bretan ýarymadasyna (häzirki Fransiýanyň çäklerinde ýerleşýär) sürgün edilýär. Şol ýerde Tristan ak elli Izolda diýen bir gyzyň adyna guwanyp, oňa öýlenýär. Toýdan soň oňa öýlenenine

puşman edýär we öňki tylla saçly Izolda wepaly bolup galýar.

Söýgülisinden aýralykda gam-gussa çekip, Tristan birnäçe gezek başga geýime girip, gizlinlikde Izoldany görmäge birnäçe gezek Kornuola barýar.

Bir gezek Bretanda bir dawaly çaknyşykda Tristan agyr ýaralanýar. Ol öz wepadar dostuny Izoldany getirmäge iberýär. Sebäbi onuň ýarasyny diňe Izolda bejerip biljek eken. Ol dostuna işi şowly bolsa gämide ak ýelken, eger-de şowsuz bolsa gara ýelken dikmegi buýurýar. Haçan-da tylla saçly Izoldanyň gämisi gözýetimde görnende, Tristanyň dosty bilen ylalaşygyndan habarly aýaly ak golly Izolda gabanjaňlyk edip, Tristana gäminiň ýelkeniniň garadygyny aýtmagy buýurýar. Muny eşidip, Tristan aradan çykýar. Izolda hem gelip, onuň ýanynda ýatyp ölýär. Olary jaýlaýarlar. Şol gije olaryň mazarlaryndan iki agaç gögerýär we olaryň şahalary biri-birine çyrmaşýar.

Romanyň awtory kelt rowaýatynyň ähli aýratynlyklaryny saklapdyr. Bu romanda päk söýginiň jemgyýetiň ahlak kadalary bilen çaknyşygy görkezilýär. Korol Mark, Tristan, Izolda feodal-rysarçylyk jemgyýetiniň kada-kanunlarynyň gurbany bolýarlar. Korol Mark gowy, rehimdar, ýuka ýürekli adam, emma onuň daş-töweregindäki adamlar, baronlar ony öz isleginiň garşysyna gitmäge mejbur edýärler. Biri-birini hakyky söýýän ýaş juwanlar Tristan we Izolda aýralykda ejir çekýärler. Romanyň awtory gönüden-göni feodal düzgünleri ýazgarmasa-da romanyň gahrymanlary hiç hili kanuna boýun egmän söýginiň „ölümdenem güýçlidigini“

görkezýärler. Romanyň esasy ideýasy ynsan söýgisiniň ähli zatdan ýokardadygyny görkezmek bolup durýar.

Dini-klerikal ¹edebiýat.

XII – XIII asyrlarda halk poeziýasy bilen bir hatarda dini-klerikal poeziýa-da ösýär, sebäbi XII asyra çenli bilim berýän mekdepler, sowatlylyk ruhanylaryň elinde bolupdyr. Dini, ruhanyçylyk mekdeplerinde okanlar ýeketäk sowatly, bilimli adamalar bolupdyrlar.

Şeýle toparlardan çykan şahyrlaryň eserleri esasan dini sýužetleriň esasynda ýazylypdyr. Klerikal edebiýat ähli Ýewropa ýurtlarynda latyn we ýerli gepleşik dillerinde ýaýrapdyr.

Ýerli dillerde döredilen dini-klerikal edebiýat ýerli halkyň isleg arzuwlaryny beýan edipdir. Dini–klerikal edebiýatda keramatlylaryň ömür ýazgysy we dini mazmunly rowaýatlar görnükli orun tutypdyr. Bu rowaýatlar dilden-dile geçip dürli halklaryň arasynda ýaýrapdyr.

Keramatlylaryň ömür ýazgysy dürli-dürli bolup, esasan üç topara bölünýärler. Birinji topara terkidünýalik durmuşyň aýşy-eşretlerinden el çekmek idealara ýugrulan eserler girýär. Bu eserlerde keramatly özüni dürli kynçylyklara sezewar edýär, açlyk çekýär, uklamaýar we ş.m. Şeýle mazmunly eserleriň biri Gündogarda döredilen, Siriýa dilinden grek diline, soňra latyn diline terjime edilen “Keramatly Alekseýiň ömür ýazgysy” diýen eserdir. Şygyr bilen ýazylan bu poemada Rim “grafynyň” ogly ýaşlygyndan hudaýa gulluk etmegi ýüregine düwýär. Oglunuň bu niýetini bilip, kakasy ony bir tanyml

¹ **Klerikal**-buthana, ruhanylara degişli

maşgaladan bolan gyza öýerýär. nika gyýlan gijesi ol gelinligi bilen ikiçüäk galanda Alekseý oňa özüniň hudaýa gulluk etmäge ant içendigini gürrüň berýär we ol gyzyň razyçylygy bilen gizlinlikde öýünden gidýär. Kiçi Aziýa gidip, ol ýerde on ýedi ýyl özüni gynap ýaşaýar. Şondan soň ol Rime dolanyp gelýär we aýalyňa ene-atasyna özüni tanatman, ene-atasynyň öýünde on ýedi ýyl ýaşaýar. Ölmezden öň özüniň kimdigini aýdyp, hat ýazýar we döşüniň üstünde goýýar. Onuň ene-atasy bu haty okaýarka bu ýerde beýik keramatlynyň ölendigini perişdelerden eşiden Rim papasy ,imperator we beýleki adamlar gelýärler. Alekseýi hormat bilen jaýlaýarlar. Soň onuň mazarynyň ýanynda dürli gudratly täsin hadysalar bolup başlaýar.

Ikinji topara degişli keramatlylaryň ömür ýazgylarynda buthana, dini guramalar tarapyndan beýleki hristian däl halklary ,taýpalary hristian dinine öwürmek üçin iberilen adamlaryň durmuşy, olaryň beýleki halklara edep-ekram rehimdarlyk öwredişleri, zalym hökümdarlary dine salyşlary beýan edilýär. Olaryň arasynda Germaniýada hristian dilini ýaýradan. anglosaks Bonifasiý (VIII asyr), monastyrlary salmak we şol ýerdäki doňýürek, zalym patyşalara rehimdarlyk düýgularyny wagyz etmek üçin Galliýa giden Irlandiýaly Kolumban (VI-VII asyr), Galliýaly keramatly German (V asyr) we başgalar bar.

Üçünji topara girýän ömür ýazgylary ynsanperwerlik we ezilenleri goramak üçin amala aşyrylan işler edermenlikleri beýan edýär. Meselem: Galliýaly keramatly German (V asyr) baradaky eserlerde onuň ähli gazanan

pullaryny gullary we ýesirleri azat etmek üçin sarp edendigi barada gürrüň berilýär.

Köp keramatlylaryň ömür ýazgylary romantik fantaziýa bilen ençeme dünýewi mazmunly wakalary-da beýan edipdir, olara halk döredijiligi-de täsir edipdir. Netijede keramatlylaryň ömür ýazgylary belli bir derejede rysarçylyk powestleriniň we romanlarynyň döremegine itergi berýär. Meselem Ýeňiji Georgiý atly keramatlynyň ömür ýazgysynda onuň şöhratly rysar bolanlygy we bir aždahany öldürip Kappadokiýanyň patyşasynyň şol aždahga gurban berilmeli gyzyny halas edişi barada gürrüň berilýär.

Klerikal edebiýatda buthana dramasy hem görnükli orun eýeleýär. Şeýle-de öwüt-nesihat beriji wagyzlaryň hem deň ýarysy dünýewi mazmunly gürrüňlerden düzülipdir. XII asyrdan başlap şeýle gürrüňler ýyggyndylarda jemlenýär. Şolaryň in ulysy **“Rim işleri”** (**“Gesta Romanorum”**) Angliýada düzülipdir. Bu ýyggyndynyň adynyň şeýle bolmagyna oňa girýän hekaýalaryň Rim imperiýasy döwrüne degişli bolmagy sebäp bolupdyr. Her hekaýat gysga gürrüň berlip, soň yzyndan hristian ruhunda jikme-jik edep-terbiýe beriji nesihatlar bilen jemlenilýär.

Täzeden Döreyiş döwrüniň ýazyjylary şahyrlary şol ýyggyndydan alnan hekaýatlaryň esasynda eserler döredipdirler. Şol ýyggyndyda gürrüň berilýän rehimsiz süýthoruň öz bergidarynyň puluny gaýtaryp bermänligi üçin onuň bir bölek etini kesip aljak bolşy we üç sany gapyrjak baradaky hekaýany Wilýam Şekspir ulanyp, özüniň **“Wenesiýaly söwdagär”** atly eserini ýazypdyr.

Ösen feodalizm döwrüniň edebiýaty. Şäher we halk edebiýaty.

XIII asyr Günbatar Ýewropa ýartalary üçin orta asyr medeniýetiniň ösen döwri bolupdyr. Şu döwerde syýasy, jemgyýetçilik we ruhy durmuşda uly ösüşler bolupdyr. Munuň esasy sabäbi şäherleriň we öndüriji güýçleriň ösmegi bolupdyr. Filosofiýada we ylymda uly öňe gidişlikler bolup geçýär.

Ýewropada täze uniwersitetler açylýar. Aristoteliň eserleri arap diliniň üsti bilen Ýewropa ýaýrap, mekdeplerde öwrenilip başlaýar. Durmuşdan barha daşlaşýan rysar poeziýasy, romanlary bilen bir hatarda täze şäher edebiýaty ösüp başlaýar. Şäher edebiýaty kurtuaz-rysarçylyk poeziýasynyň tersine adaty durmuşy suratlandyrýar. Şeýle eserlerde pähim-paýhasyň dabaralanmagy ideýalary öňe sürülýär. Jemgyýetiň ähli gatlaklarynyň wekilleriniň, daýhanlaryň, şäheriň pes gatlagynyň durmuşy görkezýär.

Rysarçylyk edebiýatynda durmuşyň ýuwmarlanyp görkezilýän taraplary şäher edebiýatynda aç-açan, käte pis, betnyşan hadysalary bilen bilelikde görkezilýär. Şol bir halatda şäher edebiýatynda öwüt- nesihat berijilik, adamlaryň işlerine tankydy göz bilen seretmek häsiýetleri aýratyn orun tutýar.

Şol bir halatda rysarlar gatlagynyň hem köp bölegi öňki öz howaýy kurtuaz ideýalaryndan ýüz öwürýärler we täze durmuşyň işewür taraplaryna, her günki adaty durmuşa gyzyklanma bildirýärler. Ine şeýle esaslarda rysarlar we şäher edebiýatynyň umumy bähbitleri ýüze çykýar.

Şaher edebiyaty rysarçylyk poeziýasynyň birnäçe žanrlaryny özleşdirýär, ýöne olary düýpli özgerdýär. Şaher edebiyaty rysar poemalaryny, romanlaryny, proza kyssa görnüşinde beýan edýär.

Eserleriň dili rysarçylyk edebiyatyndaky ýaly owadan, sypaýy, edepli, mylakatly bolman, şeýle eserleriň stili her günki adaty şäher gepleşik diline golaý bolupdyr. Şaher edebiyatynyň dilinde senetçleriniň, hünärmentleriň, hatda jemgyýetiň belli bir toparynyň diline degişli žargon sözleride ulanylypdyr.

Şahyrlar, ýazyjylar durmuş jikme-jik suratlandyrmaga ýygyn edýärler. Şaher edebiyatynyň şeýle ösüşi ilki bilen Fransiýada berkarar bolýar we beýleki halklaryň edebiyatlaryna täsir edýär. Fransiýada şäher edebiyatynyň söýgüli žanrlarynyň biri adaty durmuşdan alnan bir gülkünç ýa-da adatdan daşary bir wakany beýan hekaýat, ýa-da **fablio** bolup durýar.

Fablionyň ýönekeý görnüşi şorta söz, anekdot ýa-da ýöne bir gülküli wakanuň beýany bolup durýar. Bu eserler diňleýjilere ýöne lezzet bermek, gyzykly waka bilen güýmemek maksady bilen döredilipdir. Fablionyň ikinji görnüşinde ösen sýužetli waka beýan edilip, güлки durmuşyň, jemgyýetiň bir kemçiligini açyp görkezmeklige gönükdirilendir. Şeýle eserlerde ugurtapyjylyk, düşbülük, üşüklilik, akyl – paýhaslylyk wasp edilýär, goldanylýar. „**Daýhan – tebip**“ diýip atlandyrylan şeýle fabliolaryň birini XVII asyr fransuz ýazyjysy Molýer özüniň „Mejbury tebip“ diýen komediýasyny ýazmakda ulanypdyr.

„Daýhan – tebip“ diýen fablioda bir daýhana patyşanyň(ýagny korolyň) bokurdagynda süňk galan gyzyny bejermegi buýrupdyrlar. Daýhan medisnadan başy

çykmasa-da özüniň dürli gülkünç hereketleri we oýunlary bilen ol gyzy güldüripdir. Şeýlelikde süňk gyzyň bokurdagyndan çykypdyr. Şondan soň şäheriň ähli näsaglary gelip, ol daýhanyň özlerini bejermegini haýys edipdir. Daýhan iň bir agyr näsaga özüni peje taşlamagy buýrupdyr we şonuň külüne beýlekileri bejerjekdigini aýdypdyr. Daýhan her bir näsagyň keselinden açylyp bilmejekdigi boýun almagy soraýar. Emma her bir näsag özüniň düýbünden sagdygyny aýdýar.

Üçinji topara girýän fabliolarda jemgyýetiň durmuşynyň kemçiliklerini tankyt etmek has ýiti häsiýete eýedir. Bu eserlerde şäheriň dürli gatlaklaryna degişli adamlaryň kemçilikleri tankyt edilýär. Şäherlileriň gysgançlygy, açgözlügi, doňýürekligi, iýermenligi, ikiýüzlüligi, ruhanlaryň azgynlygy, akmak rysarlaryň gödekligi we dürli kezzaplaryň aldawçylygy paş edýär.

„ **Eşegin wesýeti**“ diýen gablioda bir ruhanyny ýepiskop (baş ruhany) eşegini keramatly ýerde jaýlamakda aýyplaýar. Ol ruhany jeza çekmejek bolup, baş ruhany-ýepiskopa 20 liwr pul berip ,ony eşeginiň şol ýepiskopa miras goýmagy wesýet edendigini aýdýar.

Germaniýada fablionyň täsiri bilen **şwank** žanry döräpdir. Ştrikker diýen ýazyjynyň „ **Pop Amis**“ diýen kitaby şeýle gysga şwanklar toplumyny düzýär. . Bu eserde ruhany- pop Amis ybadathana gurmak üçin haýyr-sahawat pullaryny ýygnaýar. Şonda ol şeýle haýyr- sahawat pullaryny diňe ärine ikilik etmedik aýallardan kabul edip aljakdygyny aýdýar. Netijede, ähli aýallar oňa pul getirip kabul etmegini soraýarlar.

Başga bir şwankda Amis eşeginiň hat okap bilýändigini görkezjek bolup Bibliýanyň sahypalarynyň

içine arpa döküp goýýar. Eşegem her gezek arpa iýjek bolup sahypalary tumşugy bilen açýar.

Şeýle şwanklaryň biri melgunyň buthanada hyzmatkär bolup monahlary azdyrjak bolşy barada gürrüň berýär.

Halkyň arasynda ýörgünli bolan we halkyň ruhuny, onuň oý-pikirlerini özüne siňdiren bu gysga eserlerde şäher durmuşynyň dürli taraplary görkezilýär we tankyt edilýär. Fabliolaryň, şwanklaryň käbir sýužetleri ertekilerde hem duş gelýär, hatda käbir sýužetleriň Gündogar edebiýaty, hindi edebiýatynyň eserleri bilen baglanyşyklydygy görünýär.

Şäher edebiýatynyň fabliodan uly bolegi poema görnüşinde ýazylan romanlar bolupdyr. Fransiýada dörän “**Tilki baradaky roman** “. Şäher edebiýatynyň iň iri eseridir. Bu haýwanlar barada ýazylan epopeýada hilegär Tilki-Renaryň beýleki haýwanlary aldap olara azar berişi görkezilýär.

Bu eser otuz şahadan ýa-da bölekden durýar.” Tilki baradaky roman “XII asyryň soňunda we XIII asyryň başlarynda döredilipdir. Bu ägirt uly eseri döretmeklige ona golaý şahyr gatnaşypdyr.

Şeýle şäher edebiýatynyň ýene-de bir uly eseri „**Bägül baradaky roman**“ XIII asyrda Fransiýada döredilipdir. Ony ilki Gilýom de Lorris ýazypdyr. Kyrk ýyldan soň bu eseri Žan de Men dowam edip gutarypdyr. Roman söýgi temasyny beýan edýär. Şahyr ýigrimi baş ýaşynda bagda bir owadan Bägüli görüp oňa aşyk bolşuny beýan edýär. Ýaş ýigit dürli kynçylyklardan soň ol Bägüli ýolýar we ukudan oýanýar.

Angliýada Wilýam Lenglendiň adyna berilýän „**Ýer sürüji Pýotr baradaky görnüş**“ (XIV asyr) atly ahlak terbiýe beriji poemasy meşhur bolupdyr. Bu poemada jemgyýetde adalatly durmuş baradaky pikir eriş-argaç bolup geçýär. Lenglend Ýer sürüji Pýotryň dili bilen ähli adamlaryň zähmet çekmelidigini nygtaýar. Bu pikir „Adam ata ýer sürende, How ene ik egrende kim hojaýyn boldy?“ diýlen Bibliýa salgylanma sözler bilen berkidilýär.

Jemgyýetiň ähli synplaryny zähmetiň oňat durmuşa we ahlak päkligine eltjekdigini şahyr poemada nygtaýar.

Şeýle-de jemgyýetiň abadançylygynyň esasyny ýerde işleýän ekerançy daýhanlaryň fiziki zähmetiniň düzüändigini Lenglend Ýer sürüji Pýotryň keşbiniň üsti bilen görkezýär.

Şäher lirikasy ilki bilen Fransiýada döräpdir. Bu poeziýada rysarçylyk poeziýasynyň formalary we tärleri saklanyp galsa-da onuň ideýasy ýagny „Ajaýyp zenana gulluk etmek“ temasy Bibimerýeme gulluk etmek ideýasy bilen, Rysaryň şahsy edermenligi gahrymanyň oňat, ilhalar işleri etmek ideýasy bilen çalşyrylýar. Umuman poeziýa tebigylyga tarap ösýär. Onda her günki adaty durmuşyň temalary öz beýanyny tapýar. Şäher lirikasynyň fransuz edebiýatynda görnükli wekili Rýutbef (XIII asyr) bolupdyr. Ol „Rýutbefiň öýlenişi“ atly goşgusynda aç-açanlyk bilen beýan edip, ikinji alan aýalynyň garyp, garry süňklek betnyşandygyny gürrüň berýär.

Germaniýada minnezingerleriň rysarçylyk lirikasynyň ýerine XIII asyrda býurgerleriň rysarçylyk lirikasy gelyär. Şäherli, hünäri boýunça aýdymçy bolan meýsterzang aýdymçy-şahyrlar köplenç öwüt-nesihat häsiýetli eserler döredilipdirler.

Şäher edebiýatynyň bir bölegini drama eserleri düzýär. Buthana, din wekilleri ilkibada gadymy oýunlara, dāp-dessurlara garşy çyksalar-da, wagtyň geçmegi bilen XI-XII asyrlarda dini mazmunly drama eserleri döredilipdir. Olara „liturgiýa¹ dramasy“ diýipdirler. Ony ruhanlylar ýerine ýetiripdir.

XII-XIII asyrlarda misteriyá² oýunlary görkezilipdir. Bu oýunlarda indi ruhanlaryň deregine şäherli adamlar rollary ýerine ýetiripdir. Iň gadymy hasaplanýan „**Adam hakynda oýun**“ (XII asyr) iňlis-norman misteriyasynda Adam ata we How enäniň jennetden kowluşy, Kainiň öz dogany Aweli öldürişi we ş.m. Bibliýadan alnan temalar beýan edilýär.

Misteriýalaryň esasy temasyny, mazmunyny dini sýužetler düzse-de, olar orta asyrlarda teatryň, dramanyň ösmegine güýçli täsir edipdir, sebäbi olarda dialog, gülkili sahnalar, dini keşpleriniň adaty adamlara meňzedip oýnalmagy misteriyanyň feodal döwrüniň dini-katolik gymmatlyklaryndan, öwüt-nesihatlaryndan daşlaşyp, tomaşaçylary şatlandyryýan, olaryň göwnüni açýan gyzykly drama öwrülmegine getiripdir.

XIII asyrdan Fransiýada dini dramanyň **mirakl** (frans. miracle-“keramat, gudrat” diýmegi aňladýar) diýen görnüşi gülläp ösüpdir. Mirakl dramalarynda Bibimerýemiň ýa-da keramatly şahslaryň gudratlary barada rowaýatlar görkezilipdir we olara romantiki başdan geçirmeleri, durmuş sahnalary goşulypdyr.

¹ **liturgiýa**-hristianlaryň ybadat etmesi

² **misteriyá**-orta asyrlarda Günbatar Ýewropada görkezilýän dramalar, ilkibada olar buthanada görkezilip, ybadatyň bir bölegi bolupdyr, soň ol köpçülik oýnuna öwürlip, şäher meýdançalarynda görkezilipdir.

Orta asyr teatrynyň ýene-de bir **moralite** diýen žanry öwüt-nesihat, ahlak taýdan terbiýe beriji häsiýetli drama eseri bolupdyr. Şeýle eserde maşgala, jemgyýet bilen baglanyşykly meseleler görkezilipdir.

Irki orta asyrlarda rysarçylyk we şäher edebiýaty bilen bir hatarda **halk aýdymlary** öz ösüşini dowam edipdir, ýöne halk köpçüligi sowatsyz bolany sebäpli halk aýdymlary diňe dilden aýdylýan görnüşde ýaýrapdyr. Şäher medeniýetiniň ösmegi adamlaryň halk döredijiligine gyzyklanma bildirmegi halk aýdymlaryny ýazyp almak, olary ýazga geçirmek üçin amatly şertler döredipdir.

XIII-XV asyrlarda halk aýdymlaryny ýazyp ýygyny görnüşinde kitap etmek däbi döredipdir. Käbir meşhur aýdymlar aýratyn kagyzlarda çap edilipdir.

Gadymy halk aýdymlarynyň içinde goşgy bilen ýazylan kiçiräk wakany beýan edýän **balladalar** wajyp orun tutýar. Balladalar aýratynam german halklarynyň nemesleriň, iňlisleriň, skandinawiýalylaryň arasynda meşhur bolupdyr. Iňlislerde korol Artur barada balladalar, Wot Taýler , ejizlere howandar garakçy Robin Gud barada balladalar meşhur bolupdyr. Nemes halkynyň arasynda Hildebrant, Tangeýzer, Moringer, Wilgelm Tell barada balladalar döredilipdir.

Halk aýdymlarynyň içinde söýgi lirikasy örän wajyp orun tutupdyr. Bu aýdymlarda ynsan duýgulary, şatlygy, gam-gussasy, söýgi duşuşyklary baradaky temalar beýan edilipdir.

IV bölüm.Ýewropa ýurtlarynda Täzeden Döreýiş döwri Italiýada Täzeden Döreýiş döwriüniň edebiýaty.

Rafael.Sikstin Madfonnasy.XV-XVII asyrlarda”Keramatly maşgala” temasyndan surat çekmek Günbatar Ýewropa sungatynda giňden ýaýraýar.”Keramatly maşgala”diýip Merýem ene,Iosif(Ýusup) we bäbek Hrist(Isa) göz önünde tutulýar.Rafael(1483-1520),Rembrandt wan Reýn(1606-1669) ynsanyň içki dünýasiniň sazlaşygyny we adamlaryň mähirli gatnaşyklaryny görkezipdirler.

Ýewropa ýurtlarynda XIV-XV asyrlarda täze Renesans (fransuzça Renaissance) adyny alan Täzeden Döreýiş döwri

başlanýar. Bu döwürde täze söwda ýollarynyň açylmagy, täze geografik açyşlaryň amala aşyrylmagy, hünärmentçiligiň, senetçiligiň, ylmyň, sungatyň ösmegi adamlaryň aňynda-da uly ruhy galkynyş döredipdir.

Bazar ykdysadyýetiniň, ýagny haryt-pul gatnaşyklarynyň barha ösmegi, adamlaryň öz zähmeti bilen baýap, gurply ýaşap başlamagy olaryň öz güýjine, öz mümkinçiliklerine bolan ynamyny güýçlendirýär, ruhuny göterýär. Adamlaryň ruhybelentligi, öz güýjüne ynamy öňki feodal, ýarym gulçulyk jemgyýetiniň yzagalak, köne düşüňjelerine uly zarba urýar. Jemgyýeti ruhy tabynlykda saklamak isleýän buthananyň, ruhanylaryň täsirini gowşadýar.

Öňki antik, ýagny gadym döwrüň grek we Rim edebiýatynyň ynsan durmuşyny, ynsan gözelligini wasp edýän, ýöne Orta Asyrlarda diniň täsiri bilen gadagan edilen eserleri täzedan Ýewropa dillerine terjime edilip täzedan dikeldilýär, we şonuň üçin bu döwre “Täzedan Döreyiş döwri” diýlip at berilipdir.

Şol döwürde Italiýada Dante Aligýeri, Petrarka, Bokkaçço ýaly ýazyjy-şahyrlar, Leonardo da Winçi, Mikelanjelo, Rafael ýaly hudožnikler öz ajaýyp eserlerini döredipdirler. Fransiýada Fransua Rable, Ispaniýada Serwantes, Angliýada Çoser, Tomas Mor, Şekspir ýaly ýazyjylar öz eserlerinde ynsan gözelligini, onuň durmuşynyň iň wajyp meselelerini görkezipdirler. Hudožnikler buthanalary bezäp hudaýlaryň, perişdeleriň, mifiki gahrymanlaryň suratlaryny çekenlerinde, heýkellerini ýasanlarynda ynsanyň tebigy gözelligini görkezip hudaýlary, perişdeleri ynsan keşplerinde görkezipdirler. Olar adamlar ýaly şatlanýarlar,

gynançlaryny bildirýärler we ejir çekýärler. Edebiýatda hem adamyň tebigatyna, onuň psihologiýasyna, duýgularyna uly üns berilipdir. Şahyrlar, ýazyjylar ynsan durmuşynda ýamanlygyň köklerini tapmak ony ýok etmek we her bir ynsana durmuş meseleleriň dogry çözgüdini görkezmek isläpdirler. Şol sebäpli Täzeden Döreyiş döwrüniň hudožniklerine, şahyrlaryna, ýazyjylaryna we filosoflaryna gumanistler diýip at beripdirler. Latynça “Humanitas” adamkärçilik, ynsanperwerlik diýmegi anladýar.

Şol döwürde tutuş Ýewropa ýurtlaryna ýaýran Täzeden Döreyiş döwrüniň döredijilik ruhunyň asyl mekany, Watany Italiýa bolupdyr. Sebäbi Italiýada şäher we täze şäher medeniýeti ir gülläp ösüpdir.

Dante Aligýeri (1265-1321)

XIII asyryň soňunda XIV asyryň başynda beýik italiýan şahyry Dante Aligýeriniň döredijiliginde Täzeden Döreyiş döwrüniň alamatlary peýda bolup başlaýar. Ine şonuň üçin Dantenin döredijiligi, Orta Asyrlardan Täzeden Döreyiş döwrüne geçilýän köpri ýaly, geçiş döwrüne gabat gelýär.

Şu döwürde Italiýa Ýewropada iň öňdebaryjy döwlet bolup, erkin-respublika gürlüşly şäherler haryt-pul gatnaşyklarynyň merkezine

öwrülýär.Florensiýa,Milan ýaly şäherlerde daşary ýurtlarda satmak üçin harytlar öndürilip başlanýar.Kapitalistik gatnaşyklaryň ösmegi bilen daýhanlar feodal tabynlyklykdan azat edilýär.Bu hadysalar bolsa öz gezeginde feodal jemgyýetiniň göwşap täze buržuaz gurluşly kapitalistik jemgyýetiň kemala gelmegine getirýär.Bu özgerişler adamlaryň ruhy durmuşyna-da güýçli täsir edýär.Adamlar indi özleriniň azat,özbaşdak bagtly durmuşda ýaşap biljekdigine ynanyp başlaýarlar.Önümçiligiň,ylmyň ,bilimiň ösmegi jemgyýetiň aňynda geljege bolan ynamy güýçlendirýär.

Dante Italiýanyň Florensiýa şäherinde, gurply maşgalada 1265-nji ýylda eneden dogulypdyr. Şahyr gelip çykyşy boýunça gadymy dworýan¹, ýagny köşke golaý duran, dolandyryjy gatлага degişli maşgaladan bolýar. Ýöne Dantenin döwründe olar öňki däplerini, dessurlaryny dowam etdirmän täze durmuşa kybapdaş ýaşapdyrlar. Dantenin kakasy agalyk ediji gwelfer atly partiýa degişli bolupdyr. Dante hem şol partiýa degişli bolupdyr.

Dante mekdepde okan ýyllary dini sapaklar bilen bir hatarda ol geometriýa, taryh, astronomiýa, gadymy döwrün sungatyny we edebiýatyny öwrenipdir. Gadymy grek edebiýatynda ilkinji gezek basnýa² eserlerini döreden şahyr Ezopyň, gadymy Rim şahyrlary Wergiliýin we Owidiýin eserlerini ürç edip okapdyr hem-de olary özüniň ilkinji halypalary hasaplapdyr. Ýöne ýaş Dantenin esasy terbiýeçisi onuň dogduk mekany Florensiýa şäheri, onuň

¹ **Dworýan** – köşke degişli gatlagyň adamy.

² **Basnýa** – gysga göçme manyly, haýwanlaryň ýa-da dürli jandarlaryň guşlaryň keşpleriniň üsti bilen öwüt beriji kiçiräk eser, goşgy.

adamlary, hünärmentleri, wagtal joşup köprüleri ýykýan Arno derýasy we şäheriň okgunly durmuşy bolupdyr.

Şol döwürde Florensiýa Italiýanyň iň bir ähmiýetli şäherleriniň biri bolupdyr. Şäher ýaşajylary iki topara ýagny gwelfer we gibellinler partiýalaryna bölünipdirler. Gwelfler Rim papasynyň¹ ýurdy dolandyrmagy isläpdirler. Gibellinler german imperatorynyň, ýagny patýşasynyň tarapdary bolupdyrlar. Şol döwürde Italiýa entek bütewi bir döwlet bolup bilmändir. Her şäher öz garaşsyzlygy üçin göreşipdir. Ine şol partiýalaryň özara göreşine Dante hem gatnaşypdyr.

Dante fransuz we beýleki daşary ýurt dillerini öwrenip, daşary ýurt edebiýatyny öwrenmeklige uly üns beripdir. Dante gadymy, antik döwrüň şahyrlaryny, aýratyn hem Wergiliýi gowy görüpdir. Ony özüniň “serdary, agasy we mugallymy” hasaplapdyr.

Dante poeziýa, şygyr düzmek sungaty bilen ýaşlykdan gyzyklanypdyr. Dante 15 ýaşyndan, ýagny 1280-nji ýyllardan başlap söýgi mazmunly şygyrlar ýazyp başlapdyr. Ol 18 ýaşyna ýetende Beatriçe Portinari atly bir owadan gyza aşyk bolupdyr. Bu söýgi onuň aňyny gaplap alyp, ýüregini joşdurypdyr. Şahyr şol ajaýyp gyza bagyşlap ýazan goşgularyny, şol söýginiň taryhyny “Täze durmuş” atly şygyrlar kitapçasynda beýan edipdir. Şahyryň Beatriçä bolan söýgüsi onuň bütin döredijiliginde yz galdyrypdyr, ol gyzy özüniň soňky ýazan eserlerinde-de ýatlapdyr. Ýöne Dante Beatriçä öýlenip bilmändir. Beatriçe Florensiýada ýaşayan Dantenin kakasynyň dosty Folko

¹ **Rim papasy** – Rim şäherinde ýerleşen hristian dininiň merkezi, Watikan döwletinde bolýan dünýä hristianlaryň ruhy ýolbaşçysy, atasy.

Portiraniniň gyzy bolupdyr. Beatrice Simone de Bardi atly bir dworýana durmuşa çykýar we keselläp 1290-njy ýylda aradan çykýar.

1290-njy ýyllardan başlap Dante Florensiýanyň syýasy durmuşyna işeňňir gatnaşýar. Ol şäher häkimliginiň işine we diplomatik, daşary ýurtlar bilen aragatnaşyk işlerine gatnaşyp 1300-nji ýylda Florensiýany dolandyryjy toparyň agzalygyna saýlanýar. Gwelfler we gibellinler (ýagny “Aklar” we “Garalar”) partiýalarynyň özara göreşinde Dantenin gatnaşan “Aklar” partiýasy ýenýär. Emma Rim papasy Bonifasiýa III fransuz goşunyny çagyryp “Aklar” partiýasynyň tarapdarlarynan oň alýar we olara jeza berýär.

Dante parahorçylykda aýyplanýan günä ýöňkelip, uly jerime tölemeli diýen kara çykarylýar. Şahyr ýagdaýyň has beterleşmeginden howatyrlyanyp Florensiýadan gaçmaly we başga şäherlerde ýaşamaly bolýar. Şondan soň onuň emlägi döwlet haýryna geçirilýär. Dante Italiýanyň bir döwlete birikmegini islapdir. Şonuň üçin Florensiýanyň hökümeti 1316-njy ýylda Dantenin öz syýasy garaýyşlaryndan köpçüligiň önünde ýüz öwürse “günäsiniň” geçiljekdigi barada oňa teklipl edýär, emma Dante beýle teklipten çürtkesik ýüz öwürýär. Ömrüniň soňky ýyllarynda Dante Rawennada¹ knýaz² Gwido da Polentanyň öýünde ýaşaýar. Ol şol ýerde özüniň “Ylahy komediýa” atly uly poemasynyň üstünde işleýär. Şol poemany ýazyp gutarsa onuň şöhraty öz dogduk mekany Florensiýa gaýdyp barmaga mümkinçilik berjekdigini umyt edýär ekeni. Ýöne

¹ **Rawenna** – Demirgazyk Italiýada ýerleşen şäher.

² **Knýaz** – goşunbaşy bolup, berilen beglik derejesi.

Dantenin ol arzuwy hasyl bolmaýar. Şahyr 1321-nji ýylyň 14-nji sentýabrynda aradan çykýar.

Dantenin edebi mirasyny şertli halda üç topara bölmek mümkin. Onuň birinji çykan **“Täze durmuş” (1291 ý.)** atly kitaby öz aralarynda kyssa bilen baglanşyp gidýän 30 sany şygrydan durýar. Şygrylaryň arasynda kyssa bilen ýazylan gürrüňler berilýär. Bu kitapda şahyr özüniň Beatriçä bolan söýgüsi, düýşleri, arzuwlary we ol zenanyň ölümüne bolan gynanýy beýan edilýär.

“Täze durmuş” eseri dokuz ýaşly Dantenin oz deň-duşy bolan Beatriçe bilen duşuşygy baradaky gürrüňden başlanýar. Eýýäm şu duşuşykda şahyryň ýüregi”endiriýär”. Ýöne dogry dokuz ýyldan soň ikinji gezek duşuşanda şahyr öňküdenem beter tolgunýar. Beatriçe oňa hoşamaýlyk bilen baş egip salam berýär. Onuň seşle baş egip salam bermegi şahyryň kalbyny hiç bir düşündirip bolmajak lezzet bilen doldurýar. Ýüregi tolgunmadan dolan şahyr ol ýerden gidip, ýeke galyp, bir düýş görýär. Bu düýşi şahyr özüniň birinji sonetinde beýan edýär. Kitabyň beýleki sonetlerinde şahyryň Beatriçä bolan söýgüsi, onuň dostlarynyň onuň üstünden gülmegi, ony näsag diýip hasap etmekleri, Beatriçäniň ondan ýüz öwrüşi ýaly temalarda şahyr söýginiň şatlygy, ruhy ezyetleri barada inçeden gürrüň berýär. Bu ýygynyda Şahyryň Beatriçäniň ölümüne bagyşlap ýazan sonetleri aýratyn täsirli we çeper dil bilen ýazylypdyr. Şahyryň her bir setiri eziz söýgülisini ýitiren ýaş juwanyň hesretden, gaýgy-gamdan doly hakyky dugularyny görkezýär:

Her bir nazar täleýime rehimdar,
Şol pursatdan bári dünýä maňa dar,

Madonna¹ o dünýä gideli bări,
Halym aýdyp bilmez sözleriň bary².

Dantenіň “Täze durmuş” atly kitaby günbatar Ýewropanyň edebiýatynyň taryhynda ilkinji ýazylan terjimehal bolup durýar. Ol eser şahyryň iň pynhan duýgularyny beýan edýär.

Dantenіň ikinji “**Toý**” (1307-1308) atly eserler ýygındysy ylmy-filosofik temalary beýan edýär. Özüniň gurluşy boýunça bu eser hem “Täze durmuş” kitaby ýaly sonetler kyssa bilen utgaşdyrylyp ýazylypdyr. Dante Beatriçe aradan çykandan soň ylmy we filosofik işler bilen meşgullanyp göwnüne teselli tapjak bolýar. Bu eserlerini Dante Italiýan dilinde ýazyp, Italiýanyň edebi diliniň (ýagny halkyň gepleýän dilinde – R.M.) düýbünü tutýar.

“Dowzah”, 1-nji aýdym (şahyr garaňky tokaýda, uç sany haýwanyň görünmegi, Wergiliýiň gelmegi),

XV asyr italyan hudožnigi Sandro Bottičelliniň çeken suraty

¹ **Madonna**-italýan dilinde “ma donna”meniň hanymym,zenanym”diýmekligi aňladýar.Bu ýerde şahyryň söýgülisi Beatriçe göz önünde tutulýar.

² Алексеев М.П., Жирмунский В.М., Мокульский С.С.и др.История зарубежной литературы.Раннее средневековье и Возрождение.Москва,1959,стр.215(Терjime özümižinki-R.M.)

Ondan öň kitaplar esasan latyn dilinde ýazylýan eken.

Dantenin üçünji uly göwrümlü poemasy “**Ylahy komediýa**”¹ (1307-1321) ady bilen onuň adyna dünýä möçberinde uly şöhrat getirýär. Dante şu eserin üsti bilen orta asyryň in soňky we Täzeden Döreyiş döwrüniň ilkinji şahyry boldy. Ýazyjy bu poemasynda öz döwrüniň in wajyp meseleleri boýunça öz pikirlerini beýan edýär.

Bu poema “tersin” atly üçleme goşgy bilen ýazylypdyr. Poema üç sany uly bölümlerden durýar. Hristian dininiň dünýägaraýyşlaryna laýyklykda bu bölümler “Dowzah”, “Günä-sogap hasaplanýan ýer” we “Behişt” diýip atlandyrylýar. Her bölüm 33 sany aýdymdan düzülýär. Bularyň başynda, girişde-de bir aýdym bolup, poema jemi 100 aýdymdan durýar. Poemanyň düzülişine üçlük sanynyň merkezde durmagy hristianlaryň hudaýynyň üç sypaty baradaky ýagny, ata, ogul we keramatly ruh diýen dini ýörelgeleri bilen baglanyşyklydyr.

Poemanyň birinji aýdymynda Dante özüniň durmuş ýolunyň ortasynda bir garaňky tokaýa aralaşyp düşendigini aýdýar:

Ýerdäki durmuşyň ýarysyn geçip,
Men tümlükde dogry ýoldan azaşyp,
Baryp düşdüm bir garaňky tokaýa.²

¹ **Komediýa** – gadymy döwür boýunça pажyгaly gutarmaýan eseri “Komediýa” diýip atlandyrypdyrlar.

² Данте Алигьери. Божественная комедия. Москва, 1982, стр.17. (Terjime özümižniňki – R.M.)

Ol tokaýda şahyr ýolbars, möjek we babyra duçar bolýar. Ýolbarsyň eýmenç, haýbatly görnüşi, möjegiň “bar açgözlügi özünde jemleýän arryk göwresi”, ýoluny saklap duran eýmenç sypatly babyr şahyryň sussuny basýar:

Ýumşak tüýli bir haýwany ürküzip,
Ony tüýlek görki bilen gorkuzyp,
Garşymdan bir äpet ýolbars göründi.

Ol göýä hujumde bir maňa garşy,
Arryldysy aşyp gidensoň arşy,
Hatda al howany gaplady gorky.

Ýolbarsyň ýanynda ýene möjek bar,
Onuň arryk teni açgöz-zada zar,
Duşanlaň baryny peýleýän wagşy.

Möjek maňa dikdi elhenç nazary,
Gorkymdan ýüregme ýetdi azary,
Inim düýrükdi-de aýlandy başym.¹

Bu howply ýagdaý ony gorkuzýar, ine şeýle ölüm howply pursatda Danteniň söýgüli şahyry Wergiliý oňa kömege ýetişip, bu ýagdaýdan aman sypmagyň dogry ýoluny görkezýär. Soňra oňa Beatriçe ýoldaş bolýar.

Danteniň bu eserinde allegoriik hasiýetli,göçme manyly keşpler ulanylýar. Şahyryň “Baryp düşdüm bir garaňky tokaýa” diýmekligi ynsanyň bu dünýädäki durmuşyny

¹ Dünýä edebiýatyndan nusgalar.Dördünji kitap.Çapa taýýarlanlar:R.Mustakow,T.Sadykow,G.Goleýewa.Aşgabat,2009,282 sah.(Terjime eden O.Halymow)

aňladýar, ýolbars bolsa gopbamlygy, möjek – açgözlügi, babyr – lezzete kowalaşmagy aňladýarlar. Olar adamy heläk edýän üç bela. Olardan ynsany parasatlylyk, akyl (Wergiliý) hem-de ylahy akyl (Beatrice) halas edýär.

Dantenіň poemada o dünýä barmak temasy öň antik,orta asyr edebiýatynyň eserlerinde-de beýan edilipdir. Meselem gadymy grek mifologiýasynda Orfeý Frakiýaly derýa hudaýy Eagryň ogly. Ol aýdymçy we sazanda hökmünde öz jadylaýjy sungaty biln şöhrat gazanypdyr. Oňa duňe adamlar däl,hudaýlar,hatda tebigat hem boýun egipdir. Ol Ewridika öýlenipdir. Ewridikany ýylan çakyp ölenden soň,Orfeý ölileriň dünýäsine onuň yzyndan gidipdir. Ol ýerde Kerber diýen köpek, eriniýalar,Persefona hem Aid Orfeýiň sazyna maýyl bolup, eger-de Orfeý öýüne baryp girýänçe aýalynyň ýüzüne sertemese, onda Ewridikany ýeriň ýüzüne gaýdyp iberjekdiklerini aýdýarlar. Bagtly Orfeý aýaly bilen gaýdyp gelýär,emma goýulan şerti bozup „öýüne girmänkä aýalyna seredýär we aýaly ebedilik ölileriň ýurduna gözden ýitip gidýär.

Orfeý we haýwanlar.Polisianonyň“Orfeý barada hekaýat“eserine çekilen surat.(Florensiýa,1543ý)

Ýöne Dante bu eserde Wergiliýiň “Eneýida” poemasynda Eneýiň Tartara¹ kakasynyň ruhuny görjek bolup barşy baradaky motiwi ulanypdyr. Wergiliý Danteniň iň söýgüli şahyry, şol sebäpli dowzahda dini eserlerde bolşy ýaly şahyra perişdeleriň deregine Wergiliý ýol görkeziji bolýar.

Dante öz ýol görkezijisi Wergiliý bilen dowzahyň dokuz² öwrümini aýlanyp çykýar we günä eden adamlaryň porsy batgalykda, gaýnaýan ganyň içinde ejir çekýändiglerini, süýthorlaryň³ boýunlary agyr pully gapjykly kellesini ýere degirip ýöreyändigini görýär. Jadygöýler we pal atýanlar başlary yzyna seredip ýöreyärler, çünki dirli wagtlarda geljegi önünden görüp bilýändigleri barada öwünipdirler.

Danteniň o dünýäni dowzahy, günä, ýüwülýan ýeri we behişti görmegi bu Täzeden Döreyiş döwrüniň alamaty bolup durýar, çünki adam bu dünýäde dogry ýaşamak üçin nähili işleriň nädogry, günädigini bilmeli. Wergiliýiň dowzahda Dante berýän düşündirişleri şu dünýädäki akyly, filosofiýany aňladýar.

Dante şeýle o dünýä barmak temasyny beýan etmek bilen dogrudanam, o dünýäde näme bolýanyny biljek bolmaýar, tersine, şahyr Italiýanyň şol döwrüniň durmuşy baradaky pikirlerini akyl eleginden geçirýär. Durmuşda, taryhda bolup geçen zatlaryň ählisi o dünýäde ýa dowzahda, ýa-da behiştde orün alypdyr. Dante elbetde dine ynanyan adam hökmünde adamlaryň o dünýäde hudaýyň

¹ **Tartar**-grek mifologiýasynda ýeriň teýinde ölileriň bolýan ýeri.

² Adatça dowzah ýedi gat diýilýär,emma Dante poemada dokuz öwrüm aýlanýar,Dokuzynjy öwrümde

³ **Süýthor** – adamlara göterimine karz pul berip baý bolýan adamlar.

adyl sudunyň önünde jogap bermelidigi baradaky pikiri öňe sürýär,emma şol bir hatarda ol bir tötänleýin sebäp bilen, bigünä dowzaha düşenleriň agyr halyna duýgudaşlyk bildirýär, olaryň mertligine sarpa goýýar.

„Dowzah”diýen bölümde Dante durmuşdan alnan bir giden keşpleri suratlandyrýar. Dowzahdaky durmuş Yerdäki durmuşyň dowamy ýaly görkezilýär. Dante dowzahda günäliler bilen syýasat,durmuş barada gürrüň edýär,jedelleşýär. Gibellinler partiýasynyň agzasy namysjaň Farinata delýi Uberti dowzahda ýanyp duran mazara salynsa-da, Dante bilen syýasat barada gürrüňleşýär. Dante Farinatanyň mertligine we öz dogduk mekanyňy talaňçylykdan,tozdurylmakdan halas edenligine hormat goýýar.

Dantenin köp duşmanlary-da, dostlary-da dowzaha düşüpdür. Poemada durmuşdan alnan örän elhenç sahnalar hem görkezilýär. Şahyr dowzahyň dokuzynjy öwrümünde, dönükleriň jezalandyrylýan ýerinde graf Ugolinony görýär. Ugolino öz duşmany ruhany Rujeriň boýnuny gazaply çeyneýär.Arhiýepiskop, uly ruhany Rujeri graf Ugolinony dönüklikde aýyplap. oňa nähak töhmet atyp,ony dört ogly bilen baýyrda ýerleşen minara salýar we minaranyň girelgesini bekjledýär. Şeýlelikde Ugolinonyň çagalary onuň gözüniň önünde açlykdan ölýärler. Ölmänkä onuň ogullarynyň biri kakasynyň açlykdan öz barmaklaryny dişleýändigini görüp:

”Kaka bizi iýgin,halymyz ýeňlär,
Berdiň bize jany, sen bizi diňle,

Bereniňi alaý, adalat şeýle,¹

diýip, kakasynyň halyny ýeňletjek bolýar. Ugolino bigünä çagalarynyň biri-biriniň yzyndan açlykdan surnugyp ölşini görüp ejir çekýär. Dört ogly-da şeýdip aradan çykansoň açlykdan dälirän Ugolino çagalarynyň maslygyna topulýar:

Eýýäm men batyldym, olary sermäp,
Iki gün oturdym men aglap –eňräp,
Açlyk rüstem geldi gaýgy-gussadan.²

Poemada Dante özüniň syýasy garaýyşlaryny hem beýan edýär. Meselem “Garaňky tokaý” şol döwürde Italiýanyň tertipsiz, gapma-garşylykly durmuşyny aňladýar. Gibellinler bilen göreşen Rim papasy hem dowzahda ejir çekýär.

Şeýle-de Dante buthananyň ýowuz kanunlaryny hem ýazgarýar we ynsan söýgüsiniň tarapynda çykyş edýär. Meselem dowzahyň ikinji aýlawynda ärine biwepalyk edip, dowzaha düşen Françeska da Rimini şahyr duýgudaşlyk bildirýär we ol aýalyň taryhyny diňläp huşundan gidýär. Sebäbi bir wagtlar Françeska da Rimini öz söýýän ýigidi Paola derek aldaw bilen onuň betnyşan, agsak dogany Jançotto Malatesta durmuşa çykarylýar. Bir gün Françeskony Paolonyň gujagynda görüp Jançetto olaryň ikisini-de pyçaklap öldürýär.

¹ Данте Алигьери. Божественная комедия. Москва, 1982, стр.176. (Terjime özümiňki – R.M.)

² Görkezilen eser, 176 sah.

Dante dowzahda ugurtapyjy, hilegär Ulissiň (Odissey)¹ hem azap çekýändigini görüp, onuň sözleri bilen “adamyň gahrymançylyk we bilim üçin döreýändigini” aýdýar.

Şeýle sahnalara, täze pikirlere baý bolan bu poema ýazylyp gutaran badyna halkyň arasynda uly meşhurlyk gazanypdyr. Köçeden geçip barýan adamlar Danteni görende “ana dowzahy gören şahyr barýar” diýipdirler. Halkyň arasynda Danteni o dünýäni, dowzahy suratlandyran şahyr hökmünde tanapdyrlar. Ol köçeden geçende aýallar biri-birine pyşyrdap:

- Serediň, serediň anha şol Dowzaha baryp, ol ýerden habar getiren Dante barýar!
- Dogrudanam dowzahyň ýalynyndan, gurumyndan onuň ýüzi-de garalypdyr. – diýýär ekenler.

Beýle gürrüňler, rowaýatlar genial, aýratyn zehinli şahyrlaryň pajygaly oda ýanyp-köýüşi baradaky halk yrymlaryndan döräpdir. Muny ýatlap, rus şahyry W.Brýusow “Danteniňki ýaly dowzah ody seniň ýaňaklaryňy köýdürer, emma ol köýdürmese özüňi Şahyr hasaplama”² diýip ýazypdyr.

Dante aradan çykansoň onuň şan- şöhraty бүтін dünýä ýaýrapdyr.

Asyrlar dowamynda bu poema бүтін dünýäde meşhurlyk gazanyp köp dünýä dillerine terjime edilipdir.

Täze Galkynyş eýýamynda Danteniň”Ylahy komediýa”poemasynydan bölekler terjime edilip neşir edildi.Onuň döredijiligi orta we ýokary okuw mekdeplerinde öwrenilýär.

¹ **Uliss (Odissey)** – antik döwrüniň şahyry Gomeriň “Odisseyä” poemasyňyň baş gahrymany.

² Данте Алигьери. Божественная комедия. Москва, 1988, стр.9 .

Franchesko Petrarka (1304-1374)

Täzeden Döreyiş döwrüniň ilkinji wekilleriniň biri, şol döwrüň gumanistleriniň baştutany Franchesko Petrarka Florensiýaly notarius¹ Petrakkonyň ogly bolupdyr. Petrakko Dantenin dosty we syýasy tarapdary bolupdyr. Ol Dante bilen bile sürgüne gitmeli bolýar. Franchesko Petrarka Aretso şäherinde 1304-nji ýylda eneden dogulýar. 1312-nji ýylda notarius Petrakko, Franchesko Petrarkanyň kakasy Fransiýanyň günorta tarapynda ýerleşen Awinýon şäherine göçüp barýar. Şol ýerde-de Petrarka mekdepde okap bilim

alýar. Soňra Franchesko Petrarka Bolon uniwersitetinde hukuk hünarini öwrenipdir we 1326-njy ýylda ol kakasynyň we ejesiniň aradan çykanlygy zerarly Awinýon şäherine dolanyp gelipdir. Ol ýerde Petrarka Rim papasynyň Awinýondaky köşgünde ruhany derejesini alyp işläpdir.

1327-nji ýylyň 6-njy aprelinde Petrarkanyň durmuşynda üýtgeşik bir waka bolup geçýär. Ol keramatly Klara atly buthananyň ýanynda bir

¹ **Notarius**-resminamalary tassyk edýän döwlet gullukçysy

owadan ýaş zenana duş gelýär we onuň görküne aşyk bolýar. Petrarka soň şol zenany Madonna Laura ady bilen birnäçe ýyllaryň dowamynda öz sonetlerinde, goşgularynda wasp edipdir. Şol ajaýyp Laurany wasp etmegini Petrarka şol zenan aradan çykansoň hem ýene-de on ýyl dowam etdiripdir. Ol eserler ýygynyň” **Canzonere** “(Aýdymlar kitaby) diýip atlandyrýar. Petrarkanyň “Aýdymlar kitaby” täze görnüşli, täze zaman poeziýasynyň düýbini tutujy eser bolup, ol Ýewropa şahyrlary üçin söýgi lirikasynyň ajaýyp nusgasy bolup hyzmat edipdir.

“Aýdymlar kitabynda” Petrarka Laurany ajaýyp kämil zenan hökmünde çeper wasp edýär. Şahyr Amuryň (Rimlileriň eli ýaýly, ganatly söýgi hudaýy-R.M.)” duýdansyz atan okunyň özüne ýara salandygyny, indi özüniň akylyň depesinde söýgiden halas boljak bolşy” ýaly setirler bilen başlanýan söýgi sonetlerinde Laurany diňe bir söýgi simwoly, nyşany hökmünde wasp etmän onuň görk-görmegini, zülplerini, onuň ýagyşly howada gülleriň içinde, çemenlikde gezlenç edişini wasp edýär. Petrarka diňe bir Lauranyň gözelligini wasp etmän oňa aşyk bolan ýigidiň, ýagny liriki gahrymanyň ol barada hasrat çekişini, emma oňa garamazdan şol ajaýyp söýginiň ody onuň kalbyny ýyladýandygyny, “dowzahyny jennete öwürýändigini” aýdýar:

Ah çekýärim göýä hasratly şemal,
Gözýaşlarym doly kimin dökülýär.
Size gamly gözlem sereden mahal,
Seň dünýäňde saýry men diýp ökünýän.

Ýylgyrşyňda görüp şatlygym, bagtym,

Men başga bir bagty gözlämok indi.
Gülgün jemalyňa söýünýän wagtym,
Dowzah maňa jennet bolup göründi.

Ýanymdan gitseň-de, sowamaz ganym,
Görmesem-de seniň şat ýylgyryşyňy,
Men özümi bagtly duýýan, jenanym.

Yşk açary bilen gursagym serpip,
Bedenimden çykyp bu şirin janym,
Bir seniň yzyňdan barýandyr ýortup.¹

Petrarkanyň sonetlerinde liriki gahryman bir gojanyň
öz söýgülisini görmek arzuwynda jennete
gidendigini,emma ol ýerde tapman ýene-de dolanyp,ony
Rimde tapandygyny gürrüň berip,özünü şol goja
deňeýär,ýagny ol öz söýgülisi üçin ölmäge,direlmäge
taýyn:

Goja kişi bu gün çykyp öýünden,
Ýaşlygyn ötüren yerinden gitdi.
Hossarlary gabasa-da öňünden
Ol şol mahal öz şübhesin terk etdi.

Ýok hem bolsa uzak ýola endigi,
Baryp ýetdi ol arzyly maksada.
Ýadap, halys ejizlese-de, geldi,
Ruhdan düşmedi ol haldan gaçsa-da.

¹ Edebiyat we sungat,2009-njy ýylyň 20-nji noýabry(Terjime eden A.Atabaýew)

Gözlän keşbin tapmandan soň asmandan,
Şol gözele Rimde duşupdyr, indem
Oň arzuwçyl kalby tapypdyr aram.

Menem sizi özge bilen degşirip,
Görjek bolup jan çekýärim elmydam
Olaryň ýüzünden seniň keşbiňi.¹

Şahyryň söýgüsi jogapsyz, söýgi bolsa-da Petrarka
Laura aşyk bolan liriki gahrymanyň dürli pursatlarda
başdan geçirýän tolgunduryjy duýgularyny inçeden beýan
edipdir:

Rahatlyk ýok, duşmanam ýok hiç ýerde,
Gorkýaryn, ynanýan, sowaýan, ýanýan,
Tozanda süýrenýän, asmana galýan,
Hemmä men keseki, her kesi bagryma basasym gelýär.²

Laura diýlip atlandyrylýan şol zenan hakykatda 1307-
nji ýylda Awinyon şaherinde tanymal maşgalada eneden
dogulypdyr we 1325-nji ýylda Gýuga de Sad diýen bir baý
dworýana durmuşa çykypdyr. Olaryň 11 sany çagasy
bolupdyr. Laura 1348-nji ýylda mergi keselei gelen ýyly
aradan çykypdyr.

Petrarka özüniň sonetlerinde Laura bolan duýgylaryny
beýan etse-de, bu eserlerde onuň Laura bilen duşuşygy, ýa-
da Lauranyň onuň söýgüsine jogap alamatlary, aheňleri

¹ Edebiýat we sungat, 2009-njy ýylyň 20-nji noýabry (Terjime eden A. Atabaýew)

² Шайтанов И. О. Зарубежная литература. Москва, 1997, стр. 91

ýok.Ýöne Lauranyň ölümi şahyryň kalbyny sarsdyrypdyr we indi ol zenany hatda daşyndan synlap görmekdenem mahrum bolandygyny öz goşgularynda yzygiderli beýan edýär.Şahyr Lauranyň ölümüne bagyşlap tutuş sonetler toplumyny ýazýar we durmuşda öz kalbynyň ruhy direginden aýrylandygyny gynançly beýan edýär:

Saňa gözüm gidýär mazar topragy,
Gujagyňda ýatyr meniň arzuwym,
Meniň zenanymy elimden aldyň ,
Heýhat ummanynda diregsiz galdym .¹

Petrarka öz goşgularynda Laura gaýybana aşyk hökmünde,diňe ruhy,platonik söýgi bildirip ýazan sonetlerinde orta asyr rysarlarynyň,trubadurlarynyň liriki däplerine eýerýär.Ol Laura bilen duşuşandygy,ýa-da onuň bilen gatnaşyklarynyň bardygy barada hiç bir goşgusynda dil ýarmaýar.Ýöne Renesans döwrüniň esasy gumanistik ruhuna eýerip ,ol ynsan söýgüsiniň ajaýyplygyny,onuň günä däldiguini nygtaýar.Petrarka ilkinji bolup söýgi temasyny mistikadan,allegoriýadan halas edip ,ony düşnükli italýan halkynyň diline mahsus dilde, obrazlarda,keşplerde hakyky real durmuşdaky söýgüni wasp edýär.

Bu goşgular oňa “Lauranyň aýdymçysy”diýen at bilen şöhrat getiripdir.Bu şöhrat Petrarkanyň şahsy durmuşynda uly rol oýnapdyr.Ol Rimli Jowanni Kolonna atly dworýanyň maşgalasynyň howandarlyk hemaýatyna mynasyp bolupdyr.1330-njy ýylda Petrarka Jowanni

¹ Петрарка Ф.Сонеты.М.,1984,283 sah.Terjime özümiňki-R.M.)

Kolonnanıň gullugyna durupdyr. Jowanni Kolonna bilimli, medeniýete, edebiýata uly sarpa goýýan adam eken. Ol Petrarka antik ýazyjylarynyň eserlerini öwrenmäge mümkinçilik döredipdir. Petrarka antik döwrüniň edebiýatyny ürç edip öwrenipdir we olaryň eserlerinden öz döwrüniň meseleleriniň jogabyny gözläpdir. Hatda olaryň pikirlerini beýan ediş stilini öwrenmek üçin gadymy taryhçy Tit Liwiý, şahyrlar Gomer, Wergiliý, Seneka, orator Siseron ýaly meşhur bolan şahslara hat ýazypdyr. Petrarka Italiýanyň geçmişine, taryhyna degişli „**Tanymal adamlar barada**“ diýen kitabyny hem ýazypdyr.

Ýaşlygyndan Petrarka tebigatyň gözelligini, ýaşyl otlary, derýalary, daglary synlap lezzet almagy, syýahat etmegi gowy görüpdür. Şol sebäpli onuň goşgularaynda peýzaž lirikasynyň, tebigat gözelligini suratlandyrmagyň ajaýyp nusgalary duş gelýär:

Her gezek benewşe gülleri görüp,
Synlaýan olaryň pyntyk açyşyn,
Aýazlar howludan giden çagynda,
Görýän ýapraklaryň güli guçuşyn.¹

Petrarka Parižde, Germaniýada bolupdyr. Ol ýerleriň taryhy ýadygärliklerini öwrenipdir. 1337-nji ýylda onuň çagalyk döwründen eden arzuwy amala aşypdyr. Ol “baky şäher” adyny alan Rimi hem görüpdür. Rimiň antik döwrüniň we gadymy hristian ýadygärlikleri ony haýran edýär. Petrarka Rim şäheriniň geçmiş şöhratyny täzedn

¹ Петрарка Ф. Сонеты. М., 1984, стр. 368 (Тержме özümižniñki-R.M.)

dikeltmek barada köp oýlanýar hem-de ony öz goşgularynda beýan edýär.

Petrarka Rimden Awinýon şäherine gaýdyp gelenden soň Sorgi jülgesinde ýerleşen Woklýuza atly ýerde dört ýyllap ýaşaýar(1337-1341).Ol ýerde Petrarka bagbançylyk edip,fiziki zähmet bilen meşgullanýar,gezelenç edýär,ýöne esasan ol köp wagtyňy döredijilik işine sarp edýär.

Woklýuzada Petrarka köp eserlerini ýazýar hem-de geljekde ýazjak eserleriniň üstünde işleýär.Şol ýerde şahyr özüne uly şöhrat getiren **“Afrika”(1338-1342)** atly uly poemasyny ýazýar.Bu poemany Petrarka antik döwrüň Rim şahyry Wergiliýiniň (b.e.öň 70-b.e.öň 19)”Eneida”atly poemasyňa öýkünip ýazýar.Poema 9 aýdymdan durýar, ol gutarylman galypdyr.Poemada Afrikany basyp alan serkerde Stsipyonyň edermenlikleriniň , antik döwrüniň medeniýetiniň waspy Italiýanyň özbaşdaklygy,garaşsyzlygy baradaky watançylyk ruhly pikirler bilen utgaşdyrylyp beýan edilýär.Bu poemasy üçin Petrarka uly hormata mynasyp bolýar.Oňa şol döwrüň in uly sylagy bolan lawr täjini Kapitoliýde,köp adamlaryň gatnaşmagynda geýdirýärler.Şol ýerde uly mähelläniň önünde sözlän sözünde Petrarka poeziýanyň aýratynlyklary,many-mazmuny barada gürrüň edip onuň uly terbiýeçilik rolunyň bardygyny nygtaýar.Şeýle çykyşlaryň şol döwürde uly ähmiýeti bolupdyr çünki Petrarka ýaly beýik gumanistleriň döredijiligi,aýdýan sözleri Tazedan Döreyiş dowründe ýaňy döräp gelýän dünýewi medeniýetiň kemala gelmegi we diniň täsirinden azatlyga çykmagy üçin wajyp bolupdyr.Petrarka Danteniň däplerine eýerip,sungaty syýasatdan aýyrmaýar.Petrarka

şahyrlary halka terbiýe beriji dogabitdi mugallymlar hem-de nesihatçylar hasaplapdyr.

Beýik gumanist ,ynsanperwer şahyr Petrarkanyň döredijiliginde söýgi lirikasy bilen bir hatarda watançylyk ruhunda ýazylan şygrylar uly orun tutýar.Onuň **“Meniň Italiýam”,** **“Beýik ruh”** atly meşhur kansonlary(aýdymlary) asyrlar dowamynda watanynyň bütewiligi üçin göreşen italýan watançylarynyň söýgüli aýdymlaryna öwrülipdir.

Jowanni Bokkaçço (1313-1375)

Bokkaççonyň döredijiligi Dantenin we Petrarkanyň täsiri bilen kemala gelipdir.Bokkaçço Tâzeden Döreyiş döwründe italýan edebiýatynda nowella žanryna italýan milli ruhuny siňdirip ösdüripdir.Bokkaçço 1313-nji ýylda Parižde doglypdyr.Onuň kakasy Florensiýaly söwdagär bolupdyr.Ol Pariže söwda

işleri boýunça barýar eken.Şol ýerde onuň nikalaşmadyk bir fransuz aýalyndan Jowanni Bokkaçço doglupdyr.Soňra Jowannini ýaşlygynda kakasy Florensiýa äkidipdir.Jowanni ýaşlygynda kakasynyň islegine görä söwda işini.hukuk öwreniş hünärlerini öwrenipdir,ýöne ol bu hünärleri halamandyr.Ol boş wagtlary antik edebiýatyny

öwrenipdir. Bokkaçço 14 ýaşı dolanda ony kakasy Neapol şäherine iberipdir (1327-1340). Şol döwürde Neapol feodal jemgyýetiň ösen iri säheri bolupdyr. Ol ýerde korol Robert Anžuýskiniň kaşan köşki bolupdyr. Robert Anžuýskiý öz köşgüne şahyrlary we alymlary çagyrypdyr we edebiýata, sungata, ylyma uly sarpa goýupdyr. Ol Petrarka howandarlyk edipdir. Ýaş Bokkaçço Neapolly gumanistler bilen ýakyndan tanşypdyr hem-de şolaryň üsti bilen köşge barmaga mümkinçilik gazanypdyr. Şol ýerde korol Robert Anžuýskiniň nikadan daşary gyzy Mariýa d'Akwino bilen tanşypdyr we oňa ýürekden aşyk bolupdyr. Ony soňra Bokkaçço öz eserlerinde Fýametta (“otjagaz” diýmegi aňladýar) ady bilen suratlandyrypdyr. Ol zenan Bokkaççonyň ruhy ylham berijisi bolupdyr. Ýöne hakyky durmuşda Bokkaçço birbada Mariýanyň söýgüsini gazansada olaryň söýgüsi uzaga çekmändir. Birnäçe wagt geçensoň Mariýa başga bir deadama durmuşa çykypdyr. Emma muňa garamazdan Bokkaçço ony özüniň eserlerinde wasp etmegini dowam etdiripdir.

Neapolda Bokkaçço birnäçe eserleri ýazmagy meýilleşdirpdir we olaryň üstünde işläpdir, ýöne olaryň köpüsini oňa Florensiýa gaýdyp gelensoň gutarmak miýesser edipdir. Olaryň arasynda onuň iň uly eseri **“Filokolo” (1338)** romanydyr. Bu romanyň sýužeti orta asyrlarda meşhur bolan Florio we Býançiforäniň arasyndaky söýgi taryhyny beýan edýär. Romanda antik edebiýatynyň täsiri güýçli duýulýar. Eserde belli bir bütewilik bolmasa-da Bokkaçço bu romanda özüniň ussat beýan edijilik ukybyny görkezýär. Onuň ustesine-de sýužete öz döwrüniň wakalaryny-da goşýar. Meselem, romanyň baş gahrymany Florio Neapolda Fýametta we Dioneo

(Bokkaççonyň özi-R.M.) bilen duşuşýar we olar söýgi meseleleri barada jedel edýärler,pikir alyşýarlar.

“Filokolo”romanynyň yzysüre Bokkaçço **”Filostrato”**atly uly bolmadyk bir poema ýazýar.Bu eseriň sýužetini Bokkaçço fransuz truweri(şahyr-bagşy-R.M.)Benua de Sent-Moruň “Troý barada roman “diýen eserinden alypdyr.Bu eserde Bokkaçço Troil we Grizeidanyň söýgi taryhyny özüniň Fýametta bolan söýgüsi,onuň özüne dönüklik edişi bilen baglanyşykly duýgular bilen utgaşdyryp beýan edýär.

Şu döwürde Bokkaçço antik edebiýatyň sýužetine eýerip,**”Tezeida”(1339)**atly poemasyny,**”Ameto”(1341)**atly goşgy we kyssa bilen ýazylan eserlerini döredýär.Bu eserlerinde-de Bokkaçço söýginiň adamy gowylyga,päklige,ruhy beýiklige alyp barýandygyny görkezýär.Bokkaççonyň ýaşlygynda ýazan eserleriniň arasynda onuň **”Fýametta”(1348)**atly powestinde söýgülisiniň özüne dönüklik edenligi üçin Fýametta köp gam,hesret çekýär.Bu eser Ýewropada ilkinji psihologik roman diýlip atlandyrylýar.

Bokkaççonyň eserleriniň içinde onuň dünýäde şöhrat gazanan **”Dekameron”(takmynan 1352-1354-nji ýyllar aralygy ýazylypdyr)** atly nowellalar ýygyndysydyr.Bu eserinde Bokkaççonyň ýaşlyk ýyllarynda ýazan eserlerinde gazanan tejribesi onuň Renessans realizminiň ajaýyp nusgalaryny döretmäge kömek edýär.Bokkaçço bu nowellalarynyň usti bilen orta asyrlaryň dini-asketik,terkidünýä dünýägaraýşlaryna uly zarba urýar.

“Dekameron” eserinde: “Jebir çekýänlere duýgydaşlyk bildirmek, hakyky adamkärçilik sypatydyr”¹, diýen sözler bilen başlanýan sözbaşyda Bokkaçço özüniň hem söýgi hesretlerini çekip, ýüreginiň para-para bolan wagty bir dostunyň şadyýan sözleriniň gamgyn göwnüne teselli berendigini we diňe şol sebäpli ölmän galandygyny beýan etmek bilen eseriň durmuşa şatlykly, uly söýgi bilen garamaly diýen Tazedan Döreyiş döwrüniň esasy ideýasyna ýugrulandygyny duýdurýar.

“Dekameron” 1348-nji ýylda Florensiýada bolup geçen gyrgynçylykly mergi keseliniň ýaýraýşy, adamlaryň däri-derman, lukman kömeginiň peýda etmän helak bolşy baradaky wakanyň beýanyndan başlanýar. Mergi keseli çalt ýaýraýar, kesellän adamlar ölüp, olaryň egin –eşigine elini degiren adamlara-da hatda olar golaýlaşan haýwanlara-da kesel ýokaşyp soňabaka ys-kokuň derdinden şäherde durar ýaly bolmaýar. Şäherde adam azalyp başlaýar. Ine şol günleriň birinde, “hepdäniň ikinji guni, irden” Santa Mariýa Nowella diýen buthanada ýaşlary on sekiz ýigrimi sekiz ýaş aralygy, öň biri-birini garyndaşlyk, goňşyçylyk ýa-da dostluk gatnaşyklary bilen tanaýan ýedi zenan we üç sany ýaş ýigit öz aralarynda maslahatlaşyp, Florensiýa şäheriniň daşyna gidip, şol ýerde wagtalaryny şady-horramlykda geçirmekligi teklipe edýärler.

Olar ertesi günü, şäherden iki mil² uzaklykda ýerleşen bir köşkde ýaşamagy makul bilýärler. Olar her gün, agşam düşende bir zenany ýa-da bir ýigidi hökümdar saýlamaly we beýlekiler onuň buýruklaryny ýerine ýetirmeli diýen

¹ Джованни Боккаччо. Декамерон. Москва, 1989, стр.13

² mil-Ýewropada ulanylýan uzynlyk ölçegi, 1 mil-1609 metre barabar

netijä gelyärler.Olar wagtyny hoş geçirmek üçin her gün gezelenç etmeli,oýunlar oýnamaly,tans edip aýdym aýtmaly ,ýöne howanyň yssy wagtлары her kim beýlekilere ýarar ýaly bir gyzykly wakany gürrüň bermeli diýen karara gelyärler.Netijede ol ýaş zenanlar we ýigitler on günläp şol ýerde bolup, olaryň her biri günde bir hekaýa-nowella gürrüň berýär. Şeýlelikde olar on günde ýüz sany wakanowella gürrüň berilýärler.Ine şol gürrüňler “Dekameron”eseriniň mazmunyny düzýärler.”Dekameron” sözi”on günlük”diýmekligi aňladýar.

Şeýle eser ýazmaklyk däbi ondan öň Gündogar edebiýatynyň “Totynyň kitaby” (gürrüňleri), ”Ýedi akyldaryň kitaby”, hindileriň “Pañçatantra”, araplaryň”Müň bir gije”atly eserlerinde-de bolupdyr. Bu eserde dürli mazmunly nowellalarda dünýäde dinleriň ,adamlaryň deňligi,batyr rysarlaryň edermenligi,öz söýgülilerine wepalylygy,adamlaryň käte baý bolup soň garyp bolşy,soňra kynçylyklara döz gelip ýene-de bagtly boluşlary ýa-da ýiten garyndaşларыny tapyşlary, dürli söýgi başdan geçirmeleri,gülkuli wakalar gyzykly gürrüň berilýär.

Bokkaçço bu eserinde Renessans,ýagny Täzeden Döreyiş döwrüniň ruhubelentligini,möwriti öten,yzagalak düşünelere tankydy göz bilen garamaklygyny,ynsan durmuşyna,onuň duýgularyna hormat goýmak ideýalaryny çeper beýan edýär.Durmuşa bolan şeýle söýgi,ruhubelentlik eserde suratlandyrylýan şol on sany ýaş zenanyň we ýigitleriň mergi keselinden üstün çykmagyna getirýär we on günden soň olar şähre dolanyp gelenlerinde mergi keseli yza çekilip ýene-de bagtly,sagdyn durmuş şäherde höküm sürýär.

Italiýa Täzeden Döreyiş ,Renessans döwrüniň edebiýatynyň ,sungatynyň Ýewropada ilkinji watanydyr. Italýan gumanistleriniň ynsanperwer eserleri soňky asyrlarda Çoser,Şekspi ýaly Ýewropanyň görnükli ýazyjylaryna,şahyrlaryna ajaýyp nusga bolup hyzmat edipdir.

Germaniýada gumanistik,Reformasiýa edebiýaty.

XV asyryň ikinji ýarymynda XVI asyryň başynda Germaniýanyň ykdysadyýeti güýçli ösüp başlaýar. Feodal jemgiýetiň içinde buržuaz gatnaşyklary ösüp başlaýar. Jemgiýetiň ösuşi XVI asyryň başynda birgiden gapmargarşylyklary döredýär.

Şaherleriň ösmegi, XV asyryň ikinji ýarymynda şäher medeniýetiniň ösmegi Germaniýada gumanizmiň ösmegi üçin şertleri döredýär. Ýöne bu ýerde gumanizm Italiýadaky ýaly uly milli edebiýaty döretmeýär. Nemes gumanistleri şahsyýetiň hemmetaraplaýyn ösmeginiň taraplary bolmandyrlar. Olar köplenç öwüt- nesihat beriji häsiýetde, medeniýeti, bilimi ösdürmek barada ylmy häsiýetli eserler ýazypdyrlar. Esasan şu döwürde grek we rim edebiýatynyň öwrenilip başlanmagy adamlaryň önünde täze dünýäni açýar. Orta asyr tümlüginini ýagtylandyrýar. Nemes gumanistleri diniň esasy taglymatyny täzeden derňäp reforma geçirmeklige girişýärler. Olar durmuşy, syýasy meselelere uly üns berýärler. Germaniýanyň esasy gumanistik merkezleri, onuň günorta böleginde ýerleşen Starsburg, Augsburg,Nýurnberg şäherleri bolupdyr. Bu şäherler Italiýa bilen söwda we medeni gatnaşyklara bolupdyrlar. Ilkinji nemes gumanistleri gönüden- göni

Italiýan şahyrlaryndan, hudožniklerinden köp zatlary öwrenipdirler. Öňdebaryjy, bilimli adamlar Italiýa bir gezek barmaklyk hem köp zatlary öwredýär diýip, Italiýany täze gumanistik ylymyň we medeniýetiň gözbaşy hasaplapdyrlar. Germaniýada ylmy gumanizmiň ösmegine XV – XVI asyrlarda köp uniwersitetleriniň açylmagy güýçli täsir edipdir. Nemes gumanistleriň tagallasy bilen uniwerstetlerde **ritorika we poetika** kafedralary açylýar. Grek awtorlarynyň eserleri latyn diline terjime edilýär. Gumanizmiň ösmegine ylmy jemgiýetleriň, birleşme-kružoklaryň döremegi örän ähmiýetli bolýar.

Nemes gumanistleriniň eserleri esasan nemes dilinde ýazylypdyr. Germaniýada ylmy gumanizmiň görnükli wekilleriniň biri **Iogann Reýhlin** (1455-1522) bolupdyr. Reýhlin bilimi boýunça ýurist, hukuk ugrundan hünärmen bolupdyr. Şeýle-de örän diň ugrundan güýçli bilimli dindar, filosof we taryhçy bolupdyr. Ol ökde filolog bolup, grek, latyn we gadymy ýewreý dillerini bilipdir. Ol öz döwrüniň jemgiýetiniň aýyplaryny paş edýän komediýalar ýazypdyr. Ýöne ol 1506-njy ýylda ýewreý diliniň grammatikasyny we sözlüğini düzmek bilen şöhrat gazanypdyr. Ýewreý Bibliýasynyň mazmunyna ýazan düşündiriş kitaby“keramatly kitaplar“baradaky öňden gelýän durnukly düşüňjeleri sarsdyrypdyr we reformatik,täzeçil garaýyşlara ýol açýar.

Nemes gumanistleriniň şol döwürdäki wekilleriniň ýene-de biri Ulrih fon Gutten bolupdyr.

Ulrih fon Gutten (1488-1523)

Garyp düşen gadymy rytsar maşgalasynda eneden dogulypdyr. Kakasy Ulrihi ýaşlygynda monastyra ryhanyçylyk mekdebine okamaga berýär, ýöne on ýedi

ýaşynda ýaş gumanist Krot Rubeanyň kömegi bilen Ulrih monastyrdan gaçýar we edebiýaty, filosofýany öwrenmek meksady bilen Germaniýanyň dürli uniwersitetlerinde okaýar. Köp maddy kynçylyklara duçar bolsa-da ruhdan düşmän „Goşgy düzmek sungaty“(1511) diýen poema ýazýar we meşhurlyk gazanýar. Kakasy hukuk öwrenmek üçin Italiýa iberýär (Bolanýe şäheri) ol ýerde Ullrih üon Gutten oul ýetmezçiligi sebäpli imperator Maksimilýanyň goşunyna gulluga durýar we onuň Italiýa ýörişine gatnaşýar. Rimde Ulrih ruhanylaryň azgynçylygyny görýär. Rim papasyna we katilik dinine garşy birnäçe tankydy häsiýetli eserler ýazýar.

Gutten (1515) syýasy wakalara işeňňir gatnaşýar. Mysal üçil ol Wýurtemburgyň gertsogy Ulrihe garşy göreşe çagyryp, şeýle zalymlary ýok etmeklige çagyryýar sebäbi ol Kuýaz Gutteniň bir garyndaşyny haýynlyk bilen öldürýär sebäbi ol ýaş aýalyny Ulrihe bermändir.

1520-1521-nji ýyllarda fon Gutten „Dialoglar“ diýen tankydy häsiýetli eserlerini neşir edýär. Bu makalalarda ol Rim papasyna we ruhanylar garşy çykyş edýär. Ol Rimde hilegärlik, zorluk we süýthorlyk höküm sürýär diýip ýazýar. Ol Rim papasyny „gurçuk“ ýaly bar baýlygy iýip nemesleri ýarag alyp göreşmäge çagyryýar. Ol Rim papasyna salgyt tölemeli dældigini nygtaýar.

1522-1523-nji ýyllarda fon Gutten we Frans fon Zikkingen(rytsar) gozgalaň turuzýarlar, emma halk köpçüligi olary goldamaýar. Gozgalaňçylar ýeňilýärler. Zikkingen agyr ýaralanýar we Gutten Şweýtsariýa gaçmaly bolýar we şol ýerde-de aradan çykýar. Şeýlelik bilen fon Gutten we Zikkingen ýaly adamlar Reformatsiýa hereketiniň döremegine badalga berýäreler.

Şol döwürde jemgyýetde dindarlar, ruhanlyar Rim Katolik buthanasy agalyk edýär. Şol sebäpli feodal düzgünlere garşy göreşmek üçin ilki bilen Rim Katolik buthanasynyň agalygyndan azat bolmak meselesi birinji orunda durýar.

XVI asyrdan Germaniýada Katolik buthanasyna garşy göreş ýaýbaňlanýar. 1517-nji ýylda Martin Lýuter (1483-1546) papa garşy çykyş edýär. Bu bolsa ähli Germaniýanyň halkyny göreşe aýaga galdyrýar. Martin Lýuter baý daýhan maşgalasynda eneden dogulýar. Ol monastyn mekdebi gutaryp uniwersitete okuwa girýär. Ol görnükli dindar ylymlaryň doktory bolupdyr. Ýöne 1510-ýylda Rimde iş saparyna baranda Rimde bolýan azgynçylyklary görüp dine ynanmagynda şübheli pikirler döreäp başlaýar. Şeýlelikde adam hudaýa ynanyp biler ýöne ol buthana gatnap dürli dini-däp dessurlary etmän biler. Rim papasynyň gerek dälidigini nygtaýar we özüniň 95 tezis çagyryşyny ýazýar. Germaniýada dini reforma geçirmeklige çagyrylar. 1521-nji ýylda Lýuteri imperator çagyryp onuň ýalňyşýandygyny boýun almagyny talap edende Lýuter çürt-kesik muňa garşy çykýar. Ol soňra imperatoryň garşydaşy Fridrih Lýuteri Týuringiýa çagyryp oňa gaçypatalga berýär. Lýuter Bibliýany nemes halkyna düşnükli bolar ýaly terjime edip başlaýar. Halk köpçüligi Lýuteri goldaýar. Ol halky ilki ýaragly göreşe çagyrylar, ýöne bu hereketiň rewoýutsiýa öwrülmeginden çekinip parahatçylykly reformalaryň tarapdary bolup çykyş edýär. Hatda daýhanlaryň gozgalaňyna çürt-kesik garşy durýar we olary “it ýaly öldürmeli,” diýip aýdar.

Ýöne Lýuter eden işleri halk üçin örän ähmiýetli bolupdur. Aýratynam nemes diline bibliýany terjime

etmegi nemes edebi diliniň düýbünü tutýar. Ol Bibliýany terjime edende nemes halkynyň ýönekeý gepleşik dilini ulanýar.

Tomas Mýuntser (1490-1525)

Tomas mýuntser ruhany, din ylymlarynyň doktory bolupdyr. Ilki ol buthana düzgünlerini üýtgedip gurmak ugrunda göreşýär ýöne soň Lýuter bilen ylalaşmaýar sebäbi ol köne buthana düzgünlerini we onuň baglanşykly jemgyýetçilik we döwlet gatnaşyklaryny-da ýok etmekligi teklip edýär. Emma Lýuter muňa garşy bolansoň garamaýak daýhanlaryň garyplaryň gozgalaňlaryna ýolbaşçylyk edýär.Ýöne Lýuteriň gatnaşmagy bilen Týuringiýadan kowulýar. Birnäçe wagtdan soň ol Týuringiýada häkimiýeti basyp alýar. Germaniýanyň halky, garyplar onuň tarapynda çykyş edýär. Emma köp wagt geçmänkä gozgalaň basylp ýatyrylýar we Mýuntser ýesir alynyp, gynalyp öldürilýär. Ol şol wagt 30 ýaşynda eken

Mýuntser dünýägaraýyşy panteizim bilen utgaşýar. Ol Bibliýany ýeke-käk hudaýyň keramatly sözi hasap etmändir. Adamyň akly Mýuntseriň pikirine görä “keramatly ruh bolupdyr adamyň dine ynanmagyny onuň ruhy oýanyşy hasaplapdyr. Mýuntser o dünýäniň bardygyna we o dünýäde günäkärleriň jeza aljakdygyna ynanmaýar. Ol şu dünýäde adalatly durmuş gurmagyň tarapdary bolupdyr. Deňsizligi ýok etmeklige, çagyrypdyr. Ol emläk deňligi, utopiki sotsializm ideýalaryny öňe sürýär. Ol galalary we monastyrlary ýykyp, ýumuryp olaryň emlägini halka deň paýlamagy ündäpdir. “Adamlar aç,olar iýmek isleýärler “ diýip ol öz

çagyryşlarynda ýazýar. Onuň çagyryşlary rewolýutsion häsiýete eýe bolupdyr. “Baýlar ýerdäki ähli janly we jansyz balyklary, guşlary hemme zady aldylar. Garyplara bolsa dini, hudaý kanunlaryny gaýtalaýarlar, kim garşylyk görkezse ony dardan asýarlar”, diýip ýazýar.

Býurgerçilik we halk edebiýaty.

Gumanistleriň latyn dilinde ýazan ylmy, çeper, Reformatsiýa geçirmek üçin çagyryşlary bilen bir hatarda nemes edebiýatynda, şäherlerde nemes dilinde ýazylan çeper edebiýaty ösýär. Bu edebiýatda býurgerçilik edebiýaty diýip at berýärler. Ol edebiýat öwüt-nesihat häsiýetli bolupdyr. Bu edebiýat ýönekeý halk edebiýatynda meňzeş bolupdyr. Tankydy häsiýetli býurgerçilik edebiýatynyň başlangyjyny goýanlaryň biri-de Sebastýan Brant bolupdyr.

Sebastýan Brant (1457-1521)

Sebastýan Brant Strasburgda gurply myhmanhana-restoranly traktiriň hojaýnynyň maşgalasynda eneden doglupdyr. Ol hukuk ylymlary nyň doktory we Bazel uniwersitetiniň professory bolupdyr. Soňra öz dogduk şäherinde şäher sekretary bolup, ýokary wezipede işläpdir. Ol Strasburg gumanistleri bilen pikirdeş bolupdyr, ýöne erkin pikirililigiň tarapdary bolmandyr. Brant gadymy antik edebiýaty gowy bilipdir. Aýaratynam ol Rim şahyry Wergiliýä uly hormat goýupdyr, ýöne ol nemes halky diňe latyn dilindäki gadymy edebiýaty öwrenmän, eýsem, öz edebiýatyny hem ýatdan çykarmaly däl diýen pikiri öňe sürüpdir. Şol sebäpli ol özüniň in gowy eserini nemes dilinde ýazypdyr. Onuň “ **Akmaklaryň**

gämisi” atly (1494) satiriki poemasy halk arasynda örän meşhur bolupdyr. Bu eser Erazm Rotterdamskiniň “Samsyklygyň tarypy” ýaly eseri bilen bir hatarda “samsyklaryň” üsti bilen şol döwrüň jemgyýetiniň dürli gatlaklarynyň kemçiliklerini tankyt edýär. Bu eser birnäçe öwüt-nesihat beriji we tankydy häsiýetli goşgulardan durýar. Meselem “işlemedik-dişlemez” diýlişi ýaly Sebastian Brant zähmet çekmän, biderek pul sowup, toý-meýislere gyzygyp gezyän adamlaryň soňunda kör-köpüksiz geday galjakdygyny, ýa-da öwünjeňleriň, ýalançylaryň, ýaltalaryň “samsyklaryň gämisine” münmäge mynasypdygyny aýdýar. Ikiýüzli admlaryň öz dworýan derejesine guwanýanlaryň hormata mynasyp dældigini nygtaýar.

Sebastian Brant bu kitabynda adamlara ynsanperwerlik, gumanistik nukdaý nazardan seredýär. Ol dindarlar ýaly „adamy şeýtan ýoldan çykaryp, ony nädogry işler etmäge iterýär“ diýmeýär-de ýazyjy adamzat kemçilikleriniň adamlaryň köp zatlary bilmeýänliginden, olaryň paýhassyzlygyndan gelip çykýandygyny aýdýar. Şol sebäpli şahyr ruhany ýaly „günäliler“ barada gürrüň etmeýär-de, adamlaryň kemçiliklerini, samsyk, akylsyz edýän işlerini tankytlaýar. Şahyryň pikrine görä „aklylyň şöhleleleri nadanlygyň tümlüginä ýagtyldýança“ nadanlyk dowam eder diýip nygtaýar. Şonuň üçin adamlar öz kemçiliklerini görüp düzeder ýaly, olaryň önünde äpet ýüz görülýän aýna goýmaly .

Sebastian Brantyň „Akmaklaryň gämisi“ kitaby-da akmaklaryň şeýle ýüz görülýän aýnasy bolup durýar. Dünýäni akmaklardan halas etjek bolup, şahyr olary

Narragoniýa, ýagny Akmaklaryň ýurduna gidýän uly gämä mündürýär.

Brant nemes jemgyýetiniň geljegine biperwaý seretmändir. Şonuň üçin bu eserde durmuşyň bilim bermek, ylym, ýalan-ylym, çagalary terbiýelemek meseleleri öňe sürülip, ikiýüzlülük, ýaranjaňlyk ýaly häsiýetleriň erbetligi tankyt edilip, her bir pikir mysallaryň üsti bilen görkezilýär we edep-terbiýe meselesi jemgyýetde esasy orun tutýandygyny nygtalýar:

Sokratdan sorapdyr Gorgiý¹ gadymda:
„Parslaryň patyşasy bolupmy bagtly,
Öz wagtynda şalar şasy bolupdyr,
Ençeme ýurtlary ele alypdyr?“
Sokrat diýýär: „Onda maňa jogap ber,
Edepli, ahlakly bolupmy ol är?“
Baýlygam bagt däldir, höküm sürmegem,
Bagtly bolmaz adam edep bermeseň.²

Brantyň pikrine görä çagalary ýaşlykdan gowy mugallymlara berip okatmaly, zähmet çekmegi öwretmeli, eger-de şeýle edilmese, olar akmaklaryň gämisine münüp, Narragoniýa gitmeli, sebäbi ähli gowy gylyk-häsiýetler terbiýä esaslanýar:

Ahlaklyk, edep, bilim,
Terbiýäniň işi biliň.³

¹ **Gorgiý**-b.e.öň takm.483-375 ý. Ýaşap geçen gadymy grek filosofy

² Себастиан Брант.Корабль дураков.Ганс

Сакс.Избранное.Москвап,1989,стр.47(Терjime özümiziňki-R.M.)

³ Görkezilen eser,47 sah.

Brant çakyr, piwo içip serhoş bolýanlary, köp wagtyny şady-horramlykda geçirip, diňe iýmek-içmek bilen meşgullanýanlaryň ahyrsoňy saglygyny ýitirip, garyp düşjekdigini duýdurýar:

Jalaýlardan mysal alan,
Pişe edip keýp-şagalaň,
Öýsüz galyp, gedaý öler.¹

Peýdakeşligini, açgözlügi, nebisjeňligi ýazgaryp, Brant hristian dininiň garyplyga guwanyşyny, garyplygyň gowy gylyklylyk, päklik ýaly gowy häsiýetleriň esasydygyny, erbetligiň, azgynçylygyň ahyzmana golaýlaşdyrýandygyny nygtaýar.

Brantyň bu kitaby ýönekeý halkyň dili bilen ýazylypdyr we onda her bir pikir örän düşnükli, gyzykly hekaýatlaryň, timsallaryň üsti bilen açylyp görkezilýär. Bu mysallary Brant antik edebiýatynyň eserlerinden, Bibliýanyň mifdir rowaýatlaryndan alypdyr. Brant her bir adamyň zähmet çekip, öz güýji bilen durmuşda at-abraý gazanmalydygyny, baýlyga, derejä, özüniň gelip çykyşyňa guwanyp oturman hemişe ylyma, bilime, kämillige ymtylmalydygyny nygtaýar:

Ata-babaňa şöhrat,
Özüň nä tüýs hanazat?
Ata-babaň abraýy,
Seňki dälde bil ony,

¹ Görkezilen eser, 61 sah.

Baýlyk bolsa gowy zat,
Ony ýitirmek aňsat,
Pökgi ýalu böker ol,
Bir ýokary bir aşak.
Şan-şöhratam süýjüdir,
Ol hem biwepa aşyk,
Gözelligem gowudyr,
Gysga wagtyň awydyr.
Kesel hem çakgan ogry,
Güýjüň alar, sen garry,
Ähli zat geçer-gider,
Diňe ylym bakydyr.¹

Brantyň bu kitaby XVI asyrda birnäçe gezek neşir edilip, köpçülik tarapyndan söýülip okalypdyr.

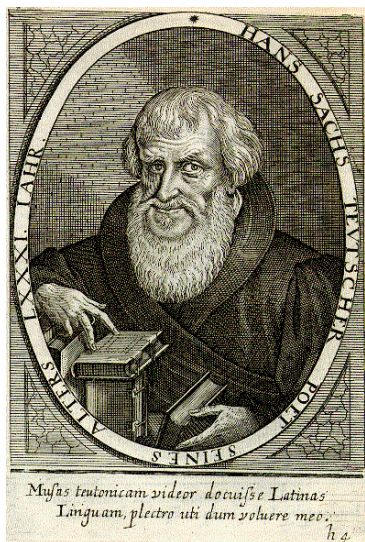
Brant by öwüt-nesihat häsiýetli poemasynda orta asyr edebiýatynyň gowy däplerini dowam etdirip, täze döwrüň jarçysy hökmünde çykyş edýär.

Gans Saks (1494-1576)

Täzeden döreyiş döwriň nemes býurger edebiýatynyň uly şahyrlarynyň biri Gans Saks bolupdyr. Ol şahyrçylyk bilen eli boş wagtly meşgullanypdyr. Öz goşgularyny ol öz kärdeşlerine öwüt-nesihat bermek üçin ýazypdyr. Saks Nýurbergde ýaşaýdyr. Saks baý tikiňiniň maşgalasynda doglupdyr. Saks mekdebi gutaranson ony

¹ Себастиан Брант.Корабль дураков.Ганс Сакс.Избранное.Москва,1989,стр.47(Тerjime özümižni-ki-R.M.)

ädikçiniň şägirdi hökmünde hünär öwrenipdir. Nýurnberg şäherinde Gans Saks Liýengard Nunnenbek atly dokmaçy meýsterzingeriň¹ ýolbaşçylygy astynda meýsterzang² sungaty bilen meşgullanypdyr. Saka bu käri gowy öwrenmek üçin Germaniýanyň köp şäherlerini baryp görüpdir we baý tejribe toplamdyr. 1516-njy ýylda Nýurnberge gaýdyp gelip master³ derejesine synagdan geçipdir, öýlenipdir we şol ýerde ýaşapdyr. Öz eserlerinde

Gans Saks esasan şäher durmuşy barada ýazypdyr. Reformatsiýa döwründe Gans Saks Lýuteriň tarapynda çykyş edipdir. Ýöne soň ol syýasy temalary beýan etmändir. Gans Saksyň 4275 aýdym ýüzlerçe rowaýatlar, degişme aýdymlyry, 208 pýesa we başga-da birnäçe eserler döredijiligine degişlidir.

Gans Saksyň edebi mirasy örän uly bolupdyr. Golýazma görnüşinde onuň 34 kitapdan durýan eserler toplumynyň bardygyny Gans Saks özüniň soňky „Hoşlaşyk“ (1567) diýen eserinde aýdyp geçýär. Gans Saks öz eserlerinde iliki bilen öz dogduk mekany, Nýurnberg şäherini, onuň köçelerini, ajaýyp binalaryny, meýdançalaryny, buthanadyr köprülerini wasp edýär. Bu „erkin“ şäherde gülläp ösýän

¹ Meýsterzinger-orta asyr nemes şäher aýdymçy- şahyry.

² Meýsterzang-orta asyr nemes şäher aýdymçy- şahyrlaryň sungaty.

³ master-ussat hünärment

söwda dükanlary, „akylly-başly“, zulumsyz adalatly şäher hökümeti Gans Saksyň öwgüli sözlerinde suratlandyrylýar.

Gans Saks öz döredijiligine Reformasiýa hereketi ýaňy başlanan wagty girişýär.

Germaniýada Rim Katolik buthanasynyň hökümdarlygy ruhy rurmushyň ähli ugurlaryny, şol sanda edebiyaty öz elinde, tabynlkda saklapdyr. Şonuň üçin feodalizme garşy göreş birinji hatarda dini reformalar geçirmegiň üsti bilen başlanýar. Muňa Reformasiýa diýlip at berilýär. Bu göreşde buržuaziýa, daýhanlar, şäher adamlary Rim katolik buthanasynyň ylym, bilim edaralarynyň we beýleki durmuş meselelerine gatyşyp, halky berk jylawda saklap, ezmegine garşy çykyş edýärler. Bu göreş dini baýdak, dini şygarlaryň astynda protestantlaryň Rim katolik buthanasyna garşy göreşi hokmünde häsiýetlendirilýär.

Gans Saks Martin Lýuteriň reformalaryny gyzgyn goldaýar. 1523-nji ýylda „Wittenberg bilbili“ atly Lýuteri goldaýan goşgusyny ýazýar.

Protestantizm hereketini goldap 1524-nji ýylda dört sany proza görnüşli dialog ýazýar. Şol döwürde Gans Saks durmuşy mazmunly poeziýadan daşlaşyp, dini temalardan jedelli, çekeleşikli häsiýetli eserler ýazýar.

1527-nji ýylda Gans Saks „Papaçylyk barada täsin welilik“ diýen eserinde Rim papasynyň bahym ýok boljakdygyny ýazýar. Bu eser üçin Gans Saks şäher häkimleri duýduryş berýärler hem-de oňa özüniň „ädikçilik işi“ bilen meşgullanyp, „kitapçalar we şygrylar“ ýazmazlygy maslahat berýärler. Gans Saksyň döredijiligi üçin bu duýduryşyň ulu bir ähmiýeti bolmandyr, sebäbi şol döwürde ol eýýam 30-dan gowrak kitapdan durýan eserler toplumuny ýazypdyr.

Gans Saks öz eserlerinde ulanýan sýužetlerinde öz moral-ahlak garayşlaryny beýan edýär we günä işleri ýazgaryp, gowy işleri oňlaýar. Eseriň soňunda ol okyja hökman bir maslahat, nesihat berýär.

Gans Saks hemişe zähmetsöýerligiň, pähim-paýhasly edilýän işleriň tarapdary hökmünde çykyş edýär. Baý adamlary sahatly rehimdar bolmaga çagyryr. Açgözlügi, husytlygy paş edýär. Çagalaryň terbiýeli bolmagyny, maşgalalaryň berk bolup durmuşyň bezegi bolmagyny ündeýär.

Gans Saksyň „Meýsterzinger aýdymlyry“ diýen goşgular ýygyndysynda berilýän „Rimli we onuň alty ogly“, „Tansdaky şeýtan“, „Daýhan we doňuz hamy“, „Hilegär hukukçy“, „Haçan nika bagtly bolýar“, „Terkidünýä we onuň eşegi“, „Hyzmatkär gyz we şägirdiň jedeli“, „Keramatly Pýotr we geçi“, „Kilwan we talyp“ ýaly goşgularynda durmuşda duş geýän bir waka beýan edilip, belli bir öwüt nesihat berilýär. Şeýle eserlerde Gans Saks öz döwriňiň janly sahnalaryny, adamlaryň dünýägarayyşlaryny, şäher durmuşyny ýumor bilen beýan edýär. Bu eserlerde garry gabanjaň är, hilegär we inirdewük aýal, ýalta hyzmatkär, tygşytly söwdagär, zähmetsöýer hünärment, ugurtapyjy talyp, gysganç ruhany ýaly şäher ýaşajylarynyň keşpleri suratlandyrylýar.

Onuň döredijiligi býurger edebiýatynyň ösmegine uly itergi beripdir.

Şu ýerde biz Gans Saksyň iki sany goşgusynda beýan edilýän wakalaryň gysgaça kyssa görnüşli mazmunyny getirýäris.

Rimli we onuň alty ogly¹

Rimde bir senator ýaşapdyr. Ol örän paýhasly ata bolup, alty sany ogly ulaldypdyr. Ol öz ölüminiň ýakynlaşýandygyny duýup, perzentlerini ýanyna çagyryp: «Heriňiz maňa agajyň bir çybygyny getirin» diýipdir. Onuň emri derrew ýerine ýetirilipdir. Oglanlaryň kakasy çybyklary biri-birine düwüp uly oglundan başlap: «Hany bulary döwjek boluň» diýipdir. Oglanlar hernäçe synanyşsalar hem bu iş olara başartmandyr. Göreldeli ata şahajyklary biri-birine birleşdirýän bagjagazy

çözüp, şahajyklarynyň birini uly ogluna uzadyp döwmegini isläpdir. Uly ogly hiç hili kynçylyksyz çybygy döwüpdür. Ýaşuly ähli ogullaryna bir şahajykdan paýlap beripdir. Olaryň ählisi hem özlerine berlen şahajyklary döwüpdirler. Mundan soň ata öz ogullaryna ýüzlenip: «Ine, meniň size berjek bolýan nesihatym. Siz agzybir, jebis bolsaňyz, onda hiç kim sizi ýeňip bilmez. Durmuşyňyz gülläp öser. Eger-de agzala ýaşasaňyz, onda duşman sizi edil şu şahajyklar ýaly ýekelikde aňsatlyk bilen ýeňerler. Hiç bir kitap meniň bu nesihatyma deň bolup bilmez. Muny berk belläň, ogullarym» diýip ündäpdir.

¹ Себастиан Брант. Корабль дураков. Ганс Сакс. Избранное. Москва, 1989, стр. 171

Haçan nika bagtly bolýar¹.

Graf patyşadan sorapdyr:

- Haçan nika bagtly bolýar?

Patyşa:

- Haçanda erkek ker bolanda, aýalam kör bolanda şonda nika bagtly bolýar.

Graf muňa geň galyp: - Men bulardan erbet belany ön eşitmändim. Emma bularda ertbetlik däl-de, diňe gowulyk bar eken.

- Hawa. Aýal biderek zatlary gürrüň berip başlanda, igenende, gykylyklap başlanda adamsy ker bolmaly. Aýal hem adamsynyň nirä gidendigini bilmän, adamsyny hiç kimden gabanman, başga bir aýal bilen göräýen halatynda kör bolmaly. Şonda nika bagtly bolýar.

Nemes “halk kitaplary”

Reformatsiýa döwründe kitap neşir etmekligiň ýaýramagy, adamlaryň sowatlylygynyň ösmegi XV asyryň soňunda XVI asyryň başynda “halk kitaplarynyň” döremegine getirýär. Halk kitaplarynyň çeşmesi bolup orta asyrlarda dörän poemalaryň kyssa görnüşi, rysar romanlary we hristan rowaýatlary hyzmat edipdir. Olaryň köpüsi fransuz edebiýatyndan alynypdyr. Ýöne ol eserler halkyň ruhuna görä täzedan işlenilip kitap görnüşinde satylypdyr we Bibliýadan soň iň köp okalýan kitaplara öwürlipdir. Şeýle özboluşly kitaplaryň hataryna “Til Eýlenspiegel”, “Doktor Faust”, “Şildbýurgerler” we başga-da birnäçe eserler giripdir. “Til Eýlenspiegel” (birinji

¹ Görkezilen eser, 176 sah.

neşiri 1480ý.) mekir ugurtapyjy daýhanyň begleri (kuýazlary) rysarlary ruhanylary, söwdegärleri, hünärmentleri dürli hileler bilen aldaýşy, olaryň üstünden gülüş, onuň dürli başdan geçirmeleri gürrüň berilýär. Til Eýlenşpigeliň keşbi bilen daýhanlar özlerine zulum edýän, kemsidýän ezyňan feodallara protest bildirýär.

Belgiýaly ýazyjy Şarl de Koster (1867) “Ulenşpigel we Lamma Gudzak barada rowaýat” diýen kitabynda Ulenşpigeli Niderlandiýa rewolýusiýasyna gatnaşyjy gahryman hökmünde suratlandyrýar.

“Doktor Faust” baradaky kitapda bilim, baýlyk, lezzet üçin, ”gara kitaplary“ okaýan we şeýtana janyny satan Faust barada gürrüň berilýär. Faust XVI asyrdaky Germaniýada ýaşapdyr. Ol jadygöý we aldawçy hasap edilipdir. Ol barada köp rowaýatlar düzülipdir. Bu rowaýatlarda Orta asyrlarda ýaşap geçen ylymly, bilimli, üýtgeşik zehinli „garakitapçylar“ diýlip at berilen adamlar baradaky dilden aýdylýan we ýazuw edebiýatynda ýaýran rowaýatlaram Faustyň adyna berilipdir. Şeýle rowaýatlarda halkyň arasynda ýaýran nadan yrymlar Faustyň şeýtan bilen aragatnaşygynyň bardygyny nygtapdyr. Faust baradaky kitabyň awtory öz gahrymanyna agalyk edýän din, buhana wekilleriniň nukdaý nazaryndan seredip, onuň edýän işlerini oňlamaýar. Ýöne Faustyň keşbinde şol Renessans döwrüniň täze ruhly, öňdebaryjy, progressiw häsiýetleri görünýär. Şahsyýetiň özbaşdak pikir edip, gadagan edilen bilimleri öwrenmek islegleri, durmuşdan lezzet aljak bolşy, onuň ruhy erkinlige ymtlyşy ruhanylar tarapyndan ýazarylypdyr.

Faust baradaky nemes halk kitabyňyň täsiri bilen inlis dramaturglary Kristofer Marlo, Wilýam Şekspir, nemes

şahyry Gete Faust barada ajaýyp, täze ideýaly, täze ruhly eserler döredipdirler.

“ Şildbýurderler” (1597) gülkünç anekdot görnüşinde bolup, olarda Saksoniýanyň Şilda şäheriniň gülkünç häsiýetli, sada, käte akmak adamlary barada gürrüň berilýär. Olara “Şwank” (schwank)-ýagny “degişme” diýipdirler. Şwanklar ilki goşgy görnüşinde soň proza, gürrüň görnüşinde döredilipdir. Käte schwanklar hekaýa-nowella möçberinde düzülipdir. Bu hekaýatlaryň gahrymanlary esasan Saksoniýa welaýatynyň Şilda şäheriniň adamlary bolupdyr.

Ispan edebiýatynda Täzeden Döreyiş döwri.

XV asyryň ikinji ýarymynda, beýleki Ýewropa ýurtlarynda bolşy ýaly, buržuaz gatnaşyklary, önümçilik, senagat, söwda-satyk gatnaşyklary ösüp başlanýar. Şonuň netijesinde feodal edaralar we feodal dünýägaraýyşlar, düzgünler gowşaýar. Ispaniýanyň arap aralygyndan azat edilmegi bütewi milli bazar gatnaşyklaryny döredýär. Milli medeniýet we edebiýat ösüp başlaýar. Şol bir halatda Ispaniýany arap basybalyjylaryndan azat etmek her welaýatda dürli wagtda bolup geçýär. Şol sebäpli dürli welaýatlarda dürli kanunlar we hukuk artykmaçlyklary hereket edýär.

XV asyrdan Ispaniýada patyşa düzgüni-de (Ferdinand we Izabella) ýurdy bir bütewi milli dowlete öwürüp bilmeýär. Sebäbi gatnaşyklaryň haýal ösmegine monarhiýa, patyşa düzgüni päsgelçilik döredýär. Şonuň üçin umumy ýurt derejesinde söwda-satyk, bazar gatnaşyklary ösmeyär. Hatda käbir welaýatlarda ýollar gatnawsyz galýar.

XVI asyrda Ispaniýa Amerikadan biçäk köp gyzyl getirilmegi, köp önümleriň daşary ýurtdan satyn alynmagyna getirýär, içerki oba hojalygyna, önümçilige köp üns berilmeyär. Halk köpçiligi, daýhanlar gedaý galýar.

Netijede, köpmilletli döwlet bolan Ispaniýa käbir koloniýalaryny, ýerlerini elden giderýar. Onuň “Ýeňilmezek Armada” diýip ýat alan deňiz flotynyň Angliýadan ýeňilmegi (1588) Ispaniýanyň dünýäde täsirini gowşadýar. Ispaniýanyň dünýäde agalyk sürmek meýilleri puja çykýar. Inkwizisiýa güýçlenýär. Erkin pikirli adamlar yzarlanylýar. Yagny XVI asyr Ispaniýanyň durmuşynda krizisler döwri bolýar. Ine, şeýle hadysalar edebiýada-da täsir edýär we şu döwürde bolup geçen wakalar edebiýatda öz beýanyny tapypdyr.

Ispaniýada Täzeden Döreyiş döwri iki döwre, ýagny irki Renesans (1475-1550) we ösen Täzeden Döreyiş döwriniň edebiýatyna (1550-1610) bölünýär. . Bu döwürlerde Ispan edebiýatynda lirika, epos, drama žanrlary ösýär. Dünýä edebiýatynda şu döwürde aýratynam iki ýazyjy: Serwantes we Lope de Wega uly meşhurlyk gazanýarlar.

Migel de Serwantes Saawedra.
(1547-1616)

Ispan edebiýatynda roman žanrynyň güýçli ösmegi Serwantesiň döredijiligine duýarlykly täsir edýär. Serwantes Täzeden Döreyiş döwriňiň in bir görnükli wekilidir.

Ol Madridiň golaýynda ýerleşen Alkala de Enares diýen uly bolmadyk şaherde, dworýan, ýagny *idalgo*¹ toparyna degişli maşgalada eneden dogulýar. Onuň kakasy garyp düşen derman satyjy, lukmançylykdan habarky adam bolupdyr. Ol ýaşlygynda mekdebi gutaryp, uniwersitetde bilim alypdyr. 21 ýaşynda Serwantes Rim Papasynyň Ispaniýadaky ilçiniň, kardinal Akwawiwäniň gullugyna giripdir. Kardinal Italiýa gidende Serwantes onuň bilen bile gidipdir. Kardinal aradan çykansoň Serwantes Italiýadaky ispan goşunyna harby gulluga durupdyr. Ol birnäçe wagtdan deňiz flotuna alynýar we Lepanto diýen ýerde (1571) uly söweşe gatnaşýar. Şol ýerde ol batyrlarça söweşýär we çep eli agyr ýaralanýar. Ol ýönekeý esger bolsa-da, onuň gaýduwsyzlygy, batyrlýgy şol döwrüň iň ýokary wezipeli harby serkerdebaşylaryna-da ýetipdir. 1575-nji ýylda Serwantes Italiýadan öz Watanyna Ispaniýa dolanyp barmak kararyna gelende oňa Ispaniýanyň goşunbaşysy Huan Awstriýskiý Serwantese gowy häsiýetnama berýär we korolyň adyna onuň harby derejesini beýgeltmek barada hat iberýär. Ýöne onuň Ispaniýa barmak üçin münen gämisiniň üstüne Alžir garakçylary çozup ol gämini ele salýarlar we Serwanteas ýesir düşýär. Alžirli garakçylar Serwantesiň ýanyndaky korola iberilen haty görüp, ony bir baý, uly wezipeli adamdyr öýdüp, onuň üçin köp pul aljak bolup baş ýyllap ony ýesirlikde saklaýarlar.

Serwantes birnäçe gezek ýesirlikden gaçmaga synanyşýar, ýöne ol synanyşyklar şowsuz gutarýar. Ahyrsoňy ony pul berip azat edýärler.

¹ **idalgo**-Ispaniýada köşk gatlagyna degişli adam,dworýan

Watanyňa gaýdyp gelip, Serwanres dürli wezipelerde işleýär. Goşun üçin galla ýygnaýjy soň tölenmedik salgytlary alyjy bolup işleýär, emma jemgyýetiň puluny bir bankire ynanyň, şol puly sowanlygy üçin türmä düşýär. Şeýle kyn ýagdaýlara duçar bolan Serwantes ömrüniň soňky on baş ýylyny garyplykda geçirýär, ýöne ol döredijilik işinde uly ustünlikler gazanýar. Şu döwürde ol teatr üçin pýesalar, goşgular, nowellalar ýazýar.

1605-nji ýylda Serwantes “**Don Kihot**” romanynyň 1-nji kitabyny ýazyp neşir etdirýär. 1614-nji ýylda Awelýaneda diýen bir adam bu romanyň “ýalan”, galp dowamyny ýazýar. Serwantes bu hadysadan howatyrlanyp edip 1615-nji ýylada “Don Kihot” romanynyň

ikinci kitabyny neşir edýär. Şonyň ön ýanynda 1613-nji ýylda Serwantesiň “Öwüt- nesihat beriji nowellalar” atly eserler ýygındysy çykýar. “Don Kihot” romany Serwantesiň ähli meşhur bolan rytsar romanlaryna tankydy-ýaňsylama hökmünde ýazylypdyr. Ýazyjynyň özüniň ýazmagyma görä, onuň “bu ýalan we ugursyz romanlary ýigrenmegi adamlaryň gulagyna guýmak” maksady bar eken. Sebäbi bir wagtlar orta asyrlarda edebiýatda söýgi, dürli başdan geçirmeler, gahrymançylyk temalarynyň meşhur bolmagyna itergi beren rysarlar baradaky romanlar

XVI-XVII asyrlarda durmuşy görkezmekden ejiz gelýärler. Ýeketäk söýgülisine wepaly rytsaryň öz söýgülisine mynasyp bolmak, onuň sylag – hormatyny gazanmak üçin alys ýurtlara gidip, uly edermenlikler gazanyp, ýurduna dolanyp, söýgülisine gowuşmagy ýaly sýužete eýerilip ýazylan romanlar

Serwantesiň döwründe köp ýaýrap, meşhur bolypdyr. Ýöne buržuaz, söwda-satyk gatnaşyklaryň ösüp başlan döwründe rytsarçylyk romanlary täze döräp gelýän kapitalistik jemgiýetiniň aýratynlyklaryna, jemgiýetiň maksatlaryna düşünişip olary görkezip bilmändir. Şol sebäpli Serwantes bu möwriti geçen žanry tankyt astyna alýar.

Romanda Lamança obasynda elli ýaş töwerigindäki bir idalgo rysar romanlary köp okap, dälilik hetdine ýetip, täzeden rysarlaryň däplerini dikeltjek bolşy barada gürrüň berilýär.

Onuň hakyky ady don¹ Alonso Kehana bolsa-da ol özüne Don Kihot Lamançaly diýen at dakýar. Ol özüniň atabalaryndan galan “bütün asyrlar boýunça ýatdan çykyp, bir burça taşlanyp, pos iýip giden söweş geýimlerini arassalama işine”² girişýär. Don Kihot dört aýagyna agsaýan, hor, lagar düşen atyna “Rosinanta” diýip at dakýar. Ol özüne söýgüli gözläp, bir wagtlar özüniň aşyk bolan, goňşy obada ýaşayan bir görmegeýje daýhan gyzy Aldonsa Lorensone gaýybana saýlaýar we oňa Dulsineýa Tobosly diýip at dakýar. Emma ol gyz Don Kihodyň özüni söýýänligini bilmändir we hiç hili ünsem bermändir. Soňra

¹ don- Ispaniýada “jenap” diýmek

² Serwantes M.. Don Kihot. Aşgabat, 1938, 17 sah

Don Kihot ýoldaky bir kerwensaraýda,şol saraýyň hojaýyndan rytsarçylyk patasyny alýar.Ondan soňky Don Kihodyň ilkinji ädimleri,özüni alyp barşy adamlary geň galdyrýar. Mal ýatakda Don Kihodyň uzyn gije ýatman, ýarag-esbaplaryny mallaryň suw içýän nowasynda goýup, olary goraýşy we malyny suwa ýakjak bolup her gelen adam bilen uruşmagy onuň töweregindäki adamlarda onuň sag dældigi baradaky pikiri döredýär.

Serwantes bu kitabynyň ilkinji sahypalaryndan rysar romanlarynyň durmuş bilen baglanyşygynyň ýokduguny şol romanlaryň ideýalaryndan ruhlanan we göýä şol romanlaryň sahypalaryndan çykyp,real,hakyky durmuşyň jummuşine düşen keşp bolan Don Kihodyň üsti bilen görkezýär.Onuň diýýän sözleriniň ,edýän işleriniň hakyky durmuş bilen hiç hili baglanyşygy ýok,şol sebäpli Don Kihodyň näme etjek bolýandygyna hiç kim düşünmeýär.Onuň aýdýan sözleri onuň daş-töweregindäki adamlaryň aň- düşünjesine laýyk gelmeýär.

Rysarlyk patasyny alan Don Kihot indi adalat işlerini amala aşyrmaklyga girişýär. Andres atly 15 ýaşly çopan oglanjygy tokaýda onuň hojaýynyň elinden boşadýar. Emma Don Kihot gidensoň, ol daýhan oglany agaja daňyp ýene- de ýençýär.

Don Kihodyň ýanynda hemişe onuň wepaly ýarag göteriji hemrasy Sanço Pansa öz hojaýynynyň edýän işlerine tankydy göz bilen seredýär. Ol Don Kihot ýaly howaýy bir edermenlik ýa-da bir adalat uçin göreşmeýär. Ol ilki bilen öz garnyny doýurmagyň aladasyny edýär, uklamagy gowy göýär.Öz obadaşy Don Kihot oňa ilki

duşanda”bir basyp alan adamyza seni gubernator¹ etjek” diýende derrew Don Kihot bilen öýüni,aýalyny taşlap gitmäge razylaşýar.

Don Kihot we Sanço Pansa biri- birine meňzemeýän keşpler bolsalar-da olaryň aýdýan pikirleri Täzeden Döreyiş döwrüniň ideýalary bilen utgaşyp gidýär. Don Kihot Sanço Pansa öwüt – nesihat berip: “ Sen eger-de gowy işler etsen saňa beglerin senýorlaryň gözi gider”, diýip adamyň gelip çykyşynyň däl-de, onuň edýän işleriniň oňa at- abraý getirýändigini aýdýar. Päk ýürekli Don Kihodyň täsiri bilen ahyrsoňy Sanço Pansanyň hem häsiýeti üýtgeýär. Onuň kalbynda adalata, azatlyga we adamzada söýgi duýgužary döreyär.

Bu romanda Don Kihodyň keşbi Wilýam Şekspiriň “Gamlet” tragediýasyndaky dünýäde ýamanlygyň garşysyna göreşmegi ýüregine düwen Gamletiň keşbine meňzeş. Ol Gamlet ýaly aktiw hereket edýär. Ýöne onuň ýamanlyga garşy göreşi ýel degirmenlerini üstüne äpet duşmanlardyr öýdüp çozuşy ýaly şowsuz gutarsa-da her bir okyjy päk ýürekli çaga ýaly Don Kihodyň kämil bolmadyk jemgiýetiň kemçiliklerini düzetjek bolup edýän hereketlerine duýgydaşlyk bilen seregýär we onuň maksatlarynyň, ýüreginiň päkligine düşünýär.

Lope Feliks de Wega Karpio (1562-1635)

Beýik Ispan dramaturgy Lope Feliks de Wega Karpio 1562-nji ýylyň 25-nji noýabrynda Madrid şäherinde

¹ Gubernator- welaýat häkimi

doglupdyr. Şondan bir az wagt öň tokaýlara gurşalan, uly bolmadyk bu şäheri patyşa Filipp II paýtagt diýip yglan edipdir. Lope de Weganyň kakasy Feliks de Wega Karpio gelip çykyşy boýunça Santander dagynyň Karredo atly jülgesiniň ýaşajjysy bolupdyr. Madrid şäheri paýtagta öwrülensoň Lope de Weganyň kakasy gyzyl bezegçisi, baý adam örän amatly, girdejili bolan buthanany gyzyl bilen bezemek işlerini alypdyr.

Lope de Wega eýýam baş ýaşynda Ispan we Latyn dillerinde okap bilýän eken. Ýöne ilkibada ýazyp bilmändir. Ýaşlygynda ol şeýle bir goşgy düzmäni gowy görüpdür, entek kiçiräk wagty özi ýazyp bilmänsoň,iýýän çöregini ýoldaşlaryna berip, goşgularyny ýazdyrypdyr.Ol on bir ýaşyndan goşgularyny özi ýazyp başlapdyr.

1572-nji ýylda Lope de Wega iýezuit¹ kollejine kabul edilipdir. Bu mekdepde Latyn dili, grammatika, ritorika (dilewarçylyk) tans, aydym, matematika ýaly dersler okadylypdyr. Lope de Wega grammatika, ritorika, tans etmek, aýratynam gylyçlaşmak boýunça tapawutlanypdyr. Ol mekdep teatryna gatnaşypdyr.

On baş ýaşynda ol Madridiň etegindäki Alkala uniwersitetine okuwa girýär. Ol ýerde ol dört ýyl okapdyr.Örän bilimli,zehinli şahyr Lope de Wega gersog Alba,gersog Sess, markiz de Malpik ýaly tanymal adamlaryň sekretary bolup gulluk edipdir.

1583-nji yylyň 23-nji iýunynda ýigrimi ýaşly Lope de Wega esger hökmünde Azor adalarynyň ýanyndaky ýeňişli söweşe,1588-nji ýylda Ispaniýanyň “Ýeňilmezek

¹ **iýezuit**-Iisus(Isa pygamberiň ady) sözünden gelip çykan söz.Rim katolik buthanasynyň tarapdarlarynyň mekdebi.

Armada” diýip at alan deňiz flotunyň Angliýanyň kenaryna eden şowsuz çözüşyna gatnaşýar.

Madride gaýdyp gelip, Lope de Wega matematikany, astrologiýany öwrenýär. Fehtowaniýe¹ sporty bilen meşgullanypdyr. Ýöne ol köp wagtyny döredijilik işine, poeziýa sarp edipdir. Lope de Weganyň zehini, onuň bilimi öz döwürdeşlerini haýran edipdir. Şahyr bir gijede bir pýesa ýazyp bilýän eken. Oňa “tebigatyň gudraty”, “kaknus guşy”, “poeziýa ummany” diýip atlar beripdirler. Lope de Weganyň ilkinji goşgulary söýgi temasyna bagyşlanyp, Ýelena Osorio diýen aýdymçy zenany wasp edipdir. Ýöne Ýelena durmuşa çykan aýal bolany sebäpli Lope de Wega oňa öýlenip bilmändir. Ýelenanyň adamsy Kristobal Kalderon Amerika gidipdir. Emma şonda-da Ýelena äri bilen nikasyny bozup Lope de Wega durmuşa çykyp bilmändir.

Lope de Wega bu aktrisa, aýdymçy zenan bilen 1587-nji ýyla çenli aşyk-magşuk bolýarlar, ýöne 1587-nji ýylda ajaýyp, gözəl Ýelena has baýrak adama söýgi bildirýär. Şowsuz söýgä uçran Lope de Wega gamgyn, lapykeç, ýagdaýda Ýelenanyň we onuň joralarynyň üstünden gülüp ýazan goşgularyny Madride ýaýradýar. Ýelenanyň we onuň joralarynyň şikaýaty bilen 1587-nji ýylyň 29-njy dekabrynda Lope de Wegany tussag edilip, şahyry dört ýyl Madridde ýaşamaklykdan mahrum edýärler.

Suňa meňzeş söýgi başdan geçirmeleri Lope de Weganyň durmuşynda ýygy-ýygydan bolupdyr. Ol birnäçe gezek öýlenipdir, soň monah bolupdyr, soňra ýene-de söýgi

¹ fehtowaniýe-ujy çiş gylyç bilen, ýiti tüpeň pyçagy(ştyk)bilen uruşmak.

başdan geçirmelerine duçar bolupdyr. Bir söz bilen aýdanynda onuň durmuşy gyzykly wakalardan doly bolupdyr.

Lope de Wega şol döwrüň jemgyýetiniň durmuşyny gowy bilipdir we gören eşiden zatlaryny öz eserlerinde beýan edipdir. Şahyr şol döwrüň antik edebiýatynyň klassyk , nusgawy şahyrlaryndan nusga alyp ýazmak ideýalaryna onçakly ýykgyn edip durman , batyrgaýlyk bilen öz eserlerinde Ispaniýanyň taryhyndan alnan wakalary we halk döredijiliginiň baý edebi-çeperçilik serişdelerini, halkyň dilini batyrgaý ulanypdyr.

Lope de Weganyň eserlerinde durmuşa söýgi, şatlykly äheňler güýçli ýaňlanýar. Şahyr eserlerini öwrümlü çeperçilik serişdeleri bilen bezejek bolmaýar-da ol öz pýesalaryny „durmuşyň aýnasyna“ öwürýär we şol sahnalary degişmelerden, halkyň dilinden alnan ýiti, täsirli şorta sözlerden, şatlykly ýumordan püre-pür doldurýar.

Ömrüniň soňunda onuň soňky sögülisiniň, Marta Newaresiň gözüniň kör bolup aklyndan azaşmagy, oglunyň aradan çykmagy, gyzynyň deňiz ýörişinde ogurlanmagy ony gaýgy-gama batyrypdyr. Şol döwürde Lope de Wega terkidünýälik durmuşy bilen yaşamaklyga, dini-mistika ideýalaryna ýüz urýar. Emma öz döredijiliginde ol şonda-da ruhabelent, gülküli eserleri ýazmagy dowam etdirýär („Filida“ poemasy, 1635 ý.) gyzyklanypdyr.

Lope de Wega 1635-nji ýylyň 27-nji awgustynda aradan çykýar. Bir ýüz dört Italýan şahyry aradan çykan Lope de Wegany taryplap, „Ölümden soňky waspnama“ diýen ýörüte goşgular ýyggyndysyny çykarýarlar.

Serwantes özüniň uly meşhurlyk gazanan „Don Kihot“ romanynda Lope de Wegany „beýik ýazyjy“ diýip atlandyrýar.

Lope de Weganyň eserlerinde klassisizmiň çäklendiriji kadalary ýol almaýar-da, ispan edebiýatynyň milli däpleri, halkyň şahyrana formalary giňden ulanylýar.

Lope de Weganyň döredijiliginiň esasy aýratynlygy barada gürrüň edilende, ilki bilen onuň eserlerinde ruhbelentlik duýgularynyň güýçlidigi, her bir eseriň hökman azyndan iki sany položitel gahrymanlaryň bardygy görünýär. Sebäbi şahyr täze Renessans döwriň şahsyýeti hökmünde durmuşa we geljege söýgi we ynam bilen seredýär.

Lope de Weganyň edebi mirasy dürli žanrlarda ýazylan köp eserleri öz içine alýar. Ol takmynan 1800 komediýa, 400 dini pýesa, goşgular, poemalar, hekaýalar ýazypdyr. Onuň edebi mirasy ýigrimi bir kitapdan durýar.

Onuň eserleri Täzeden Doreýiş döwriň ruhybelentlik, durmuşa şatlyk bilen garamak, ynsanperwerlik ideýalaryny öňe sürýär.

Lope de Weganyň eserlerinde, aýratynam onuň komediýalarynda adalat, dostluk, söýgi, durmusyň ynsanperwerlik kanunlary ýeňýär. Ýamanlyk, erbet işleri edýän zalymlar öz jzasyny alýarlar. Bu bolsa halkyň durmuşa, geljege bolan uly ynamyny berkidipdir.

“Özi-de iýmez başgalara-da bermez” (Собака на сене) “El perro del horrelano, que ni come bas berzas ni las deja comer” (1618) komediýasy.

Beýik Ispan dramaturgy Lope de Weganyň halk döredijiligini çün öwrenip ony öz komediýalaryna siňdiripdir we has çeper görnüşe geçiripdir. Şonuň üçin

Lope de Wega Ispan halkynyň iň söýgüli ýazyjy-dramaturgydyr. Lope de Weganyň pýesalaryny üç topara şertli halda bölmek mümkin, ýöne şonda-da olaryň mazmunynda dürli wakalar, dürli gatlaklaryň wekilleriniň keşpleri görkezilýär.

Şahyryň eserleriniň birinji topary “gahrymançylykly” pýesalar bolup, olarda Ispan halkynyň gahrymançylykly taryhy wakalary beýan edilýär. Ikinji topara “ýapynja (plaş) we gylyç” komediýalary girýär, bu topara girýän komediýalarynda esasan ýokary gatlagynyň, dworýanlaryň keşpleri görkezilýär. Üçünji topara halkyň, ýa-da onuň wekilleriniň gatnaşýan komediýalary girýär. Elbetde beýle komediýalar onuň döredijiliginde köp däl. (**“Öz öýünde akylyly”, “Разумный в своем доме”**). Ýöne dramaturgyň ençeme komediýalarynda halk wekilleri örän dogumly hereket edýär.

Lope de Weganyň “Özi-de iýmez başgalara-da bermez” atly komediýasynda waka Neapol (Italiýa) şäherinde bolup geçýär.

Grafinýa de Belflor atly ari olup dul galan ýaş zenan öz sekretary Teodoro atly ýigidiň öz hyzmatkäri Marselany söýýändigini bilip, ony gabanyp başlaýar. Soňra oňa kem-kemden aşyk bolýar. Bir görseň ol Teodorony ýanyna çagyryp onuň bilen örän mylatatly gürleşip, ondan Marselany söýýändigini ýa-da soraýar. Oňa söýgi bildirýän sözler aýdýar. Emma bir görseň oňa gaharlanýar, oňa şarpyk çalýar, ýa-da onuň başga şähre, Ispaniýa gitmegini isleýär. Sebäbi grafinýanyň dworýanlyk derejesi onuň söýüşýän ýigidine durmuşa çykмага päsgelçilik döredýär.

Grafinýa Diana özüne öýlenjek bolup söýgi bildirýän ýokary gatлага degişli küték, paňkelle graf Federikonyň,

markiz Rikardonyň tekliplerini ret edýär. Emma şol bir halatda ol çürt-kesik netijä gelip öz söýýän ýigidi Teodora durmuşa çykмага milt etmeýär, sebäbi şol döwrüň feodal jemgyýetinde onuň abraýy pese düşjek. Şol sebäpli Diana ýaýdanýar, Teodoro bilen gaharly gepleşýär. Bu ýagdaýy bilip graf Federiko we markiz Rikardo Tristan diýen lakeý-hyzmatkäre 300 eskudo pul berip Teodorony öldürmegi tabşyrýarlar.

Ugurtapyjy, hilegär we akylyly Tristan olara söz berip, soňra graf Ludowiko diýen adama “seniň ýiten ogluň tapyldy, ol Teodoro” diýip aýdýar. Sebäbi Tristan graf Ludowikonyň ýigrimi ýyl ozal Malta öz ogly Teodorony iberenligini we ol oglanyň mawrlara ýesir düşendigini bilýär. Ine şol wakany peýdalanyp, Tristan “garry baý graf Ludowikonyň ogly Teodoro tapyldy, ony Gresiyada gul bazarynda garakçylaryň satandyklaryny soňra onuň Ermenistana düşendigini ,ol ýerde Trisatanyň gyz dogany bilen bile ösüp ulalandygyny”, gürrüň berýär.

Trisatanyň gürrüňine görä , onuň gyz dogany bilen söýüşen Teodoro soň gaçypdyr we şeýdip ol grafınyä Diananyň oýüne düşüpdür. Çyna berimsiz gürrüňlere ökde Tristan özüni bir ýerde“grek söwdagäri”,başga ýerde “ermenı” diýip, şol dillerde gepleşýär emma hakykatda ol dilleri bilmeýär. Ýöne öz ýoldaşy Furýo bilen “Merkanponýosa gideli”, “Naçaldihi, nedurnosy”, “zdorowoždi”, “poşlibişi” yaly sözleri ulanyp gepleşen bolýarlar. Şeýle mekirlik bilen graf Ludowikony ynandyrýarlar. Graf Ludowiko “öz ogly” Teodoro bilen duşuşýar. Şeýlelikde Diana “graf” Teodoro durmuşa çykýar. Tristany Doroteýa, Fabýony bolsa Marsela öýerýärler. Komediýa gowulyk bilen gutarýar.

Lope de Wega bu komediýada ýönekeý adamlary akylyly, ugurtapyjy sypatlar bilen suratlandyrýar. Diana öz sekretarynyň akylylydygyna göz ýetirip, ony söýýär. Ol adamlaryň dürli gatлага degişlidigine seretmezden deňligini nygtaýar. Emma ýokary we pes gatлага bölünen jemgyýetde ýaşayan Diana jemgyýetin nukdaýnazaryny sylamaly diýip hasap edýär. Lope de Wega Şekspiriň komediýalaryndaky, adam öz ýüregine, öz tebigy duýgularyna görä ýaşamaly diýen ýaly pikire eýermeyär. Emma şonda-da Lope de Wega köne döp-dessurlary, dünýägaraýyşlary ýeňip geçip bilýän adamlara duýgydaşlyk, hormat bildirýär. Grafıňa Diana Teodoronyň hakyky graf dældigini bilse-de oňa durmuşa çykýŞar.

“Fuente owehuna” (“Goýun çeşmesi”)(1604-1618) komediýasy.

Bu drama Lope de Weganyň “gahrymançylykly pýesalaryna” girýär. Onda XV asyrda Ispaniyada Ferdinand we Izabellanyň patyşalyk eden döwründe bolup geçen wakalar beýan edilýär.

Wakalar Fuente Owehuna obasynda bolup geçýär. Ol obada şol döwürde 1000 adam töweregi ilat ýaşapdyr.(obanyň ady “Fuente abehuna” – abeja – “bal arysy” diýmegi aňladýar).Eseriň soňunda şol obanyň ady barada berilýän düşündirişde şeýle diýilýär.”Fuente Owehuna obasynyň ady “Bally”, “Bal ary çeşmesi”diýmegi aňladýar. Obanyň gadymy ady Mellariýa. Şäheriň tugrasynda,ýagny gerbinde-de bal arynyň şekili suratlandyrylypdyr. Obaň ilaty şu güne çenli bal arçylyk bilen meşgullanýarlar. Emma käbir alymlar obanyň hakyky ady “Fuente Owehuna” ýagny “Goýun çeşmesi diýip terjime edýärler”diýlip düşündiriş berýärler.

Bu oba Kordowa welaýatynyň demirgazyk-günbatar tarapynda ýerleşipdir. Ol Kordowa şäherine degişli bolupdyr. Emma XV asyryň 50-nji ýyllarynda ol oba korol Enrike IV tarapyndan Kalatrawa ordenine berilipdir. Kordowanyň şäher häkimligi bu karara garşy çykyp 1463-nji ýylda bu oba Kordowa şäherine gaýtarylyp berilipdir, oňa hukuk tarapdan degişli bolupdyr. Emma 1468-nji ýylda komandor Fernando Gomes de Gusman güýç bilen Fuente Owehuna obasyny ýene-de şol ordeniň gol astyna geçirilipdir.

Ýedi ýyldan soň, 1475-nji ýylda Kordowa şäheri bu obanyň özüne degişlidigi barada patyşadan tassyknama alypdyr. Emma orden şonda-da zorluk bilen obany öz golastynda saklapdyr. Obanyň adamlary zuluma çydaman, 1476 ýylyň 23 aprelinde gozgulaň turuzýarlar. Gozgalaňçylara hökümet goşuny kömek edýär we bu şäherjik oturymly ýer gutarnykly Kordowa şäherine degişli edilýär.

Pýesada don Fernanda Gomes de Gusman Kalatrawa ordeninaň komandory Fuente Owehuna obasynyň ýaşulysy,alkaldy Estawanyň Laurensiya atly gyzyna aşyk bolýar we ony zorluk bilen özüne boýun egdrjek bolýar.

Laurensiýa Huan Çypar atly daýhanyň ogly Frondosyny gowy görýär. Şonuň üçin Frondoso komandora garşylyk görkezip, onuň ýerde goýan arbaledini alyp, komandora çenäp Laurensiýadan el çekmegini talap edýär. Komandor özüniň rytsar bolup ýönekeý daýhandan yzyna çekilmejegini aýtsa-da bialaç gitmeli bolýar. komandor, rysar, ýokary gatлага degişli bolsa-da, başga adamlaryň aýallaryna, görmegeý gelin-gyzlara göz gyzdyrýar. Ol nökerleriniň kömegi bilen obada göwnüne

gelen işini edip, adamlary ýençýär, olara zulum edýär. Ol Hasinta diýen gyzy zorluk bilen öz esgerlerine berýär. Ol gyzyň söýgüli Mengo ony gorja gorajak bolanda, tal ony söwüt agajyna daňyp, Mengony esgerler gamçylap urýarlar.

Şol wagtda Sýudad Real diýen şäheri Ispaniýanyň korolynyň goşuny gabaýar. Ol şäheri Kalatrawa ordeninden azat etmek üçin uruş başlanýar. Fuente Owehunanyň adamlary hem gozgalaň turuzyp, patyşa goşunyna kömek berýärler. Sebäbi indi olar mundan beýläk komandoryň zulumyna çydamaýarlar.

Laurensiýany Fernando Gomes zorluk bilen alyp gidýär. Soňra Laurensiýa gelip halky gozgalaňa çagyryýar. Huan Çypar, Estawan, Menzo, Kuadrado, Barrildo we beýlekiler ýaraglanyp, gylyçly, naýzaly, taýakly, öz ar-namyslaryny goramak üçin göreşe galýarlar. Komandor Frondosyny daňyp ölüme höküm edýär. Şol wagtda halk, daýhanlar çozup gapyny döwüp açýarlar we söweşip komandory öldürip, onuň jesedini penjireden daşary zyňýarlar. Ony aýallar tike-tike edip taşlaýarlar. Komandoryň tarapdary Flores hem aýallar tutup jeza berjek bolýarlar, ýöne ol gaçyp patyşanyň yanyna barýar we bolan zatlary korola gürrüň berýär. Korol sudýany oba iýberip, ” kim komandory öldürdi? “ diýip kimden sorasa, ony Fuente Owehuna öldürdi diýýärler. 300 adam hemmesi hiç kimi sugullamaýar. Soň obaň adamlary korol Ferdinand we patyşa aýal Izabellanyň yanyna üýşüp barýarlar we özüleriniň zuluma, talaňa, zorluga sezewar bolandyklaryny gürrüň berýärler.

Halk korola ýüzlenip, indi onuň golasty raýatlary bolmak isleýändiklerini aýdýarlar. Patryşa hem razylaşýar we olara täze komandor bellejekdigini aýdýar.

Lope de Weganyň pýesalarynda.komediýalarynda söýgi durmuşyň özeni diýlen pikir öňe sürülýär. Onuň komediýalarynda söýgüliler jebir-jepa çekmän,tersine şadyýan,ruhobelent hereket edýärler. Söýgi olara ganat berýär. Teodoro bir görseň Marselany,bir görseň Dianany söýýär.Marsela hem onçakly gam çekip durman,Fabýo bilen söýüşýär. Umuman bu eserde Täzeden Döreýiş döwrüniň ynsan duýgularynyň gозelligi,adamyň beyikligi baradaky pikirleri belent ýaňlanňar.

Lope de Weganyň eserlerinde klassisizmiň çäklendiriji kadalary ýol almaýar-da, ispan edebiýatynyň milli däpleri, halkyň şahyrana formalary giňden ulanylýar.

Fuente Owehuna diýen ýerde gorkunç, elhenç wakalar bolup geçýär, emma şonda-da Lope de Wega şeýle wakany gaýgy-gam bilen gurşap görkezmän, daýhanlaryň, halkyň öz duşmanlaryny, eziji komandory ýeňekdigini uly ynam, ruhobelentlik bilen suratlandyrýar.

Fransiýada Täzeden Döreýiş döwri

Fransiýada Täzeden Döreýiş döwri beýleki ýurtlarda bolşy ýaly buržuaz gatnaşyklaryň ösmegi bilen başlanýar.Fransuz buržuaziýasy,işewür adamlary,söwdagärler daşary ýurtlar bilen uly söwda aragatnaşyklaryny alyp barmaýarlar,ýöne ýurduň içinde oba hojalygyna maýa goýumlaryny goýmak,karzyna pul berip süýthorçylyk etmek bilen meşgullanýarlar.Burzuaziýanyň baýan gatlagy garyp düşen dworýanlaryň ýerlerini satyn alypdyrlar.Şeýlelik bilen

Fransiýada kapitalistik gatnaşyklar barha ösüp başlaýar, dworýanlar ýurduň halk hojalygynda güýçli rol oýnamaýarlar. Olar öz derejeleri we feodal hukuklary üçin gelyän girdejiireiň hasabyna ýaşaýarlar.

Fransiýada gumanizmiň ösmegine Italiýanyň ösen medeniýeti güýçli täsir edýär. Aýratynam **korol Fransisk I (1515-1547)** döwründäki Italiýa gurnalan harby ýörişler döwründe fransuz dworýanlary Italiýanyň şäherleriniň baýlygyna, gözelligine haýran galypdyrlar. Soňra patyşa belli italýan hudožniklerini, heýkeltaraşlaryny we arhitektorlaryny Fransiýa çagyryp, olara köşkler, galalar gurdurýar. Şol döwürde Danteniň, Petrarkanyň, Bokkaççonyň we beýleki görnükli şahyrlaryň, ýazyjylaryň eserleri fransuz diline terjime edilýär. Gadymy grek, Rim edebiýaty öwrenilip başlanýar. Fransisk I Gomeriň, Plutarhyň eserlerini terjime etmekligi buýurýar. Fransisk I fransuz Täzeden döreýiş hereketine hut özi ýolbaşçylyk etmek isläpdir, ýöne onuň sekretary **Gilýom Býude (1468-1540)** bu işe örän uly goşant goşupdyr. Býude latyn dilinde filosofiýa, matematika, taryh, filologiýa, hukuk hünärleri boýunça köp kitaplar ýazypdyr. Ol: «Filologiýa bilimiň esasydyr» diýip nygtapdyr.

Fransiýada Täzeden Döreýiş döwriüň ýene-de bir aýratynlygy gumanistler Reformatsiýa hereketine uly goşant goşýarlar. Görnükli matematik we ellinist **Lefewr d'Etapl (1455-1537)** Italiýada bolup ol ýerde grek filosoflarynyň Aristoteliň, Platonyň eserlerini öwrenýär. Soňra dini kitaplary derňäp analiz edýär we ol kitaplarda özara (post) tutmak, ruhanylaryň öýlenmezligi we şulara meňzeş zatlaryň Injilde ýoklugyna göz ýetirýär. Lefewr Bibliýany fransuz diline terjime edýär. 1512-nji ýylda iki

sany pikiri öňe sürýär. 1) Dine ynanmak bilen özüni aklamak. 2) Keramatly kitap ynamyň ýeke-täk çeşmesi ine şu pikirlerem ähli protestantlaryň daýanç maksatlary bolupdyr. Birnäçe wagtdan soň Sorbonna Lefewriň bu pikirlerini ýazgarýar we onuň iki tarapdary ölüm jezasyna höküm edilýär, Lefewriň özü gaçmaly bolýar. Ýöne patyşa Fransisk I Lefewri aklaýar we öz olguna terbiýeçi edip belleýär. Şol döwürde Fransisk I protestantizmi Fransiýada girizjek bolýar. Emma 1530-njy ýyllardan başlap, daýhanlaryň, halk köpçüliginiň gozgalaňlaryndan gorkup syýasaty üýtgedýär. Öňki dini düzgün dowam etdirilýär. Onuň üstesine katolik däl, erkin pikirli protestantlara garşy göreş başlanýar. Köp adamlara ölüm jezasyny berilýär. 1546-njy ýylda görnükli alym we neşirýatçy Etýen Dole oda ýakylýar. Şol bir wagtda fransuz protestantizmi örän güýçli ýaýbaňlaşýar. Onuň baştutany **Žan Kalwin (1509-1564)** öz taglymatyny, ýagny kalwinizmi ýaýradyp başlaýar. Ol Fransiýadan Ženewa (Şweýsariýa) göçýär we şol ýerden protestantlary göreşe çagyryýar. Ol öz taglymatyny «Hristian dini boýunça öwüt-nesihat» (1536) diýen kitabynda Kalwin buržuaz gatnaşyklaryň tarapdary hökmünde dini reformalaryň tarapynda çekeş edýär.

Kalwin din boýunça iki sany esasy pikiri öňe sürýär:

1. Adamyň täleýiniň öňden kesgitlenendigi, ýagny adam doglanda gowy durmuşa ýa-da erbet durmuşa barjakdygyny bilmeýär. Şol sebäpli adam bu dünýäde sogap işler edip, o dünýäde özüni dowzahyň odundan halas etmeli.
2. Hudaý adamyň işine gatyşmaýar. Adam geljekde dowzaha barjakdygyny ýa-da jennete barjakdygyny öz eden işlerine görä özi jogapkär berýär. Ýagny Kalwin

adamlary aktiwligi çagyryar. Adamlara tygşytly bolmagy, baýlyk ýygnamagy ündeýär. Ol süýthorçulygy goldaýar. Hatda gulçulygyň hem mümkindigini aýdýar. Şeýlelikde diňe bir buržuaz gatnaşyklary däl, eýsem patyşa düzgünlerinden nägile dworýanlar hem kalwinizmiň tarapyna geçýärler. Olar erkin ýaşamak isleýärler. Netijede Fransiýada katolikler we gugenotlaryň (protestantlaryň) arasynda birnäçe uruşlar bolup geçýär. 1580-1590-njy ýyllarda daýhanlaryň gozgalaňy bolup geçýär.

Fransiýanyň öňdebaryjy ýazyjylary, gumanistleri milli birleşik, adalatly döwlet barada arzuw edipdirler..

Fransuz Täzeden Döreýiş döwriüniň birnäçe alamatlary bar:

- 1) XVI asyryň I ýarymynda gumanistik ideýalar ösýär. Durmuşy üýtgedip gurup boljakdygyna uly ynam bolýar.
- 2) 1530-njy ýyllardan başlap bu ynam gowşaýar. Jemgyýetde gara güýçler güýjeýär we ruhupeslik ýüze çykýar.

Margarita Nawarskaýanyň kružogy

XVI asyryň I ýarymynda Fransiýanyň in bir uly medeniýet we edebiýat merkezi Margarita Nawarskaýanyň (1492-1549) köşki bolupdyr. Margarita Nawarskaýa patyşa Korol Fransisk I aýal dogany bolupdyr. Margarita Angulemskaýa Nawarranyň (demirgazyk Ispaniýada ýerleşen patyşalyk) korolyna durmuşa çykanlygy üçin «Nawarskaýa» diýen ady alypdyr.

Margarita protestantizmiň tarapdary bolupdyr. Özüde gugenotlara degişli bolupdyr diýip hasap edýärler.

Margarita örän bilimli aýal bolupdyr. Ol italyan dilini bilipdir. Şeýle-de Margarita Nawarskaýa köp sanly goşgular we poemalar ýazypdyr. Ol öz eserlerinde gumanistik ideýalary öňe sürüpdür. Margarita Nawarskaýanyň meşhurlyk gazanan eserleriniň biri-de «**Geptameron**» atly nowellalar ýygynydyr. Bu eseri ol Bokkaçço öýkenip ýazypdyr. Margarita Bokkaçço ýaly 100 nowella ýazmakçy bolupdyr, ýöne ol nowellalaryň 72 sanysyny ýazyp ýetişipdir. Şonuň üçin kitabyň adyna «**Geptameron**» (ýedigünlik) diýip dakypdyrlar. Kitabyň mazmunynda baş jenap we baş hanym Korte diýen kurortdan dynç alyşdan gelyärkäler, ýolda sil gelip ýoly bozýar we olar eglenmeli bolýarlar. Olar şol ýerde garaşmaly wagtyny iç gysmazlyk üçin biri-birine gezekli gezegine gyzykly gürrüňleri berýärler we ony ara alyp maslahatlaşýarlar. Şertli atlar bilen gürrüňçi hökmünde Margarita Nawarskaýa, korol Fransisk I, olaryň ejesi we beýlekiler çykyş edýärler. Bu gürrüňler hakyky köşk durmuşynda bolup geçen wakalary beýan edýärler. Olaryň içinde söýgi temasy esasy orun tutýar. Olaryň käbirlerinde açgözlük we monahlaryň azgynçylygy tankyt edilýär.

«**Geptameron**» fransuz edebiýatynyň Täzeden Döreyiş döwründe edebiýatyň ösüşini yzarlamak üçin, şol döwrüň durmuşyny öwrenmek üçin wajyp eser bolup durýar.

Margarita Nawarskaýa öz döwrüniň köp gumanistleri bilen aragatnaşyk saklapdyr. Ilki bilen onuň gullugynda köşk şahyry **Kleman Maro (1496-1544)** ýigrimi iki ýaşynda ilki Margarita Nawarskaýanyň gullugynda bolup,soň Kleman Maro korol Fransisk I gullugyna geçýär.Katolik buthanasyndan birugsat Bibliýanyň dini

aýdymalaryny (psaltyrdan alnan psalomlaryny) terjime edeni üçin ony türmä salypdyrlar. Soňra ol Margaritanyň köşgüne gaçar. Ol Italiýda, Ženewada gaçyp gezmeli bolupdyr. Maro protestantizmiň tarapdary bolupdyr. Maro «**Kupidonyň yabadathanasy**», «**Dowzah**» diýen poemalaryny we ençeme söýgi mazmunly goşgulary ýazypdyr. Onuň goşgulary şadyýan äheňlerde durmuşy söýmekligi ündäpdir. Onuň birnäçe goşgularynda ruhanylary, parahor sudýalary tankyt edipdir.

Fransua Rable (1494-1553)

Täzeden Döreyiş
döwrüniň görnükli
gumanisti we ähli
döwürleriň beýik
ýazyjylarynyň biri
Fransua Rable Şinon
şäheriniň golaýynda
(Tureni welaýaty)
doglupdyr. Onuň kakasy
baý, uly ýer eýesi
bolupdyr we aklawjy
bolup işläpdir. Rable
ýaşlykda diniň taryhyny,
hukuk öwrenipdir we
monastyr mekdebinde

okapdyr. Soňra ol medisany öwrenip Lion şäherinde
hassahanada lukman bolup işläpdir. Rime iki gezek syýahat

edipdir. Soňra ol korol Fransisk I gullugynda iki ýyl bolupdyr. Soňra ol Monpelye şäherinde Gippokratyň¹ we Galeniň² taglymatlaryna eýerip leksiýalar okapdyr. Şeýdip ol kä lukmançylyk edip. käte ruhany bolup gazanç edip ýaşapdyr. 1532-nji ýylda ol Lionda uly keselhanada lukman bolup işläpdir. Şol ýerde-de ol gelip çykyşy boýunça Gollandiýaly bolan beýik gumanist Erazm Rotterdamly (1466-1536) bilen tanyşýar. Erazmyň Bibliýanyň grek dilindäki tankydy tekstini düzüp, ony latyn diline terjime etmegi, Ýewropada dini kitaplara bolan garaýyşlara güýçli täsir edýär hem-de Ýewropada Reformasiýa hereketine itergi berýär. Erazmyň edebi eserleriniň içinde onuň “Samsyklygyň tarypy” (1509) diýen kitaby öz döwrüniň jemgyýetiniň kemçiliklerini ýiti tankytlaýar. Bu eser ýazylan badyna beýleki ýewropa dillerine terjime edilip, Erazmyň adyna uly meşhurlyk getiripdir. Şonuň üçin Rableniň Erazm bilen tanyşmagy onuň dünýägaraýşyna örän güýçli täsir edýär we köp zatlar täzeden seretmeklige iteryär.

Lion şäherinde Rable öz eserlerini çap edip başlaýar. Rableniň uly şöhrat gazanan eseri «Gargantýua we Pantagrýuel» romanydyr (1532, 1534, 1546). Bu romanyň döremegine 1532-nji ýylda «Äpet Gargantýuanyň taryhy» atly halk romanynyň çykmagy sebäp bolupdyr. Halk romanynynda orta asyr rysar romanlarynyň üstünden gülünýär. Onda korol Arturyň gatnaşmagynda rysarlar dürli wakalara duçar bolup, örän gülkünç ýagdaýlara düşýärler. Bu eser Rable üçin nusga alarlyk esas bolup

¹ **Gippokrat**-b.e, öň 460-377 ý. ýaşap geçen „medisinanyň atasy“ diýip at alan lukmany

² **Galen**-b.e. 129-199 ý. ýaşap geçen grek lukmany we ýazyjysy.

hyzmat edipdir. Bu romana menzedip Reble, şol kitabyň dowamy hökmünde «Dipsodlaryň koroly Beýik äpet Gargantýuanyň ogly,dipsodlaryň koroly şöhratly Pantagrýueliň gorkunç we elhenç edermenlikleri» (1532) diýen kitabyňy ýazýar.Bu eser soň romanyň ikinji kitabyňy düzýär.

1534-nji ýylda Rable “**Pantagrueiň kakasy,beýik Gargantýuanyň gorkunç durmuşynyň beýany**”diýen eserini ýazýar. Soň şol eser romanyň birinji kitabyňy düzýär.Bu kitapda käbir tärler halk kitabyndaky ýaly berilýär.Meselem,Gargantýuanyň we onuň ene-atasynyň äpetligi,onuň baýtalyňyň ululygy,Gargantýuanyň buthananyň jaňyny ogurlamagy ýaly aheňler halk kitabyňa mahsus häsiýetde suratlandyrylýar.

Romanyň ikinji kitabynda Pantagrýueliň çagalygy, ýaşlygy, eden işleri beýan edilýär we Rable öz döwrüniň döp-dessurlaryny, düzgünlerini ýiti tankyt edýär, şol düzgünleriň üstünden gülýär. Şol bir halatda ylmyň, bilimiň tarapdary hökmünde çykyş edýär. Pantagýuel bilen bir hatarda romenda onuň aýrylmaz ýoldaşy Panurg hem görkezilýär.

Panurg çala okan student,ýalta,köp sögünýär,şol bir halatda ol akyllý,käte biperwaý häsiýetli adam.Onuň kellesi tertipsiz bilimiň käni,ýöne ol bilimini hemişe öz peýdasyna ulanyp bilmeýär.Panurg zenanlary gowy görýär.Zenanlaram Panurgy gowy görýärler,sebäbi ol degişgen ,alçak,ýöne diňe özüni bilýän egoist,kyn pursatlarda gorkak.

Bu eserde ýazyjynyň söýgüli keşbi monah Žan.Ol ýönekeý , sada daýhan sypat adam.Ol batyr,hiç haçan kynçylyklaryň ,howpuň önünde özüni ýitirmeýär.Žan örän

güýçli we ugurtapyjy, ýöne öz ýakynlaryna hiç haçan zyýan getirmeýär, diňe kömek edýär. Monah Žan durmuşyň lezzetlerinden hiç haçan ýüz öwürmeýär, aýallary-da uly sarpa goýýar, olary söýýär we olaryň häsiýetlerini-de gowy bilýär.

Romanyň üçünji kitabynda öýlenjek aýalynyň geljekki maşgala durmuşynda ikilik etmeginden gorkup, Panurg öýlenmejek bolanda Žan oňa in gowy maslahatçy bolup, Gans Karweliň ýüzügi baradaky parasatly nowellany gürrüň berýär.

Monah Žan Panurga eger-de sol aljak aýalyny gabanyp, onuň özüne ikilik etmegindfen gorkýan bolsa onda bir wagt ýaşap geçen alym, filosof Gans Karweliň ýüzüginini geýmegi maslahat berýär.

Gans Karwel akylly, bilesigeliji oňat adam bolupdyr. Ol filosof örän şadyýan häsiýetli adam bolup, adamlar bilen oturyp çakyr içmegi-de gowy görüpdür. Garran çagy sudýa Konkordatyň ýaş, görmegeý gyzyna öýlenipdir. Birnäçe wagt geçensoň aýalyny şubhe astyna alyp, gabanyp, gaharlanyp başlapdyr. Soň aýalyna öwüt-nesihat beriji gürrüňler aýdyp, gowy, edepli aýýalar barada kitaplar okap beripdir. In soňynda aýalyna bir ajaýyp monjuk sowgat beripdir. Sonda-da aýaly goňşylary, tanyşlary bilen özüni erkin alyp barypdyr. Gans barha gündünden gabanjaň bolupdyr.

Bir gije samrap ýatyrka şeytan oňa göwünlik berip, onuň süýem barmagyna bir ýüzük geýdiripdir. We oňa: “Şu ýüzük seniň barmagyňdaka seniň aýalyň senden birugsat hiç kime seretmez” diýipdir. Gans bu ýüzügi barmagyndan hiç haçan çykarmazlyga şeytana söz beripdir...

Rable bu tymsal-hekaýatyň üsti bilen entek öýlenmäňkä geljekki aýalynyşübhe astyna alýan Panurgyň üstünden gülýär. Ikinji tarapdan, her bir adamyň öz deňine öýlenmelidigini ýogsam tebigatyň kanunlarynyň hiç kimi gaýgyрмаýandygyny görkezýär.

Romanda esasy wakalar Panurgyň, monah Žanyň we olaryň dosty Pantagruýeliň keşpleriniň gatnaşmagynda bolup geçýär, olaryň barysyny dostluk, birek-birege kömek etmek duýgulary birikdirdirýär.

Bu romanda Rable adamyň tebigy bolşuny görkezýär we iru-giç adamlaryň akyly-başly terbiýe alyp, tebigatyň kanunlaryna eýerip ýaşasalar iru-giç ahlakly boljakdyklaryna ynanýar. Ajaýyp jemgyýet baradaky pikirlerini Telem abbatlygy¹ baradaky pikirlerinde beýan edýär.

Telem abbatlygynda adamalar erkin durmuşda, bagtly ýaşayarlar. Olar haçan ýataslary gelse ýatyp, haçan işläsi gelse işläp «Näme isleseň şoňa görä ýaşamaly» diýen şygara eýerýärler.

Romanda monah Žan uruşda Laroş-Klermo diýen ýerde patyşa Gargantýua özüniň iki ýüz esgeri bilen kömege gelip, Pikroholy ýeňmäge kömek edýär. Şonuň üçin Gargantýa monaha sowgat hökmünde Telem welaýatynda bir uly monastyr² gurmaga buýruk berýär. Rable Telem abbatlygyny bir islän zadyňy edip, erkin ýaşap bolýan ýer, gala ýaly suratlandyrýar. Ol monastyrdaky aýallar we erkek adamlar öýlenmäge haklary bar. Eger-de monastyrdan gitjek bolsalar gidip bilýärler. Monastyra

¹ **Abbatlyk**-ähli özbne degişli ýerleri we emläkleri öz içine alýan katolik buthanas

² **Monastyr**-ruhany-monahlaryň bolýan, ýaşaýan ýeri,

sagdyn , görmegeý adamlary, aýal-gyzlary alamaly diýip karar edýärler.

Telem abbatlylygyň derwezesinde şygyr bilen ýazylan kadalarda erbet häsiýetli adamlaryň oňa kabul edilmeýändigini barada aýdylýar:

Bize gelmän iki ýüzli kelpenler,
Akmak dindarsumak, bikär selpänler,
Ýalta monah, pis, hapysa adamlar,
Ýaranjanlar, hem aldawçy nadanlar,
Samsyk, içigara iki ýüzli gende,
Ýalan sözleriňiz ýer almaz munda.¹

Rableniň bu romany baş kitapdan durýar. Ýöne onuň “Seslenýän ada” diýip başlanýan başinji kitabyňynyň doly görnüşi (1564) Rable aradan çykanyna on bir geçensoň neşir edilýär. Roman halk döredijiliginiň döplerine eýerilip ýazylypdyr. Eserde ähli wakalar tankydy, ýaňsylama görnüşinde suratlandyrylar. Aýratynam Gargantýuanyň äpet bolandygy, onuň münen atynyň örän uludygy we ş.m. zatlar çişirilip gürrüň berilýär. Rable bu eserde adamyň durmuşynyň, onuň bedeniniň, onuň tabigy isleg-arzuwlarynyň, ähli gowy we betgelsik taraplaryny bolşy ýaly suratlandyrylar. Ýagny onuň üçin bir talap möhüm, adam azat bolmaly, ol tebigatyň kanunlaryna görä ýaşamaly diýen pikiri tutuş romanyň mazmunyna siňdirýär.

Rable öz döwründe meşhur bolan ähli antifeodal pikirleri öz romanynda yzygiderli beýan edýär we köne

¹ Франсуа Рабле. Гаргантюа и Пантагрюэль. Москва, 1991. стр. 141-142 (Terjime özümiňki-R.M.).

terbiyə usullarynyň, dini döp-dessurlaryň, hatda protestantlaryňam üstünden gülyär. Sebäbi Rable adamy umuman zorluk bilen dine salmaklyga garşy bolupdyr. Şol sebäplere görä ähli dindarlar Rableni gözünde oky bolsa atjak bolupdyrlar. Hatda reformator Žan Kalwin Rableniň garşysyna «Özüne maýyl ediji zatlar hakynda» (1550-nji ýyl) diýen tankydy häsiýetli pamflet ýazýar. Şeýle sebäplere görä kitaplaryny näçe ýumşagrak häsiýete getirse-de, täzedən gysgaldyp ýazsa-da onuň romanynyň her kitaby çap edilende Rable bir ýere gaçyp gitmeli bolupdyr. Sebäbi ol öz kitabyny häkimiýetiň, aýratynam Sorbonna uniwersitetiniň (Parižda XIII asyrdan gurulan ruhanyçylyk mekdebi, soň Sorbonna uniwersiteti) nähili garşy aljakdygyny bilmändirler. 1-2-3-nji kitaplaryny Sorbonna ýazgarylýar. Eger kitap buthana tarapyndan ýazgarylsa onda inkwizitsiýa ýazyjyny otda ýakmaga hakly eken. Yöne Rableni patyşa Fransisk I gorany üçin oňa zat diýip bilmändirler. Emma 1548-nji ýylda Fransisk I ölyär we Genrih II patyşa bolýar. Onuň bilen entek Rable gowy tanyş däl eken. Oňa kardinal dýu Welle gowy iş tapmaga, Italiýa gitmäge kömek edipdir. Şonuň üçin 1547-nji ýylda onuň dördünji kitaby çykanda Rable 1547-nji ýyldan tä 1549-njy ýylyň soňuna çenli Italiýada bolupdyr.

Romanda Rable okuw, terbiýe meselesinde orta asyrlarda ulanylan usullary tankyt edýär. Panatgrýeliň kakasy Gargantýuanyň ilkinji mugallymy Tubal Oloferu diňe bir ýatlatmak (ýat tutmak) usuly bilen ony okadýar. 5 ýyl 3 aýyň içinde ol Gargantýua diňe harplygy öwredýär. Yöne oglanyň kakasy bu ýagdaýy görüp başga mugallym çagyryýar. Onuň ady Ponokrat bolupdyr, ýagny grekçe «zähmet güýji (häkimiýeti)» diýen sözlerden alnypdyr.

Ponokrat öwredýän zatlaryny diňe bir ýat tutdurman, olaryň manysyny oglanyň düşünmegini gazanýar. Şeýdip okuwyň ýeňil we gyzykly bolmagyny gazanýar. Ýagny okuw durmuş, zähmet we dynç alyş bilen utgaşdyrylyp alnyp barylýar. Şeýle terbiýelenen Gargantýua gowy we akyllý patyşa bolup ýetişýär.

Rable feodal uruşlaryň üstünden hem gülýär. Granguzyeniň (Gargantýuanyň kakasy) goňsusy Korol Pikrohol köp ýyllap parahatçylykda ýaşap, soň birnäçe çöregiň üstünde urşa başlaýar...

Kitapda dini mifler, rowaýatlaram tankyt astyna alynýar. Meselem Gargantýua ejesiniň gulagyndan dogulýar. Soňra Rable «Eger-de siz muňa ynanmasaňyz ony dindarlardan sorayyň, eger-de hudaý islese ähli zat bolup bilýär, ynanmasaňyz Pliniýiň gadymy döwrüň taryhyndan okap göräýiň» diýip täsin dogulan şahslar barada aýdyp başlaýar...

Rable adamlaryň iki, ýokary we pes gatlaklara bölünişini-de ýazgarýar: «Meniň pikirimçe köp patyşalar, korollar, gersoglar, begler ony-muny satýan ownuk söwdagärlerden ýa-da ýönekeý sebet göterijilerden gelip çykypdyr, emme tersine köp näsaglar, gedaylar beýik korolardan gelip çykypdyrlar. Meniň özüm barada aýdylanda bolsa bir wagt ýaşap geçen bir koroldan ýa-da begden gelip çykypdyryn, sebäbi dünýäde menden beter patyşa we baý bolasy gelýän adam dünýäde ýokdur...»¹diýip, ýazyjy öz tohmy-tijiniň beglerden ,patyşalardan gaýdýandygyna buýsanýan adamlaryň üstünden gülýär we hemmeleriniň deňligi baradaky pikiri öňe sürýär.

¹Франсуа Рабле. Гаргантюа и Пантагрюэль. Москва, 1991, стр. 24

Romanyň merkezinde esasan üç keşp durýar: olar Granguzýe, Gargantýua we Pantagruel. Bu keşpleriniň üsti bilen Rable özüniň adyl patyşa baradaky pikirlerini öňe sürýär. Granguzýe öz halky barada alada edýär, ol şöhrata kowalaşmaýar. Öz halkyna ösmäge mümkinçilik , erkinlik berýär.

Ýene-de bir keşp ol Panurg. Ol Pantagrueliň dosty, örän wäşi, ugurtapyjy, öwünjeň, ýalançy we ş.m. ýagny ilkinji «işewür adamyň» (buržuaziýa wekiliniň) keşbi bolup durýar.

Eserde monah Žanyň keşbi aýratyn söygi bilen suratlandyrylýar. Žan öňki daýhan , soň monah bolan, ýöne beýleki ruhany-monahlara meňzemeýär. Onuň “diş owradyjy” diýen lakamy hem bar. Monah Žan känbir howply ýagdaýda dini kadalary berjaý etjek bolup durmaýar. Pikroholyň goşunlary çozanda beýlekiler ybadat edip otursalar, Žan özüniň monah ýapynjasyny çykaryp, duşman esgerlerini ýenjip başlaýar. Gerek ýerinde ol batyr söweşiji. Galadaky söweşde-de olary ýeňmäge patyşa kömege barýar. Ol halkyň güýjüni görkezýän keşp hökmünde suratlandyrylýar. Ol öz edermenligi üçin Pantagrueliň aýrylmaz ýoldaşyna we maslahatçysyna öwrülýär.

Bu realistik, demokratik häsiýetli roman Tazedan Döreyiş döwrüniň ruhubelent, şadyýan, sagdyn garaýyşly ruhuna ýugrulyp ýazylan eserdir.

„Pleýda“ („Ýedigen“)

1540-njy ýyllaryň soňunda fransuz şahyrana dilini kämilleşdirip, onda reforma geçirip, täze gumanistik häsiýetli milli poeziýany döretmek barada arzuw eden birnäçe ýaş bilimli dworýanlar „Brigada“ atly edebi kružok döredýärler, ýöne onuň ýedi sany agzasy bolany üçin ony **„Pleýda“ („Ýedigen“)** diýip atlandyrýarlar. Bu ýaş şahyrlar toparynyň ýolbaşçysy gadym dilleri bilýän Dora bolupdyr. Ýöne soň onuň hakyky ýolbaşçylary **Pýer de Ronsar (1524 – 1585) we Žoaşen dýu Belle (1522 – 1560)** bolupdyr.

1549-njy ýylda bu edebi kružogyň **„Fransuz dilini goramak we ony wasp etmek“** diýen ýüzlenmesi, ýagny manifesti çykypdyr.

Bu eser iki bölümden durýar: onuň birinji bölümi şahyrana diliň meselelerine, ikinji bölümi poeziýanyň nazaryýetine bagyşlanypdyr.

Bu eserde käbir adamlaryň fransuz diline „warwar“ dili hökmünde seredip, onuň latyn ýa-da grek dili ýaly şahyrana pikirleri inçeden beýan etmäge ýaramsyzdygy baradaky pikirlerine garşy çykylyar. Fransuz diliniň şol döwürde onçakly kämil dældigi barada aýdyp, awtor bir wagtlar latyn we grek dilleriniň hem kämil bolmandygyny ýatladýar. Fransuz dilini ösdürmek üçin ýüzlenmede Dýu Belle diliň öz baýlygyny, halkyň dilini hem-de gadymy dilleriň çeperçilik serişdelerini ulanmalydygyny nygtaýar.

Manifestiň ikinji bölümünde şahyryň beýik roly baradaky pikiri öňe sürýär. Dýu Belläniň pikirine görä, şahyr adamlary „gahar-gazaba mündirip, rahatlandyryp, şatlandyryp, guwandyp, söýüp guwanyp bilmekligi“

öwredip bilmeli. Şahyra diňe zehin ýeterlik däl, ol öz üstünde işläp türgenleşmeli. Gadymy antik edebiýatdan öwrenmeli we özboluşly milli edebiýatyň ýoluna düşmeli. Dýu Belle orta asyr poeziýasynyň könelişen formalaryndan ýüz öwrüp, antik döwrüň Owidiý, Wergiliý, Petrarka, Gomer ýaly şahyrlaryň eserlerinden nusga alyp eser döretmegi teklipl edýär.

Pýer de Ronsar (1524 -1585)

Pýer de Ronsar 1524-nji ýylyň 11-nji sentýabrynda tanyml dworýan maşgalasynda ,Lui de Ronsaryň(Ronsaryň kakasy) Wandomuadaky Puasoniýer diýen mülkünde eneden dogulýar.Pýer maşgalada ioň kiçisi, altynjy çaga bolupdyr.Ýöne soň bu çaga „fransuz şahyrlarynyň korolyna“öwrülipdir.Pýer on ýaşyna ýetende ony kakasy baýlaryň çagalary okaýan ýörite okuw mekdebi bolan Nawarra kolejine okuwa beripdir.Erkinlikde ösen çaga kollejiň gazaply,berk tertip-düzgünini halamandyr we ýarym ýyl geçenden soň kollejden alyp gitmegine kakasyny razy edipdir.Şondan soň Pýer Ronsar şazadalaryň köşgünde paž bolupdyr.¹ On iki ýaşynda oldemirgazyga,Şotlandiýanyň koroly Ýakow Stýuarta durmuşa çykan şazada Madlenanyň toparynda Şotlandiýa gidýär.Ronsar iki ýyl Angliýada we Şotlandiýada bolýar.Fransiýa dolanyp gelensoň korolyň kiçi ogly Karl Orleanskiniň

¹ **paž**-geljekde orta rysar derejesi almak isleýän we bir rysaryň gullugynda durýan tanyml maşgaladan bolan ýaş oglan

Fransiýa dolanyp gelensoň,Ronsar korolyň kiçi ogly Karl Orleanskiniň ýanynda onuň ýumuşlaryny ýerine ýetirip gezyär.Şazadanyň tabşyrygy boýunça Flandriýa we Gollandiýa, soňra ýene-de Şotlandiýa gidýär.Şol ýüzüşde deňizde üç günläp tupan, gom turup, Ronsar tas heläk bolan eken.Ronsar eýýäm paž hökmünde däl-de 16 ýaşynda diplomatik toparyň agzasy bolup, Germaniýa, birnäçe aýdan soň Italiýa gidýär. Ronsar örän owadan, syratly ýigit bolupdyr, köşkte öwredilýän dürli fiziki maşklary ökdilik bilen, çakgan, çalasyn ýerine ýetirýän eken.Köp Ýewropa dillerini öwrenip, syýahat edip, Ronsar tejribe toplap, gözýetimini giňeldipdir. Onuň üçin köşkte we diplomatik işde hemme ýollar açyk eken.

Ol 12 ýaşyndan başlap, ilki latyn dilinde,soň fransuz dilinde goşgy ýazyp başlapdyr. Ronsar öz mülkünde uzyn günläp tokaýlarda, çemenliklerde gezelenç etmegi gowy görüpdür. Tokaýyň, tebigatyň gözelligi barada ol öz ajaýyp goşgylaryny döredipdir. Emma on ýedi ýaşynda Pýer Ronsar agyr keselleýär. Näsaglyk sebäpli ol uzak wagtlap köşkte bolmandyr. Onuň üstesine-de keseliň netijesinde ýarym ker bolupdyr. Gulagy gowy eşitmeýän ýaş Ronsar üçin birbada ähli ýollar ýapylan ýaly bolupdyr.Sebäbi gulagy gowy eşitmeýän adam diplomat ýa-da ýurist, lukman hem bolup bilmändir.

Onuň üstesine-de Ronsar maşgalada altynjy, iň kiçi çaga bolany üçin kakasynyň mirasy bilenem üpjün edilmäge hukugy bolmandyr.Gulagynyň gowy eşitmeýänligi, kerligi Ronsarda gam- gussa döredýär, ol köplenç ýekelikde bolasy gelyär. Indi oňa diňe bir zat, ýagny poeziýa teselli berýär.

Pariže dolanyp gelip, Ronsar köşkte birnäçe wagtluk gulluk edýär we Žan Doradan grek dilini öwrenýär. 1544-nji ýylda Ronsaryň kakasy aradan çykýar. Şondan soň Ronsar bar wagtyny grek dilini öwrenmäge sarp edýär.

Doranyň okaýan leksiýalary, antik edebiýat boýunça berýän düşündirişleri Ronsaryň öňüde Gomeriň, Gesiodyň, Pindaryň, Eshiliň, Plotonyň eserleriniň pikire, çeperçilige baý dünýäsini açýar.

"Pleýada" toparynda ýaş şahyrlar bilen tanyşlyk, şol topara goşulan Ioahim Dýu Belle bilen dostluk Ronsara poeziýanyň gzel dünýäsine aralaşmaga kömek edýär.

1550-nji ýylda Ronsaryň ilkinji goşgular ýygyndysy **"Odalaryň dört kitaby"** çykýar. 1550-1560-nji ýyllarda Ronsar fransuz edebiýatynda täze žanrlar we täze stil döretmek üçin göreşýär. Bu döwrüň goşgularynda, odalarynda dostluk, söýgi, tebigat baradaky temalar, ýaşayyş we ölüm baradaky filosofiki oýlanmalar beýan edilýär.

Ronsar öz döwründäki Fransiýany, milleti birikdiriji ýeke-täk patyşanyň hökümdarlygyny wasp edýär. Şol bir halatda Ronsar oba durmuşynyň gözelligini wasp etmek temasyna-da ýüzlenýär. Onuň bu goşgularynda Gorasiniň täsiri duýulýar. Şol döwürde Ronsar özüniň **"Söýgi şygryrlarynyň ilkinji kitaby"** diýen ýygyndysyny çykarýar. Soň bu ýygindy "Kassandra bagyşlanyp ýazylan söýgi şygryrlary" diýip atlandyrylýar. Baryp 1540-njy ýyllarda Ronsar Kassandra Salwiati diýen gyza aşyk bolýar., ýöne oňa öýlenip bilmeýär. Şol gyzyň keşbi Ronsara beýik söýgi duýgulary we elýetmez söýgüli zenan baradaky sonetlerini döretmäge itergi berýär.

1550-nji ýyllarda Ronsaryň " **Mariýa bagyşlanan söýgi şygyrlary**", "Aýdymlar", "Tokaýlyk" diýen söýgi temasyna bagyşlanan goşgular ýygyndylary çykýar.

Öz goşgular ýygyndysyny Ronsar ýaş korolewa Mariýa Stýuarta sowgat berýär. Gözelligi bilen Ronsary özüne çekýän Mariýa Ronsaryň poeziýasyna uly sarpa goýýar eken. Mariýa Tauer türmesinde ölüm jezasyna garaşýan wagtynda-da Ronsaryň aýdymalaryny aýdyp, öz göwnüne teselli beripdir.

Döredijiliginin ilkinji döwründe 1560-1572-nji ýyllarda Ronsar esasan köşk şahyry hökmünde eserler döredýär. Şol döwürde ol "Fransiada"(Fransiýanyň waspnamasy) atly mili epopeýanyň üstünde işleýär.

1572-nji ýyldan soň Ronsar patyşa köşgündäki durmuşdan lapykeç bolup, ol öz şahsy durmuşy bilen ýaşaýar. Şol döwürde ol özüniň "**Ýelena bagyşlanan sonetler**" diýen ajaýyp aýdymalaryny ýazýar.

Tutuşlaýyn alnanda Ronsar söýgi temasyny wasp eden in ajaýyp şahyrlaryň biridir. Ol söýgi temasyny örän baý çeperçilik serişdeleri bilen,şol bir halatda,aýdyň düşnükli stilde beýan edýär.Ol ynsan durmuşynyň, söýginiň ajaýyplygyny nygtap, ýaşaýşy söýmegi ündeýär:

Saýasynda gül açan juwanlygyň,
Oýnap, joşdurýarka şadyýan durmuş,
Onuň süýji balyn, lezzetin alyň,
Bägüli soldurar hazan-garrylyk,
Depelär ol seniň husny jemalyň.¹

¹ Алексеев М.П.,ЖирмунскийВ.М.,Мокульский С.С.и Смирнов А.А.История зарубежной литературы..Раннее средневековье и Возрождение.Москва,1986,стр.270

Şeýle-de Ronsar oba durmuşynyň, tebigatyň
gözelligini wasp edip, adamyň bagtly ýaşayyş üçin
döredilendigini nygtaýar. Ronsaryň goşgularynda zenan
gözelligi iň bir ýokary gymmatlyk, ajaýyplyk, ynsan
gözelliginiň täji hökmünde suratlandyrylýar. Onuň
„Ykbal“ atly goşgusy şeýle mazmunly eserleriň biridir:

Dana akyl bilen ýeňiş gazanan,
Batyr gylyç bilen gazanýar ýeňiş.
Bu tebigat goranmaga, ýeňmäge
Her kime birhili ätiýaç bermiş.

Bürgüde egri çüňk hem güýçli ganat,
Towşana ýelaýak, ýolbarsa-penje,
Ata toýnak bermiş, baýguşa-takat,
Zäher bermiş aždarda deý eýmenje.
Öküze-şah, ýüzgüç berýär balyga,
Her kim eýe bolýar şeýle baýlyga.

Ähli gorag güýçler paýlanandan soň,
Boş galypdyr aýal ok-ýarag, ýaýdan.
Şonda Hudaý oňa görk berenmişin
Bir bölegin aýlap asmanda Aýdan.

Ine, şondan bäri gyzlar-gelinler
Ok-ýaý däl-de, görk-görmegin göterýär.
Indi ýeňiş diňe şolaň elinde,
Islän wagty, bizi dyza çökerýär¹.

¹ „Aşgabat“ gazeti, 2010-njy ýylyň 30-njy ýanwary. (Terjime eden Atamyrat Atabaýew)

Ronsaryň döredijiligi fransuz poeziýasyny täze belentluklere göteripdir hem-de fransuz diliniň çeper eserleri,şygyrlary döretmek üçin gadymy grek we latyn dillerinden kem oturmaýandygyny subut edipdir.

Ronsar 1585-nji ýylyň 27-nji dekabrynda Krua-Wal abbatlygynda bogun agyry(podagra)keseli sebäpli bar güýç-kuwwatdan,ysgynyndan gaçyp aradan çykýar.Ol ölmezinden öň altmyş ýaşy dolanda ähli şygyrlaryny jemläp, owadan daşly ,bezegli kitap edip çykarýar we ilkinji gezek öz kitaby üçin neşirátçydan galamhaky(gonorar)alýar.Ronsar ölýärkä-de akyl-huşy doly ýerinde bolup iň soňky demine çenli öz goşgusyny sekretary we dosty Amadis Žamene ýazdyrýar.

Iňlis edebiýatynda Täzeden döreýiş döwri

XIV asyrdan Angliýanyň syýasy we jemgyýetçilik durmuşynda uly özgerişler bolup geçýär.Şolaryň netijesinde ýurtda köne feodal düzgünler ýykylyp başlanýar.Eýýäm XIII asyrdan Angliýada hünärmentçilik we söwda ösüp başlaýar.Haryt-pul gatnaşyklary örän güýçli ösüp, beýleki Flandriýa¹, Italiýa ýaly ýurtlar bilen söwda gatnaşyklary berkeýär.

Söwdagärlerden we hünärmentlerden düzülen buržuaziýa gatlagy kem-kemden şäherlerde häkimýeti öz eline alýar. Şol döwürde şäherler biçak ulalýar.Birnäçe wagtdan soň Angliýada orta we ownuk ýer eýeleri we

¹ **Flandriýa**-orta asyrlarda deňiz kenarynda ýerleşen häzirki Belgiýanyň çäklerindäki,Fransiýanyň we Niderlandiýanyň golaýyndaky ýurt,döwlet.Günbatar Belgiýanyň ýarymawtonom sebiti.

söwdagärlerden durýan “täze dworýanlar” gatlagy döreýär. Indi döwlet, ýurt bitewiligini saklamak üçin Edward III (1327-1377) we Ricard II (1377-1399) iri feodallaryň garşysyna ýygy-ýygydan göreş alyp barmaly bolýarlar.

Şäherleriň ulalmagy, söwda gatnaşyklarynyň, söwdaharyt hojalygynyň ösmegi, döwletiň bitewiliginiň berkarar bolmagy, Angliýa we Fransiýanyň arasynda Ýüzýyllyk urşuň alnyp barylmagy (1337-1453) bu zatlaryň ählisi XIV asyrdan Angliýada iňlis döwletiniň we täze milli döwletiň gutarnykly kemala gelmegine getirýär. Şeýlelikde Angliýada XIV asyrdan milli ruhy galkynyş hereketi başlanýar.

XIV asyra çenli Angliýada bitewi milli medeniýet we umumy milli iňlis dili doly kemala gelip bilmeýär, sebäbi şol döwürde entek Norman basybalyjylarynyň getiren fransuz dili bilen yerli halkyň iňlis-sakson dilleriniň arasynda göreş gidýär. Iňlis-sakson dilleri-de öz gezeginde birnäçe dialektlere, şiwelere bölünipdir. Bu dillerde köplenç daýhanlar, ownuk dworýanlar we şäher ilaty gepläpdir. Onuň üstesine-de dindarlar, ruhanylar mekdeplerde, buthanalarda latyn dilini ulanypdyrlar. Orta asyrlarda alymlar hem öz ylmy işlerini latyn dilinde ýazypdyrlar.

XIV asyryň ortalarynda Angliýada London dialektine esaslanýan milli iňlis diliniň ýazuw görnüşi girizilýär we ulanylyp başlanýar. 1362-nji ýylda iňlis parlamentiniň mejlislerinde we sud işlerinde “fransuz diliniň az bilinýändigine sebäpli” iňlis dilini ulanmak barada karar kabul edilýär. Şol döwürde-de mekdeplerde okuw iňlis dilinde okadylyp başlanýar.

XIV asyryda iňlis dilinde ýazylan edebi eserler döredilýär. Ol eserler iňlis edebi diliniň kemala gelmegine itergi berýär. Şeýle şahyrlaryň biri-de Jeffri Çoser bolupdyr.

Angliýada Täzeden Döreyiş döwri Týudorlaryň nesilleriniň, ýagny Genrih VII (1485) tagta cykmagyndan korolewa Ýelizawetanyň ölümine çenli (1603) aralygy öz içine alýar. Şu döwürde Angliýada ykdysady we jemgyýetçilik durmuşynyň ähli ugurlarynda uly öwrülişik bolup geçýär. Angliýa kem-kemden feodal döwletden buržuaz gatnaşyklary ösen, kapitalistik jemgyýetiniň düýbi tutulan döwlete öwrülýär. Ýöne entek feodalizmiň kökleri çuň bolup, köne düşüňjeler adamlaryň aňynda ýaşamagyny dowam etdirýär. Emma täze garaýyşlar, täze özgerişler jemgyýetiň aňyna-da täsir edýär. Edebiýat, filosofiýa we beýleki ugurlar güýçli ösýär. Gumanistler Tomas Mor, Frensis Bekon, Kristofer Marlo, Wilýam Şekspir, Ben Jonson ýaly ýazyjy-şahyrlar şol döwrüň iňlis edebiýatynyň ösüşinde öçmejek yz galdyryrlar.

Jeffri Çoser (1340-1400)

XIV asyryň soňunda Italiýanyň Täzeden Döreyiş döwriň edebiýatynyň täsiri bilen iňlis şahyry Jeffri Çoseriň döredijiliginde Renesans döwriň alamatlary ýüze çykýar. Emma şol bir hatarda Çoseriň doredijiligine entek orta asyr edebiýatynyň däpleri, alamatlary mahsus bolupdyr. Çoser Petrarkanyň we Bokkaççonyň döwürdeşi bolupdyr. Çoseriň bu şahyrlar bilen Italiýada bolanda düşüşandygy barada hem maglumatlar bar.

Çoser Londonda asly Normandiýaly söwdagär maşgalasynda 1340-njy ýylda eneden dogulýar. Çoseriň ata-babalarynyň Ispaniýadan, Italiýadan patyşanyň köşgüne çakyr getirýän uly kärhanasy bolupdyr. 1357-nji ýylda ýaş Çoser Edward III ogullarynyň biri bolan gertsog Lionel Klarensiň aýalynyň ýanynda hyzmat ediji paž wezipesini ýerine ýetiripdir. Ol döwürde dworýan maşgalalaryň çagalary tanymal kişiniň ýanynda paž bolup, onuň ýumuşlaryny ýerine ýetirip, şol bir wagtda köşkde edep-ekram öwrenipdir. Iki ýyldan soň patyşa Edwardyň 1359-njy ýylda Fransiýa eden ýörişine gatnaşyp, Çoser Reýms şäheriniň ýanynda ýesir düşüpdür, ýöne patyşa ony pul berip ýesirlikden boşadypdyr. Ondan soň Çoser köşkde gulluk edipdir. Ol köşgüň tabşyrygy bilen Flandriýada we Italiýada dürli ýumuşlary-da ýerine ýetiripdir.

Çoser ilki London gümrükhanasynda gözegçi bolup, soňra parlamente agzalyga saýlanypdyr, ýöne onuň parlamentdäki çykyşlaryny patyşa Riçard II halamandyr we bu işi goýmaly bolupdyr.

1389-njy ýylda Çoser patyşanyň ymaratlaryny abatlaýyş işlerine gözegçi wezipesine bellenipdir.

Çoser ömrüniň soňunda garyplykda ýaşaýdyr we bergä batypdyr, ýöne aradan çykmagyndan birnäçe aý öň köşkden uly kömek puluny alypdyr.

Çoseriň döredijiliginiň irki döwründe şahyr fransuz edebiýatyna öýkünip söýgi temasynda degişli goşgular we poemalar ýazypdyr. Şeýle-de Owidiýiň eserlerini iňlis diline terjime edipdir. Çoser orta asyrlaryň latyn we fransuz dilinde ýazylan edebiýatyny örän gowy bilipdir. Soňra ol italýan edebiýatyny-da içgin öwrenipdir. Çoser "Gersoginýanyň kitaby"(1369), "Şöhrat öýi" (1381),

“Guşlaryň mejlisi” (1381-1382), “Troil we Krizeida” (1385), “Gowy aýallar barada kitap”(1387) ýaly uly poemalar ýazypdyr.

Olaryň içinde Çoseriň **“Kenterberi hekaýalary” (1387-1400)** poemasy iňlis edebiýatynda täze sahypany açýar.

Çoseriň „Kenterberi hekaýalary“ poemasy ýigirmi iki hekaýadan durýar, sebäbi şahyr bu eseri doly gutaryp yetişmändir. Bu poemada bahar paslynda 29 sany zyýaratçylar topary Londonyň eteginde ýerleşen Sautwark diýen ýerde „Tabard“ atly myhmanhanada Kenterberi şäherinde ýerleşen Keramatly Tomas Beketiň mazaryna zyýarata gitmek üçin ýygnanýarlar. Londondan ol şähere barmak üçin bir gün ulagly ýol geçmeli eken, ýöne ýolda garakçylara, talaňçylara duçar bolmazlyk üçin adamlar ilki Sautwarkyň bir myhmanhanasynda gijäni geçirip, soň irden ýola düşüpdirlir. Ine şeýle bir zyýarat barada Çoser gürrüň berýär.

Myhmanhananyň hojaýny zyýaratçylary ýola taýýarlap, her bir zyýaratça ýolda içgysmazlyk üçin gidişin iki, gaýdyşyn iki sany hekaýa gürrüň bermegi teklipe edýär. Bu teklibi ähli zyýaratçylar makullaýarlar. Myhmanhananyň hojaýny özi hem ýolagçylara goşulyp sudýa bolmak isleýär.

Zyýaratçylar Kenterberide. XV asyr iňlis golýazmasyndan

Şeýlelikde Çoseriň eseri jemi 120 sany hekaýany öz içine almaly eken ýöne şahyr poemanyň diňe 24 sany hekaýasyny ýazyp ýetişipdir.

... Ertesi erden ýolagçylar ýola düşýärler we ýolboýy her kim öz gezeginde bir gyzykly hekaýa gürrüň berýär.

Çoseriň bu poemasy goşgy bilen ýazylan şadyýan gülkünç sahnalardan, herekenterden doly komediýany ýadyňa salýar. Poemada Kenterbi şaherine barýan zyýaratçylarň ýolboýy gürrüň berýan wakalary eseriň gahrymanlarynyň hereketi bilen sazlaşyp, bir söýgi taryhyny gürrüň berýan goşgy bilen ýazylan hekaýat-nowella beýlekini çalyşýar. “Tabard” diýen

myhmanhananyň hojaýyny Garri Beýliniň zyýaratçylara goşulypp gitmegi, onuň gürrüň berijileri ugrukdyrmagy, olaryň gürrüňlerine baha bermegi, poemanyň sýuztetini birikdirýar we eseriň wakalarynyň okgunly hereketde bolmagyna kömek edýär.

Eseriň birinji gürrüni, ýagny hekaýasy orta asyrlarda meşhur bolan Palamon we Arsita baradaky söýgi taryhyny beýan edýär. Bu sýuzeti Çoser Bokkaççonyň “Tezeida” atly poemasyndan alypdyr. Bu nowella “Rysaryň gürrüni” diýip atlandyrylýar.

Ýolagçylar ýola ugramazdan önürti kimiň gürrüni ilkinji bolup başlamalydygy barada bije atyşanlarynda, rysaryň bijesi çykýar. Ol howlukman gürrüne başlaýar. “Bir wagytalar gadym döwürlerde Afinada Tezeý atly patyşa ýaşaýdyr. Ol köp ýenişleri bilen uly şan- şohrata eýe

bolupdyr. Ol Skifiýa diýen ýurdy boýun egdirip, onuň Ippolita atly zenan patyşasy bilen nikalaşyp, ony we onuň Emiliýa atly gyz doganyny öz ýurduna alyp gaýdýar. Gaýdyp gelenden soň Fiwaly aýallaryň arz etmegi bilen Tezeý Fiwanyn zalym patyşasy Kreon bilen söweşip, ony

ýenýär, we şol söweşde iki patyşanyň aýal doganlarynyň ogullary bolan Arsita we Palamon atly iki rysary ýesir alýar. Tezeý bu rysarlary ömürlük türmede tussaglykda

saklamaly diýip buýruk berýär. Türmede oturan bu rysarlar türmäniň penjiresiniň ýanyndaky her gün gezelenç edýan gözel Emiliýany görüp,oňa aşyk bolýarlar.

Bir gün Tezeýiň ýanyna Fiwadan myhmançylyga gelen dosty, Perita atly batyr gersog öz dosty Arsitanyň türmede oturanyny bilip, Tezeýden haýyş edip, ony türmeden boşadýar, ýöne Tezeý Arsitanyň önünde şert goýýar,eger-de ol Tezeýin ýurduna gaödp gelse kellesiniň alynjakdygyny aýdýar. Türmeden boşan Arsitanyň indi türmede oturan Palamona gözi gidýar, sebäbi Palamon her gün penjireden owadan Emiliýany görüp biljek, emma Arsita bolsa ol gözeli görmekden mahrum bolýar...

Iki rysaryň ölümdenem gorkman Emiliýa üçin goreşmekleri bu nowellanyň esasy mazmunyny düzýär.

Bu nowellada ynsan söýgisiniň ähli kanunlardan beýikligi nygtalýar:

Bilýän bolsan diýipdir bir akyldar:
“Söýgüliлер üçin nirde kanun bar?”
Ähli kanunlardan söýgi güýçlidir,
Barça kanunlaram söýgä borçludur,
Islendik kanundyr, kadadyr karar ,
Söýginiň ýanynda hiç zatça bolar¹.

Rysaryň gürründen soň degirmençi Oksfordda ýaşap geçen bir garry agaç ussasyňyň sallah galyp, soň bir

¹ Джеффри Чосер.Кентерберийские рассказы.Москва,1988,стр.60 (Terjime özümiňki-R.M.)

ýaşajyk gyza öýlenip, oňa gabanyp, öýden çykarman saklaýşy we ol gyza bir talybyň we ruhany ýigidiň aşyk bolaşlary barada gyzykly gürrüň berýar. Agaç ussasynyň ýaş aýalyna aşykbolan bu ýigitleriň gülkünç ýagdaýlarda bolup geçen başdan geçirmeleri ýönekeý halkyň diline mahsus bolan sözler, nakylar, hatda gözek degişmeler bilen utgaşdyrylyp gürrüň berilýär. Şol bir halatda şahyr maşgala gurmak, öýlenmek meselesine-de akyllý-başly çemeleşmeligini nygtap, Katon atly bir akyldaryň bu barada aýdan sözlerini ýatlaýar:

Katony okamandyr gabanjaň bu sada,
Onuň şu ýazanyn salmandyr ýada,
“Her kişi öýlensiň deňi-duşuna,
Her kes jübt bolsun bakyp ýaşyna”¹.

Bu poemada söýgi, dostluk, biwepalyk, ulumsylyk, açgözlük ýaly temalar beýan edilýär. Inlis halkynyň şol döwürdäki durmuş sahnalary giňişleýin suratlandyrylýar.

Öz temalary we sygyr formalary boýunça bu poema orta asyr edebiýaty bilen baglanyşykly bolsa-da ,onda suratlandyrylýan wakalarynyň realizmi,iňlis jemgyýetiniň durmuşynyň kinaýa,tankydy nukdaý nazardan suratlandyrylmagy iňlis edebiýatynda Täzeden Döreyiş döwriňiň alamatlarynyň peýda bolandygyna güwä geçýär.

Tomas Mor (1478-1535)

Iňlis gumanistik edebiýatynyň görnükli wekili Tomas Mor Londonda baý bolmadyk söwdägär

¹ Görkezilen eser, 113 sah. (Terjime özümiňki-R.M.)

maşgalasynda eneden dogulyar. Entek mekdepde okaýarka Tomas Mor latyn dilini örän gowy bilipdir. Tomas Moryň örän zehinli okuwçydygyny görüp, kardinal¹ Jon Mortan ony öýüne terbiyelemäge alypdyr, soňra Mor on baş ýaşyna ýetende ony Oksford uniwersitetine beripdir. Şol döwürde Oksford öndebaryjy gumanistleriň mekezi bolupdyr. Uniwersiteti gutarandan soň Mor edebiýat bilen mesgullanmagyny dowam edipdir.

1504-nji ýylda Mor parlamente saýlanýar. Ol parlamentde özüniň batyrgaý teklipleri bilen meşhurlyk gazanypdyr. Şol döwürde italýan gumanisti Piko della Mirandolanyň eserlerini iňlis diline terjime edipdir. Iňlis we latyn dillerinde tankydy häsiýetli eserler ýazypdyr. Grek şahyrlarynyň eserlerini terjime edipdir.

Genrih VIII tagta çykmagy bilen Tomas Mor çalt ýokary wezipelere çekilipdir. 1529-njy ýylda ol lord-kansler² wezipesini alypdyr. Tomas Mor patyşa Henrih VIII (1509) gumanistlere howandarlyk eder diýip uly umyt bildiripdir. Henrih VIII Tomas Moruň umytlaryny puja çykarypdyr. Ol örän bilimli, başarjaň hökümdar bolsa-da, özüniň rehimsiz zalymlygy bilen belli bolupdyr. Din meselelerinde korola garşy çykan hem-de korolyň Ýekaterina Aragonlydan aýrylyşmagynyň bikanundygyny hasaplan, şeýle-de lord-kansler wezipesinden ýüz öwren Tomas Mory patyşa ölüm jezasyna höküm edýär.

Tomas Moryň köp sanly eserleriniň içinde onuň dünýä belli „**Utopiýa**“ (1516) atly filosofiki mazmunly eseri dünýä derejesinde meşhurlyk gazanýar.

¹ **Kardinal**-hristian dininde ýokary ruhanlyk derejesi, Rim papasynyň ýakyn kömekçisi

² **Lord-kansler**- parlamentde lordlar palatasynyň prezidenti

„Utopiýa“ sözi grek sözlerinden düzülip ol „bolmadyk ýer“ diýmekligi aňladýar. Bu sözi Moryň özi oýlap tapypdyr.

Mor öz kitabynda Antwerpen şäherinde hamana Florensiýaly meşhur deňizçi Amerigo Wespuççiniň Rafail Gitlodeý diýen bir ýoldaşy bilen duşuşandygyny we onuň täsin ýurtlarda, şol sanda Utopiýa diýen bir adada bolanda gören-eşiden zatlary barada beren gürrüňleriniň esasynda „Utopiýa“ kitabyňy ýazandygyny nygtaýar.

„Utopiýa“ kitaby Tomas Moruň Gitlodeý bilen eden gürrüňlerinden durýar. Ýöne Mor bu kitapda täze jemgyýetiň gurluşy baradaky öz pikirlerini Gitlodeýiň dili bilen aýdýar.

Eserde gürrüň berlişine görä, Utopiýa adasyna Utop atly patyşanyň ady dakylpdyr. Ol patyşa bir wagytlar bu ada wagşy, gödek adamlary getiripdir. Ol ýarym ada öň Kontinent bilen birigýän eken, soň patyşa Utop onuň daşyny gazdyryp adany deňiz bilen gurşapdyr. Şondan soň ol adany daşary ýurt basybalyjylardan goramak ýeňil bolupdyr. Utop öz adamlaryny gowy terbiýeläpdir. Olaryň hemmesi zähmet çekipdirler. Adanyň ýörite gullykçylary, sifograntlar hiç kim bikär oturmazlygyna gözekçilik edipdirler. Emma adamlaryň zähmeti agyr, surnukdyryjy bolman, olar günde atly sagat: irden üç sagat, öýlän üç sagat işläpdirler. Utopiýada elli dört şähär bolup, hiç bir şäher öz çäginä giňeltjek bolmandyr. Adamlaryň hemmesi çagalykdan ýerde, oba hojalygynda işlemäge borçly edilipdir. Her adam öz tebigy ukyplaryna görä hünär saýlapdyr...

Kitabyň birinji babynda Tomas Mor Korol Genrih VIII ýumşy boýunça Flandriýa gidende Gitlodeý bilen

duşuşygyny şeýle beýan edýär: „Men bir gezek Bibimerýem ybadathanasynda ybadatda boldum. Ol ýerde adam köpdi. Ybadat gutarypdy we men myhmanhana gaýdyp gitmekçi bolanymda tötänleýin, Pýotryň ýaşy gartaşan, ýüzi güne ýanan, uly sakgally, plaşy egninden geleňsiz asylyp duran bir daşary ýurtly bilen gepleşip duranyny gördüm“ diýip, Mor gürrüňe dokumental, syýahatçylyk ýazgylaryna meňzedip beýan edýär.

Şol ýerde Moruň dosty Pýotr Egidiý şol nätanyş adamyň Rafael Gitlodeýdigini, onuň dünýäni syýahat edip görmek üçin Amerigo Wespuççi bilen birnäçe gezek syýahatda bolup, köp ýurtlary we gyzykly, täsin zatlary, hadysalary we adamlary görendigini aýdyp, Gitlodeýi Tomas Mor bilen tanyşdyrýar. Rafael Mora özüniň syýahatlary wagtynda gören geň taň wakalary barada jikme-jik gürrüň berýär.

„Utopiýa“ eseri Moruň Gitlodeý bilen eden gürrüňlerinden durýar. Mor ätiýaçlyk bilen bu kitapda özüniň aýdýan pikirlerini Gitlodeýiň dilinden aýdýar.

Kitabyň birinji bölümind Gitlodeý öz döwrüniň jemgyýetiniň gurluşyny tankytlaýar. Gitlodeý alnyp barylýan uruşlary ýazgarýar. Uruşdan adamlaryň köpüsiniň maýyp bolup gelýändigini we işsiz galyp garyplyga düşýändigini nygtaýar. Şol döwürde Angliýada şäherler ulalyp, ýün mata dokaýan fabrikleriň köpelmegi goýundarçylygyň ösegine getiýär. Netijede oba ýerleriniň ekin meýdanlary goýun bakylýan öri meýdanlaryna öwrülipdir we daýhanlar obalary taşlap şäherlere göçüp gitmeli bolupdyrlar. Bu hadysany ýazgaryp Mor Gitlodeýiň dilinden: „Adatça şeýle az iýýän siziň goýunlaryňyz indi şeýle bir horan bolupdyrlar, olar hatda adamlary hem

iýýärler, meýdanlary, öýleri, şäherleri boşadyp tozdurýarlar“¹, diýip, bu hadysany ýazgarýar. Şeýle tankydy häsiýetli gürrüňlerden soň Gitlodeý Utopiýa adasyndaky döwletiň jemgyýetçilik gurluşy barada gürrüň berýär.

Bu eser orta asyrlarda meşhur bolan ajaýyp döwlet, „ýerdäki behişt“ ýa-da „lezzetli adalar“ baradaky rowaýatlar bilen baglanyşyklydyr. Ýöne Mor ol rowaýatlary has baýlaşdyryp jemgyýetde ähli adamlaryň zähmet çekip ýaşamalydygyny, adamlaryň pula kowalaşmaly däldigini, olaryň deň hukukly bolmalylygydygyny we ş.m. pikirleri Utopiýa adasyndaky döwletiň gurluşy baradaky gürrüňleriň üsti bilen beýan edýär.

Kristofer Marlo. **(1564-1593)**

Kristofer Marlo Şekspirden öň meşhur bolan iň bir zehinli dramaturg garyp köwüş tikijiniň maşgalasynda Kenterberi şäherinde 1564-nji ýylda eneden dogulýar. Dostlarynyň we tanyşlarynyň kömegi bilen Kembrij uniwersitetine okuwa girýär. Uniwersiteti gutaryp Marlo ilki bakalawr, soň magistr derejesini alýar. Okuwy gutarandan soň, Marlo teatr bilen gyzyklanýar, megerem, birnäçe wagtlap aktýor bolupdyr. 1584- nji ýylda Kristofer Marlo Londona gidýär. Londonda Marlo döredijilik işi bilen meşgullanýar, edebiýat toparlaryna gatnaşýar we örän

¹ Томас Мор. Утопия. Москва, 1978, стр. 132

tiz wagtdan erkin pikirli we ateistik garaýyşly adam hökmünde tanalýar.

1593-nji ýylda Marlo Londonyň bir tawernasynda¹ syrly ýagdaýda öldürilipdir. Häzirki döwrüň edebiýatçy alymlary Marlonyň ölümine gizlin polisiýa syýasy sebäplere görä gurandyr, diýip çen edýärler.

Angliýanyň puritan dini toparlary „hudaýsyz“ ýaş ýigidiň ölümi baradaky habary şatlyk bilen garşylapdyrlar.

Kristofer Marlonyň eserlerinde onuň materialistik we gumanistik garaýyşlary ýüze çykýar. Marlonyň tragediýalarynda güýçli şahsyýetiň gahrymançylykly keşpleri döredilýär.

Marlonyň „**Beýik Tamerlan**“(1587) atly ilkinji pýesasynda XIV asyrda Orta Aziýada ýaşap geçen Teýmurleňiň (Tamerlanyň) durmuşy görkezilýär. Marlo pýesada Teýmurleňiň çopan bolup işlän döwründen başlap, tä Gündogar ýurtlarynyň aglabasynyna hökümdar bolup aradan çykan döwrüne çenli görkezýär.

Elbetde, Marlonyň suratlandyran Tamerlany hakyky taryhda bolup geçen Teýmurleň bilen deň gelmeýär, ýöne dramaturg Tamerlanyň keşbiniň üsti bilen adamyň aklynyň güýji „zehini, beýik ruhy bilen köp işleri amala aşyryp biljekdigini nygtaýar.

Marlo ilkinji gezek Doktor Faust baradaky rowaýaty drama görnüşinde beýan eden ýazyjydyr. Onuň „**Doktor Faustyň pajygaly durmuşynyň taryhy we ölümi**“ (1588-1589) pýesasy Faust baradaky halk rowaýatynyň filosofik we ahlak many- mazmunyny üýtgedýär.

¹ **tawerna**-garbanyşhana,spirtli içgiler satylýan kafe

Marlonyň suratlandyrýan Fausty Tamerlan ýaly güýçli, akyly şahsyýet hökmünde görkezilýär, ol bilim, ynsan bagty we häkmiýet üçin janyny şeýtana satýar. Mefistofel(şeýtan) bilen şertnama ony „ dünýä hökümdar“ edip, ummasyz baýlyk we çäksiz güýç- kuwwat bermeli. Bu zatlary Faust dine bir özi üçin däl-de halk üçin uniwersitetler açyp, öz watanynyň harby kuwwatyny artdyrmagy maksat edinýär.

Kristofer Marlonyň „ **Maltaly Ýewreý“ (1589)** pýesasyn-da italýan ýazyjysy Jowanni Fýorentinonyň nowellasyndan alnan wakany beýan edýär. Eserde wakalar Malta adasynda bolup geçýär. Adada höküm sürýän rysarlar Warawwa atly bir baý adamyň emlägini alyp türklere salgyt töleýärler. Şonuň üçün Warawwa muňa gahar hristianlara garşy göreşýär we olardan ar alýar.

Marlonyň „ **Edward II“ (1592-1593)** taryhy hronikasy inlis koroly Edward II (1307-1327) häkmiýet üçin göreşini suratlandyrýar. Edward köp kynçylyklara duçar bolup, soň güýçli we mert adama öwrülýär.

Marlonyň döredijiligi Wilýam Şekspiriň we beýleki inlis dramaturglaryň döredijiligine güýçli täsir edipdir.

Şekspiriň „ Riçard III“, „Wenesiýaly söwdagär“ ýaly pýesalary Kristofer Marlonyň täsiri bilen ýazylypdyr.

Wilýam Şekspir(1564-1616)

Şekspiriň eserleri dünýäde in köp okalýan eserleriň hataryna girýär we dürli dillere terjime edilip, dünýäniň in meşhur teatrlarynda sahnalaşdyrylyp gelinýär.

Wilýam Şekspiriň eserleri geçen asyryň 50-nji ýyllaryndan bäri terjime edilip we türkmen teatrlarynyň

sahnalarynda görkezilýär. Aman Gulmämmadowyň Otello sy ýa-da Liza Garaýewanyň Julýettasy diňe bir türkmen tomaşaçylarynyň arasynda meşhur bolman, eýsem Moskwanyň teatrlarynda-da gözkezilendigi guwandyrýjy hadysalaryň biri bolup durýar.

Şeýle özüne çekijiligine, olaryň özboluşly ynsanperwerlik ruhuna düşünmek üçin, ilki bilen onuň ýaşan döwri barada gysgaça maglumat bermek zerur.

Şekspiriň ýaşan döwri Günbatar Ýewropada Täzeden döreýiş döwri diýlip atlandyrylypdyr. Sebäbi, bu döwürde täze söwda ýollarynyň açylmagy, täze geografik açyşlaryň amala aşyrylmagy, hünärmentçiligiň, sungatyň, ylmyň ösmegi adamlaryň aňynda-da uly ruhy galkynyşyň döremegine getiripdir.

Bazar ykdysadyýetiniň, ýagny haryt-pul gatnaşyklarynyň barha rowaçlanmagy öňki feodal, ýarym gulçulyk jemgyýetiniň yzagalak, köne düşüňjelerine uly zarba urýar. Jemgyýeti ruhy tabynlykda saklamak isleýän buthananyň täsirini gowşadýar.

Öňki antik, ýagny gadym döwrüň grek we rim edebiýatynyň ynsan durmuşyny, ynsan gözelligini wasp edýän eserleri Ýewropa dillerine terjime edilýär. Gomeriň, Eshiliň, Aristofanyň, Sofoklyň, Ewripidiň, Gorasiniň we beýleki ajaýyp şahyrlaryň eserlerini nusga edinip,

ýazyjylar, şahyrlar ynsan gözelligini wasp edýärler. Ine, şonuň üçin bu döwre Dikeldiş ýa-da Täzeden döreýiş döwri diýip at beripdirler.

Täzeden döreýiş döwri XIV-XVI asyrlary öz içine alýar. Şol döwürde Italiýada Dante Aligýeri, Petrarka, Bokkaçço ýaly ýazyjy-şahyrlar, Leonardo da Winçi, Mikelanželo ýaly hudožnikler öz ajaýyp eserlerini döredipdirler. Fransiýada Fransua Rable, Ispaniýada Serwantes, Angliýada Çoser, Tomas Mor, Şekspir ýaly ýazyjylar öz eserlerinde ynsan gözelligini, onuň durmuşynyň iň wajyp meselelerini gözkezipdirler. Ine şol sebäpli Täzeden Döreýiş döwriň ýazyjylaryna gumanistler diýip at beripdirler. Latynça “Humanitas” adamkärçilik, ynsanperwerlik diýmegi aňladýar.

Wilýam Şekspiriň eserlerinde Täzeden döreýiş döwriň iň wajyp meseleleri öz beýanyny tapypdyr.

Wilýam Şekspiriň geçen durmuş ýoly örän gyzykly we entegem ol syrlaryň köpüsiniň üsti açylman gelýär. Sebäbi, Şekspiriň durmuşy baradaky resminamalaryň, maglumatlaryň wagtyň geçmegi bilen ýitip azalmagy, onuň döredijiligi barada dürli pikirleriň döremegine getiripdir.

Bar bolan takyk maglumatlara görä, Şekspir 1564-nji ýylyň 23-nji aprelinde Eýwon derýasynyň boýundaky Stretford şäherinde Jon Şekspir atly fermeriň maşgalasynda eneden doglupdyr. Tokaýlara bürenip oturan Stretford şäherjiginde gadymdan bári erkin ýaşan fermerler diňe bir daýhançylyk bilen meşgullanman, olar eýsem batyr esgerler hökmünde-de özlərini tanadypdyrlar. Megerem, şona görä “Şekspir” ady “naýzasyny bulaýlaýan, çeneýän” diýmegi aňladýandyr.

Wilýam Şekspiriň kakasy Jon Şekspir hünärmentçilik we söwda bilen meşgullanypdyr. Ol deriden ellik tikip satypdyr. Umuman, deri söwdasy bilen meşgullanypdyr. Şäher ýaşajýylarynyň arasynda onuň abraýy uly bolup, ol belli bir döwürlerde şäher häkimliginiň agzasy, hatda häkim wezipesine-de saýlanypdyr.

Wilýam Şekspir uly maşgalada önüp-ösüpdür. Ol öz doganlarynyň içinde iň ulusy bolup, okuwdan boş wagtlary kakasyňa kömekleşipdir. Wilýam Stretford şäheriniň grammatiki mekdebinde okapdyr. Grammatik mekdepde köp dersler latyn dilinde bolup, çagalar gadymy grek we Rim ýazyjylarynyň, şahyrlarynyň eserlerini öwrenipdirler.

Wilýam Şekspir awçylygy gowy görýän eken. Ine, şol döwürde Tomas Lýusi diýen bir adamyň tokaýynda bir suguny atanlygy üçin oňa örän gazaply jeza berýärler, ýagny ony gamçylap urýarlar. Soňra şeýle baý we täsirli derejeli adam bilen jetleşen Wilýam Stratford şäherini taşlap, Londona gidýär. Londonda Şekspir öz obadaşy, agaç ussasy Berbej tarapyndan gurlan teatra işe girýär. Şekspir ilki bada oýun görmäge gelen jentlmenleriň atlaryna serediji bolupdyr. Ýöne soňra Şekspiriň köp kitaplary okandygyny bilýän aktýorlar käbir oýunlara düzedişler bermek işini oňa tabşyrypdyrlar. Şeýdip, Şekspir döredijilik işi bilen ýakýndan tanyşýar we tejribe toplaýar.

1590-njy ýyllarda Şekspiriň maddy üpjünçilik ýagdaýy gowulaşýar, ady meşhur bolup başlaýar. Ol Londondan käte öz dogduk mekanyna dolanyp barýar. Gowy öý satyn alýar. Aýaly, çagalary Stretfortda ýaşaýar. Şeýlelik bilen, Şekspir teatr durmuşy bilen berk ysnyşýar. Ol adatça patyşalaryň rollaryny oýnapdyr. Şol döwürde aktýor gowy

oýnap bilmese, ökde bolmasa, oña patyşanyň roluny ynanmaýan ekenler.

Bir gezek korolewa Ýelizaweta oýun gidip durka bilgeşleýin sahna elligini gaçyrýar. (Ol oýnuň gidişini üýtgetmek üçin şeýdipdir.) patyşanyň elligini ýerden götermezlik jenaýat hasaplanýar eken. Sahnada patyşanyň roluny oýnap duran Şekspir özüniň ýanyndaky “köşk adamlarynyň...” birine:

“Bar meniň bajymyň elligini göter”,diýipdir.

Teatryň şertli oýnuna düşünyän korolewa Ýelizaweta Şekspirden özüne “doganym”, ýagny “bajym” diýenini birjigem gaty görmändir.

1599-njy ýylda täze “Globus” atly teatr açylýar. Londonda şol döwürde ol iň uly teatr bolup, oña 2 müň tomaşaçy ýerleşýän eken. Şekspir ol teatryň paýdary we direktory bolupdyr. Teatryň iň gowy tragik keşplerini meşhur aktýor Riçard Berbej oýnapdyr. Şol teatrda gözkezilýän oýunlaryň, ýagny komediýalaryň we tragediýalaryň köpüsini Wilýam Şekspir ýazypdyr.

Şekspiriň döredijiligini, esasan, onuň sonetleri, taryhy mazmunly hronikalary, komediýalary we tragediýalary düzýär.

Şekspiriň döredijiligini şertli halda üç döwre bölmek mümkin. Onuň döredijiliginiň şeýle bölünmegine Angliýanyň durmuşynda bolup geçen dürli taryhy wakalar täsir edipdir.

Şekspiriň döredijiliginiň birinji döwri 1590-njy ýyllaryndan tä 1600-nji ýyllary öz içine alýar. Bu döwürde Şekspir, esasan, şadyýan mazmunly komediýalar ýazypdyr. Ýöne şol bir wagtda “Genrih XI” (1590), “Genrih VI” (1591), “Riçard III” (1593), “Genrih IV”

(1597) ýaly taryhy hronikalarda patyşalaryň taryhyny yzarlap, ýurduň gülläp ösmegi üçin patyşanyň nähili bolmalydygyny görkezýär. Taryhy geçmişi görkezmek bilen, Şekspir öz döwrüniň möhüm meseleleriniň çözüdiniň nähili bolmalydygyny görkezýär.

1590-1600-nji ýyllarda ýazylan komediýalarda Şekspir Täzeden döreýiş döwrüniň ruhybelent ideýalary bilen ýaşaýar. Angliýanyň gazanýan ýeňişleri, özara feodal dawalarynyň ýatyrylmagy, ýurduň çalt ykdysady ösüşi “Nadaranyň nogtalanýşy” (1593), “Söýginiň nähak azaplary” (1594), “Wenesiýaly söwdagär” (1596), “Oň ilkinji gije” (1600) ýaly ajaýyp komediýalaryň döremegine sebäp bolupdyr. Bu komediýalaryň mazmuny ynsan durmuşynyň dürli meselelerini görkezýär. Adamyň tebigatyna mahsus bolan duýgular beýän edilip, söýginiň ýeňiji güýji görkezilýär. Şu döwre degişli “Romeo we Julýetta”(1695) atly tragediýasy-da özüniň tragiki mazmunly bolmagyna garamazdan, onda söýginiň köne feodal maşgala gatnaşyklaryndan rüstem gelşini görkezýär.

Şekspiriň döredijiliginiň ikinji döwründe, ýagny 1601-1608-nji ýyllarda Täzeden döreýiş döwrüniň “kölegeli” taraplary has aýdyň ýüze çykyp başlaýar. “Haryt - pul”, “söwda - satyk”, buržuaz jemgyýetine ynamly aýak basan Angliýada dokma, ýün önümleriniň güýçli öndürilmegi, şäherlerde fabrikleriň köpeliş, obalaryň ekin meýdanlarynyň goýun bakylýan öri meýdanlaryna öwürilmegi daýhanlaryň tozmagyna, garyplaşmagyna getirýär. Ikinji tarapdan, köşkde bolup geçýän gazaply göreş, ýowuz wakalar Täzeden döreýiş döwrüniň ruhabelentligine uly zarba urýar. Feodalizmiň köne, çüýrük kanunlarynyň, dbzgüniniň, kökleriniň entek örän

çuňdugyna, onuň öz köklerini nadanlykdan iýmitlendirýändigine göz ýetiren Wilýam Şekspir özüniň meşhur tragediýalaryny ýazýar.

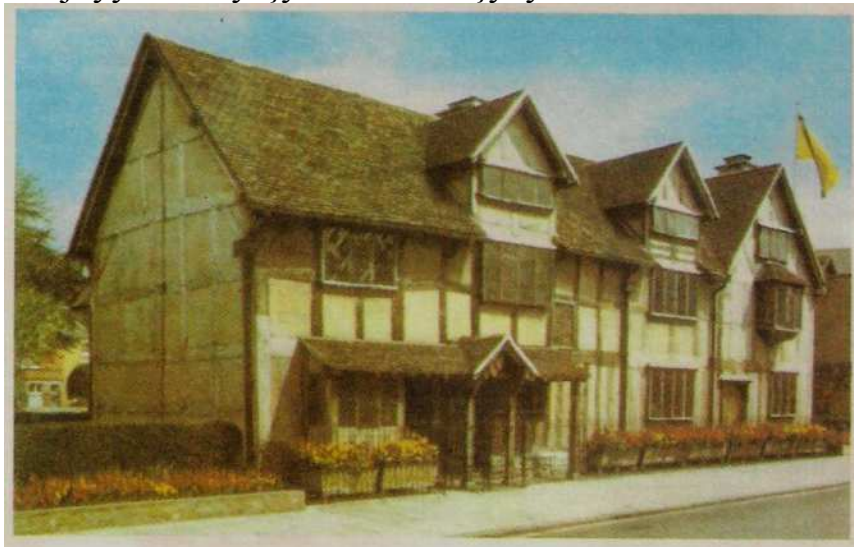
Şu döwürde ol özüniň örän kämil, ajaýyp we pelsepewi pikirlere ýugrulan “Gamlet” (1601), “Otello” (1604), “Patyşa Lir” (1605), “Makbet” (1606) ýaly tragediýalaryny döredýär.

Bu tragediýalar Şekspirden öň döredilen rowaýatlaryň esasynda ýazylanam bolsa, olarda Täzeden Döreyiş döwriniň öňdebaryjy, ynsanperwerlik pikirleri güýçli ýaňlanýar. Adamlara jemgyýetiň iň wawwaly meseleleri, ýagşylygyň we ýamanlygyň özara göreşi göýä okuw kitabyndaky ýaly görkezilýär. Sebäbi, bu döwürde Şekspir adamlaryň aňyny, olaryň ruhuny täzelemek üçin jemgyýetiň agyryly, tragik nokatlaryny, düwünlerini öz eserlerinde açyp görkezýär..

Şekspiriň döredijiliginiň üçünji döwri 1609-1613-nji ýyllary öz içine alýar. Bu ýyllarda döredilen eserlerde Şekspiriň eserleriniň pelsepewi mazmuny çuňlaşýar. Onuň “Simbelin” (1610), “Gyş ertekisi” (1611), “Tupan” ýaly eserleri sapak beriji ertekä çalym edýär. Olarda romantizme mahsus häsiýetler peýda bolýar. Olar XIX asyrdan iňlis edebiýatynda romantizm akymynyň döremegine-de belli bir derejede öz täsirini ýetirýär.

XVII asyryň başynda bolup geçen syýasy wakalar, patyşa Ýelizawetanyň aradan çykmagy we “Globus” teatrynyň howandarsyz galmagy, Londonda teatrlaryň ýapylyp başlanmagy hem-de Şekspiriň kakasynyň, oglunyň we kiçi doganynyň aradan çykmagy 1612-nji ýylda Şekspiri öz dogduk mekany Stretford şäherine hemişelik gaýdyp barmaga mejbur edýär.

Şol ýerde-de Şekspir öz doglan güni 23-nji aprelde 1616-nji ýylda 52 ýaşynda aradan çykyar.

W.Şekspiriň Stratfort-on-Eýwon şäherindäki öý müzeýi

Şekspiriň sonetleri.Şekspir diňe bir zehinli dramaturg bolman, ol ajaýyp ussat şahyr hökmünde tanalýar. Ol ýaş wagtlary, ýagny 1592-1598-njy ýyllarda liriki goşgular (sonetler) we poemalar ýazypdyr.Şekspiriň sonetleri¹ ilkinji gezek 1609-njy ýylda çap edilýär.Alymlaryň çen etmeklerine görä ol bu sonetleri graf Soutgempton bagyşlapdyr. Täzeden Döreýiş döwründe Anglýa Italiýadan getirilen sonet žanry örän meşhur bolupdyr.Şekspir Petrarkanyň we beýleki Italiýan şahyrlarynyň sonetlerinden nusga alypdyr. Şekspiriň 154 soneti saklanyp galypdyr.

¹ **Sonet-** gelip çykyşy boýunça Italiýada dörän 14 setirden durýan kiçi aýdym,goşgy. Ilkinji iki bendi iki umumy kapyýadan we 4 setirden durýar. Soňky iki sany üç setirden durýan bentleri erkin kapiýalaşýar.

Omuň 126 soneti onuň dostuna we 28 soneti onuň gara saçly söýgülisine bagyşlanypdyr.Şekspiriň sonetlerinde söýgi, dostluk, biwepalyk ýaly temalar beýan edilýär. Şonuň bilen bir hatarda ynsan ömrüniň gysgalygyny nygtap,şahyr dostuna öýlenmegi maslahat berýär. Sebäbi çagalar ynsan durmuşynyň bezegi, ene-atasynyň ömrüniň dowamy bolup durýar. Şahyr käbir sonetlerinde öz döwrüniň adalatsyzlygyny ýazgarýar, päkligiň depelenýändigini, aldawçylaryň, kezzaplaryň şady-horramlykda ýaşaýandygyny nygtaýar. Onuň sonetleriniň tematikasy örän baý.Olarda söýgi, dostluk, wepalylyk, dönüklük, ähtiýalanlyk ýaly temalary beýan edýär we bu sonetlerde ynsanyň pikirlenmeleri, onuň ruhy dünýäsi açylyp gözkezilýär. Käbir sonetlerde Angliýanyň ajaýyp howasy,gaýtalanmajak ýazyň keşbi söýgi,ynsan duýgulary bilen baglanyşykda suratlandyrylýar.Bu sonetlerde Şekspir özüniň durmuşa bolan filosofiki garaýyşlaryny-da beýan edýär.Onuň pikrine görä ynsan durmuşynyň çäkliligi,gysgalygy ony gorkuzmaly däl,tersine adam durmuşa şadyýan ,ruhobelent göz bilen seredip,hemişe ruhy gözleglerde bolup,ölümi-de ýeňip, ebedi ýaşaýşy, ýagny ýagşy at gazanmagy maslahat berýär:

Janym sen ös, doýgun bolup gerk-gäbe,
Günleň ylgawyndan algyn hazyna paýyň,
Oňat ýaşaýşyň öwrülsin däbe,
Içden baýrak ýaşa,daşdan sypaýy.

Ölümi jylawla pany dünýäde,

Ajal öler, senem baky galarsyň.¹

Şekspir öz sonetlerinde adamyň hakyky, real tolgunmalaryny we oýlanmalaryny, şatlygyny, gaýgy-gamyny çeper we aňsatlyk bilen nakyla, atalar sözüne öwürlip biljek jümlelerde berýär.

Şekspiriň döredijiligini şertli halda üç döwre bölmek mümkin. Onuň döredijiliginiň şeýle bölünmegine Angliýanyň durmuşynda bolup geçen dürli taryhy wakalar täsir edipdir.

Şekspiriň komediýalary

Şekspir – döredijiliginiň birinji döwründe özüniň iň gowy komediýalaryny ýazýar. Bu komediýalarda Täzeden Döreýiş döwrüniň şadyýan ruhubelentligi, ýiti wäşiligi bilen bir hatarda ýazyjy öz döwrüniň iň wajyp meselelerini görkezip, çuňňur filosofik pikirleri aýdýar.

„Nadaranyň nogtalanysy“ (1594) diýen komediýada Baptista Minola atly Paduýaly baý dworýanyň Katarina we Býanka atly iki sany ýetişen gyzy bar. Gremio we Gortenzio atly ýigitler onuň kiçi gyzy Býanka söz aýdyjy bolup gelýärler. Emma Baptista:

Haýys edýän, bizar etmäh sinýorlar,²
Men diýdim-gutardy, bilip goýuň siz,
Durmuşa çykýança gyzlaň ulusy,
Körpe gyzym meniň durmuşa çykmaz,
Başga gürrüň, ynha siziň biriňiz
Meýilli bolsaňyz Katarinama,

¹ Аникин Г.В. Михальская Н.П. История английской литературы. Москва, 1975, стр. 49

² **sinýor** – Italiýada „jenap“ diýmegi aňladýar.

Onda näme, işler düzelip durar,
Ikiňizem oňat, belet men size,
Şeýtseňiz, bolaýar gülala-güllük,¹

diýip jogap berýär. Emma ýigitleriň hiç biri onuň bilen „şeytanam oňuşmaz“ diýip, Katarina öýlenmekden boýun gaçyrýarlar.

Komediýada Katarina keçjal, gyňyr, özdiýenli, dili duzly gyz, emma Býanka ýuwaş, hoşgylaw gyz ökmünde suratlandyrylýar. Ony Gortenzio gowy görýär. Çaltrak onuň uly doganyny durmuşa çykaryp Býanka öýlenmek üçin Weronadan gelen dosty Petruççony Katarina öýlenmäge razy edýär. Petruçço Katarina bilen duşuşanda Katarina ony ilki gödek garşylasa-da soň ikisiniňem özdiýenli häsiýeti çaknyşyp, „çekişmän-bekişmez“ diýlişi ýaly, biri-birine ysnyşýarlar we netijede Petruçço Katarina öýlenýär.

Şekspir bu komediýada ynsan häsiýetleriniň çaknyşygyny görkezýär. Katarina daşyndan göräýmäge gyňyr, özdiýenli bolsa-da özi ýaly güýçli, degişgen, erkli häsiýetli ýigide duşup guzyjyk ýaly onuň yzyna düşýär.

Komediýanyň ahyrynda Baptista Petruçço nebsi agrap:

Haýpym gelyär saňa oglum Petruçço,
Bulaňkydan juda keçjal seň gelniň,²
diýende Petruçço:
Beýle dälidir. Häzir subut ederin,

¹ Wilýam Şekspir. Nadaranyň nogtalanysy. Aşgabat, 1986, 18 sah.

² Wilýam Şekspir. Nadaranyň nogtalanysy. Aşgabat, 1986, 108 sah.

Goý çagyrtsyn her kim öz aýalyny,
Goý kimiňki tabyn bolup ärine,
Ilki çagyrlanda gelse şu ýere,
Alsın jedel edip goýýan pulumyz,¹

diýýär. Netijede bu jedelde Petruçço ýeňýär, çünki Katarina iň edepli gelin bolup çykýar. Komediýada Şekspir Katarinanyň sözleri bilen är-aýal gatnaşyklarynyň maşgaladaky orny baradaky käbir pikirlerini-de beýan edýär:

Köýdürýär görküňi gaharyň seniň,
Hiç haçan, hiç ýerde hiç adamy sen,
Gaharyňa maýyl edip bilmersiň,
Gahar – bagyň gülün dökýän bir ýeldir.
Myryhy atlansa aýal maşgalaň,
Bulanyk çeşmeden näme parhy bar?
Teşnelikden ölüp barýanam bolsa,
Içmez hiç kim beýle çeşmäň suwundan.
Är – hökümdaryňdyr, janyňdyr seniň.²

Şekspiriň „**Yşgyň nähak azaplary**“ (1594-1595) diýen komediýasynda Nawarranyň koroly we onuň birnäçe ýakynlary söýgüden ýüz dönderip, filosofiýa bilen meşgullanjak bolýarlar, emma fransuz şazadasynyň we onuň joralarynyň gelmegi olaryň bar meýilllerini puja çykarýar, sebäbi olaryň bary gelen ýaş zenanlara aşyk bolýarlar. Bu komediýada Şekspir bir tarapdan orta

¹ Görkezilen eser, 108 sah.

² Görkezilen eser, 113 sah.

asyrlaryň adamyň tebigy duýgularyna kembaha garaýygy, iňkär ediji meýilleriniň üstünden gülse, ikinjiden şol döwürdäki pähim-paýhaslylygyň durmuşdan bir üzňe zat hökmünde göz önüne getirýän garaýyşlara garşy çykýar.

Öz maksatlarynyň nädogrydygyna düşünüp, komediýanyň soňunda korolyň ýakyn dosty Biron:

Gije-gündiz okamaga äht edip,
Bilim çeşmesinden jyda düşdük biz.
Durmuş diňe bir bilime tabyn däl.
Zenan gözelliginiň bilimin bilmän,
Bilim çeşmesiniň belenligine
Ýetmeris biz, pugta belläň hökümdar¹,

diýip, söýgüniň akyly ösdürmäge höwes döredýändigini nygtaýar.

„Wenesiýaly söwdegär“ (1596) komediýasynda söýgi temasy has giňişleýin ýagşylygyň we ýamanlygyň güýçleriniň çaknyşygynyň arasynda görkezilýär.

Bir tarapdan Antonio, onuň dostlary Bassanio, Portsiýa, Nerissa, Jessika şatlykly durmuşyň gözelligini, dostlугy, päk ýürekliligi özünde jemleýän keşpler hökmünde görkezilse, söwdagär Şeýlok we onuň dostlary pul üçin adamy maýyp etmäge, öldürmäge taýýar garadan gaýtmaz adamlar hökünde suratlandyrylýar. Antonio baý söwdegärden üç müň dukat pul karz soranda Şeýlok:

Karz puly gaýtaryp bermeseň welin,
Baglanşan şertimiz berjaý etmeýen,
Seniň bedeniňden islendik ýerin,

¹ Görkezilen eser, 184 sah

Bir funt¹ etin kesip almaly borun²,

diýip, şeýle şertnama baglaşmagy tekliپ edýär. Bu mysalda Şekspir täze ösüp gelýän rehimsiz söda-satyk, pul gatnaşyklarynyň ýowuz ruhuny görkezýär.

Şu sýužeti ulanyp „Maltaly ýewreý“ diýen tragediýany ýazan Kristofer Marlo göwnüne degilen ýewreý Warawwanyň gaharyndan doňýürek, ar alujy adama öwrülişini görkezýär, Ol hiç kime rehimdarlyk etmeýär, hatda öz jenaýatlaryny gizlejek bolup, öz gyzyny-da öldürýär. Marlo öz eserinde ýagşylygyň we ýamanlygyň çäklerini yzarlajak bolmaýar. Emma Şekspiriň komediýasynda adamkärçilik, ynsanperwerlik kanunlarynyň, buržuaz, söwda „kanunlaryndan“ ýokarydygyny görkezýär. Suduň jaýynda Portsiýa bu pikiri nygtap:

Hudaýyň goldawyn alar häkmiýet,
Kanunlara goşsa rehim şepagat,³

diýýär. Ýöne Şekspir Şeýlokyň keşbini diňe gara reňklerde görkezmeýär. Şeýlok husyt, puluň hasabyny bilýän we jemgyýetde göwnüne degilýändig, kemsidilýändig üçin rehimsiz ar almak meýilli adam. Şeýlok uly mertebe bilen adamlaryň tebigatda deňligini aýdýar. Şeýle-de Şeýlok ata hökmünde, öz gyzy Jessikany gowy görýär, ýöne ol onuň gaçyp gidenine örän gynanýar. Şol sebäpli Şeýlokyň käbir hasiýetleri oňa duýgudaşlyk pikirlerini döretse, tutuşlaýyn

¹ **Funt**-agram ölçeg birliđi, 409,5gr.

² Вильям Шекспир. Избранные произведения. Москва-Ленинград, 1950, стр. 175 (Терјиме özümi ziňki-R.M.).

³ Вильям Шекспир. Избранные произведения. Москва-Ленинград, 1950, стр. 195

alnanda ol diňe puly bilýän rehimsiz süýthor hökmünde adamlarda özüne ýigrenç döredýär.

Şekspiriň tragediýalary.

Şekspiriň „Romeo we Julýetta“(1595) tragediýasy Şekspiriň döredijiliginin birinji döwrüne degişlidir. Şekspiriň tragediýa žanrynda ussatlygy ilkinji gezek onuň „Romeo we Julýetta“ eserinde örän aýdyň ýüze çykýar. Şekspir bu eseriň sýžetini Artur Brukkyň „Romeo we Julýetta“ atly poemasyndan alypdyr. Artur Bruk bolsa bu hekaýaty italýan edebiýatyndan alýar. Artur Bruk diýen şahyryň poemasynda “ýaş aşyk-magşuklaryň heläk bolmagyna olaryň özi günäkär, olar öz ene-atasynyň diýenini etmändirler” diýip nygtalypdyr. Emma Şekspir “Romeo we Julýetta” tragediýasynda eseriň ideýasyny üýtgedýär.

Şekspiriň tragediýasynda Romeonyň we Julýettanyň heläk bolmagyna feodal jemgyýetiniň köne kanuny , iki maşgalanyň gan duşmançylygy sebäp bolýar. Brukyň poemasyň sýžetini alsa-da Şekspir bu eserde Tazedan Döreyiş döwrüniň beýik, ýagty ideallaryny öňe sürüp, ynsan söýgüsiniň päkligini, onuň feodal jemgyýetiniň kanunlaryndan ýokarda durýandygyny görkezýär. Tragediýada Motekkiniň we Kapulettiniň maşgalalarynyň duşmançylygy diňe bir Romeonyň we Julýettanyň heläk bolmagyna getirmän, beýleki ýaş ýigitleriň ölümüne sebäp bolýar. Romeonyň dosty Merkusio ölümünden ön:

Men ýaralandym,

Siziň iki öýňüze-de mergi degsin,¹

diýip, bu maşgala jetligini näletleýär. Emma ne gersog, ne şäher adamlary bu duşmançylygy togtadyp bilmeýärler. Diňe Romeo we Julýettanyň ölümi ony ýeňýär we iki maşgala ýaraşýar. Bu ýeňiş ýaşlaryň ölümi bilen gazanylsa-da täze güýçleriň feodalizmiň çüýrük kanunlaryny ýeňjekdigine ynam döredýär. Juwanlaryň söýgüsi köne garaýyşlary ýeňýär.

Romeo täze döwrüň azat şahsyýeti. Indi ol öňki feodal ahlak kadalary bilen bagly däl. Ol Julýettanyň öz maşgalysynyň duşman Kapulettileriň maşgalaysyna degişli bolmagyna seretmezden ol gyzy söýýär. Onuň Julýetta bolan söýgüsi ony beýgeldýär. Öz gezeginde Julýettanyň Romeo bolan söýgüsi edermenlik. Ol öz söýgülisi üçin janyny bermäge taýýar. Onuň üçin maşgala duşmançylygy hiç zat, onuň üçin adamyň özi, oňa bolan söýgi ähli kadalardan ýokary. Şonuň üçin Julýetta:

Diňe seniň adyň maňa duşman,
Sen bolsaň bu sen, sen Montekki däl,
Montekki näme? Ol elem däl, ýa-da aýagam,
Golam däl, ýüzem däl, adama degişli başga agza-da,
Goý ol onda başga at bolsun,
At näme? Biziň ol bägül diýip aýdýnymyz,
Başga at bilenem ol süýji kükär...²

diýýär.

¹ Shakespeare W. Romeo and Juliet. Moscow, 1972, p.50

² Görkezilen eser, 32 sah.

Bu tragediýada ruhany Lorenzo atanyň keşbi-de wajyp orun tutýar. Ol dini fanatik däl, köre körlük bilen dini kadalary öňe sürüp wagyz etmeýär. Ol orta asyr däplerinden ýüz öwürip, ol kanunlary ret edip, ýaşlara ynsanperwerlik bilen gizlin nikalaşmaga kömek edýär. Onuň ynsan tebigatyna bolan garaýyşlary Renessans döwrüniň ynsanperwer ideýalary bilen utgaşyp gidýär. Şekspir Lorenzo atanyň dili bilen ynsanyň tebigata laýyklykda ýaşamalydygyny nygtaýar. Romeo Julýettadan aýra düşjegini eşidip, özüni öldürmek kül-külüne düşende Lorenzo ata oňa özüni öldürmegiň külli günädigini, özüni öldürmeklik bilen, ol öz kalbyňdaky söýgini-de öldürýändigini aýdyp düşündirip durka, olary diňläp duran eneke: „Eý hudaý, uzyn gije durup, men bu nesihatlary diňlärdim, gör bilimiň gudraty nähili,“¹ diýip, Julýettanyň enekesiniň sözleriniňusti bilen tragediýada Şekspir ylymyň, bilimiň ähmiýetini nygtaýar.

„Romeo we Julýetta“ eseri Şekspiriň ilkinji kämil “meseleli” tragediýasydyr. Bu tragediýada diňe bir Renessans ruhy, onuň ideýalary görkezilmän, bu tragediýada Şekspir öz döwründen has uzagra saredýär. Ýaňy täze kemala gelip barýan buržuaz jemgyýetindäki pul, söwda gatnaşyklarynyň adamlaryň öňünde hemişe ýa ýamanlygy ýa-da ýagşylygy saýlamak meselesini goýýandygyny görkezýär.

Tragediýanyň başynjy perdesiniň, 1-nji sahnadasynda Romeo awy satyn almak üçin apteka, dermanhana barýar. Derman satyjy oňa “Mantuanyň kanuny boýunça ony

¹ Görkezilen eser, 61 sah.

satan adama ölüm jezasy berilýär,“diýip, zäheri Romeo satmajak bolanda Romeo oňa:

Dünýä saňa dost däl ,ne dünýäniň kanuny,
Seni baý etmäge onda kanun ýok,
Bolma sen pukara,bozup bu düzgüni algyn bu puly,
...Ynha seniň menden aljak gyzylyň,
Zäher kemi ýokdur almak üçin jan,
Ençäni ölüme duçar edendir,
Ondan daralýandyr giň ýagty jahan,
Sutmaga ýaýdanyp,göwnüňi bölüp,
Nämämiş ol seniň bolgusyz dermanyň,
Berjek pulum bilgil,özüne çekip,
Zäherdenem beter alar seň janyň.
Hoş gal iýmit al,durkuňy dikelt,¹

diýip, derman satyjyny zäheri satmaga yrýar.Ýagny baýamak islegi diňe bir girizilen döwlet kanunyndan däl-de,eýsem ahlak kanunyndan-da rüstem gelýär. Başgaça aýdylanda, bu tragediýada täze gurulýan söwda-satyk buržuaz jemgyýetinde puluň, baýlygyň adamyň aňyna edýän täsiri örän täsirli görkezilýär.

“Gamlet” tragediýasy (1601) Şekspiriň köp tragediýalarynyň sýužetleri önki tragediýalarda, poemalarda bar eken. Olar barada öňem eserler ýazylypdyr. Gamler baradaky rowaýat hem Şekspirden birnäçe asyr öňem bar eken.

^{1 1} Shakespeare W.Romeo and Juliet.Moscow,1972,p83

Ýutlandiýaly şazada Amlet 827-nji ýyldan ön ýaşap geçipdir, entek ol döwürde Daniýada hristian dini-de kabul edilmändir. Bu rowaýaty Sakson Grammatik "Daniýalylaryň taryhy" (1200ý.) atly eserinde, fransuz ýazyjysy Fransua Belfore "Tragiki taryhlar" (1576ý., Tomas Kid öz tragediýasynda beýan edipdirler, ýöne ol eserler kem-kemden ýatdan çykyşyp, kitap tekjelerinde galypdyr, emma Şekspiriň ýazan tragediýalary Täzeden Döreyiş döwrüniň beýik ideýalaryny, ajaýyp gumanistik ruhuny özüne siňdirip, ölmez-ýitmez eserlere öwürlipdir.

Daniýaly şazada Amlet baradaky rowaýatda Amlet ölmeýär, ol duşmany ýeňip korol bolýar. Emma Şekspiriň "Gamlet" tragediýasynda Gamlet ýöne bir ar alyjy ýa-da tagty ele aljak bolmaýar. Onuň keşbi örän çylşyrymly. Ol diňe bir öz şahsy maşgalasynyň meselesini çözmän, eýsem jemgyýetiň önünde duran gapma-garşylyklaryň çözgüdini tapmak isleýär.

...Tragediýanyň başynda beýan edilişine görä Elsinýor galasynyň önünde garawul duran esgerler gije ölen korolyň ruhuny görýärler. Olar ruh bilen gepleşjek bolýarlar, emma korolyň ruhy gidýär.

Kakasynyň ölümi zerarly Wittenberg Uniwersitetindäki¹ okuwyny taşlap, öýüne gelen Gamlet dosty Gorasionyň :

Ataňzyň ýasyna geldim, milord.
diýeninde, Gamlet oňa:

Haýyş edýän , ýaňsylama , alym dost,
Eneň toýna geldim diý, diýjek bolsaň,²

¹ **Wittenberg uniwersiteti**-XVI asyrdä Ýewropada iň meşhur bolan Germaniýanyň uniwersiteti. Ol ýerde köp ýurtlaryň ýaşlary okapdyr.

² Şekspir W. Gamlet. Aşgabat, 1963, 19 sah.

diýip,jogap berýär, sebäbi kakasy ölenden soň köp wagt geçmänkä eýýäm onuň kakasynyň deregine Daniýanyň koroly bolan daýysy, Gamletiň ejesine öýlenipdir. Gamleti bu zatlar lapykeç edýär.Şol halatda derwezedede garawul goýýan ofiser Marsel Gamlete kakasynyň ruhy barada gürrüň berýär. Gamlet bu habary eşidip, galanyň derweze goragçylarynyň ýanyna gidip, kakasynyň ruhy bilen gürrüňleşýär. Kakasynyň ruhy Gamlete ýüzlenip, özüni bagda uklanda ýylan çakyp ölmän, ony Klawdiýin bagda gulagyna zäher guýup öldirendigini aýdýar.

Kakasy Gamlete ýüzlenip, eger-de Gamlet kakasyny bir wagtlar söýen bolsa aryňy almagy maslahat berýär. Bu bolup geçen elhenç wakalar baradaky habar Gamlete durmuşa onuň "düýşüne girmedik taraplaryny açyp görkezýär.

Ol öz ejesiniň hem durnyksyz, wepasyz bolup, entek „köwşüni köneltmän“ ikinji gezek durmuşa çykmagy Gamleti gaýgy-gama batyrýar.

Tutuş köşk durmuşynyň çüýrük, azgynçylygy Gamletiň aňrysyny bärlik getirýär. Onuň üstesine-de Gamletiň söýgülsi Ofeliýanyň hem oňa düşünmeýänligi,kömek etmeýänligi öz hilegär kakasy kansler Poloniýe ynanyp, Gamlete dönüklük etmegi şazada Gamlitiň ýagty dünýäsini garaňky zyndana öwürýär. Şol sebäpli Gamlet:

„ Daniýa türmedir,“diýip aýdaýar.

Rozenkrans oňa:

„ Onuň ýaly bolsa,bütün dünýä-de türme-dä“,diýende Gamlet oňa:“Onda-da baryp ýatanay,Ummasyň köp gazamatlary,zyndanlary,habyshanalary-da bar, şolaryň

içinde-de Daniýa in erbedidir,¹“diýip jogap berýär. Sebäbi Gamlet bu erbet jenaýatyň bolup geçmeginiňtutuş köşk adamlarynyň hemmesiniň biperwaýlygyndan, ikiýüzliliginden, ýaranjaňlygyndan gelip çykýandygyna düşünýär. Tutuş köşk, Daniýa kakasynyň ölümüne gatnaşan ýaly bolup görünýär. Emma başga tarapdan Gamlet diňe özüniň ýamanlyga duçar bolman, ýamanlygyň onuň daş-töweregini gurşap alandygyna düşünýär. Eger-de Gamlet bu tragediýada diňe bir öz şahsy bähbidini arap, ar alýan bolsa ol Klawdiýi öldürip tagta çykyp biljek. Emma ol filosof we gumanist hökmünde tutuş jemgyýetiň ykbaly barada oýlanýar. Şol sebäpli ol tutuş jemgyýetde ýamanlyga garşy göreşip, ähli ezilenleri, zuluma duçar bolanlary goramakçy bolýar. Emma beýle wezipe, beýle iş Gamletin pikirine görä in bir güýçli, kuwwatly adama hem başartjak däl, sebäbi ýamanlygyň kökleri çuň, olary görmek kyn, ony adamlar öz kalbynda gizleýärler, ýamanlyk olaryň ruhuna aralaşypdyr. Şonuň üçin Gamlet ýaýdanyp gezyär. Onuň bu pikirleri onuň:

Ölmekmi, galmakmy?Mesele şunda.
Şum pelegiň gerdişin, hunabasyn
Çekmek abyraýmy, ýa ýarag alyp,
Heýhat ummanyna garşy göreşde
Ýok etmekmi şony? Ölüm –ukydyr,
Şondan artyk zat däl. Şonuň bilenem
Maňlaýa ýazylan muşakgat, külpet
Gutarar diýsene, barça belalar
Şeýdip dep bolsa,heý oňa ýetesi
Näme bar! Ölmekmi?Uklap, düýş görmek;

¹ Şekspir W.Gamlet.Aşgabat,1963,61 sah

Ine bir kyn ýeri, ine gep şunda.¹

diýip başlanýan monologynda aýdyň ýüze çykýar. Şol bir halatda tragediýada Şekspir Gamletiň dili bilen ynsanyň kämil ýaradylandygyny, onuň dünýäniň täjidigini nygtaýar: “Adam diýeniň nähili ussatlyk bilen doredilen bir eser! Aň-parasat nähili asylyly zat! Ukybyň bolsa ne hetdi, ne möçberi bar. keşbine hereketlerine garanyňda-da nähili täsirli, nähli täsin. Hereketlerine garanyňda, Hiý perişdeden parhy barmy! Aňyna-akylyna bakaňda-da, hudaýdan näme parhy bar! Dünýäniň görki-le! Jumle jandara nusga.”² Bu pikir bolsa Täzeden Döreyiş döwriň gumanistik ideýalary bilen sazlaşyp gidýär.

Şekspiriň “Otello” (1604) tragediýasynda şahsyýetiň we onuň töweregindaki jemgyýetiň çaknyşygy suratlandyrylýar, ýöne ol çaknyşyk bu tragediýada göni däl-de gytaklaýyn görkezilýär.

Otello garaýagyz, mawr, köpi gören, öz batyrlygy, edermenligi, gazanan ýeňisleri bilen ýokary harby general derejesini alan, örän asylyly, päk ýürekli, ynanjaň we mert adam. Ol Wenesiýanyň senatory, ýokary gatлага degişli Brabansionyň gyzy Dezdemonany söýýär. Brabansio öz gyzynyň bu “gara gurym sypatly adamy” söýüp bilşine ynanmaýar, ony Otello jadylandyr diýip pikir edýär.

Tragediýanyň başynda Otellonyň poruçigi, ýagny kiçi komandirleriniň biri, Ýago Otellodan nagiledigini dworýan Rodriga gürrüň berýär, sebäbi Otello Kassiony özüne orunbasar belleýär, bu wezipä Ýago hem hantama eken.

¹ Görkezilen eser, 79 sah.

² Görkezilen eser, 64 sah.

Şol sebapli içi kitüwli Ýago Brabansionyň öýüniň ýanyna baryp, Dezdemonanyň Otellonyň ýanyna gaçyp gidendigini aýdyp, onuň ýüregini çisirýar. Dogrudanam Otello Dezdemona bilen gizlin nikalaşyp öýlenipdir.

Şeýle wakalar bilen başlanýan tragediýada Şekspir Täzeden Döreýis dowrünüň iň bir wajyp bolan, adamlaryň jynsyna, milletine garamazdan deňligi baradaky meseläni gozgaýar.

Şekspir ynsanperwer, gumanist hökmünde Otellonyň garaýagyz bolmagyna garamazdan ýüreginiň päkligini, onuň adamlara ynam bilen, hilesiz seredýändigini görkezýär. Ýöne şol döwruň deňsizlik höküm sürýän feodal jemgyýetinde jynsparazlyk duýgulary akýagyz Ýagonyň, senator Brabansionyň aňynda ýaşaýar. Olar Otellonyň we Dezdemonanyň söýgüsine garşy durýarlar. Ýöne soň Dezdemonanyň kakasy Brabnsio Dezdemonanyň beren gürrüňinden soň bu bolan iş bilen ylalaşýar we olara ak pata beýär. Emma Ýago örän mekir, içigara, hilegär adam özüniň ar almak meýlinden dänmeýär.

Ýago täze ösüp gelýän buržuaz, söwda-satyk jemgyýetiniň tipiki wekili. Ýago Otellony her edip, hesip edip öz ýolundan aýryp ýok etmegiň kül-külüne düşýär, sebäbi Ýago diňe öz bähbidini arayar. Otellonyň ynsanperwerligi ony öjükdirýär. Ýago üçin pul, wezipe birinji orunda durýar. Otellonyň Kassiony öz orunbasary wezipesine bellänligi sebäpli rahatlanyp bilmedik Ýago Dezdemona däli-mežnun aşyk bolan ýaş dworýan ýigidi Rodrigony hem Otello garşy göreşde öz tarapdary, ýarany hökmünde ulanýar. Ýago adamlara pully gapjyk hökmünde seredýär. Ol özüni gark etjek bolyan Rodrigony ýany bilen Kipre Dezdemona bilen alyp gitjek bolanda şeýle diýýär:

“Mert bol! Gark bolma! İn ýagşysy sen pişigi ya-da gözi açylmadyk güjügi gark et. Men saňa kömek bererin diýip kasam edipdim ahyry. Men hiç haçan hem saňa häzirki ýaly peýdaly bolan ýerim ýokdyr. Gapjygyň puldan berk doldur. Sen hem biziň bilen git. Ýasama sakgal bilen daş görnüşiňi üýtget. Dezdemonanyň mawra bolan söýgüsi uzak wagta çekip bilmez.- Gapjygyňy berk doldur.- mawr hem ony uzak söýmez. Sil dek dörän yşk joşguny sil deýin hem çalt köşeşer. Gapjygyň weli berk doldurgyn...”¹

Rodrigo gidip-gitmänka Ýago:

Ine meniň üçin şeýle akmaklar,
Hem-ä gapjyk, hem-de mugt oýunjak
Eger meniň öz bähbidim bolmasa,
Şol garga üçin wagtymy sarp etmezdim,²

Diýip, özüniň nähili adamdygyny aç-açan aýdýar.

Tragediýada öňki feodal jemgyýetiniň yzagalak düşüňjeleri bilen ýaşaýan we täze jemgyýetiň peýdakeslik tarapyny saýlap alan adamlar Ýago, Rodrigo, Ýagonyň aýaly Emiliýa Otellonyň we Dezdemonanyň garşysyna göreşýärler olaryň päk söýgüsine şyltak atmak, Otellonyň göwnünde aýalyna münkürlük duýgysyny döretmek üçin Dezdemonanyň tötänleýin gezelençde elinden gaçyran ýaglygyny Emiliýa Kassionyň otagyna taşlaýar. Ondan öň Ýago Otello gep içirip, Kassio we Dezdemonanyň söýüşýändikleriniň mümkinligi baradaky ýalan pikirleri

¹ Wilýam Şekspir. Otello, Aşgabat, 1952, 36 sah.

² Görkezilen eser, 37 sah.

aýdyp, eýýäm Otellonyň kalbynda münkürlige tarap ýol açýar.

Netijede gara güýçler Otellonyň we Dezdemonanyň päk söýgüsini, bagtly durmusyny heläkçilige uçradyp weýran edýärler. Ýöne göräýmage birbada ýamanlygyň güýçleri ýeňiş gazansa-da, tragediýanyň soňunda Ýagonyn, Rodrigonyn ýazan hatlary, Rodrigonyn jübüsinden tapylýar we olaryn pirimleriniň, bet niyetleriniň üsti açylýar. Brabansionyň garyndaşy Lodowiko bu zatlaryň üstüni açýar, adalat dabaralanýar, emma päk ýürekli ,biri-birini tüýs ýürekden söýýän Otello we Dezdemona nähak töhmetiň pidasy bolýarlar, sebäbi Otello üçin Dezdemonanyň özüne dönükligi, ikilik etmegi baradaky pikir onuň tutuş dünýä, adamzada bolan ynamyny ýitirýär. Şol ynamy ýitirmek hem ony heläkçilige alyp barýar. Otello özi heläk bolsa-da ahlak tarapdan ol bu pýesada ýeňiji bolup çykýar. Şekspir öz tragediýalaryny ýazanda durmuşyň meseleleriniň ýalňyş çözgüdiniň heläkçilige alyp barýandygyny görkezýär. Şekspir ýamanlygyň kökleriniň adamlaryň aňynda berk kök urandygyna düşüňip, her bir eserinde adamlara dogry ýol görkezýär. “Otello” tragediýasynda-da şol däp saklanýar. Aldawyň pidasy bolan Otello öz eden işiniň nädogrydygyna, nähakdygyna doly düşüňip, şeýle ýalňyşlary beýleki adamlaryň gaýtalamazlygyny isleýär we özüni öldürmezden ön şeýle sözler bilen adamlara ýüzlenýär:

Artdyrman hem, kemeltman hem, bolşydek
Şu görşüňiz ýaly üýtgetmän ýazyň,
Şeýle diňip görkeziň; kim öz aýalyn,
Akylyly söýmese, emma berk söýse,

Kim gabanjaň bolman, emma tutaşyp,
Has öte geçäýse, ynha soň özi,
Bir akmak wagşynyň gymmat bahaly,
Tapan hazynasyn öz eli bilen,
Harlap, ony dargadyşy ýalydyr.¹

Şekspiriň “Korol Lir” (1605) tragediýasy. Bu tragediýanyň sýužeti Goliñsediň ýazan Angliýanyň gadymy taryhy ýazgylaryndan alnypdyr. Şekspirden ön kimdir biriniň ýazan “Korol Lir we onuň üç gyzy” atly tragediýa-da saklanyp galypdyr. Ol tragediýada bolup geçýän wakalar Şekspiriň “Korol Lir” tragediýasyna meňzeş, ýöne bu ýöntem pikirli eserler çagalaryň atasyna wepasyzlygyny nygtaýarlar. Emma şol sýužeti Şekspir has çuňlaşdyryp, oňa filosofiki mazmun berýär.

Tragediýada maşgala durmuşy syýasy wakalar bilen utgaşdyrylyp görkezilýär. Garry patyşa Lir özdiýenli, hökmürowan hökümdar hökmünde görkezilýär. Emma bir gün öz patyşalygyny Regana, Gonerilýa we Kordeliýa atly gyzlarynyň arasynda bölüp paýlajak bolýar. Ony ýurduň soňky ykbaly gyzyklandyрмаýar. Ol haýsy gyzy özüni has gowy görýän bolsa şoňa köpräk paý bermekçi. Patyşanyň uly gyzlary Regana we Gonerilýa kakalaryny örän gowy görýändiklerini ant açyp, awy ýalap ynandyrýarlar we öz paýlaryny alýarlar, emma Liriň kiçi gyzy Kordeliýa ikiýüzlükden, ýalan sözlerden boýun gaçyryp, her gyz öz

¹ Wilyam Şekspir. Otello, Aşgabat, 1952, 201 sah.

kakasyny nähili söýýän bolsa, şonuň ýaly ol hem kakasyny
sylaýandygyny nygtaýar:

Meniň sizi söýşim hut öz borjумыň
Buýruşyndan artyk hem däl, kem hem däl...,
Eger men durmuşa çykmary bolsam,
Onda söýgi, aladamyň, borjумыň
Bir bölegini öz ärimе bererin
Belki, diňe bir sizi söýmек üçin,
Bajylarym ýaly, äre barmaryn,¹

diýip, tebigata laýyklykda ýaşajakdygyny aýdýar. Beýle
dogruçyl jogaba garaşmadyk korol Lir kiçi gyzy
Kordeliýany näletleýär. Oňa hiç zat, mülk bermän, fransuz
korolyna berip göýberýär.

Şeýdip, patyşalygyny uly gyzlaryna berip, Lir öz
hökmürowanlygyny ýitirýär. Ilki Gonerilýa soňra Regana
kakalaryny sygdyrman, köşkden kowýarlar.

Bar baýlygyny, hökümdarlygyny ýitirip, diňe
masgarabaz-wäşisi bilen galan Liriň soňky geçen durmuş
ýoly onuň gözünü açýar. Ol öz ýalňyşlaryna düşünýär.
Onuň aňynda uly öwrülişik bolup geçýär.

Şekspir bu tragediýasynda atalar we çagalar meselesini
maşgala çäklerinden çykaryp, döwlet, jemgyýet meseleleri
bilen baglanyşykda beýan edýär.

„Korol Lir“ tragediýasynda ynsanyň häsiýetine, onuň
tebigatyna düşünmeklik rehimsiz göreşiň we jebir-
jepalaryň üsti blen bolup geçýär. Şol sebäpli korol Liriň

¹ Şekspir W. Korol Lir. Aşgabat, 1950, 8-9 sah.

ynsan jemgyýeti baradaky pikirleri şatlykly däl-de gaýgy-gama, hesretli äheňlere ýugrulan görnüşde beýan edilýär.

Korol Lir orta asyrlaryň patyşasy hökmünde görkezilýär. Ol Gamlet ýaly ýaýdanyp, oýlanyp durmaýar. Ol segsen ýaşynda, oňa öňki endiklerinden el çekmek kyn. Ol gönümel buýruklary bilen höküm sürüp, öz emrini berjaý etdirýän patyşa. Ol öz şalygyny gyzlaryna paýlap bernsoňam öz hökmi öňki ýaly ýörär diýip pikir edýär. Ýöne Lir özüniň öňki, köne garaýyşlarynyň puja çykandygyny görende onuň akly azaşan ýaly, dünýäsi çepbe çöwrülýär. Liriň uly gyzlarynyň häsiýetlerinde täze ösüp gelýän buržuaz gatnaşyklarynyň, özüne ilkinji pul, maýa, kapital edinjek bolýan açgözlügi görünýär. Patyşa Liriň bolup geçen wakalara „gözi açylyp“ düşünmegi onuň durmuşa ýönekeý ynsan gözi bilen seretmegine iterýär. Indi ol ýalaňaç, hor-homsy, biçäre, garyp adamlaryň bardygyny-da görýär. Ol öz baýlygyny, häkimiýetni ýitirmek bilen „hiç kime“, „Liriň kölegesine“ öwrülýär.

Şekspir täze buržuaz gatnaşyklarynyň ösüp gelýän jemgyýetinde adamyň puly, baýlygy bolmasa öz azatlygyny, garaşsyzlygyny, güýjüni ýitirýändigini görkezýär.

Lir şeýle ýagdaýda ýa-da özüniň uly gyzlarynyň guly ýaly bolup gezmeli, ýa-da adalatsyzlygyň garşysyna göreşmeli.

Lir göreş ýoluny saýlaýar. Ol Gonerilýany we Reganany näletleýär. Lir öz kalbyndaky geçmiş bilen baglanyşykly pikirlerinden, köne garaýyşlaryndan el çekýär. Ony halkyň jebir çekip ýaşayşy gynandyrýar. Adalatsyz häkimiýetiň ýurdy dolandymagy onuň gahar-gazabynyň möwç urmagyna getirýär.

Korol Lir tragediýasynda söýgi gatnaşyklarynyň meseleleri jemgyýetçilik we syýasy meseleler bilen baglanyşykda görkezilýär. Şu meseleleriň çözüliş çaknyşyklarynda Liriň uly gyzlarynyň baýlyga häkimýete kowalaşmkylygy doňýürekliiligi, açgözligi ,olaryň kalbyndan adamkärçilik duýgularyny öçürýär.

Şekspir bu tragediýada irki orta asyrlarda Angliýada meşhur bolan korol Lir baradaky rowaýaty ulansa-da ol bu eserde eýýäm öz döwriň täze alamatlaryny görkezýär.Liriň uly gyzlary Gonerilýanyň,Regananyň, Kornuel gersogynyň, we Edmundyň keşplerinde indi ýumrulýan kone feodal jemgyýetiniň we täze dörap gelýän buržuaz jemgyýetiň iň erbet sypatlary,gylyk-häsiýetleri bar.Şol häsiýetleri çeper görkezmek üçin ,adamlaryň öz tebigy instinkleri boýunça edýän hereketlerini ýigrimi sekiz görnüşli wagşy haýwanlaryň,guşlaryň,balyklaryň hereketleri bilen deňeýär.Gyzlarynyň doňýürekliiligiň sebäbine düşünjek bolup,Lir,Kent,Edgar,Liriň wäşisi bir galanyň ýanyndaky howluda oturanlarynda korol Lir uly gyzlaryny hyýaly suda çagyryýar we ýanyndakylara ýüzlenip:“Men size Regananayň ýüreginiň bolmaly ýerini barlap görmegi buýurýaryn.Näme uýin onuň ýüreginde daş ýaly düwün bardygyny barlaň, biliň”¹ diýip buýruk berýär.

Şekspir täze buržuaz gatnaşyklarynyň adamlaryň arasyndaky dostluk doganlyk adamkärçilik ýaly gatnaşyklaryny üzýändigini bozýandygyny görkezýär.Liriň uly gyzlaryhäkmiýete ,baýlyga gyzygyp öz kakalaryndan ýüz öwürýärler.Käbir alymlar gumanizmiň krizisi diýip düşündirýärler,emma Şekspiriň ynsanperwerlige bolan

¹ Вильям Шекспир.Избранные произведения.Москва-Ленинград,1950,стр.641

ynamy örän uly bolupdyr. Ol ýagşylygyň, adalatyň, adamkärçiligiň tarapynda göreşýän güýçleriň hökman ýeňjekdigine ynanypdyr. Şol bir hatarda trgediýada ýykylyp ýumrulyp barýan feodal jemgyýetiniňem täze dörap kapitalistik gatnaşyklaryňam hakykata, adalata we adamkärçilige garşy durýandygyny dogruçyl, real görkezýär. Sebäbi Şekspirem beýleki gumanistler ýaly öz döredijiliginiň birinji döwründe täze bagtly eýýamyň bahym ýetip gelýändigine ynanypdyr we „şadyýan garry Angliýa“, onuň ajaýyp durmuşy barada komediýalar ýazypdyr, emma kem-kemden gumanistler feodalizmiň kökleriniň entek berkdigini görüp adamlara ýagşylygyň we ýamanlygyň nämedigini görkezýän tragediýalaryny ýazypdyrlar. Şekspirem öz tragediýalarynda ýagşylygyň we ýamanlygyň çäklerini aýyl-saýyl edip, anyk görkezýär.

Şekspir öz tragediýalarynda ynsan häsiýetlerini adamlaryň edýän işleriniň sebäplerini we netijelerini umuman durmuşy hemmetraplaýyn görkezip, bu zatlar barada okujynyň ýa-da tomaşaçynyň özüniň netije çykarmagyny isleýär.

V bölüm.XVII-XVIII asyr Günbatar Ýewropa edebiýaty

Giriş.

Renessans döwrüniň gumanistleri adamzadyň önünde tebigatyň ahli güýçlerini adamzadyň gullugyna goýmak we jemgyýetiň ýaşayş kadalaryny akyl-paýhasyň esasynda gurmak ýaly iki wezipäni goýýarlar. XV asyrdan Ýewropa

halklary esasan birinji meseläni çözmegiň üstünde işleselerem,jemgyýeti üýtgedip gürmak,täze ykdysady we syýasy gatnaşyklara ýol açmak meseleleri-de käbir ýurtlarda bilelikde amala aşyrylýar.Sebäbi önümçiligiň,ylymyň ösmegi öz gezeginde jemgyýetiň gatnaşyklarynyň-da üýtgedilmegini talap edýär.

XVII asyrda Ýewropa ýurtlarynyň ösüşi dünýä tarhynda täze bir sepgide ýetýär,ýagny Rim imperiýasynyň synan döwründen bäri dowam edip gelýän feodal gatnaşyklary öz ornuny täze buržuaz gatnaşyklaryna bermeli bolýar. Şu döwürde Günbatar Ýewropa ýurtlary öz ösüşi boýunça dürli basgançaklarda, deň bolmadyk şertlerde ýaşaýar.

Amerikanyň açylmagy,täze söwda ýollarynyň **Italiýanyň** çäginde sowa geçmegi bir wagtky gülläp ösen Italiýanyň ykdysadyýetine ýaramaz täsir edýär.Onuň üstesine-de birnäçe basybalyjylykly çozuşlara sezewar edilen Italiýa ösüşden galyp garyplaşýar.Orta asyr feodal düzgünleri ýene-de gçýçlenýär we öňki ýaly dworýanlaryň täsiri artýar.

XVII asyrda Amerikada täze ýerleri basyp alyp,ol ýerden köp mukdarda gyzyly getirp **Ispaniýa** gysga wagtlaýyn baýap, iň bir güýçli döwlete öwrülýär.kem-kemden gyzylyň gelmegi azalýar ,ýöne gyzyly bilen gyzygyp, hiç kimiň ýurtda önümçilik ,ykdysadyýet,oba hojalygy bilen meşgullanasy gelmeýär.Onuň üstesine-de Ispaniýanyň „ýeňilmezek Armada“ flotunyň Angliýanyň kenarynda ýeňilmegi,Rewolýusiýa netijesinde Niderlandiýanyň Ispaniýadan bölünip aýrylmagy Ispaniýany güýçden gaçyrýar.

XVII asyrdaky **Fransiýada**, XVI asyrdaky bolup geçen özara dini uruşlardan, feodal dagynyklykdan soň, durmuş bir az parahatlaşýar. Ýeke täk patyşanyň höküm sürmegi ýurdy birikdirmekde položitel rol oýnaýar. Her welaýatda özi höküm sürüp, ýurdy dagynyklyga iterýän baý feodallaryň garşylygy basylyp ýatyrylýar. Şeýlelikde Fransiýada ýeke täk patyşa – korol hökümdarlygy ýeňip üstün çykýar. Ýurt бүtewi bir döwlet bolup, Fransiýanyň medeniýeti, edebiýaty güýçli ösüp başlaýar.

Fransuz edebiýatynda tragediýa, komediýa, basnýa we aforizm žanrlary ösüp kemala gelýär. P. Kornel, Z. Rasin özleriniň in gowy tragediýalaryny döredýärler. Molýeriň döreden komediýalary öz deňi – taýy bolmadyk eserler hökmünde dünýä edebiýatynyň altyn hazynasyna girýär. Lafonteniň basnýalary bu žanryň Ýewropa ýurtlarynda ösmegine täsir edýär. Şu döwürde Fransiýada Klassisizm akymy döräp kemala gelýär.

Angliýada XVII asyr adamzat taryhynda täze bir sahypany açýar. 1640 – 1660 – nji ýyllarda puritan dini toparlarynyň ýolbaşçylygynda, buržuaz Rewolýusiýasy bolup geçýär. Bu rewolýusiýanyň netijesinde feodal düzgünleri gutarnykly çym – pytrak edilýär we täze kapitalistik ösüş başlanýar. Rewolýusiýa döwründe Şekspirden soň ikinji güýçli şahyr Jon Milton özüniň ölmez – ýitmez eserlerini döredýär.

Germaniýada XVII asyr in bir agyr we gaýgy hasratly döwür bolupdyr. 1618 – nji ýyldan tä 1648 – nji ýyla çenli, otuz ýyllap gandöküşikli uruş bolýar. Dagynyk, agzala Germaniýada ýurdyň oba – hojalygy. Şäherleri köp Weýrançylyga, ýitgilere sezewar bolýar. Özara uruşlar netijesinde 13 million töweregi adam ölýär. Uruşdan soň

1648-nji ýylyň Westfal şertnamasynyň şertlerine görä ownuk welaýatlara bölünen Germaniýa XVII asyryň soňuna çenli aýňalyp bilmeýär medeniýet, edebiýat pese gaçýar. Şu döwürde nemes edebi diliniň kemala gelmeginde nemes şahyrlary we ýazyjylary ähmiýetli işleri amala aşyryrlar.

XVII asyrdaky Ýewropa ýurtlarynda iki sosial-kdysady guruluşyň, sistemanyň, ýagny köne feodal düzgünleriniň we täze söwdä-satyk, buržuaz gatnaşyklarynyň arasynda bolup geçýän gapma-garşylyklar ýitileşýär. 1566-1609-nji ýyllarda Niderlandiýada, 1640-1688-nji ýyllarda Angliýada buržuaz rewolýusiýalarynyň bolup geçmegi netijesinde feodal düzgünlerine, patyşamonarhiýa hökümdarlygyna güýçli zarba urulýar.

Täzeden Döreýiş ýa-da Renessans diýip atlandyrylýan döwürde XV-XVI asyrlarda edilen uly açyşlar, ylymyň gazanan netijeleri adamlaryň aňynda uly öwrülişikleriň bolup geçmegine täsir edýär. Adamlar indi orta asyrlaryň köne, yzagalak düşüňjelerinden halas bolup başlanýarlar.

' „Däriniň, kompasyň, kitap neşir edilmeginiň oýlap tapylmagy adamlaryň gatnaşyklaryna täsir edişi ýaly, hiç bir häkimiýet, sekta(topar), hiç bir ýyldyz täsir etmedi“¹ diýip, inlis akyldary Frensis Bekon ýazýar.

XV asyrdaky Amerikanyň açylmagy Ýer Şary baradaky geografik düşüňjelerinde düýpli öwrülişik döretti.

¹ Артамонов С. Д., Гражданская З. Т., Самарин Р. М. История Зарубежной литературы XVII – XVIII в. в. М.: Просвещение, 1973 г. с. 4

Kopernigiň gün-merkez, geliosentrik¹ sistemany açmagy adamlaryň älem baradaky düşüňjelerini özgertdi. Bir söz bilen aýdanyňda ylmyň ösmegi, ylmy žurnallaryň çykyp başlamagy adamlaryň aňyny täzeleýär. Ylmyň ösmegine söwda gatnaşyklary, senagatyň ösmegi güýçli täsir edýar, çünki baý fabrik eýelerine, buržuaz wekillerine senagaty ösdürmek üçin tebigatyň kanunlaryny, fiziki maddalaryň häsiýetlerini öwrenmek gerek bolupdyr. Indi alymlar ylymda tejribe üsti bilen tebigatyň kanunlaryny öwrenýärler. "Nullis in verba"- yagny " söze ynanmaň" diýen çagyryşy öňe sürülýär.

XVII asyrda täze buržuaz gatnaşyklarynyň ösüşinde uly päsgelçilikler döreýar. Köşk adamlaryň, yagny dworýanlaryň, ruhanlaryň mugthor durmuşy, agyr salgytlar bilen halky ezmekleri, olaryň ynsan hukuklaryny kemsitmekleri jemgiýetde güýçli gapma-garşylyklaryň döremegine sebäp bolýar. XVII asyr daşary ýurt Günbatar Ýewropa edebiýatlarynda hem şu jemgiýetçilik durmuşynyň şeýle alamatlary aýdyň görünýar.

XVII asyrda Ýewropa edebiýatlarynda edebi akymlar

XVII-nji asyrda edebiýatda üç edebi akym mese-mälim öňe saýlanýar. Täzedən Döreyiş döwründe ýüze çykan realizm yagny **Renessans realizmi, klassisizm we barokko** akymlary şu döwürde ýörgünli bolupdyr.

Renessans realizmi halk durmuşyny dogryçyl görkezmeklige ýykgyň edýar. Realistik edebiýatda

¹ **geliosentrik** – älemiň geliosentrik taglymatyny Nikolaý Kopernik (1473 - 1543) esaslandyýar. Onuň açyşy günün, planetalaryň merkezinde durýandygyny öwredýär, ýagny ýer günün daşynda aýlanýar.

durmuşda ýygy-ýygydan duş gelyän wakalar, hadysalar görkezilýär. Täzeden Döreyiş döwrüniň realizmi nowella, roman, tragediýa komedia žanrlarynda aýdyň ýüze çykýar. Şeýle eserlerde, ýazyjylar öz döwrüniň ýiti meselelerini görkezmäge çalyşýarlar we gahrymanlar köne feodal düzgünlerine garşy çykýarlar. Položitel gahrymanyň duýgy, ahlak we ruhy gозelligi wasp ediyär. Şeýle realistik eserlerde köplenç ýönekeý adamlaryň durmuşy görkezilýär.

Klassisizm-edebi usul ilkinji gezek diňe ideýa hökmünde, XV-XVI asyrlarda dörap, antik döwrüň edebi formalaryny, yagny tragediýa, komediýa, basnýa, poema, oda ýaly žanrlary täzeden dikeldip, şolary nusga hökmünde ulanyp, täze eserler döretmekligi indeýar.

Yagny gadym döwrüniň edebiýatynyň toplan tejribesini özleşdirip, antik döwrüň edebi formalaryny kanunlaşdyrmak klassisizmiň kadalarynyň döremegine sebäp bolýar. Klassisizmiň teoretik kadalary XVII asyrda döreyar. Klassisizmde durmuşyň nusga alarlyk wakalaryny, gahrymanlaryny görkezmeklik öňe sürülýar. Durmuşyň betgelşik, taraplary görkezilmeýär. Klassisizm-"latyn dilinde classicus"sözi „nusga alarlyk“ diýen many berýär. Şonuň üçin durmuşyň ajaýyp däl, betnyşan hadysalary hem owadanlaşdyryp, gözelleşdirip berilýär, ýada diňe nusga bolup biljek taraplary beýan edilýär. Klassisizm XVII-nji asyrda patyşa düzgüniň güýçli ösen döwründe, entek patyşa-absolütizminiň progressiw häsiýete eýe bolan wagty döreyar.

Klassisizmde gahrymanlaryň hususy bähbitleri, olaryň hususy bagtly bolmak islegleri döwletiň bähbidi bilen utgaşyp , watançylyk , gahrymançylyk il-halkyň bähbidi birinji orunda goýulýar. Şahsyýet hususy

bähibitleri, islegleri ikinji derejeli bolup durýar. Ine şol hususy islegler we watanyň ,patyşanyň öňünde graždanlyk borjuňy ýerine ýetirmek kadalary biri-birine garşy duranda eserde konflikt, ýagny, çaknyşyk dörap tragik ýagdaý döreýär. Şeýle ýagdaý klassisizmiň köp tragediýalarynyň esasyňy düzýär.

Klassisizmiň eserlerinde adamyň ahlak kämilligi, päkligi, adalatlygy, gowy niýetleri, watana söýgüsi, gowulyk üçin janaýamazlykly göreşi, patyşa, watan üçin özüni gurban edişi wasp edilýär. Dönüklik, aldawçylyk, ikiýüzlülük, nebsewürlik ýaly adamyň erbet gylyk-häsiýetleri ýazgarylýar.

Klassisizmiň kada-kanunlaryny fransuz şahyry, tankytçysy **Nikola Bualo (1636-1711) özüniň " Şahyrana sungat"(1674)** atly şygry bilen ýazylan poemasynda beýan edýär. Bu eserde çeper eserleriň görnüşleri we olary nähili ýazmalydygy baradaky talaplar beýan edilýär. Bualo eser ýazmak üçin talant, zehin gerekligini ýazýar. Durmuşyň betnyşan, hapa hadysalaryndan , çenden aşa çylşyrymly , göçgünli powhe jümlelerden gaça durmaklygy maslahat berýär .

Klassisizimiň çeper eserden edýän esasy talaplary :

1. Eseriň gurluşy yzygiderli bolmaly .
2. Beýan edilýän waka (ýagny sýužet) ýönekeý we düşnükli bolmaly .
3. Eseriň dili çeper, ulanylýan sözler, serişdeler çenden aşa çylşyrymly bolmaly däl.

Klassisizm çeper eserleriň görnüşlerini ýagny, žanyrlaryny iki topara bölýär. Birinji topara « ýokary žanyrlar» girýär: olar: epopeýa, tragediýa we oda .Şeýle žanyrlarda patyşalaryň, taryhy şahslaryň, mifologik

gahrymanlaryň durmuşy beýan edilýär. «Pes žanyrlarlara» satira , ýagny tankydy häsiýetli eserler basnýa we komediýa girýär. « Pes žanyrlar » ýönekeý adamlaryň durmuşyny beýan edýär, ýagny orta gurp ýaşayan köşge degişli däl adamlaryň durmuşy pes žanyrlarda beýan edilmeli.

Klassisizmiň « üç birlik » kadasy. Klassizmde « Wagt birligi» , «orun,ýer birligi» we « hereket birligi» saklanmaly .

«Wagt birligi» eserde beýan edilýän wakalaryň wagty bir gije – gündizden köp bolmaly däl .

Wakalar bir ýerde bolup geçmeli . Sýüžet göni , dogry ösmeli ,ol ikinji derejeli wakalar bilen gyşarmaly däl. Ýagny esasy waka üns merkezinde bolup, goşmaça wakalar esere girmeli däl.

Klassisizmiň ähmiýeti. Klassisizmde akyl-paýhasa eýermek birinji ýerde durýanlygy üçin, köp tragediýalaryň esasy gapma-garşylygy, ýagny konflikti akyl we duýgynyň arasyndaky çaknyşykdyr.

Orta asyrlarda monoteizme , ýagny ýeke bir hudaýa ynanmaklyga geçilenden soň Ýewropa ýurtlarynda iň gadymy, ýagny antik (biziň eýýamymyzdan öňki edebiýat) ýatdan çykarylýar, olar dindarlar tarapyndan köphudaýlyk döwrüniň edebiýaty hökmünde gadagan edilýär. Emma gadymy Rim, grek edebiýatynda edebi formalaryň ajaýyp nusgalary döredilipdir.Ol eserlerde adamzat durmuşynyň gözelligi, hem-de ynsanyň içki dünýäsi, onuň tebigaty açylyp görkezilipdir.

Täzeden Döreyiş döwrüniň ýazyjy,şahyrlary ,XVII asrda klassisizmiň wekilleri şol döwrüň ajaýyp

nusgalaryny ulanyp täzeden ösdürip, edebiýatyň žanyrlarynyň täze basgançaklara göterilmegini gazanypdyr. Tragediýa, komediýa, basnýa žanyrlarynda adamyň psihologiýasyny, içki dünýäsini, duýgylaryny çuňňur görkezip, jemgiýetiň ähmiýetli meselelerini çeper suratlandyrypdyrlar. Bu eserlerde adamlaryň gowy sypatlary wasp edilip, erbet häsiýetleri ýazgarylypdyr. Ýagny, klassisizm edebiýatyň, sungatyň terbiýeçilik roluna aýratyn üns berýär. XVII asyrdaky Fransiýada klassisizm ýurduň bir bütewi döwlet bolmagy hem-de patyşanyň at-abraýyny goramak üçin hem aýgytly rol oýnapdyr. Ýöne onuň esasy tarapy klassisizm milli edebiýaty ösdürmekde uly rol oýnapdyr. Şeýle-de edebiýat kadalaryny öwrenen her bir adamyň şahyr, ýazyjy bolup biljegine uly ynam döredipdir. Öz gezeginde bu ynam gadymdan, Platonyň döwründen gaýdýan diňe hudaý tarapyndan aňyna şahyrçylyk zehini guýlan adamyň şahyr bolup bilýändigini baradaky orta asyrlaryň „hakdan içmek“ ynançlaryna zarba urýar.

Edebiýatda **barokko akymy** . XVII- nji asyrdaky feodalizm özüniň möwritiniň geçendigine seretmezden entek güýjüni ýitirmeýärdi. W. Şekspiriň (1564-1616) ömrüniň soňky döwründe ýazan eserlerinde patyşa, feodal düzügüniň entäkler aňsatlyk bilen öz ornuny täze gatnaşykly jemgiýete bermejekdigi duýulýardy. Köne feodal gatnaşyklarynyň we täze döwräp gelýän buržuaz gatnaşyklar, adamlaryň öz hukuklary we ynsan derejelerini goramak hem-de adalatly durmuş üçin göreşi täze bir çaknyşykly, gapma-garşylyklardan doly geçiş döwrüni döredýär.

Köne düzgünleriň , şol sanda feodal jemgiýetiniň medeniýetiniň hem belli bir derejede üýtgemegi bilen, öňki düşnükli bolan kadalar üýtgeýär. Adamlarda indi göwniçökgüçilik, daş töwerekde bolup geýän hadysalara düşünmezlik duýgulary ýüze çykýar. Şeýle kynçylykly, çylşyrymly döwürde täze bir edebi ugur , **barokko** akymy ýüze çykýar. " Barokko"sözünüň gelip çykyşyny käbir alymlar portugal dilinde ulanylýan "perrola baroca" "nädogry görnüşli dür" jümlesinden alynandyr diýip pikir edýärler. Ilkibada barokko stili, görnüşi arhitekturada, bimagärçilik sungatynda ýüze çykýar. Çenden aşa, artykmaçlyk bilen nagyşlanyp, bezelip gurlan köşkleriň, jaylaryň barokko stilinde gurlandygy nygtalypdyr. Soňra edebiýatda klassisizmiň kadalaryna sygyşmaýan eserleri-de barokko akymyna degişli diýip aýdypdyrlar.

Klassisizmiň tarapdarlary barokko stilinde ýazylan eserleri edebi çeperçiligiň pes bir görnüşi hasaplapdyrlar. Barokko akymynyň ýüze çykmagynyň üç zat sebäp bolupdyr.

Birinji sebäbi, Ýewropa ýurtlarynyň ýazyjylary we sungat işgärleri, hudožnikleri Tazedan Döreyiş döwrüniň gumanistik ideýalarynyň, arzuwларыnyň amala aşmaýandygyny görüp lapykeç bolýarlar, ondan ýüz öwürýärler. Şoňa görä-de ýazyjylaryň eserlerinde lapykeçlik, göwniçökgünçilik äheňleri ýüze çykyppdyr.

Ikinji sebäbi, patyşalar, hökümdarlar, köşk adamlary öz ýaşaýan köşklerini, jaylaryny owadan, üýtgeşik bezemeklige, örän täsin dürli baýramçylyk, meýlisleri, maskaradly oýunlary gurnamaklyga uly üns beripdirler. Ýagny, ýönekeý adamlardan tapawutly ýaşamak duýgysy käbir şahyrlarda we ýazyjylarda hem döräpdir. Ony ýokary

gatлага degişli bolmak islegi döredipdir. Şeýle ýazyjylar özlerini ýonekeý adamlardan ýokarda goýup, giň halk köpçiligine düşnüksiz bolan öwrümlü jümleleri, çeperçilik serişdelerini, deňeşdirmeleri ulanyp eserler ýazypdyrlar. Şeýlelik-de barokko stiline degişli eserlerde gahrymanlar hyýaly, ýetip bolmajak arzuwlar kölüne batmak bilen durmuşyň düşýdiginı nygtaýarlar, hem-de durmuşda lezzete kowalaşyp ýaşamaklygy ündeýärler.

Üçinji sebäbi, bu XVII asyrdan bithana, ýagny din wekilleri täze durmuşa garşy çykyş edip, diniň täsirini orta asyrlardaky ýaly güýçlendirmäge ymtylýarlar, bu tagallalar bolsa çeper eserlerde dini-mistiki ideýalaryň güýjemegine getirýär. Onuň üstesine-de hudaýyň keşbi-de adamlaryň aňynda adamyň üstüne abanyp duran bir gazaply, rehimsiz güýç hökmünde göz önüne getirilýär. Adam bu güýjüň önünde özüni örän nalajedeýin, ejiz duýýar. Barokko akymynyň Günübatar Ýewropa edebiýatynda görnükli wekili bolan ispan katolik¹-şahyry Kalderon de la Barka (1600-1681) özüniň dini-filosofik dramalarynda adamyň doglandan günäli dogulýandygy, durmuşyň çylşyrymly, düşnüksizdigi we oňa akyl ýetirip bolmaýandygy barada aýdylýar. Onuň "Ýaşayyş bu düşýdir" atly eserinde:

In bir agyr jenaýatlaryň biri,
Bu dünýäde dogulmakdyr, bu şeýle.
Meniň biljek bolýan zatlarmyň biri,
Düşünip bilemok näme üçin beýle.²

¹ Katolik – Rim Katolik bithanasyna boýun egýän hristian dininiň wekili.

² Зарубежная литература. Хрестоматия. Сост. С. Д. Артомонов. М.: Просвещение, 1982, с. 57

Barokko akymynyň täsiri fransuz şahyrlary Kornel, Rasin, inlis şahyry Milton, nemes ýazyjysy Grimmsgauzeniň eserlerinde-de görünýär. Barokko akymynyň täsirine düşen ýazyjylar, şahyrlar durmuşyň çylşyrymly hadysalaryna, wakalaryna düşüniپ bilmändirler. Şonuň üçin göwniçökgünçilige, pessimizme düşüp, adamlary durmuşyň kynçylyklaryndan hudaý, adatdan daşary güýçler halas eder diýen pikire ynanydyrlar. Barokko akymyna degişli şahyrlarynyň eserlerinde adam bialaç, güýçsiz edilip görkezilýär. Ol durmuşa düşüniپ bilmän, onuň manysyzdygyny, özüne ölüm howpy abanyandygy baradaky pikirler bilen gorkup ýaşaýar we durmuşa öz gereginini, lezzetleri çaltrak aljak bolup urunýar.

Barokko akymynyň ähmiýeti. Renesans, ýagny Dikeldiş döwrüniň , durmuşa optimistik, ruhbelent garaýyşlaryndan, adamyň we jemgiýetiň geljegine bolan ideýalaryndan, ynamyndan lapykeç bolmaklyk sebäpli dörän bu akymyň ýazyjylary adamyň, tebigatyň we döwletiň arasynda sazlaşygyň ýokdugyny görýärler. Renessans döwrüniň adamlaryň öz bagtly durmuşyna hökman ýetjekdigini baradaky pikirleri, ideýalary bilen ylalaşmaýarlar. Olar durmuşa bolup geçýän zatlaryň tertipsiz, bulam – bujar, düşnüksiz çylşyrymlydygyny we hemişe üýtgap durýandygyny, hemme zatlaryň ýerbe- ýer, gülalagüllük dældigine göz ýetiripdirler. Barokko akymyna degişli eserlerde adamlaryň durmuşynyň öň üns berilmeýän gapma-garşylyklary, real durmuşyň görnüşleri, alamatlary görkezilmegi edebiýatda realizimiň ösmegine-de itergi berýär. Barokko akymy edebiýatda dürli formalaryň, akymalaryň döremegine, edebiýatyň çeperçilik serişdeleriniň

baýlaşmagyna täsir edipdir. Barokko akymyna degişli käbir eserlerde gahrymanlaryň häsiýeti durmuş şertleriniň täsiri bilen kemala gelýär we üýtgeýär. Bu bolsa XVII asyr edebiýatynyň gazanan uly üstünlikleriniň biridir. Barokko akymy XVII-XVIII asyrlarda öz ösüşini dowam etdirse-de soňky döwürlerde ol başga akymlaryň döremegine täsir edip, edebi ugur hökmünde öz ösüşini bes edýär. Barokkonyň täsiri bilen awangard ugurlary, simwolizm, sürrerealizm ýaly edebi akymlar döreýär (Pablo Neruda, Gabriel Garsiýa Markes we başgalar).

XVII asyr iňlis edebiýaty.

Giriş

XVII asyrda Angliýada täze bir döwür başlanýar. Sebäbi «Angliýanyň Altyn asyry» diýilip atlandyrylan Ýelizaweta I döwri (1558-1603) onuň 1603-nji ýylda aradan çykmagy bilen gutarýar. Ýelizaweta I doganoglany Jeýms I patyşa bolýar. Ol tagta çykmak bilen özüniň patyşalyk hukugyny hudaý tarapyndan alandygyny nygtap iňlis parlamentiniň¹ hukuklaryny çäklendirip, ýeketäk öz hökümdarlygyny ýöretmek isleýär. Onuň aradan çykmagy bilen tagta Jeýmsiň ogly Karl I çykýar. Ol hem

¹ **Parlament** – «parler» diýen fransus sözünden gelip çykypdyr «geplemek»diýmekligi aňladýar. Ol hökümetde halk wekilçiliginiň kanun çykaryjy geňeş,guramasy bolup durýar.. Parlament düzgüni, ýa-da geňeşi Angliýada 1295 ýyldan başlap resmi güýje öwürilýär. Şol ýyllarda patyşa Edward I öňki patyşa ýaly baýlaryň, ruhanalaryň wekilleriniň ýygnaýgyny çagyryp, ony giňeldip, her beglik, ýa-da bir grafyň höküm sürýän welaýatynda wekil höküminde rysarlary, wezipesi uly bolmadyk ruhany wekillerini, şäher wekillerini parlament ýygnaýgyna çagyrypdyr. 1297-nji ýylda geçirilen parlament mejlisinde korol Edward patyşalygyň ýerli wekilleriniň razýçylygyny alman hiç hili salgyt ýygnamajakdygyny aýdypdyr. Ine şondan bäri Angliýanyň parlamenti halk wekilçiligi hökmünde dowam edip gelýär we ýurdy dolandurmakda güýçli rol oýnaýar.

öz kakasynyň syýasatyny dowam etdirip, parlament bilen göreşi, ony çäklendirmek syýasatyny ýöredýär. Hatda 1629-nji ýyldan tä 1640-nji ýyla çenli parlamentiň mejlisini çagyрмаýar we ýeketäk öz hökümdarlygyny ýöredýär. 1640-nji ýylda çagyrylan parlament öz mejlisinde patyşa öz hukuklaryny çäklendirmese oňa hiç hili maliýe kömegi berilmejekdigi barada aýdýarlar. Emma korol Karl I parlamentiň teklibini ret edýär, şeýlelikde 1642-nji ýylda graždanlyk urşy başlanýar. Ony käte puritan rewolýusiýasy, ýa-da iňlis buržuaz rewolýusiýasy diýip atlandyrýarlar.

Iňlis buržuaz rewolýusiýasynyň bolup geçmeginiň bir näçe sebäpleri bolupdyr. Rewolýusiýanyň başlanmagynyň birinji sebäbi, bu köne feodal düzgüniň we täze ösüp gelyän buržuaz gatlaklarynyň özara gapmagaşylygynyň ýitileşmeginiň netijesi bolup durýar. Çünki iňlis patyşa dolandyryş düzgüni orta asyrlardan tä XVII asyra çenli ýurdy birikdirmek, iňlis milletiniň döremeginde we Angliýanyň güýçli döwlet hökmünde kemala gelmeginde položitel rol oýnan hem bolsa, XVII asyrda ol ýurduň ösüşine päsgel berýän güýje öwrülýar. Köşk adamlarynyň we ruhanlaryň mugthorlygy, agyr salgytlaryň artmagy, gümrükhanalardan söwdagärleriň, geçmegi üçin amatsyz bolan salgytlar alynmagy ýaly hadysalar halk köpçüliginiň nägileligini döredipdir.. Şeýle ýagday bolsa buržuaz gatlaklaryň ösmegine, päsgel beripdir hem-de "täze dworýanlar" diýip at alan iri ýer eýeleriniň närazyçylygyny döredýär. Onuň ustesine-de dokma senagatynyň ösmegi bilen baglanyşykly ýüň öndürýär goýundarçylyk hem ösüp, köp daýhanlaryň ekin meýdanlarynda iri ýer eýeleri goýunlaryny bakdyrypdyrlar

hem-de nebisjeňlik bilen köp ýerleri öz hasabyna geçirip başlapdyrlar. Netijede daýhanlar öz öýlerini, obalaryny taşlap, şäherlere gitmäge mejbur bolupdyrlar. Çünki hemme ýerler patyşanyň emlägi hasaplanypdyr. Dworýanlar patyşaň ýerlerinden wagytlaýynça peýdalanmaga hakly bolsalarda-da olar hem doly ýer eýeleri bolmandyrlar. Olar ýerden peýdalananlary üçin patyşa salgyt töläpdirler. Daýhanlar bolsa öz gezeginde dworýanlary, iri ýer eýeleriniň elinde isläpdirler we olara alan hasylynyň belli bir bölegini bermeli bolupdyrlar. Şonuň üçin ýerlerinden kowulýan we gedaýlaşýan daýhanlaryň sany barha artypdyr. Buržuaz gatnaşyklarynyň ösmegi bilen daýhanlaryň gedaýlaşyp, ykmandalara, ogrylara, jenaýatçylara öwrülýändigini baryp XVI-nji asyrda beýik inlis gumanisti¹ **Tomas Mor (1478-1535)** özüniň meşhur "**Utopiýa**" atly kitabynda: Angliýada ogrularyň we ykmandylaryň köpelmegini şeýle düşündirýär: «siziň goýunlaryňyz, adatça olar şeýle bir ýuwaş, köp bir ot iýmeýän bolsalaram, indi, adamlaryň aýdyşlary ýaly, şeýle bir horan, iýermen we başyna giden bolupdyrlar. Olar öýleri, şäherleri boşadýarlar we tozduýarlar. Bu patyşalygyň inçe we gymmatly ýüň öndürilýän ýerlerinde bolup geçýär...»²

Täze buržuaz gatnaşyklarynyň ösmegi bilen Renessans döwründe gadymy antik döwrüniň grek we Rim

¹ **Gumanist** – gumanizmiň tarapdary «Humanus» diýen latin sözi «ynsanpewer» diýmekligi aňladýar. Renessans döwründe, ýagny XIV – XVI asyrlarda filosofiki we edebi akym. Gumanizm ýagny adamzady söýmek akymy adam durmuşynyň ajaýyplygyny ynsanyň şatlykda bagtly ýaşamaga haklydygyny öňe sürýär. Gumanistleriň dindarlaryň adamyň bagtly, şatlykly ýaşamaklygyny çäklendirjek bolmagyny ret edýärler.

² Мор, Т. Утопия. М.: Наука, 1978, с. 132-133

edebiýatyny, sungatyny öwrenmek we şol eserleri nusga edip, ynsan we onuň gőzelligi, onuň durmuşynyň ajaýyplygy wasp edilýär. Gumanizm akymy, filosofiýasy feodal düzgünine garşy gönükdirilendir.

1642-nji 1649-nji ýyllar bolup geçen graždanlyk uruşy, yagny buržuaz rewolýusiýasy netijesinde patyşa düzgüniniň tarapdarlary doly ýeňilýär.

Rewolýusiýanyň turmagynyň sebäpleri barada aýdylanda Angliýada şol döwürde hemme jemgiýetçilik gatnlary durmuşdan nägile bolupdyr. Birinjiden, patyşa öz hökümdarlygynyň çäklendirilmegine garşy bolupdyr, çünki öňki hökmirowan patyşa indi maliýe serişdelerini, salgytlary parlamentiň rugsat bermegi bilen alypdyr we parlamente garaşly bolupdyrlar. Ikinjiden, täze buržuaziýa, ýagny, köşke degişli bolmadyk baýlar indi döwletiň syýasy durmuşyna gatnaşmaga hukuk gazanmak isläpdirler. Üçinjiden, ruhanylar, din wekilleri "puritanlar"¹ diýip at alan protestantlar² Angliýada Rim katolik buthanasynyň hökümdarlygyndan dynjak bolupdyrlar. Olar din durmuşynda reformalary geçirmekligiň tarapdarlary bolupdyrlar.

Rewolýusiýa döwründe, 1642-nji ýylda patyşa Karl I parlamente garşy çykyş edip, millet iki topara bölünýär.

¹ **Puritanlar** – «purus» dien latyn sözlerden çykypdyr. Puritanlar Angliýada XVI asyrdan döräpdir. Olar Inlis resmi buthanasyna garşy çykyş edip, dürli reformalaryň, ýagny özgertmeleri geçirmegiň tarapdarlary bolupdyrlar. Puritanlar dini we jemgiýetçilik durmuşynda katolik düzgünlerini ret edipdirler. Dini wagyzda baş ruhanalaryň, ýepiskoplaryň gereginin ýoklugyny nygtapdyrlar.

² **Protestatlar** – «garşy çykmak» (protest) sözünden gelip çykýar. Protestatlar ilkinji gezek Germaniýada döräpdir. Ol Martin Lýuteriň(1483-1546) 1517-nji ýyldaky çykyşyndan soň şeýle at alypdyrlar. Olar Rim papasynyň hudaý tarapyndan çykyş etmeginiň nädogrydygyny aýdypdyrlar we onuň Ýewropa ýurtlaryndan ýygnanýan salgytlaryň dogry dälidigini nygtaýarlar.

Patyşaň tarapdarlaryna roýalistler¹ ýa-da kawalerler² diýip at beripdirler. Parlamentiň tarapynda çykyş edenler «togalak kelleler» diýip at alypdyrlar. Sebäbi puritanlaryň köpüsi saçlaryny töwerekleýin togalak gyrkdyrypdyrlar.

Rewolýusion söweşleriň netijesinde giň köpçülik bu graždanlyk uruşyna gatnaşypdyr. Rewolýusion goşuna zehinli we başarjaň harby serkerde Oliwer Kromwel (1599-1658) ýolbaşçylyk edipdir. Oliwer Kromwel rewolýusion goşuna gowy harby tälim beripdir we olaryň eginlerine demur sowut geýdiripdir. Netijede 1645 -nji ýylyň iýun aýynda Neizbi obasynyň ýanynda bolan söweşde patyşa Karl I goşuny derbi-dagyn edilýär. Patyşanyň özi zordan gaçyp gutulýar. 1646-njy ýylda graždanlyk uruşy gutarýar. 1649 –nji ýylyň ýanwarynda parlament patyşa Karl I ölüm jezasyna höküm edýär, Oliwer Kromwel hem bu hökümi goldaýar.

Şeýlelikde, rewolýusiýanyň ýeňmegi bilen feodal düzgünlerine berk zarba urulýar we buržuaziýa gatlagy Angliýada agalyk ediji güýje öwrülýär.

Şol döwürde Angliýada birnäçe partiýalar bolupdyr. Oliwer Kromwel idependentleriň (gurply adamlaryň partiýasy) partiýasyny goldapdyr. Ol diňe emlägi bolan adamlar saýlaw hukugyny almaly diýip çykyş edipdir. Emma “hakyky lewellerleriň”³ ýa-da diggerleriň⁴ garyp daýhanlaryň partiýasy talap edip, adamy ezmeklige

¹ **Roýalist** – patyşa hökümdarlygynyň tarapdarlary.

² **Kawaler** – «kawaleriýa» atly goşunyň esgerleri. Köp dwaränlar atly goşunda patyşa Karl I tarapynda gulluk edipdirler. Patyşanyň tarapynda gowy tälim berlen atly goşun çykyş edipdir.

³ **Ieweller** – “leveller” iňlisçe deňleşdiriji” diýmegi aňladýar.

⁴ **digger** – iňlisçe „digger“ gazyjy diýmegi aňladýar.

we hüsüsy emlägi ýatymaklygy talap edipdirler, deňhukuklylyk, azatlyk üçin göreşipdirler.

Oliwer Kromwel ähliumumy saýlaw hukugy berilse parlamentde garyplar gatlagy köpelip, buržuazıýanyň emlägi elinden gider diýen gorky bilen bu meýillere garşy çykypdyr. Şeýlelikde Kromweliň tarapdarlary, independent partiýasy hem-de buržuazlaşan täze dworýanlar Kromweliň ýeke-täk hökümdarlyk etmegini isläpdirler. Netijede 1653-nji ýylyň dekabrynda parlament Oliwer Kromweli Angliýa respublikasynyň, Şotlandiýanyň we Irlandiýanyň lord-protektory (ýagny howandary, hökümdary), ýaragly güýçleriniň serkerdebaşysy diýlip ygylan edýär we Kromwel tä aradan çykýança ýurdy dolandyryar.

XVII asyrda iňlis edebiýatynyň ösüşi .

XVI asyrda ynsanperwer, gumanist ýazyjylaryň adyl patyşa «bütewi» patyşalyk barada arzuwlary amala aşmaýar . Renessans döwrüniň adalatly durmuş , adalatly döwlet gurluşy barada eden arzuwlary puç bolýar . Iňlis jemgyýeti XVII asyrda patyşa düzgüniň çüýränligini görüp oňa garşy göreşmeli bolýar.

Edebi durmuşda hem şol jemgyýetçilik durmuşynyň wakalary bilen baglanşykly özgerişler bolup geçýär.

Syýasy we ykdysady durmuşyň gapma-garşylyklary adamlaryň, edebiýatçylaryň, şahyrdyr ýazyjylaryň aňynda hem birnäçe özgerişleriň bolup geçmegine getirýär . Edebiýatda pessimistik, ruhypeslik alamatlary peýda bolýar. Renessans döwrüniň beýik iňlis ýazyjysy Wilýam

Şekspir (1564 - 1616) 1612-nji ýyldan soň düýbinden çeper eser ýazmagyny bes edýär.

Wilýam Şekspiriň gumanistik däpleri XVII asyrdan Ben Jonson, Jon Milton, Winstenli, Jon Benýan ýaly ýazyjylaryň döredijiliginde dowam etdirilýär.

XVII asyr Angliýanyň durmuşynda gapma-garşylykly dürli çaknyşyklaryň bolup geçenligi sebäpli edebiýatyň ösüşinde hem ideýa tarapdan aýry ugurlara degişli bolan ýazyjylaryň, şahyrlaryň ýüze çykmagy kanunalaýyk hadysa bolup durýar.

1640-1660-njy ýyllar aralygy iňlis edebiýatynda täze alamatlar, akymlar, şahyrlar öňe çykýar. 17-nji aasyryň yiti jemgyýetçilik wakalarynyň, çaknyşyklarynyň beýany Jon Miltonyň (1605-1673), Jerard Winstenli (1609-1652), Jon Benýanyň (1628-1688) eserlerinde öz beýanyny tapypdyr.

Iňlis edebiýatynda fransuz edebiýatyndaky ýaly klassisizm usuly özboluşly ösüp bilmeýar, çünki Fransiýada klassisizm usulyny patyşa hökümeti goldap, ony ýeke-täk gowy we dogry usul hökmünde kanunlaşdyrýar. Şu faktor hem fransuz edebiýatynda klassisizimiň gutarnykly kemala gelmegine itergi berýär. Ikinjiden, rewolýusion güýçler patyşa düzgünine garşy çykmak bilen edebiýatda usul forma babatynda belli bir syýasat ýöredilmeýär. Esasy üns eserlerde aýdylyan ideýalaryň, pikirleriň daşynda jemlenýär. Üçünjiden, iňlis edebiýatynyň görnükli wekili W.Şekspiriň baý edebi mirasy iňlis şahyrlaryna ýol görkeziji ugur bolup hyzmat edipdir. Şu sebäplere görä rewolýusiýa ýyllary edebiýatda klassisizm, barokko akymlary gatyşyk formada ýüze çykýar.

Şeýle hem edebiýatda Renessans realizm ugry ýaşamagyny dowam etdipdir. Iňlis buržuaz

rewolýusiýasynyň öndebaryjy güýçleri puritan dini toparlary bolanlygy sebäpli , rewolýusiýa döwründe Bibliýanyň sözleri göreşe çagyryjy ruhda wagyz edilipdir. Şol döwürde ýazylan edebi eserleriň mazmunynda Bibliýanyň sýužetleri, hekaýatlary, pikirleri ulanylypdyr.

Puritanlar köşk adamlarynyň azgynçylygyny, eden-etdiliklerini, mugthorlygyny tankytlap, olaryň tersine maşgalaňa wepaly bolmak, dine ynanyp kalbyňy päk saklamak, zähmetsöýer we tygşytly ýaşamak ýaly ideýalary öňe sürüpdirlər. Şoňa görä-de aýdym-saz, teatr oýunlary şol döwürde adamlary hudaýdan, dinden daşlaşdyrýan şeytanyň ruhy hökmünde gadagan edilipdir.

Şeýle hem, iňlis buržuaz rewolýusion güýçlerine 17 asyryň ortalarynda yaşan köp alymlara, ýazyjylara, syýasy işgärleriň aň-düşünjesine görnükli iňlis filosofy **Tomas Gobbsyň (1588-1679)** ideýalary güýçli täsir edipdir. Rewolýusiýadan öň **Frensis Bekon (1561-1626)** adamlaryň işleri we durmuş tejribesi hemme ylmy işleriň esasy düzmeli we ylymyň esasy maksady tebigaty öwrenmek we boýun egdirmekdir diýen pikiri öňe sürüpdir.

Bekonyň görkezişi ýaly alymlar tebygy hadysalary öwrenmek bilen bir hatarda adam we jemgyýetçilik durmuşyny öwrenmäge içgin girişýärler.

T. Gobbs adam tebigatyň bölegidir diýen pikiri öňe sürýär. Gobbsyň filosofiýasy şu aşakdaky pikirler syrygýar: birinjiden, adamlar tebigy gelip çykyşy boýunça deňdirler, şonuň üçin her bir şahsyýet, indiwid näme etse şona hak-hukugy tebigat tarapdan oňa berlendir, ýöne her kim öz islegine görä hereket etse hemme kişi biri-biri bilen uruşmaly bolýar. Şoňa görä-de adamlar biri-birini öldürip ýok etmez ýaly döwlete boýun egmeli bolýar we öz hukuklaryny belli bir

adamlar toparyna bermeli bolýar diýip Gobbs aýdypdyr. XVII asyryň galagoply, özara çaknyşykly uruşlarynyň bolup geçýän döwründe Gobbsyň bir adamyň çäklendirilmedik hukuk bilen hökümet başynda durup tertip-düzgüni saklamak ideýasy Oliwer Kromwel tarapyndan, şeýle hem 1660-njy ýylda Angliýa täzeden dolanyp gelen patyşa Karl II tarapyndan oňlanypdyr. Hatda patyşa özüni garsy alýanlaryň içinde Gobbsy görüp, onuň önünde öz şlýapasyny çykarypdyr.¹

Döwletiň adamlaryň üstsünden çäklendirilmedik hukuk bilen höküm sürmegi buržuaz jemgyýetiniň işewürligiň azatlygy we şahsy emlägi gorap saklamak prinsiplerine ters gelipdir. Şeýlelikde patyşa, monarhiýa düzgüni parlament köpçüligi tarapyndan çäklendirilipdir. Emma Gobbsyň adamlaryň tebigy gelip çykyşy boýunça deňligi hakyndaky pikri iňlis patyşasynyň huday tarapyndan häkmiýeti almaga hukuklydygy we adamlaryň dürli gatlaklara degişli bolmagy hudaý tarapyndan buýrunlandyr diýen pikirlere zarba urup, rewolýusiýanyň güýçlerine hyzmat edipdir.

Roýalist ýa-da Kawaler şahyrlary

Iňlis patyşa hökümetiniň tarapynda çykyş edip, patyşa düzgüniniň, dini däpleriniň ýöredilmeginiň tarapdarly bolan şahyrlar Tomas Keru, Robert Herrik, Riçard Lowles, Ser Jon Sakliň we başgalar girýär. Bu şahyrlar patyşa we katolik buthanasynyň ýöredýän syýasatyny goldap çykyş edipdirler. Olaryň eserlerinde rytsarlaryň söýgüsi, dürli hyýally arzuwlara batmak ýa-da dini – mistiki pelse-peler beýan edilipdir . „Roýalist“ sözi „köşk

¹ Артамонов С. Д. История зарубежной литературы 17-18 вв. М. Просвещение, 1978, с. 231

tarapdary“diýmekligi aňladýar.“Kawaler“ şahyrlaram patyşanyň tarapdarlaryna rewolýusiýa döwründe patyşanyň atly goşunynda,ýagny kawaleriýada gulluk edenligi üçin şeýle at beripdirler.

Ben Jonson
(1573-1637)

Şeksiriň dosty we döwürdeşi Benjamin Jonsonyň döredijiligi iňlis Renessansynyň dramaturgiýasynyň taryhynyň jemi bolupdyr.

Şekspiriň döplerini dowam etdiren Ben Jonson 1573-nji ýylda Londonda ruhany maşgalasynda eneden dogulýar. Kakasy ir aradan çykýar. Ejesi ikinji gezek bir hünärmende durmuşa çykýar. Öweý kakasy Benjamine ýaşlygyndan gowy bilim almana kömek edipdir. Ben Jonson Westminster mekdebinde mekdebinde okapdyr. Şol ýerde ol grek we latyn dillerini öwrenipdir. Mekdebi gutaryp kerpiç örüji bolan öweý kakasyna kömek edipdir. Soňra ýönekeý esger bolup Niderlandiýada ispanlara garşy göreşipdir. 1597 –nji ýylda Londona gaýdyp gelip „Fortuna“ atly teatryň hojaýny Genslonyň teatr toparyna giripdir. Şol ýerde Ben Jonson aktýor we dramaturg bolup işläpdir. Ol Wilýam Şekspir bilen hem şol döwürde tanyş bolupdyr.

1598-nji ýylda Ben Jonsonyň «**Her kesiň öz täsin gylygy bar**“diýen komediýasy sahnada goýlypdyr. Onuň yzyndan „**Her kim öz täsin gylygynyň daşynda**“(1599) komediýasyny ýazypdyr. Bu komediýalarynda Ben Jonson klassyky gumanistik komediýanyň tarapdary hökmünde çykyş edýär.

Ben Jonson antik edebiýatyny gowy bilipdir. Öz döwriň dramaturglarynyň arasynda Ben Jonson Öz bilimligi bilen tapawutlanypdyr. Ben Jonson teatrda aktýor

bolup işlän döwründe dramaturdiýa bilen çynlakaý gyzyklanyp, adamlaryň gylyk-häsiýetleri barada tankydy häsiýetli komediýalar ýazypdyr. Ol grek we latyn dillerini gowy bilýänligi üçin öz döwürdeşleriniň ýalňyşlaryny tankytlapdyr. Olaranyň arasynda Şekspir hem bolupdyr. Ol eserleriň üstünde irgisiz işläpdir. Käte bir dramany iki ýyllap ýazypdyr.

Ben Jonsonyň «**Şahyrsumak**» ,“**Sintiýanyň**¹ toýy“(1601) atly satiriki pýesalarynda ýüzleý eserler ýazýan nadan ýazyjysumaklary tankytlaýar.

Ben Jonsonyň «**Wolpone**» (1607), «**Episin ýa-da dymýan aýal**» (1609), «**Alhimik**»² (1610) we başga-da birnäçe komediýalary örän meşhurlyk gazanypdyr.

Ben Jonsonyň „**Wolpone ýa-da Tilki** “(1605) atly komediýasynda buržuaz jemgiýetiniň kemçilikleri açylyp görkezilýär. Dramaturgyň pikrine görä, gyzyly, pul, baýlyk jemgiýeti azdyrýar, adamlaty baýlygyň täsirine düşüp özleriniň adamkärçiligini ýitirýärler. Şol sebäpli onuň komediýalarynda şertli ýagdaýda haýwanlaryň keşpleri suratlandyrylýar. Meselem, Wolpone-uly tilki , Moska-siňek, Woltore-gyrgy, Korbaçço-garry garga, Korwino-jüýje garga . Komediýanyň wakalary Wenesiýada bolup geçýär, ýöne bu ýerde Angliýanyň jemgiýeti göz önünde tutulýar.

Tanymal Wolpone aldaw ýoly bilen baý bolýar. Wolpone özüni näsag diýip yglan edýär we kim oňa

¹ XVI-XVII asyrlaryň şahyrlary korolewa Ýelizawetany şeýle atlandyrypdyrlar. Bu ýerde Ýelizaweta Týudor göz önünde tutulýar.

² **Alhimik** – Alhimiýa bilen meşullanýan adam. Apança sözünden gelip çykypdyr. Alhimikler ýönekeý metallary kümüş «al - himiýa» we altyna öwürmek üstünde işläp orta asyrlarda köp ylmy açyşlar edipdirler.

ölmezinden öň gowy seretse şony mirasdüşer etjekdigini aýdýar.

Mirasdüşer bolmak isleýän adamlar Wolponäni öz tarapyna çekjek bolup oňa baý sowgatlar getirýärler. Wolpone şeýdip baýlygyny artdyrýar we ýalandan näsag bolmagyny dowam etdirýär. Indi şol garaşylýan baý miras üçin eseriň gahrymanlary ähli pyssy-pyjurlyklary etmäge taýýar. Aklawçy Woltore sudda Wolponäniň görkezmesi boýunça ýalan gepleýär. Korbaçço bir tanymal adamy zäherlemäge taýýar. Korwino öz aýalyny Wolponäniň söýgülisi bolmaga mejbur etjek bolýar. Syýasatçy hanym Wud-Bi Wolponä ýaranjak bolýar.

Wolponäniň özi hem diňe bir baýlyk ýygnaman dürli ahlaksyz işlere ýüz urýar. Adamlary kemsitmekden lezzet alýar. Ahyrsoňy Moska bilen dawalaryň netijesinde Wolpone öz mirasyndan mahrum bolýar. Dramaturg bu komediýada ýamanlyk edeniň ahyrsoňy „Ýakma –bişersiň, gazma -düşersiň“ diýlen nakyldaky ýaly öz-özüne jeza berýändigini görkezýär.

Ben Jonsonyň „**Warfolomeý bazary**“(1614) atly komediýasynda şol döwrüň iňlis jemgyýetiniň durmuşy tankyt astyna alynýar. Bu jemgyýet ähli zat satylýan bazar bilen deňeşdirilýär. Adamlaryň ikiýüzliligi paş edilýär.

Ben Jonson öz eserleriniň üsti bilen «adamlara lezzet berip, olary kemçiliklerden halas etjek» bolupdyr.

Ben Jonson adamlaryň häsiýetlerinde duş gelýän gysgançlyk, nebsewürlik, yrymlara ynanmak ýa-da aldawçylyk ýaly kemçilikleri açyp görkezipdir.

Ben Jonson tanymal bolansoň 1620-nji ýyllar töweregi köşk şahyry diýen dereje alýar we 1621-nji ýylda köşkde dürli şady-horramlyk meýlisleri, oýunlary we şuna meňzeş

şadyýana çäreleri geçirmek boýunça gözegçi diýen wezipe alýar.

Ben Jonson Inlis dramaturgiýasyna örän güýçli täsir edipdir. Hatda belli bir döwürlerde Şekspiriň eserleri kölegede galypdyr, çünki sahnada, teatrlarda yzygiderli Ben Jonsonyň eserleri goýulypdyr.

Ben Jonsonyň eserleriniň käbir aýratynlyklary barada aýdylanda ýazyjy adamlaryň her bir adamyň aýratyn bir tapawutly gylyk-häsiýetini açyp görkezipdir we öz eserlerinde klassisizmiň döplerinden ugur alypdyr, onuň çäklendiriji kadalaryna garşy çykypdyr.

Ben Jonsonyň eserleri Genri Filding, Smollet, Dikkens, Tekkereý ýaly ýazyjylaryň döredijiligine täsir edip

Jon Fletçer (1579-1625) we Frensis Bomont (1584-1616)

Ben Jonson ýa-da Heýwud ýaly ýazyjylar köşk gatlagynyň azgynçylygyny tankytlap, bružuz wekilleriniň gowy gylyk-häsiýetlerini görkezse olaryň garşydaşlary tersine söwdegär gatlagyň, puritanlaryň garaýyşlarynyň üstünden gülýärler. Jon Fletçer şeýle dramaturglaryň biridir.

Jon Fletçer uly wezipeli ruhanynyň ogly bolupdyr, ýöne onuň kakasy korolewa Ýelizawetanyň howandarlygyndan mahrum bolup maddy kynçylyklara duçar bolup aradan çykypdyr. Fletçer ilki Kembrijde okapdyr, soň Londona gidipdir we şol ýerde 1606-njy ýylda özüniň ilkinji “Aýal ýigrenýän adam” diýen

komediýasy bilen çykyş edipdir. Birnäçe wagtdan soň Fletçer **Frensis Bomont (1584-1616)** bilen tanyşypdyr. Bemont baý sudýanyň ogly bolupdyr, ol Oksford uniwersitetinde okapdyr. Soň ol diňe edebiýat bilen meşgullanypdyr. Bomont Fletçer bilen bilelikde on ikä golaý pýesa ýazypdyrlar. Bu iki dramaturg tä Bomont aradan çykýança bile işläpdirler. Dosty aradan çykanyndan soň Fletçer özbaşdak, şeýle-de beýleki ýazyjylar bilen bilelikde ýene-de on ýyl töweregi ýigrimä golaý pýesa ýazypdyr.

Bomontyň we Fletçeriň dramaturgiýasy 50-den gowrak pýesany öz içine alýar. Olaryň arasynda tragediýalar, tragikomediýalar we komediýalar bar. Bu eserleriň sýužetleri Ispan, Italýan ýazyjylaryň drama eserlerinden, Täzeden Döreyiş döwrüniň nowellalaryndan alnypdyr. Bomont we Fletçer öz eserlerini durmuşa ynamly serdiji, şadyýana ruhda ýazypdyrlar. Bu eserlerde hereket ösüşde, gahrymanlar güýçli duýgy bilen suratlandyrylýar. Fletçer hatda Şekspir bilenem bile “**Genrih VIII**” diýen pýesany ýazypdyr.

Bir tarapdan Bomont we Fletçeriň gumanistik ruhy Şekspiriň eserlerine ýakynam bolsa beýleki tarapdan olaryň eserleriniň uly aratapawutlary-da bar. Meselem Şekspir öz eserlerinde monarhiýa, patyşa düzgünine tankydy göz bilen seretse, Bomont we Fletçer öz eserlerinde patyşa düzgünini öwüp arşa çykarýarlars. Şekspiriň eserlerinde meselelere çynlakaý filosofiki nukdaý nazardan, parasatlylyk bilen seredilýän bolsa, Bomont we Fletçeriň eserlerinde durmuş meselelerine ýeňil, ýüzleý seretmek, durmuşda lezzete kowalaşmak, ahlaksyzlyk, haýasyzlyk ýaly äheňler ýüze çykýar.

Bomont we Fletçeriň “**Gyzyň tragediýsy**” (1610) atly iň gowy komediýasynda bir korol Ewadna atly söýgülisini Amintor atly özüniň köşk gullukçysyna durmuşa çykarjak bolýar. Amintor korolyň we ol gyzyň gatnaşyklary barada hiç zat bilmeýär. Ýöne ol gatnaşyklar barada bileninden soňam ol paytyşa wepalylyk edip, ondan ar aljak bolmaýar. Ýöne Ewadna Melantiý atly doganynyň gepi bilen, koroly öldürýär we soň özüni pyçaklap heläk edýär. Ondan soň Amintor özüni öldürýär.

Bu pýesada psihologiki gapma-garşylyklar örän aýdyň we güýçli suratlandyrylýar. Amintor öz gelinliginiň korolyň söýgülisidigini bilse-de özüni erksiz, ýaýdanjaň alyp barýar. emma gyzyň dogany Melantiý gyz doganynyň namysy üçin ar aljak bolýar. “**Ýürekden berlen raýat**” (1618) atly Bomont aradan çykandan soň Fletçer tarapyndan ýazylan pýesada wakalar Moskwada bolup geçýär. “Ýürekden berlen raýat” bu meşhur, watany halas eden serkerde. Ony halk söýýär, ýöne patyşa ony türmä salýar, gynaýar, ýöne şonda-da ol serkerde patyşa wepalydygyny nygtaýar. Ýöne soň patyşanyň ol adamy synap görmek üçin şeýdendigi belli bolýar.

Bomontyň we Fletçeriň iň gowy komediýalarynda şäher ýaşaýjylarynyň teatra, drama eserlerine bolan garaýyşlarynyň üstünden gülünýär. “**Gülleýän miwäniň rysary**” (1612) atly komediýada Londonda dükan satyjynyň Ralf atly şägirdi „Gülleýän miwäniň rysary“ atly rysar dramasynda baş gahrymanyň roluny oýnaýar. Onuň edýän işleri Don Kihotyň hereketlerini gaýtalaýan ýaly äheňde bolup geçýär...

„**Pulsuz akyl**“ atly komediýada özüniň we doganynyň pullaryny ýele sowran ýaş ýigit baý, pully gyza

öýlenýär.Şol sebäpli onuň öňki eden ýalňyşlary,hatalary geçilýär...

Bu dramaturglaryň eserlerinde hereketleriň,wakalaryň çalt,gyzykly bolup geçmegi,sahnada oýnuň gowy görkezilmegi Bomont we Fletçeriň dramaturgiýasyna tä rewolýusiýa döwründe teatr ýapylýança üstünlik,meşhurlyk getiripdir.Olar köpçüligiň söýgüli dramaturglaryna öwrülip,Şekspiriň eserlerini sahnadan gysyp çykarypdyr.Bu ýazyjylaryň eserleri soňky Resatawrasiýa döwri¹ teatryna-da güýçli täsir edipdir.

"Metafizik² şahyrlar"

Stýuartlaryň patyşalyk eden ýyllarynda kawaler, ýa-da köşk şahyrlaryndan başga ikinji bir "metafizik" şahyrlar topary bolupdyr. Olara Jon Don, Abraham Kauli, Jorj Gerbert, Endru Marwel we Genri Wogen dagylar girýär.

Metafizik şahyrlar öz eserlerini ýönekeý düşnükli dilde ýazypdyrlar. Olar söýgi we dini temalarda eserler döredipdirler. Metafizika tebigaty dürli böleklere, klaslara, görnüşlere, bölüp öwrenýär. Metafizika tebigaty we jemgyýeti üýtgewsiz, durgunlyk ýagdayda görýärler. Ýagny metafizik şahyrlaryň dünýägaraýyşlaryna görä patyşa düzgüni, feodal jemgyýeti hemişe döwam eder diýip hasaplapdyrlar.

Metafizik şahyrlaryň eserlerinde arzuwçyl gahrymanlar, rysarlaryň keşpleri, olaryň söýgüsi wasp edelipdir. Metafizik şahyrlar köşk adamlaryna güýmenje

¹ **Restawrasiýa döwri**-Angliýada 1660-1688-nji ýyllarda patyşa düzgüniniň täzeden dikeldilen döwri.

² **Metafizika**-Aristoteliň filosofiki eseriniň ady.Ylyma garşy durýan pikirleniş usuly.Hadysalar özara baglanyşyksyz,hereketsiz,ösmeýän ýagdaýda seredilýär.

bolar ýaly eserler döredipdirler we katolik buthanasynyň tarapynda çykyş edipdirler.

Metafizik şahyrlar **Jon Donnyň (1573-1631)** eserlerini nusga edinipdirler. Jon Donn döredijiliginiň birinji ýarymynda özüniň sonetlerinde we beýleki görnüşli eserlerinde inlis edebiýatynyň gumanistik däplerini dowam etdirip, adamyň ajaýyp sypatlaryny wasp edipdir. Muňa onuň **“Meniň söýgülime”** atly goşgusy şaýatlyk edýär. Emma döredijiliginiň ikinji ýarymynda J. Donn ruhanylyk işine geçmek bilen göwniçökgünçilikli, adamyň haram, günä işleriň önünde güýçsizdigi barada **"Takwalyk sonetleri"**, atly eserler toparyny döredip, adamyň diňe, hudaýa ynanmak bilen bu ýamanlygyň höküm sürýän dünýäsinde halas bolmagyň mümkindigini aýdypdyr.

Jon Milton (1605-1673)

Inlis buržuaz rewolýusiýasynyň aýdymçysy Jon Milton bir bay notariusyň¹ maşgalasynda 1605-nji ýylyň, 9-njy dekabrynda Londonda eneden bolupdyr. Jon Milton Londonda Keramatly Paweliň mekdebinde hem-de Kembrijde Hristosyň kollejinde bilim alypdyr. Kembrij uniwersiteti Londondan 70 km. aralykdaky Kembrij şäherinde ýerleşýär. Kembrij uniwerstetinde Nýuton, Rezerford, Darwin ýaly ady dünýä belli alymlar okapdyrlar.

¹ **notarius**-Latyn sözi "yazyjy" diýmegi aňladýar. Notariusyň wezipesinde işleýän adam dürli ýuridik dokumentleri kanun boýunça tassyk edýär, düzýär, şertnama, miras haty, ynanç haty we şuna meňzeş resminamalara döwlet kanunlaryna laýyklykda möhür basyp, tassyklap berýär.

Milton okan döwründe
Renessans döwrüniň
edebiýaty bilen ýakyndan
tanyşypdyr. Ýaş Milton
puritanlaryň ýönekeý, sada
durmuş bilen ýaşamak, ryhy
durnuklylyk, köşk
gatlagynyň eden-etdiligini
tankytlamak ýaly pikirlerini
goldasa-da olaryň

sungata,teatra bolan garaýyşlaryny
goldamandyr.Onuň"Şekspire"diýen goşgusynda beýik inlis
ýazyjysy,şahyry Şekspire uly sarpa,hormat goýýar we özüniň
hem Şekspir bilen ruhy tarapdan baglanyşyklydygyny
nygtaýar.Milton ylmy tüýs ýürekden söýüpdur we tebigatyň
ähli hadysalaryny öwrenmelidigini nygtapdyr. Talyplyk
ýyllary inlis we latyn dillerinde goşgular ýazypdyr. 1632-nji
ýylda Kembrij uniwersitetini gutaryp, Londondan onçakly
daşda bolmadyk, Gorton şäherindäki öýüne dolanyp barýar.
Gortondaky mülkünde Milton edebiýat bilen
meşgullanmaklygy ýüregine düwýär. Şu döwürde Milton
"Şadyýan" **"Pikirçil"** atly poemalaryny we **"Komus"**
(1634) atly sazly drama eserini döredipdir. Bu döwürde
döreden eserlerinde ynsan durmuşy ,onuň ahlak
arassalygy,tebigatyň gозelligi din, hudaýyň önünde adamyn
borjy we onun arzuw islegleri öz beýanyny tapypdyr.

1638-nji ýylda Milton 15 aýlyk möhleti bilen Italiýa,
Ýewropa ýurtlaryna syýahata gidýär.Ol Fransiýanyň,
Italiýanyň medeniýetini,gadymy ýadygärliklerini öwrenmek
bilen bir hatarda ,Milton Italiýada ady dünýä belli alym
Galileý bilen duşuşýar.

Italiýada Milton Angliýada syýasy wakalaryň ýitileşmegini eşidip, Angliýa howlukmaç dolanyp gaýtmaly bolýar. Sebäbi Angliýada puritanlaryň iňlis buržuaz rewolýusiýasyna ißenňir gatnaşmagy öz dünýägaraýyşy boýunça puritanlara degişli bolan Miltonyň hem bu göreşe gatnaşmagyna itergi berýär. Rewolýusiýa, graždanlyk uruşy, ýyllary (1640-1660-njy ýyllar) Miltonyň ýazan eserleriniň aglabasy syýasy mazmunly eserler bolup durýar. Ol eserlerde adam hukuklary, din we wyždan, terbiýe, adamyň azat bolmak hukugy ýaly temalar öz beýanyny tapypdyr.

Şu döwürde Milton goşgy ýazmaklygy goýýar. Ol köplenç syýasy makalalar bilen metbugatda çykyş edýär. Ol Oliwer Kromweliň ýakyn kömekçisi, sekretary (mürzesi) bolup işleýär. Onuň **"Patyşalaryň we sudýalaryň (kazylaryň) wezipesi"** atly pamfletde, ýagny tankydy häsiýetli işinde patyşalaryň ýa-da sudýalaryň halk tarapyndan saýlanýandygyny, şona görä-de olaryň hem beýleki graždanlar (raýatlar) ýaly kanunyň önünde jogap bermelidigi barada ýazypdyr. Ine şol makala hem Iňlis patyşasy Karl I-njiniň ölüm jezasyna höküm edilmeginiň kanuny esasy bolup durýär. Oliwer Kromweliň aradan çykanyna¹ iki ýyl geçenson Angliýada 1660-njy ýylda häkmiýet başyna ýene-de patyşa düzgüni dikeldilýär. Stýuartlaryň neslinden bolan Karl II tagt

¹ Oliwer Kromwel 59 ýaşynda 1958-nji ýylyň, 3-nji sentýabrnda aradan çykýar. Ol ir garraýar. Ol: "Men çaltrak gitmek isleýärim" diýip derman we iýmiden ýüz öwüripdir. Onuň ölen günü Londonda örän güýçli, ön görülmedik tüpan turupdyr. Onuň duşmanlary: "Melgun onuň janynyň yzyndan geldi" diýipdirler. (Bu barada seret: Артамонов С.Д. История зарубежной литературы 17-18 вв. М., 1978, с: 225)

başyna geçýär. Patyşa düzgüniniň täzedan dikeldilen döwri edebiýatda Restawratsiýa döwri diýlip atlandyrylýar.

Restawratsiýa ýyllary Milton Londonyň etegindäki öýünde ýaşaýar. Ömrüniň soňky ön üç ýylynyň içinde Jon Milton öz döwründe deňi taýy bolmadyk ajaýyp poemalary ýazýar.

"Ýitirilen Jennet" (1667), "Jennetiň gaýtarylyp berilmegi" (1671) atly poemalary we şygry bilen ýazylyan **"Samson-göresiji" (1671)** atly tragediýasy Bibliýanyň¹ sýužetleri, wakalary, motiwleri boýunça ýazylýar.

Bibliýanyň sýužetleriniň bu eserlerde ulanylmagy tötänleýin däl, çünki inlis buržuaz rewolýusiýasy döwründe puritanlaryň esasy daýanjy Bibliýa bolupdyr. Olar özüleriniň köp çagyryşlaryny Bibliýanyň sözleri bilen esaslandyrypdyrlar. Rewolýusiýa döwründe Oliwer Kromweliň sekretary bolup islän Miltonyň 1652-nji ýylda gözi kör bolýar. Ol tä Kromwel 1658-nji ýylda aradan çykýança öz kömekçileriniň üsti bilen sekretarlyk wezipeseni ýöredýär.

Stýuartlaryň nesilleriniň tagta çykmagy bilen Miltonyň ýagdaýy agyrlaşýar, ol emlagini ýitirip garyp galýar. Miltonyň partiýasy derbi-dagyn edilýär.

¹ **Bibliýa (ýa-da Injil)** diýlip hem aýdylýar) hristianlaryň mukaddes dini kitaby. Ol Gadymy Wesýet we Täze Wesýet atly iki bölekden duryar. Onuň gadymy baplary b.e. IX asyrdan ýazylyp başlanypdyr. Köne Wesýet, ýagny "Döreýiş" atly birinji kitapda, dünýäniň döredilişi, Adam ata we How ene we şuna meňzeş hekaýatlar berilýär. Täze Wesýetde Isu pygamberiň taryhy we taglymaty beýan edilýär.

Emma 1660-njy ýyldan soň hökümet tarapyndan yzarlanýan, gözi kör Milton rewolýusiýanyň güýçleriniň ýenilmegine seretmezden, özüniň ruhubelent, gumanistik ideýaly, ynsan durmuşynyň manysy baradaky pikirlerden doly ajaýyp eserlerini ýazýar.(Miltonyň mürzesi şahyryň aýdanlaryny ýazga geçiripdir)

Bu eserleriň iň görnüklişi Jon Miltonyň **"Ýitirelen Jennet"** atly poemasydyr.Bu poema dünýä edebiýatynyň altyn hazynasyna girýän eserleriň biridir.Bu eserde adam we onuň ykbaly,durmuşyň manysy ýaly temalar beýan edilýär.

Poema 12 kitapdan ýa-da bapdan durýar. Poema Iblisiň, ýagny Şeýtanyň hudaya garşy turuzan gozgalaňy we onuň ýeňlişe sezewar bolup, Şeýtanyň we onuň egindeşleriniň asmandan Dowzaha taşlanyşy baradaky gürrüňden başlanýar. Elbetde, Jon Milton bu ýerde Bibliýanyň sýužetini gürrüň berýän ýaly görünse-de ol beýan edilyän wakalary Angliýanyň taryhy bilen baglanyşdyryp, Şeýtanyň keşpiniň üsti bilen rewolýusion güýçleriň ýeňlişini, ýöne olaryň entek ruhdan düşmändiklerini görkezýär.

Allegorik¹ häsiýetli bu poema bir tarapdan dini mazmuny, dini ideýalary beýan etse, beýleki tarapdan Milton üçin ýaňy-ýakynda bolup geçen rewolýusion wakalaryň ýaňy poemada yzygiderli eşidilip durýar. Şonuň üçin ýeňlişe sezewar bolup, öz egindeşleri bilen Dowzahyň ýanyp duran otly kölünde Şeýtan ruhdan düşmän, ýene-de öz göreşini dowam etdirýar. Şeýtan öz egindeşlerine

¹ **allegoriýa**-grek sözi «göçme manyly keşp, söz» diýmekligi aňladýar. Meselem, Milton Şeýtanyň obrazynyň üsti bilen gözgalaň turuzan , rewolýusioneriň häsiýetini ruhuny görkezmek isleýär.

göwünlik berýär we azatlyk üçin göreşiň netijesiz geçmändigini aýdyp:

Gowşamadyk bu gazaply uruşda,
Bişşirdi, taplap urşuň ýalyny,
Ýeňişe umyt bar, geljek göreşde
Hilegärlik edip, güýjimiz jemläp,
Agdararys ýeňşi toýlan Zalymy¹

Şeýtanyň keşbi gahrymançylykly eposda bolşy ýaly güýçli, çendenaşa ulaltmalar bilen berilýär:

Diýdi Şeýtan, belent tutup başyny,
Dikelip ol düýpsiz umman üstünden,
Gözleri uçgunly bakyp daşyny,
Oň äpet göwresi süýnüp yzynda,
Titanlara² deňdi ,örän uzyndy³

Jon Miltonyň özi puritan dininiň wekili bolsa-da poemada hristianlaryň mukaddes kitaby bolan Bibliýany beýan edende wakalara rewolýusion owşgün , ruh berýär. Käte Şeýtanyň garşydaşy Hudaý, Oliwer Kromwel we Patyşa Karl I arasynda bolup geçen göreşi ýatladýar. 1660-

¹ Мильтон Дж. Потерянный рай. М.: Художественная литература , 1982, с. 27

² **Titanlar**-Grek mifologiýasynda hudaýlardan öň dörän äpet adam häsiýetli, Ýeriň (Geýa) we Asmanyň (Uran) doguran çagalary. Olar hudaylar bilen söweşipdirler, ýöne soň ýeňilip elhenç, Tartar diýlen ýere taşlanypdyrlar. (Bu barada seret: Мифы народов мира. М.: Сов.энц., 1982, том. 2, 514 сак.)

³ Мильтон Дж. Потерянный рай. М.: Художественная литература , 1982, с. 28

njy ýylda patyşa düzgüniniň täzedan dikeldilmegi rewolýusion güýçleriň ýeňlişe sezewar bolmagy Jon Miltoňyň şeýle aýlawly allegorik häsiýetli poema ýazmaklygyna sebäp bolupdyr. Şoňa görä-de Angliýada 1660-njy ýylda respublika gurluşyň gazananlarynyň ýatyrylyp, täzedan patyşa hökümetiniň dikeldilmegini Milton uly betbagtçylyk hasaplapdyr. Şol sebäpli bu ýerde Şeýtan ýeňlen rewolýusion güýçleriň wekili ýaly, Hudaý patyşa ýaly görkezilýär. Şeýtan Hudaý barada:

Ol güýçlüdir ,zoruňky hemişe dogry,
Ondan daşrak boluň ,ol bizden baýry,
Akly boýunça däl,güýç bilen aldy,
Deňdiris beýleki, galan zatlarda,¹

diýip ýazýar. Şeýtan Hudaýa gulluk etmek , oňa boýun egmek islemeýär. Bütün ömrüni rewolýusiýa gulluk eden Milton, Hudaýyň Asmanda ýeke-täk hökümdarlygyny ýerdäki patyşalar bilen deňeýär we Şeýtanyň zuluma garşy göreşine duýgydaşlyk bildirýär.

Bibliýanyň bu ýönekeý sýužeti, ýeke-täk hökümdaryň, beýik patyşanyň garşysyna Şeýtanyň gözgalaň turuzyp azatlyk üçin göreşendigi baradaky ýaýbaňly, epiki poema öwrülýär. Şeýtan Hudaýyň hyzmatkäri bolmak islemeýär, ol özüniň ondan pes durmaýandyny we özüniň Dowzahda azatdygyny aýdýar:

Bu ýerde biz azat. Ýaratmady ol munda
Arzylý ýurdu.Kowup bilmez bizi asyl bu ýerden,

¹ Görkezilen eser,30 sah.

Häkmiýet gerekdir Jähennemde-de,
Asmanda hyzmatkär bolup gezenden,
Dowzahda hojaýyn bolanyň gowy¹

Dini-mifologik edebiýatda Şeýtan hemişe adamlary ýoldan çykarýan keşp hökmünde öňe sürülýär, emma bu poemada şahyr Şeýtanyň dili bilen Adamyň we Ýewanyň ajaýyplygyny aýdýar we Renessans döwriň ynsanyň beýikligi baradaky ideýalary öňe sürýär. Bu pikir Adamyň Ýewa baradaky sözleri bilenem nygtalýar. Şeýle-de Şeýtan Ýewany gadagan edilen agajyň miwesini iýdirjek bolup, ylym, bilim barada aýdýan sözleri-de Miltoň öňdengörüjilik bilen XVIII asyrdaky meşhur boljak magaryfçylaryň ideýalaryny ýüz ýyl öň aýdýandygyny görkezýär. Şeýtan Ýewany (How Ene) azdyrjak bolanda Hudaýyň Adam we Ýewa bilim agajynyň miwesini datmaklygy gadagan edendigini, olaryň şol Bilim agajyň miwesini dadandan soň Hudaý bilen deň boljakdyklaryny we soň oňa gulluk edýän gul bolmajakdyklaryny aýdýar:

Näme üçin ol size gadagan etdi?
Sizi gorka salyp gul etmek üçin,
Aň- bilimsiz, nadan hyzmatärlere,
Lepbeý diýýänlere öwürmek üçin.²

Şeýtanyň aýdýanyna dogry jogap tapyp bilmedik
Ýewa, onyň bilen razylaşýar :

Ol bize nämäni gadagan etdi? Bilimi,

¹ Görkezilen eser, 30 sah

² Мильтон Дж. Потерянный рай. М.: Художественная литература, 1982, с 263

Gowy zady etdi gadagan , Parasadly
Bolmak eýse erbetmi? Onda
Bize bu azatlyk gerekmi?¹

Milton bu poemada puritan ideýalaryndan daşlaşyp, Renessans döwrüniň gumanistik ideýalaryndan ugur alýar. Şoňa görä-de Adam we Ýewanyň ýaşayyşy, olaryň güzelligi, adamyň öz zähmeti bilen ýaşamak ideýalary örän güýçli ýanlanýar.

Milton ynsanyň öz mertebesini saklamak üçin her gün zähmet çekip ýaşamalydyny poemada ýörite nygtaýar.

Poemanyň gurluşy ýönekeý . Şeýtan Hudaýyň Adamy we Behişi, täze bir dünýäni ýaradandygyny eşidip,Adamy dogry ýoldan çykaryp, azdyrmagy öz önünde maksat edinýär. Indi ony görüp, bilip duran Hudaý Adama we özüniň beýleki döreden perişdelerine azat erk berendigini, şonuň üçin Adamyň Şeýtana ýoluny urdurmazlyk üçin erkli ýaradylandygyny,eger-de ol Şeýtana özüni aldatsa , onda onuň jezä çekjekdigini önünden duýdurýar:

Päk ýaradyp,oňa azat erk berdim.
Ýamandan ýüz öwürmek onuň oz işi .²

Emma birnäçe synanyşyklardan soň Şeýtan öz maksadyna ýetýär. Adam we Ýewa ýagşy we ýamany bilmek bilen günä edýärler. Ýagny bilimiň ösmegi bilen jemgiýetde günä işler köpeliýär.

¹ Görkezilen eser, 265 sah.

² Görkezilen eser, 83 sah.

Adam öz günäsini ýuwmak üçin Hudaýa sygynyp gezmeli. Bu puritan ideýasy. Emma Adamzat durmuşyny Milton gumanistik nazardan ölçeýär. Adamyň tebigatynyň gapma-garşylyklardan, çylşyrymly häsiýetlerden düzüldigini şahyr bu poemada Rafail atly perişdäniň dili bilen aýdýar. Bilim Miltonyň pikriçe jenaýat ýa-da günä däl. Ýöne ýagşylyk we ýamanlyk adamyň özüne bagly. Ol eger-de Şeýtan ýaly öz şöhratyna, peýdasyna çapsa, ol ýalňyş ýoly saýlaýar. Adam Miltonyň pikriçe beýleki adamlary söýüp, olaryň dertlerini, aladalaryny paýlaşyp ýaşasa ol Hudaýa golaýlaşýar. Şonuň üçin Milton poemada Hudaýyň ogly Hristosyň keşbini suratlandyrýar we ony Şeýtana garşy goýýar.

Miltonyň bu poemasy diňe bir dini sýužetiň beýany däl. Ol adamyň gözelligini, ajaýyplygyny Adamyň we Ýewanyň keşpleriniň üsti bilen görkezýär. Şol bir hatarda poemada tebigatyň, ösümlükleriň gözelligi-de wasp edilýär.

Göräýmäge, poemada Bibliýanyň gadymy sýužeti, wakalary beýän edilýän ýaly bolsa-da, şol gadymy fantastiki, mifologik wakalar bilen bir hatarda bu eserde dünýä taryhynyň belli wakalary, Troýan uruşy, Rim taryhy, Sezaryň ykbaly, «Toskana akyldary» Galileýiň ady agzalmak bilen bir hatarda dünýäniň ýurtlary, Amerikanyň açylyşy, Samarkand, Pekin, Amyderýa, (Oks) Moskwa ýaly geografik maglumatlar hem poemada berilýär. Dowzahyň güýçleri däri, top ýaly ýaraglary ulanyp söweşýärler. Älemiň gurluşy barada pikir ýöredilende-de Milton birnäçe täze ylmy açyşlaryň gazananlary barada aýdyp geçýär. Bibliýanyň gahrymanlary hatda teleskopyň bardygyny bilýärler.

Jon Milton «Ýitirilen Jennet» atly poemasynda dini temanyň üsti bilen XVII asyrdaky Angliýada bolup geçen wakalary, Ýewropada ylymda we adamlaryň aňynda bolup geçen özgerişleri görkezýär.

Özi puritan dininiň tarapdary bolsa-da Milton bu poemasynda gumanistik dăpleri dowam etdirmek bilen bir hatarda geljekde, XVIII asyrdaky Magaryfçylyk döwründe meşhur boljak birnäçe ideýalary öňdengörüjilik bilen aýdyp geçýär.

Birinji hatarda Milton bu poemada dini mazmunly sýužeti ulanyp, Angliýada bolup geçen rewolýusiýanyň wakalarynyň, rewolýusiýa gatnaşan adamlaryň ruhygy görkezýär. Ikinjiden, poemada adam we zähmet temasy, adamyň ýagşylyk we ýamanlygy saýlamakda erkinligi, ynsan durmuşynyň, tebigatyň gőzelligi, ajaýyplygy görkezilýär.

Adam Şeýtanyň ýolundan ýöremän, kalby päklikden ugur alyp, zähmet çekip ýaşasa agyr kynçylyklary ýeňip geçjekdigini Milton öwran-öwran nygtaýar.

Adamyň döremegi, onuň nesilleriniň dogulmagy bilen onuň bagtly, aladasyz, gaýgy-gamsyz durmuşynyň gutarýandygy we « Behişti ýitirýändigini » Milton aýtmak bilen geljekde adalatyň hakykadyň we söýginiň hökman ýeňjekdigine ynam bildirýär.

Poemanyň çeperçilik aýratynlygy barada aýdylanda onuň dili dabaraly we hyjuwly ýaňlanýar. Bolup geçýän wakalaryň örän ähmiýetlidigini her bir gahrymanyň ulanýan sözlerinden aňyp bolýar. Milton deňeşdirmeleri, Bibliýanyň çeperçilik serişdelerini köp ulanýar. Gahrymanlar monolog bilen gepleýärler. Şeýtan gazaply, gyzma, şol bir halatda mert we hilegär edilip görkezilse, Huday parasatly, haýal

gepleýän edilip suratlandyrýar. Adam we Ýewanyň sözlerinde näzik duýgylar, parasatly pikirler we durmuşa, bilime söýgi görünýär. Wakalar tutuş Älemiň, kosmosyň çäklerinde görkezilýär.

Restawrasiýa döwrüniň edebiýaty Jon Benýan(1660-1688)

Jon Benýan 1682-nji ýylda Angaliýanyň Bedford şäheriniň golaýynda garyp daýhan maşgalasynda eneden dogulýar. Jon Benýan diňe başlangyç bilim alyp, soň okuwyny dowam etdirip bilmändir.

Ýaşlygynda Benýan iş gozlýäp esger bolup gulluk edýär we graždanlyk urusyna gatnaşýar.

1649-njy ýylda Benýan harby gullukdan çykyp galaýyçy bolup işleýär. Soňra ol dini toparda ruhany bolup işleýär.

Jon Benýan Restawrasiýa döwründe(1660-1688) ilkinji yzarlanmalara sezewar bolan adamlaryň biri bolupdyr. 1660-njy ýylda Benýan puritan dini toparlarynyň gizlin ýygnagynda tutulýar. Puritan dinini wagyz etmekligi bes etmekden boýun gaçyrany üçin ol tussag edilip türmä salynýar. Ol on iki ýyllap türmede oturýar. Türmede Jon Benýan öz diňleýjilerine aýtjak dini wagyzlaryny ýazypdyr. Şeýdip, ol özüniň ilkinji eserlerini döredýär. 1672-nji ýylda Jon Benýan türmeden çykarylýar. Türmeden çykyp ol ýene-de ruhanyçylyk edýär. Ýöne 1675-nji ýylda ol ýene-de türmä düşýär. Bu gezek ol türmede ýarym ýyl oturýar. Şol döwürde ol özüniň “**Zyýaratçynyň ýoly**“diýen powestini ýazyp başlaýar. Bu eser 1678-nji ýylda çap edilýär.

Bu eser örän uly meşhurlyk gazanypdyr. Ol 100-den gowrak dünýä dillerine terjime edilipdir.

Powestde gürrüň berlişine görä Hristian atly adam, eseriň baş gahrymany Bozgaklyk şäherinden Asman şäherine (Behişte) gitmek üçin ýola düşýär. Ýölda duşan Apollion we Uly lapykeçlik atly adamlar oňa ýamanlyk etjek bolýarlar. Emma terjimeçi we Wepaly diýen adamlar oňa kömek edýärler. Köp başdan geçirmelerden soň Hristian ahyrsoňy derýadan geçip, Asman şäherine barýar.

Hristian, onuň maşgalasy, onuň ýolagçy henmralary Wepaly, Umytly, bular XVIII asyryň puritan toparlarynyň wekillerini aňladýar. Ýazyjy ýokary dolandyryjy gatlagy tankyt edýär. Olan Şöhratparazçylyk şäherinde ýaşaýarlar. Olar naden, zalym, öz peýdalasyna çapýan adamlar hökmünde görkezilýär.

Jon Benýanyň bu eseri allegorik, göçme manyly keşpleriň üsti bilen beýan edilýär. Halkyň janly dili, çeperçilik serişdeleri eserde giňden ulanylýar.

Jon Benýanyň **“Bädmeniň durmuşy we ölümi” (1680)** diýen eserinde işewür buržuaz wekili tankyt edilýär.

Benýanyň in soňky **“Mukaddes uruş” (1681)** eserinde 1640-njy ýyllaryň graždanlyk uruşy suratlandyrlýar.

XVII asyr fransuz edebiýaty. Fransuz edebiýatynda edebi

akymlaryň ösüşi. Fransiýanyň syýasy durmuşy.

XVII asyrdan Fransiýa Günbatar Ýewropada in bir güýçli döwlete öwrülýär. Diňe şol asyryň soňunda Angliýa Fransiýa bilen bäsleşip, ondan öňe geçip başlaýar. XVI

asyrda gandöküşikli, özara dini uruşlaryň önüni almagy başaran patyşa Genrih IV Fransiýany merkezleşdirilen bir bütewi döwlete öwürýär. Kem-kemden iri feodallaryň hukyklaryny, özbaşdak hereketlerini çäklendirip, ýeke-täk patyşanyň hökümdarlygyny ýola goýýar.

Dini reformalaryň tarapdarlary bolan protestant-gugenotlara¹ birnäçe azatlyklar berýär. Emma 1610-njy ýylda Genrih IV Parižiň dar köçeleriniň birinde ýörite hakyna tutulan bir ganhor tarapyndan öldürilýär.

Onuň dokuz ýaşly ogly Lýudowik 13-nji kämillik ýaşyna ýetmänligi zerarly döwlet işlerini, onuň ejesi, gelip çykyşy boýunça Italiýaly bolan Mariýa Mediçi alyp barýar. Mariýa Mediçiniň döwlet işlerinden onçakly başy çykmasada ol ogly kämillik ýaşyna ýetýänçe, ýagny, 1624-nji ýyla çenli döwleti dolandyýar.

1624-nji ýylda 23 ýaşly Lýudowik XIII döwleti özbaşdak dolandyryp başlaýar. Ine şu döwürde Fransiýanyň syýasatyna aýratyn bir zehinli syýasatçy kardinal Rişelýe goşulýar. Kardinal Rişelýe dürli hileli ýollar bilen patyşanyň ýakyn geňeşdary, birinji ministri bolýar. Şeýlelik bilen ol korolyň adyndan 18 ýyllap, tä ölýänçe Fransiýany dolandyýar. Rişelýe 1642-nji ýylda aradan çykýar. Onyň yz ýanyndan hem, ýarym ýyldan patyşa Lýudowik 13 hem aradan çykýar.

Rişelýe şu on sekiz ýylyň dowamynda. Fransiýada Genrih IV başlan işini doly gutarýar, ýagny ýurtda güýçli hökmirowan patyşa häkmiýetini döredýär. Şonuň üçin ol birnäçe ähmiýetli çäreleri amala aşyrýar.

¹ **Gugenot**-fransuz protestantlarynyň ady

Birinjiden, gugenotlara dini azatlyk berip, olaryň syýasy hukuklaryny çäklendirýär. Ikinjiden, ähli feodallaryň berkidilen galalaryny özlerine ýykdyrýar we olaryň özbaşdaklykdan mahrum edýär. Üçünjiden, döwleti dolandymakda merkeze tabyn we gulluk edýän döwlet gullukçylaryň basgançakly biri-birine tabyn wezipelerini döredýär. Dördünjiden, hemişelik goşun we deňiz flotyny döredýär. Bäşinjiden, ýürdüň medeni, ruhy durmuşy döwlete tabyn bolar ýaly Fransuz Akademiýasy döredilýär. 1632-nji ýyldan başlap ilkinji gezek Fransiýada gazet çykyp başlaýar. Bu durmuşa geçirilen çäreler döwlet syýasatyny edebiýatda, medeni durmuşda hem ýöretmäge mümkinçilik berýär. Kardinal Rişelýeniň özüniň hem edebi jedellere goşulan wagty seýrek bolmandyr. Ýagny, bir söz bilen aýdylanda, edebiýatda, filosofiýada, adamlaryň aňynda, hemme zatlary kadalaşdyrmak, tertipleşdirmek ideýasy döreýär. Şeýle ruhda klassisizm ugry, edebi usuly ýüze çykýar. Ýöne fransuz edebiýatynda şu döwürde birnäçe edebi ugurlar biri-birini baýlaşdyryp, biri-biri bilen özara baglanyşykda ösüpdür.

Klassisizmiň döremeginiň sebäpleri

Klassisizmi döremegine we kemala gelmegine bir tarapdan patyşa hökümetiniň ol usuly goldamagy we Fransiýanyň bütewi döwlet bolmagy täsir etse, ikinjiden edebiýata filosofik akymlar hem öz täsirini ýetiripdir. Klassisizm akymyna Rasionalizm akymy täsir edipdir. Ratsionalizm, «rasionalis» ýagny «pähimli», «oýlanyşykly» diýen düşüňjeleri aňladýan latyn sözünden gelip çykypdyr. Rasionalizmiň düýbünü tututujy fransuz alymy **Rene Dekart (1596-1650)** diňe bir Ýewropada däl, dünýä

möçberinde täze döwrüň filosofiýasyny esaslandyrýar. düýbini tutýar. Ol Fransiýada dworýan maşgalasynda dogulypdyr. Ýaşlygyndan matematika, fizika ylymlary bilen çuň gyzyklanypdyr.

Ol öz ýazan ylmy işlerinde akyla uly orun berýär. Onuň pikrine görä duýgy adama predmetler, hadysalar barada doly düşünje berip bilmeýär, hakykat diňe akylyň güýji bilen bilinýär diýen pikiri öňe sürýär. Ol tebigaty, durmuşy diňe ylmy ýol bilen, akylyň üsti bilen öwrenmelidigini aýdýar. Dekart hakykaty tejribäniň üsti bilen däl-de akyl-paýhasyň kömegi bilen açmalydygyny nygtaýar.

Rasionalizm adamyň tebigatynda iki hili ýagny “ýokary” we “pes” başlangçlaryň bardygyny aýdýar. Olarryň birinjisi onuň ruhy tarapy “ýokary” we ynsan duýgylary, “pes” gylyk-häsiýetleri diýip ygylan edýärler. Ratsionalizmden ugur alýan klassisizmiň wekilleri-de adam öz durmuşynda duýga däl-de akyla eýermeli diýen ideýany öňe süýärler. Şoňa görä-de klassisizme degişli tragediýalaryň esasy konflikty, çaknyşukly wakasy akylyň we duýgynyň arasyndaky gapma garşylykdan durýar.

Fransuz edebiýatynda renasans realizminiň däpleri meselem Şarl Soreliň (1597-1674), Pol Skarron (1610-1660) we başgalar tarapyndan dowam etdirilse-de XVII asyrdan klasisizm esasy edebi usula öwrülýär. Käbir şahyrlar, ýazyjylar barokko usulynyň täsirine düşüp göwniň çylşyrymly, düşnüksiz, köp deňeşdirmeli eserler ýazsalar-da edebiýatda uly sepgitlere ýetip bilmeýärler. Tersine halkyň durmuşyndan daşlaşýarlar. Bu usul diňe aristokratlaryň arasynda meşhur bolýar. Barokko akymynyň täsiri hatda Kornel, Rasin ýaly klassisizmiň

görnükli wekillerine-de täsir edipdir. Ýöne bu akyma degişli eserleriň belli bir öz ugry, ideasy, položitel maksatlary bolmansoň ol usul giň ýaýrap bilmeýär.

XVII asyr fransuz şahyrlary, ýazyjylary antik edebiýatynyň baý tejribesini ulanyp, şeýle-de fransuz edebiýatynyň milli döplerine daýanyp, klassisizmiň ajaýyp eserlerini döredýärler we bu usulyň nazaryýetini esaslandyrýarlar.

Fransuz edebiýatynda klassisizmiň düýbini tutujy teoretikleri

Fransuz edebiýatynda poeziýada, şygry düzme sungatynda klassisizmiň düýbini tutmakda **Fransua de Malerbiň (1555-1628)** döredijiliginiň ähmiýeti örän ylydyr.

Malerb gelip çykyşy boýunça onçakly bir baý bolmadyk dworýan maşgalasynda Fransiýanyň Kan diýen şäherinde 1555-nji ýylda eneden dogylypdyr. Malerb ýaşlygynda gowy bilim alyp patyşa Genrih II ogly gersog Genrih Angulemskiniň mürzesi bolup isläpdir. Şol döwürde italýan dilini we edebiýatyny hem öwrenipdir. Angulemli gersogyň 1586-njy ýylda aradan çykmagy bilen Malerb ýene-de dogdyk mekany Kan şäherine dolanyp gelýär. 1575-nji ýyldan başlap Malerb goşgy ýazyp başlapdyr, ýöne olary gowşak görüp soň ýok edipdir.

1599-njy ýylda Malerb özünüň meşhurlyk gazanan «**Gyzynyň aradan çykanlygy mynasyletli jenap Dýuperýe göwünlik berme**» atly goşgysyny ýazypdyr. Ýöne Malerbiň köşge çagyrylmagyna onuň Genrih IV gelinligi Mariýa Mediçiniň 1600-njy ýylda Eks şäherine gelenligi

mynasybetli ýazan öwgüli (oda) goşgusy belli bir derejede rol oýnapdyr, çünki şondan soň 1605-nji ýylda Parižde Genrih IV bilen tanyşýar we patyşanyň Limuzin welaýatynda pitnäni, gözgalanlary gahrymançylykly we parasatlylyk bilen ýatyrandygyny wasp edip oda (öwgüli goşgy) ýazýar.

Patyşa Genrih IV Malerbi fransuz köşgüniň resmi şahyry diýip yglan edýär. Genrih IV aradan çykandan soň hem Mariýa Mediçi Malerbe pensiýa berýär. Malerb Lýudowik XIII we onuň ministri kardinal Rişelýe tarapyndan birnäçe gezek sylaglanypdyr.

Malerb poeziýany gowy bilipdir we özi hem oda , sonet, aýdym formalarynda eserler ýazypdyr. Malerb çeperçiligi ýokary hilli bolmadyk eserleri, gödek sözleriň ulanylmagyny, diliň kadalarynyň bozulmagyny halamandyr.

Malerb Pariž fransuz diliniň esasynda umumy edebi fransuz dilini kemala getirmekde köp işleri amala aşyrypdyr. Birinjiden, Malerb Täzeden Döreyiş döwründe “Pleýada” toparynyň şahyrlarynyň antik edebiýatyndan, grek we latyn dilinden alnan alynma sözleriniň, dialekt, şiwesözleriniň ulanylmagynyň önüni alypdyr. Ikinjiden fransuz diliniň öz söz baýlygyny ulanmagy maslahat beripdir.

Şygry düzmekde Malerb gadymy grek, Rim şahyrlaryny nusga edipdir. Şolaryň içinde aýratynam Gorasiýini halapdyr.

Malerb oda žanryny gowy görüpdir. Ol ýurdyň baştutany bolan koroly we buthanany, ruhanlary öwmeklige uly üns beripdir. Çünki XVII asyrdaky patyşa düzgüni ýurdy bütewilikde saklamakda, ýurdyň parahat we gülläp ösmeginde örän progressiw, peýdaly rol oýnapdyr. Şonuň üçin Malerb öz goşgylarynda tertip-düzgüni

bozýanlary, agzalaçylyk döredýän baý feodallary ýazgarypdyr we tankyt edipdir.Ýöne Malerb şahyrlaryň durmuşa golay durmagy, çendenaşa süýjümtik, suwjuk sözleri ulanmazlygy maslahat beripdir.

Umuman Malerb ilkinji bolup, edebiýatda berk döwlet syýasatyny ýöretmegiň zerurdygyny aýdypdyr.Malerb çeper eserlerde „poeziýada belli bir düzgünleriň we kadalaryň bolmalydygyny, şahyryň watançylyk borjyny ýetirmelidigini we nusga alarlyk eserleri döretmelidigi baradaky pikirleri öňe sürmek bilen fransuz edebiýatynda klassisizme ýol açýar.

Malerb täze dörän patyşa düzgünine öz şahyryna eserleri bilen gulluk eden ilkinji fransuz şahyrdyr.

Nikola Bualo-Depreo (1636-1711).

Klassisizmiň kadalaryny doly isláp düzmekde Bualonyň roly örän ulydyr. Bualo fransuz klassisizminiň ajaýyp şahyrydyr. Onuň eserleri köplenç tankydy häsiýetli bolupdyr.

Bualo Parižde dogulypdyr. Bualonyň hemme garyndaşlary diýen ýaly sud gullykçylary bolupdrlar. Ol 1656-njy ýylda hukuk fakultetini gutaryp, aklawçylyk hünärini alýar. 1657-nji ýylda Bualonyň kakasy aradan çykyp, ol kakasyndan galan mirasa eýe bolmak bilen Bualo maddy tarapdan upjun bolýar. Şeýlelikde ol öz käri boýunça işlemän goşgy ýazmaklyk bilen meşgullanýar. Emma onuň ýazan satiriki, tankydy goşgylary meşhurlyk gazanyp bilmeýär, şoňa görä-dä onuň tanyşlary oňa başga mazmunly goşgulary ýazmaklygy maslahat berýärler. Emma Bualo tersine, şol döwürde «saýlama poeziýa » bilen meşgullanýan

hemme şahyrlary tankyt astyna alypdyr. Ol bu göreşde özüne duýgydaşlyk bildirýän Rasin, Lafonten, Molýer ýaly şahyrlar bilen dostlaşýar.

Bualo öz goşgylarynda baýlyga kowalaşmaklygy, şöhratparazlygy, ulumsylygy, ýaranjaňlygy we adamlaryň şuňa meňzeş erbet gylyk häsiýetlerini tankyt edipdir.

Bualo ilki öz goşgylaryny neşir etmändir, olary öz tanyşlaryna okap beripdir. Şeýdip, ol meşhurlyk gazanypdyr.

Bualo ilkinji bolup tankydy goşgylary edebi tankydy ýaragyna öwüripdir. Edebi eserleri tankyt edende Bualo diňe özüne ýaramadyk, ýa-da özüniň gowy görmedik eserlerini, şahyrlaryny däl-de çeperçiligi gowşak goşgy düzüliş kadalaryny bozýan, hili pes bolan eserleriň üstünden gülüpdür. Şoňa görä-de, eserleri tankyt edilen Şaplen, hanym de Skýuderi ýaly köşkde täsirli adamlar Bualonyň eserleriniň çap edilmegine, ýa-da onuň Fransuz Akademiýasyna saýlanmagyna garşy çykyş edipdirler. Hatda gersog Montozýe Bualony ýençjekdigi barada haýbat atyp gezipdir. Emma Bualo poeziýada gowşak eserleriň garşysyna göreşmekligini bes etmändir. Oňy bu işde Molýer hem goldapdyr. Şonuň üçin Bualonyň garşydaşlary onuň dinden çykan , adam hökmünde oda ýakylmaga mynasyptygyny tekrarlapdyrlar.¹

1667-nji ýyldan soň, Bualo tankydy häsiýetli eserlerini uzak wagtlap ýazmaklygy bes edýär. Şondan soň sekiz ýylyň dowamynda Bualo patyşa bagyşlap birnäçe goşgylar ýazyp iberýär. Ol goşgylarda Bualo patyşany

¹ История французской литературы. М-Л: Изд.АН СССР, 1946, т.1, с.527.

öwmek bilen bir hatarda parahatçylygy saklamaklygy, täze ýerleri basyp almak üçin gandöküşikli uruşlardan saklanmaklygy, bagtly ýaşaýyşyň alamatlary we şuňa meňzeş temalardan ýazylan goşgylary patyşa birnäçe gezek ýazyp iberýär. Eýýäm Bualonyň ilkinji ýazyp iberen goşgysy patyşanyň göwnünden turýar. Patyşa şondan soň Bualo 2000 liwr möçberinde pensiýa pul we onuň eserlerini çap etmeklikde «artykmaçlyklar» bermekligi buýurypdyr.

Köşkden goldaw tapsa-da Bualo özüniň gönümilligini tankytçylygyny taşlamandyr. Hatda patyşanyň göwnünden turan, ýa-da patyşanyň öz düzen goşgylary-da onuň tankytyndan halas bolmandyr.

Bualonyň iň ajaýyp we klassisizmiň kadalaryny beýan edýän eseri-de «**Şahyrçylyk sungaty**» (1674) atly goşgy bilen ýazlan ylmy işidir.

Bualo bu öwüt-nesihat beriji, ylmy häsiýetli poemasynda gadymy antik döwrüň şahyry Gorasiniň öz eserlerinde aýdan pähimlerinde ugur alyp, (Послание к Пизонам) şygyr sungatynyň kadalaryny beýän edýär. «Şahyrana sungat » eseri dört bölümden durýar. Poemada goşgy düzmekligiň umumy kadalary beýän edilýär hem-de antik döwrüniň ajaýyp eserler döreden Gomer, Wergiliý, Aristofan, Eshil ýaly şahyrlaryň eserlerini nusga edinmelidigini nygtaýar. Poemada Bualo şu aşakdaky pikirleri aýratyn nygtap geçýär: birinjiden, eserde akyl duýgydan, fantaziýadan ýokarda durmaly; ikinjiden «tebigata öýkünmek », ýagny tebigatyň terbiýe berip biljek, nusga alarlyk ajaýyp bölegini saýlamaklygy ündeýär. Tebigatyn bedroý, betgelşik hadysalary sungatyň obýekti bolanda olary şahyr « gelşikli », «ýakymly» görkezmeli. Tebigat tertipsiz däl, şonuň üçin tebigat hadysalary akylyň

güýji bilen ölçerilip, tertipleşdirilip görkezilmeli. «Ilki pikirlenmegi öwrenip, soň ýazyň»¹ diýmek bilen Bualo şahyrlaryň eserleriniň çuň manyly bolmalydygyny öwredýär. Bualo poeziýanyň baş wezipesi « göwne ýaramakdyr» diýip nygtaýar. Ýagny eser adamlary gyzyklandyrýan tema bilen baglanyşykly bolmaly.

Şeýle hem Bualo çeper eserde hakykady görkezmekligi, eseriň dili we mazmuny düşnükli, ýönekeý bolmaklygy, diliň kadalarynyň berjaý edilmegi ýaly pikirleri öňe surýär.

Sözumizi jemläp aýdanymyzda, Renessans döwründe beýik gumanistleriniň anantik şahyrlarynyň eserleriniň öwrenilmegi we olardan nusga almaklyk baradaky ideýalary Bualonyň bu eserinde oýlanyşykly kadalar görnüşinde beýan edilýär.

Kornel (1606-1684)

Fransuz edebiýatynda klassisizmiň kemala gelmegi
üçin XVII asyryň
30-njy ýyllarynda Pýer Korneliň döreden eserleri aýgytly rol
oýnaýar.

Pýer Kornel Fransiýanyň Ruan şäherinde 1606-njy ýylyň 6-njy iýulynda baý buržuaz-gullukçy maşgalasynda eneden dogulýar. Onuň kakasy şäher parlamentinde adwokat (aklawçy) bolup işläpdir. Onuň Ruan şäherinde we onuň eteklerinde birnäçe jaýlary we emlägi bolupdyr.

Pýer Kornel kolleji gutaryp 18 ýaşynda Ruan şäheriniň aklawçylyk birleşigine kabul edilýär.

¹ История французской литературы. М.-Л. 1946, т.1, с.557

Kornel adwokat bolup işlese-de ýaşlygyndan edebiýaty gowy görüpdür. Onuň özünden kiçi erkek dogany Tom Kornel (1625-1709) hem edebiýat bilen meşgullanypdyr. Ol hemme ugurdan öz uly doganyna öýkünipdir, çünki ony örän gowy görýän eken. Şoňa görä-de edil dogany ýaly Tom Kornel teatr, dramaturgiýa bilen gyzyklanyp, şol döwürde meşhurlyk gazanan birnäçe eserleri ýazypdyr. Kari boýunça ol hem aklawçy bolup isläpdür we öýlenende hem Pýer Korneliň aýalynyň gyz jigisine öýlenipdir.

Pýer Korneliň meşhurlyk gazanan ilkinji eseri «Melita, ýa-da ýalan hatlar» (1629-1630) atly komediýasydyr. Aýtmaklaryna görä, bir gezek Korneli onuň bir dosty öz söýgülisi bilen tanyşdyrypdyr.

Ol gyz hem Pýer Kornele aşyk bolupdyr. Bu wakanyň gülküli tarapy Korneli komediýa ýazmaga itergi beripdir. Kornel bu pýesany Ruan şäherine oýun görkezmäge gelen Mondori atly aktýoryň toparyna beripdir. Mondori bu pýesany Parižde sahnada görkezende «Melita» tomaşaçylaryň göwnünden turupdyr. Kornel soň hem birnäçe gülküli komediýalar ýazypdyr, ýöne onuň entek baý tejribesi bolman soň ol eserler onçakly meşhurlyk gazanyp bilmändir we ýatdan çykypdyr.

Pýer Kornel özüniň ilkinji „Medeýa“(1635) tragediýasyny antik edebiýatyndan , ýagny Rim şahyry Senekanyň(b.e.öň 2ý.-b.e.65ý) „Medeýa“ tragediýasyna esaslanyp ýazypdyr. Öz tragediýasynda Kornel göwnüne deglip taşlanan aýalynyň keşbini döretmäge synanyşyk edipdir. Emma bu tragediýa onçakly meşhurlyk gazanyp bilmändir.

Pýer Kornele şöhrat getiren ilkinji eseri «**Sid**» (1636) atly tragi- komedýasydyr. Bu tragikomedíýa fransuz dramaturgiýasynda we teatrynda täze döwri açýar. Bu eserde Kornel ilkinji gezek fransuz klassisizmiň borç we duýgynyň arasyndaky göreşi suratlandyrmak ýaly esasy talabyny amala aşyrýar.

Kornel bu eseri fransuz edebiýatynda şol döwürde entek görülmedik ajaýyp formada, çeperçilik taýdan ýokary hilli sygyr görnüşinde ýazydyr. Oýun sahnada goýlandan soň ol örän meşhur bolupdyr, adamlar bu eseriň böleklerini ýat tutupdyrlar, başga bir esere baha berenlerinde-de „Sid“ ýaly ajaýyp diýip aýdypdyrlar.

Kornel bu pýesada özünüň şahyr hökmünde ussatlygyny görkezipdir we klassisizmiň kadalaryndan ugur alyp, eseriň sýužetini ýönekeý, düşnükli we yzygiderli ösdüripdir. Ikinjiden, wakalar gahrymanlaryň aňynda bolup geçýän özgerişleri açyp görkezmek bilen, akylyň duýgydan rüstem gelmek üçin edýän göreşini, ýagny adamyň borjynyň onuň söýgüsi bilen gapma-garşylykda durşyny ynandyryjylykly beýän edýär.

Eseriň temasyňy saýlanda-da öňki däbe eýerip, Kornel antik edebiýatynyň sýužetlerineýüzlenmändir. Ol şol döwürde ýaşan Ispan dramaturgy Gilýen de Kastronyň „Sidiň ýaşlygy“ (1618) atly pýesasya ýüzlenýär.

Tragikomedíýada wakalar 711-718-nji ýyllarda araplaryň Ispaniýany basyp alandan soň, ýurdy azat etmek üçin ispan halkynyň özbaşdaklyk üçin göreşen döwründe bolup geçýär. Bu döwür „rekonkistar“ (täzeden azat etmek) döwri diýlip atlandyrylýar. Bu göreş birnäçe asyrlap, 718-nji ýyldan tä 1492-nji ýyla çenli dowam edipdir.

Eseriň baş gahrymany hökmünde XI asyrdaky ýaşap geçen, Görogly ýaly edermenligi we batyrlygy bilen halk arasynda tanalan, ady rowaýatlarda, aýdymlarda wasp edilen Rodrigo Dias de Riwera, we onuň Himena atly gyza bolan söýgüsi görkezilýär.

Eseriň başynda baý aristokrat don Gomes, ýagny graf Gormas öz gyzy Himenanyň Rodrigony söýýändigine oňlamak bilen seredýär, çünki Rodrigo batyr don Diýegonyň ogly, ol kakasy ýaly batyr we asylyly bolar diýip Gormas oýlýar. Emma korol Rodrigonyň kakasy don Dýegonyň öz oglunyň terbiýeçisi edip bellände graf Gormas oňa göreplik edip, özüniň şol wezipä mynasypdygyny aýdyp, don Dýegony bir şarpyk urýar we don Dýego ogly Rodriga özüniň aryny almagy buýurýar.

Graf Gormas Rodrigonyň kakasy bilen tersleşenden soň bu iki maşgala düşman bolýar. Şeýlelik bilen Rodrigo öz kakasynyň ar-namysyny, derejesini goramak üçin graf Gormasy başa-baş söweşe, duele çagyryp öldürýär. Indi ol öz söýgülisi Himena bilen arany açmaly bolýar, sebäbi Himena öz maşgalasynyň ar-namysy üçin göreşip Rodrigodan öz aryny almagyň ugruna çykýar we özüne aşyk bolan ýaş dworýan don Sançodan kakasynyň aryny almagyny haýyş edýär. Emma Himena Rodrigonyň ölümüne islese-de ol Rodrigony çyn ýürekden söýýär. Onuň maksady Rodrigodan kakasynyň aryny alyp, soň özüni öldürmek.

Emma şol wagtda ýurda mawrlar (araplar) çözüp girýär. Rodrigo düşmanyň goşunyny ýeňip, olaryň patyşalaryny ýesir alýar. Oňa şol söweşdeol ýeseir alnan patyşalar «Seýid» (hojaýyn) ýagny «Sid» diýip at goýýarlar.

Himenanyň haýyşy bilen korol don Sançonyň we Rodrigonyň başa-baş söweşine rugsat berýär. Ol söweşde

Rodrigo don Sançonyň gylyjyny elinden kakyp düşürýär ,emma öldürmeýär we ol gylyjy don Sanço berip, ony Himenanyň aýagynyň ýanynda goýup ,Rodrigony ýeňendigini aýtmagy tabşyrýar.

Eseriň garşylygynyň, konfliktiniň oňat çözülmegi üçin üçünji güýç , ýagny patyşa çykyş edýär. Patyşa Rodrigonyň, Watany goramak üçin görkezen edermenligi üçin, günäsini geçýär.

Himenany we Rodrigony ýaraşdyrýar.Korol olara bir ýyldan soň nikalaşmaga ak pata berýär.

Bu eseriň mazmuny, onuň ideýasy şahsy maşgala bähbidini goramak, maşgalanyň abraýyny gorap çykyş etmek ýurdy duşmandan goramakdan aşakda durýandygyny görkezýär.Eseriň ähli gahrymanlary,şol sanda Himena we Rodrigo, Watanyň, ýurduň bähbidiniň şahsy bähbitlerden has ýokarda durýandygyna düşüňýärler.

Şeýle çözüň, ýagny akyl-paýhasyň duýgydan rüstem gelmegi, Watan borjunyň şahsy bähbitden ýokarda goýulmagy Pýer Korneliň «Gorasiý», «Sinna» (1640) atly pýesalarynda-da beýän edilýär.

"Gorasiý" (1639) tragediýasyny Kornel öz döwrüniň däbine görä Kardinal Rişelýä bagyşlap ýazýar.

Tragediýanyň sýužetini Kornel Rim taryhçysy Tit Liwiýiň (b.e.öň 59ý b.e.17ý) eserinden alypdyr.

Bu eserde gadymy Rim döwletiniň kemala geliş döwrüniň wakalary görkezilýär. Rim we Alba-Longa şäherleriniň ilaty öz aralarynda ýakyn gatnaşykda bolsalaram bu şäherleriň häkimleri, syýasatçylary bu iki şäheriň birleşmegine garşy çykýarlar. Sebäbi her şäheriň häkimi özi hökümdar bolmak isleýär. Bu dawaly meseläni bu iki şäheriň wekilleriniň başa-baş söweşi bilen çözmeli

diýen neyijä gelýärler. Söweş meýdanyna Rim şäheriniň ýaşajysy Publiý Gorasiýniň üçem ogullary çykýar. Alba-Longa şäherinden bolan Kuriasiýiniň üçem ogullary söweşe çykýarlar.

Bu ýigitler öz aralarynda diňe bir gowy tanyş bolman, olar biri-birin garyndaş. Gorasiýleriň iň kiçisi Kuriasiýleriň kiçi aýal dogany Sabina öýlenen. Garry Publiý Gorasiýsiniň Kamilla atly ýekeje gyzy Kuriasiý doganlaryň birine adaglanan. Indi hemmeler tolgunýarlar. Sabina-da näme etjegini bilenok. Indi ol öz äri Rimli Gorasiýniň ýeňmegini islese onda onuň bir dogany ölmeli, onsoň Alba-Longa Sabinanyň dogduk mekany. Şonuň üçin ol : "Alba, bu meniň doglan ýerim, bu meniň ilkinji söýgimiň şäheri, Alba eziz diýar! Men seniň we biziň aramyzda açyk urşy görenimde meni ýeňişem we ýeňlişem gorkuzýar." ¹ diýip iki oduň arasynda ýanýar.

Gorasiýniň gyzy Kamilla-da şeýle pikirleri aýdýar. Ýuliýa sowukganlylyk bilen oňa başga ýigide durmuşa çykмага maslahat berende Kamilla onuň teklibini çürtkesik ret edýär we beýle dönükligi etmejekdigini aýdýar. Indi iki şäheriň dawasy sebäpli garyndaş, dost doganlar biri-birini öldirmeli...

Gorasiýleriň we Kuriasiýleriň söweşi sahnanyň arkasynda bolup geçýär. Ahyrsoňy Gorasiý doganlaryň ikisi söweşde wepat bolsa-da olaryň üçünjisi ýeňiş gazanýar. Öýüne Gorasiýleriň biri dolanyp gelýär. Emma ol öýüne gelende gyz dogany Kamilla ony aglap garşylaýar. Gorasiý gaharlanýar, ol öz watany üçin ýeňiş gazananda doganynyň

¹ Артамонов С.Д. История зарубежной литературы XVII-XVIII вв. Москва, 1978, стр. 115

näme sebäpden aglaýandygyna düşünip bilmeýär. Gahary gelen Gorasiý öz doganyny öldürýär. Indi beýleki adamlaram Gorasiden ýüz öwürýärler.

Bu tragediýada Kornel watançylyk we adamkärçilik, ynsanperwerlik meselesini beýan edip, hakyky watançylygyň, gahrymançylygyň, edermenligiň adamkärçilik bilen baglanyşykda bolmalydygyny görkezýär.

Pýer Korneliň gahrymanlary köplenç öz duýgylaryna bäs gelip, özüne erk edip bilýän güýçli keşpler hökmünde suratlandyrylýarlar.. Olar döwletiň, ýurduň bähbidini hemişe şahsy bähbitden ýokarda goýýarlar.

Žan Rasin (1639 – 1699)

Žan Rasin gelip çykyşy boýunça baý gullukçy maşgalasynda 1639–njy ýylyň 21–nji dekabrynda eneden dogulýar. Olaryň maşgalasy XVI asyrdan dworýanlyk derejesini alýarlar. Olar Waluwa welaýatynyň Ferte-Milon diýlen ýerinde ýaşapdyrlar. Rasiniň ene-atasy ir ýogalypdyr. Rasini onuň mamasy Mariýa Demulen terbiýeläp ýetişdiripdir. Rasiniň mamasy ýansenistleriň dini toparyna de gişli bolupdyr, şolaryň kömegi bilen ol agtygyny mekdepde mugt okadyp gowy bilim beripdir. Ýöne şol ýansenistleriň dini terbiýesi-de Rasiniň dünýägarasyna täsie edipdir.

Ýansenistler katolik dininiň bir aýratyn topary bolup olar iýezuitleriň moral-ahlak azgynçylygyna garşy göreşipdirler, olary batyrçaý paş edipdirler we her bir adam hudaýyň mylakatly mährine mynasyp bolmak üçin ahlak päkligini gazanmaly, öz kemçilikleri bilen göreşmeli, gowy

„sogap işler etmeli diýip wagyz edipdirler. Gollandiýaly ruhany Korneliý Ýanseniý bu akymyň düýbünü tutanlygy üçin şeýle taglymata eýerijilere ýansenistler diýip at beripdirler.

Rasin ýaşlygyndan edebiýat bilen meşgullanyp başlapdyr. 1660-njy ýylda onuň ilkinji ýazan «**Sena derýasynyň perisi**» atly odasy gyzgyn garşylanypdyr we ady belli ýazyjylaryň we şahyrlaryň ünsüni özüne çekipdir. Birnäçe ýyldan soň onuň „Fiwiada, ýa-da bäsdeş doganlar“ (1664) diýen tragediýasyny Molýeriň toparý ilkinji gezek teatrda sahnada goýýar. Bu tragediýa gadymy grek mifologiýasynda beýan edilýän Edip şanyň ogullarynyň tagt üçin göreşi baradaky sýužet esasynda ýazylypdyr. Rasiniň bu drama eseri onçakly gyzgyn garşylanmaýar.

Emma 1665-nji ýylda Rasiniň ýazan «**Beýik Aleksandr**» atly täze tragediýasy uly jedelleri döredýär.. Rasiniň bu tragediýasynda täze alamatlar ýüze çykypdyr. Ol bu tragediýada ýansenistleriň garaýyşlaryna ters gelýän äheňleri-de ulanypdyr. Öň Korneliň tragediýalarynda gahrymançylykly, syýasy ruhly äheňler güýçli ýaňlanjaň bolsa, Rasiniň pýesalarynda adamlar özüne mahsus hereket edýärler. «Beýik Aleksandr» atly tragediýasynda ýazyjy Aleksandr Makedonskiniň taryhda bitiren uly işlerini, ýa-da onuň gahrymançylykly ýörişlerini wasp etjek bolman, ony ýonekeý adamlara mahsus bolan duýgular bilen görkezýär. Bu tragediýada Aleksandr örän batyr we geçirmli, hem-de öz söýgülisi üçin bagryny paralaýan adam hökmünde suratlandyrylýar.

Rasin Pýer Korneliň öňe sürýän «kämil gahryman» ideýasyny ret edýär we öz eserlerinde adamlary tebigy, öz

häsiyetlerine görä kyn pursatlarda ikerjiňläp, ýaýdanýan görnüşde, olaryň oňat häsiyetleri bilen bir hatarda kemçiliklerini hem açyp görkezýär. Bu bolsa Rasiniň eserlerinde görkezilýän wakalaryň durmuşa ýakyn, dogruçyl bolmagyna getiripdir.

Rasiniň «**Andromaha**» (1667 ý) atly tragediýasynda görkezilýän wakalar gadymy grekleriň Gektor we Andromaha baradaky mifine esaslanyp ýazylypdyr. Bu sýužet boýunça öň gadym döwürde Gomer hem özüniň «Iliada» poemasynda birnäçe wakalary görkezýär.

Bu tragediýada Rasin Troýa şäheriniň alnyşyny görkezýär. Şol şäher basylyp alynandan soň Epiriň patyşasy Pirr Gektoryň aýaly Andromahany we onuň ogly Astianaksy ýesir alýar. Pirr Andromahany görüp, oňa aşyk bolýar. Emma Andromaha Pirri söýmeýär. Ol onuň söýgüsini ret edýär Pirr eger-de Andromaha özüne durmuşa çykmaňdan ýüz öwürse onda onuň ogluny jellatlara berjekdigini mälim edýär.

«Andromaha» tragediýasynda esasy gapma-garşylyk adamyň aňynda akyl we duýgynyň arasyndaky çaknyşyk hökmünde görkezilýär. Pirr birnäçe gezek Andromahany öldürjekdigini aýtsa-da ol ýaýdanýar, ikerjiňleýär. Pirr özi patyşa bolsa-da ol öz ýesir alan aýalyň guluny öwrülýär. Ol öz duýgusyny ýeňip bilmeýär.

Rasin bu tragediýada adamlaryň öz duýgylaryna bäs gelip bilmän jenaýata ýüz urýandyklaryny we hatda heläk bolýandyklaryny görkezýär. Şoňa görä-de «Andromaha» eserinde Orest öz söýýän gyzyň diýeninden çykyp bilmän , Pirri pyçaklap öldürýär.

Adam duýgylarynyň, onuň hyjuwynyň hemişe akyla tabyn bolmaýandygyny görkezmek bilen Rasin tragediýa žanrnda täze açyş edýär.

«Andromaha» tragediýasyndan soň Rasin «Şer gözleýjiler» (1668) atly komediýasyny ýazýar. Bu komediýada ýazyjy könelişen sud düzgünleriniň üstünden gülýär.

Rasiniň «Britanik» (1669), «Baýazet» (1672), «Mitridat» (1673), «Fedra»(1677), Bibliýanyň sýužetine esaslanyp ýazylan „Ýesfir“(1688), „Gofoliýa“(Ataliýa)(1691)ýaly tragediýalary meşhurlyk gazanypdyr.

Rasin öz eserlerinde XVII asyrdajy bolan ahlak ,adyl patyşa we beýleki jemgyýetçilik-syýasy meseleleri görkezilýär.

1699-njy ýylyň 21-nji aprelinde Rasin keselläp aradan çykýar.

Molýer (Žan Batist Poklen) (1622 - 1673)

Molýer 16-njy ýanwarda 1622-nji ýylda Parižde eneden doglypdyr. Onuň kakasy köški bezeýän oboýçy¹-dekorator, bolupdyr. Molýer öz döwri üçin gowy bilim alypdyr. Ol Klermon kollejini gutarypdyr we soňra

¹ oboýçy-otaglaryň diwarlaryny kagyздan ýa-da matadan edilen bezeg serişdeleri ni ýelmäp bezeýän ussa

Orlean uniwersitetine hukuk bölümüne okuwa girýär. Molýer hukuk bölümünü gutaryp, öz bilim alan hünäri boýunça işlemändir.

1641-nji ýylda Molýer 22 ýaşly Madlen Bežar atly aktrisa bilen tanşyp, olaryň teatr toparyna girýär. Molýeriň kakasy ony Madlenden, teatrdan aýyrjak bolýar emma bu synanyşyklar şowsuz gutarýar

Molýer jany teni bilen teatr, aktýorçylyk sungaty bilen gyzyklanýar özi-de dürli rollary oýnaýar. Öz işdeş ýoldaşlary bilen Molýer «Ajaýyp teatr» (1643) atly topary döredýär. Ýöne iki ýyla hem ýetmän bu teatryň işi şowsuz gutarýar, çünki sahna dekoratsiýalarynyň, bezegleriniň garyplygy, teatryň jaýynyň Parižiň çetinde bolmagy bu teatryň maliýe tarapdan kynçylyklara duçar bolmagyna getirýär. Ýöne Molýeriň teatrynyň şowsuzlyga uçramagynyň esasy sebäbi onuň repertuarynyň garyplygy we onda diňe tragediýalaryň goýulmagydyr. Çünki Molýer we onuň ýoldaşlary esasan gülkünç rollary oýnamaga ukyply aktýorlar bolupdyrlar.

1644-nji ýylda Molýer bergidarlygy üçin birnäçe günläp türmede oturmaly bolýar.

1645-nji ýylda 20-25 adamdan düzülen teatr topary, şol sanda Molýer we onuň dostlary Fransiýanyň obalaryny, şäherlerini aýlanyp, oyunlar görkezmek üçin Parižden gidýärler. Bu iş syýahaty on üç ýyllap dowam edýär. Şeýdip, Fransiýanyň welaýatlaryny, onuň in çet-gyrak ýerlerini, dürli gatlaklara degişli adamlaryň durmuşyny, häsiýetlerini görüp, öwrenip Molýer aktýor hökmünde-de, ýazyjy-dramaturg hökmünde-de baý tejribe toplaýar.

Ol döwürde fransuz edebiýatynda fransüz halkynyň durmuşyny görkezýän pýesalar bolmandyr diýen ýaly. Bar bolan oýunlaram italýan ýazyjylarynyň ýazyjylaryň fars-komediýalaryndan alnyp, olaryň atlary fransuzça üýtgedilip, fransuz durmuşyna laýyklaşdyrylyp goýlupdyr. Gülki esasan, büräp ýykylmak, tebigy däl, ýasama, gödek hereketler, biri-bini kowalap taýak bilen urmak, nädogry geplemek we ş.m. tärler bilen döredilipdir.

Şol sebäpli Molýer öz toparyny gowy oýunlar bilen üpjün etmek üçin özi fransuz durmuşyndan alynan maglumatlaryň esasynda birnäçe komediýalary döredýär. Molýer öz komediýalarynda öňki fars oýunlaryndaky ýaly gülkini ýasama ýollar bilen däl-de dürmüşda real bolýan hadysalaryň, wakalaryň, adamlaryň hakyky gülkünç endikleriniň, gylyk-häsiýetleriniň esasynda ödredýär. Şonuň üçin onuň komediýalary realistik häsiýetli komediýalar diýilýär. Molýeriň ilkinji meşhur komediýalarynyň biri „Kelesan adam“ 1653-nji ýylda Lion şäherinde goýlupdyr.

1658-nji ýylda Molýer we onuň topary baý tejribe toplap, Pariže gaýdyp gelýärler. Olar Luwrda patyşanyň we köşk adamlarynyň önünde Korneliň «Nikomed» atly tragediýasyny we Molýeriň «Aşyk bolan doktor» atly komediýasyny görkezilýärler. Patyşa Lýudowik XIV Molýeriň teatryny halaýar we ony Parižde galdyrýar. Molýer köşke degişli Pti-Burbon atly teatrda oýunlary goýýar. Onuň görkezen komediýalary Parižiň tomaşaçylarynyň göwnünden turupdyr.

Patyşa Lýudowik XIV Molýeriň in gowy pýesalaryna tomaşa edipdir we Molýere belli bir derejede howandarlyk edipdir.

Molýer patyşanyň göwnünden turaýjak gülkünç we gyzykly oýunlary, komediýa – baletleri ýazypdyr.

Molýer öz eserlerinde jemgyýetde ýüze çykýan dürli kemçilikleri, adamlaryň erbet gylyk häsiýetlerini paş edipdir. Molýer „komediýa adamlary güýmäp, şatlandyryp, olary düzetmeli. Teatr-jemgyýetiň ýüz görülýän aýnasydyr“¹ diýip aýdýar.

Klassisizmde komediýa pes žanrlara girýär, bu barada Molýer söz açyp, «Komediýa tragediýan bilen deňdir, belkem ondan ýokarda durýandyр, çünki ol päk ýürekli adamlary öz kemçilikleriniň üstünde güldürip, olaryň häsiýetleriniň gowulaşmagyna kömek edýär»² diýip nygtaýar. Molýeriň her bir komediýasy durmuşyň bir bölegini, bir hadysasyny we adamlaryň gylyk-häsiýetleriniň bir tarapyny açyp görkezýär.

Molýeriň «Tartýuf» (1664 ý.), «Don Žuan ýa-da Daş myhman» (1665 ý.), «Husyt» (1668 ý.), «Ýalan näsag» (1673 ý.), «Dworýanlykdaky meşşan» (1670 ý.), «Aýallaryň mekdebi» (1662 ý.) we başga-da birnäçe komediýalary oňa şöhrat getiripdir.

«**Tartýuf**» atly komediýada Tartýuf atly garyp düşen dworýanyň özüniň takwalygy bilen Orgon atly bir baý adamyň ynamyna girýär we onuň öýünde ýaşap başlaýar. Orgon Tartýufa hemme zadyny unanýar. Ol oňa öz gyzyny durmuşa çykarmaga we öz emlägini onuň adyna geçirmäge taýýar. Ol ynanjaň we Tartýufyň ýalançydygyna ynanmaýar. Çünki Tartýuf ikiýüzli adam; ol özüni dine, hudaýa ynanýan we dogry edilmeli işleriň tarapdary edip

¹ Корнель П.Сид.Мольер.Тартюф или Обманщик.Москва,1987,стр. 82

² История зарубежной литературы XVII века.Под ред.З.И.Плавскина.Москва,1987, стр.110

görkezse-de, hakykatda ol aldawçy,kezzap adam bolup çykýar. Ol doly paş edilýär.

Molýer bu komediýada diňe bir adamlaryň ynanjaňlygy, ikiýuzliligi, aldawçylygy ýaly häsiýetlerini açyp görkezmän, ol Orgonyň durmuşda könedan galan düşünelere köre-körlük eýerýändigini, ýöne soňundan onuň gözüniň açylyandygyny görkezýär.

«**Dworýan boljak bolýan söwdagär**» (1670)atly komediýasynda Molýer XVII-nji asyrdan jemgyýetiň iki gatlagy: dworýanlar,ýagny «köşk adamlary» we „pes gatlag“ «şäher adamlaryna» bölünendigini görkezýär. «Köşk adamlary» ýa-da dworýanlar maddy tarapdan garyp düşselerem, olar medeni-ruhy tarapdan, söwda-buržuaz gatlagyndan ýokarda durýarlar. Söwdagär, buržuaz gatlagyna degişli adamlaryň entek öz ruhy medeniýeti, öz gatlagynyň mertebesine düşünmeklik ýetmezçilik edýär. Şol sebäpli bu komediýada jenap Žurden «Köşke degişli adamlara» meňzetjek bolup özüne tans, saz,filosofiýa,gylyçlaşmak boýunça birnäçe mugallymlary tutup, öz düzgünini üýtgedip, gülkünç ýagdaýlara düşýär.Emma onuň aýaly hanym Žurden öz gatlagynyň mertebesini saklaýar we ol özüniň söwda-buržuaz gatlagy degişli bolandygynydan birjik-de utanmaýar.

Hanym Žurden äriň bolşuny halamaýar. Onuň edýän işlerine tankydy göz bilen seredýär. Žurden markiza Dorimena aşyk bolup, ol aýala sowgatlar alyp berende-de hanym Žurden Žurdeni aldaýan graf Doranta we markiza Dorimena ýüzlenip: „Men eýýäm siziň bu edýän zatlaryňyza düşündim, Men akmak däl. Hormatly, tanymal jenaba meniň ärimiň edýän samsyk işlerini goldamak gelişmeýär. Siz bolsa hanym, meniň ärimiň söýgi baradaky

hoş sözlerini diňläp, biriniň maşgalasyny bozjak bolşuňyza, utanyň!“¹ diýýär.

Molýer Žurdeniň medeniýetli bolmagyna garşy däl, ýöne Žurden ähli zady göz üçin edýär-de örän gülkünç ýagdaýa düşýär. Mugallym tutýar, emma okamaýar, okasada onuň bar gürrüni öz egin-eşigi we ş.m. zatlar barada bolup geçýär. Komediýada dworýanlar medeniýetli gökezilse-de olara hormat döremeýär, sebäbi graf Dorant we markiza Dorimena aldawçy, ahlak tarapdan arassa adamlar däl. Olar Žurdeniň ynanjaňlygyndan peýdalanyň, ondan pul karz alýarlar, oňa gymmatbaha sowgatlar saty aldyrýarlar.

Komediýada Kleont atly söwdagär maşgaladan bolan ýaş ýigit Žurdeniň Lýusil atly gyzyna aşyk bolýar. Ýöne Žurden gyzyny söwdagär maşgaladan bolan ýigide bermejegini, diňe dworýan adama berjekdigini aýdýar. Şonda Kleont öz dostlary bilen dilleşip özüni türk patyşasynyň ogly diýip, türk egin-eşiklerini geýip, türk dilinde geplän bolup, aldaw bilen Žurdeniň razyçylygyny alýar we onuň gyzyna öýlenýär.

Bu komediýada Molýer Žurdeniň öz gelip çykyşyndan utanyň öz mertebesini peseldýändigini görkezýär. Onuň gul ýaly dworýanlaryň önünde ýaranjaňlyk edýändigini, ýöne bir boş derejä gyzyp, gyzynyň bagtly bolmagyna-da päsgelçilik döredýändigini tankytlaýar.

Molýeriň döredijiligi dürli temalara baý. Ol öz ömründe otuzdan gowrak pýesa, komediýa ýazypdyr.

¹ Мольер. Комедии. Москва, 1983, стр. 303

Molýer bütün ömrüni diýen ýaly sahnada geçiripdir. Onuň ölümi-de sahna bilen baglanyşykly. Ol «Ýalan näsag» atly komediýada oýnap durka, ol özüni erbet duýup, sahnada ýykylýar. Ony tomaşaçylar Molýeriň oýny diýip düşüňärler. Emma oýun gutaransoň birnäçe sagatdan Molýer, 17-nji fewralda 1673-nji ýylda 52 ýaşynda aradan çykýar.

„Don Žuan ýa-da Daş myhman“(1665). Bu komediýany Molýer howlukmaç ýazypdyr, sebäbi şol döwürde „Tartýuf“ gadagan edilipdir. Sahnada täze oýun goýmak üçin Molýer „Don Žuan“ (1665) komediýasyny ýazýar. Komediýa goşgy bilen ýazylmaly eken emma Molýer „Don Žuany“ proza, kyssa bilen ýazýar.

Bu komediýanyň sýužetini Molýer ispan ýazyjysy Tirso de Molinanyň (1571-1648) „Sewilli wäşi, ýa-da Daş myhman“ (1630) atly eserinden alypdyr. Tirso de Molina Don Žuany aýal-gyzlara kowalaşýan, örän ýaramaz keşp hökmünde görkzip, öz döwrüniň dworýanlaryny tankytlapdyr. Emma Molýer bu sýužete täze mazmun berýär. Ol diňe bir dworýanlaryň azgynçylygyny görkezmän, Don Žuanyň keşbiniň üsti bilen öz döwrüniň keşbiniň üsti bilen fransuz aristokratlarynyň bolşyny görkezýär.

Komediýada Don Žuan diňe erbet häsiýetler bilen görkezilmeýär. Ol batyr, dilewar, aýal-gyzlary öz mylakatlylygy, medeniýetliligi bilen özüne çekip bilýän adam. Kyn ýagdaýa düşen adama kömek etjek bolup, ol üç sany garakçynyň garşysyna söweşýär. Ýöne Don Žuan dürmuşdan lezzet alyp ýaşamaly diýip hasaplaýar. Ol hiç haçan edýän işiniň geljegi barada pikir etmeýär. Pul karz alsa bermeýär. Beýle adamlary Molýer durmuşda köp

görüpdür. Molýer beýle adamlaryň adamlary azdyryşyny görkezýär. Don Žuan gedaýa-da pul berip hudaýa garşy söz aýtdyrjak bolýar. Don Žuan hyzmatkäri Sganarele-de alan puluňy tölemezliden sapak berýär. Don Žuanyň kakasy Luis ony düzetjek bolup öwüt- nesihat berse, oňa Don Žuan: “Ölýän bolsaňyz bir çaltrak öläýiň, atalaryň, ogullaryň şeýle uzak ýaşayany meniň aňrymy bäräk getirýär,”¹ diýip biedeplik bilen gepleýär.

Don Žuanyň keşbi onuň hyzmatkäri Sganareliň sözleiniň üsti bilen suratlandyrylýar. Bu-da Molýeriň tapan täze bir çeperçilik täri bolup durýar. Öň şeýle tär Şekspiriň „Korol Lir“ tragediýasynda ulanypdyr. Şekspir Korol Liri onuň wäsisiniň sözleriniň üsti bilen suratlandyrýar. Köp meselelerde Don Žuanyň hyzmatkäri Sganarel filosof ýaly paýhasly gepleýär, sebäbi ony Molýer halk wekili hökmünde suratlandyrýar.

Molýer öz döwrüniň aristokratlarynyň ýokary gatлага degişli bolmagyna garamazdan, Don Žuan ýaly lezzete kowalaşyp, işlemeýän bir mugthor, aldawçy adamlara öwrülendigini görkezýär. Don Žuany Sganareliň “Tanymal, ýokary derjeli jenap şol bir wagtda ýaramaz häsiýetli adam bolanda mundan beter bela gerek däl” diýen sözleri bilen häsiýetlendirýär.

Žan de Lafonten(1621 – 1695).

Žan de Lafonten 1621 ýylyň 8-nji iýulynda Fransiýanyň Şato Týeri diýen şäherinde tanymal maşgalada eneden dogulýar. Onuň kakasy tokaý hojalygy edarasynyň

¹ Мольер. Комедии. Москва, 1983, стр. 162

gullukçysy bolupdyr. Lafonteniň çagalygy tokaýlaryň,çemenlikleriň içinde geçipdir.Geljekki şahyr ilki oba mekdebinde soň Reýms şäheriniň kollejinde okapdyr.Ol ýaşlygyndan edebiýaty gowy görüpdür. Gadymy grek-rim edebiýatlaryny köp okapdyr. Ol kakasyndan salgytýygnaýjy wezipesini nesildüşer hökmünde almaly bolupdyr,şonuň üçin ol birnäçe wagtlap hukuk dersini almaly bolupdyr.

Ol ýazyjylyk işini giç33 ýaşynda başlapdyr (1654). Edebiýat bilen gyzyklanmak ony Pariže eltipdir.1657-nji ýylda ol ýerde onuň bir dosty Lafonteni Fuke atly maliýe ministri bilen tanyşdyrypdyr. Fuke şahyryň goşgularyny halapdyr we Lafontene şahyrlaryň pensiýasyny berilmegini belläpdir.Şondan soň Lafonten r Parižde hemişelik ýaşamaga galypdyr. Ol aýda bir goşgy ýazmaly eken. Şondan soň Lafonten döredijilik işine ymykly girişýär.. Ol goşgular we poemalar ýazyp başlaýar. Ol birnäçe goşgularyny maliýe ministri Fukä bagyşlap ýazypdyr.

Şol döwürde Lafonten şahyrlaryň we filosoflaryň ýgnanyşýan salonlaryna-da gatnaşypdyr. Ol öz dosty Fuke örän wepaly bolupdyr.Garşydaşlary Fukäni pul ogurlygynda aýyplanlarynda-da,oný gorap, Lafonten Lýudowik XIV-ň rehimdarlyk etmegini haýyş edipdir. Şonuň üçin Lafonteniň abraýy şol döwüriň şahyrlarynyň arasynda uly bolupdyr.

Durmuşda Lafonten örän sada,köp zatlary ýadyndan çykarýan adam bolupdyr. Hatda bir gezek ol korol bilen duşumagy haýyş edipdir. Korol oňa duşuşyga razylyk bereninden soň,Lafonten duşuşyk bellenilen ýere barýar. Şonda şahyr korola bermekçi bolan goşgular ýygyndysyny öýünde galdyrypdyr we koroldan ötünç sorapdyr.

Lafonten döredijilik ýolunyň başynda goşgular we poemalar ýazypdyr. Kābir goşgularynda Fukāni taryplapdyr, kābir goşgularynda köşk durmuşynyň wakalaryny beýan edipdir.

Lafonten özüniň «Ertekiler we goşgy bilen ýazylan hekaýalar» (1665-1685, 1-5 kitaplar) atly eserler ýygyndysy bilen meşhurlyk gazanypdyr. Bu eserlerinde Lafonten söýgi başdan geçirmeleri bilen bir hatarda ikiýüzlilik, yzagalaklyk, köne dāp-dessurlara ýapyşyp ýatmaklygyň üstünden gülýär, tankytlaýar.

Ýöne dünýä edebiýatyna Lafonten basnýa žanry bilen girýär. Basnýa žanry gadymy we dünýäde meşhur žanr hasaplanýar. Bu žanry gadymy Gresiyada – Ezop, gadymy Rimde – Fedr ösdürýär. Fransiýada basnýa žanry XVII asyrdā klassisizmiň ösmegi bilen ösüp başlaýar.

1668-nji ýylda Lafonten «Goşgy bilen ýazylan Ezopyň banýalary» ady bilen basnýalaryň I-nji tomuny çykarýar. Şeýlelikde 1678-1679-njy ýyllarda ýene-de bāş tom basnýalar toplумы çykarylýar. Iň soňky basnýalar toplumyny Lafonten 1694-nji ýylda çykarýar.

Lafonten öz basnýalarynda halk döredijiliginiň, gadymy basnýa ýazyjylar Ezopyň, Fedriň, hindi ýazyjysy Bidpaýyň eserlerinden peýdalanyndyr. Lafonten öz basnýalarynda adamyň bagt baradaky düşüňjelerini açyp görkezmek bilen bir hatarda, şol bagta ýetmek üçin adamyň öz isleglerini jylawlap saklamalydygyn, hem-de bagtly ýada bagtsyz bolmagam adamyň öz hereketleri bilenem dolanyşyklydygyny görkezýär. Lafonteniň basnýalarynda zāhmet temasy birinji orunda goýulýar. Zāhmet adamy bagtly edýär, oňa ahlak tarapdan güýç berýär. («Teneçir we

garynja»)).Lafonteniň pikirine görä adamyň akyly, paýhasy, onuň zähmetsöýerligi ony kynçylykdan alyp çykýar.

Lafonten söýgi temasyňa bagyşlanan birnäçe nowellalar ýazypdyr we söýgi başdan geçirmelerini beýan edipdir. Lafonten: “Adam dünýäde lezzet alyp ýaşamaly” diýen pikiri öňe sürýär. Emma onuň pikirine görä,öz isleg arzuwlaryňy çäklendirip bilmeli. Ikinji tarapdan bolsa adam öz mümkinçiligine görä ýaşamalydyr. Ol nähili bolanda-da durmuşuň gözelligine begenip,şondan lezzet alyp ýaşamaly diýipdir. Lafonten goşgular,poemalar,nowellalar ýazypdyr. Ýöne ol dünýä edebiýatyna basnýa žanry boýunça meşhur şahyr hökümünde giripdir.

Lafonteniň **“Teneçir we garynja”** atly basnyasy örän meşhur bolupdyr. Sebäbi bu basnýa mugthorlary tankytlapdyr . Lafonteniň basnýalary bir tarapdan öwüt-nesihat beriji,ikinci tarapdan bolsa adamy dogry terbiýelemek meselesini orta atýar. Lafonten: “Adamyň zähmetsöýerligi,akyly onuň daýanjy bolmalydyr” diýip aýdýar. **“Batan araba”** basniýasy onuň bu pikirini tassyklaýar. Ýagny bu basniýada bede basylan araba laýa batýar. Şeýdip at öňe gidip bilenok. Ýaňky arabaçy dyza çöküp Gerkulesi çagyryp başlaýar. Asmandan: “ Sen tigiriň öňündäki batgany aýyr” diýen ses gelýär.Arabakeş batgany aýyrýar welin araba ýöreyär.Şahyr:“ Eger sen Hudaýdan kömek isleseň,ilki bilen özüňe kömek et“diýip nesihat berýär.

Lafonten grek-rim edebiýatynyň,gündogaryň basniýalaryny ulanyp,milli fransuz basniýalaryny döredipdir. Bu basnýalarda fransuzlara mahsus bolan häsiýetler görkezilipdir. Şeýle-de patyşa häkimýetiniň orny

“Patyşa soraýan gurbagalar”, “Çopan we korol”, “Patyşa we söwdegär” ýaly basnýalarda görkezilipdir..

Lafonteniň basnýalarynda fransuz jemgyýatiniň ähli gatlaklaryny görkezipdir. **“Keramatly ýükli eşek”, “Ruhany we merhum”** ýaly basnýalarda ruhanylaryň eden işlerini tankytlaýar.

Lafonten öz basnýalarynda husytlygy.pula,baýlyga kowalaşmagy ýazgarýar.Bu barada“Ruhany we merhum“,“Baýlygyny ýitiren husyt“ ýaly basnýalarynda ýazýar.Ýöne Lafonten hemişe öwüt nesihat berjegen bolup durmaýar. Mysal üçin Lafonteniň **“Är, aýal, ogry”** diýen basnýasynda bir adam öz aýalyny diýseň gowy görüpdir. Onuň mylaýym garaýşyna, ajaýyp sözlerine, ýylgyrşyna we söýgüsine mätäç bolupdyr. Bir gije ýatyrka ol aýal birden ärini gujaklapdyr. Äri muňa diýseň begenipdir. Görüp otursa, olaryň öýüne ogry girip aýaly ondan gorkan eken. Äri munuň üçin ogra hiç zat diýmän islän zadyny berjekdigini aýdypdyr. Ol durmuşyň gülkünç,şadyýan sahnalaryny ýumor bilen görkezýär.Hatda Lafonteniň basnýalarynyň şu tarapyny nemes ýazyjysy Lessing tankyt edýär.Emma Lafonten öljek wagtynda-da şeýle ýumory,şadyýan ruhy ýitirmändir.Ol garran çagy öz dosty şahyr Mokrua ýüzlenip: “Ynan dostum meniň iki hepdelik ömrümiň galandygyny saňa duýdurýaryn. Ynha men iki aýdan bäri öýden çykamok,eýsem diňe Akademiýa çykaýmasam,ol ýere barmak meni güýmeýär,içimi gysdyрмаýar. Dün men gaýdyp gelyärkäm, Şantr köçesinde meni birden ysgynsyzlyk basdy we özümiň soňky sagadym gelendir öýtdim. Meniň gadyrdanym! Ölmek – bu entek hiç zat, ýöne göz öňiňe getir, men nädip

Hudaýyň önünde duraryn? Sen meniň nädip ýaşanymy bilýänsiňä,”¹ diýipdir.

Lafonten 74 ýaşynda 1695 ýylyň 13-nji aprelinde aradan çykypdyr.

Parasatly sözler žanry. Aforizmler.

Fransua de Laroşfuko (1613 – 1680)

Laroşfuko aforizm žanrynyň düýbini tutujdyr. Ol gelip çykyşy boýunça baý aristokrat maşgalasynda eneden dogulýar. Ol feodal düzgünlerini gorap, Fronda diýip at alan gozgalaňa hem gatnaşypdyr. Kardinal Rişelýeniň garşysyna gurlan dildüwişiğe gatnaşypdyr. Fronda gozgalaňy ýeňilensoň 1650-nji ýyllarda Laroşfuko öz mülkünden çykman ýaşamaklyga höküm edilýär. Ýöne soň paýtagta gaýdyp gelip, Laroşfuko edebi toplanýşyklara köp gatnaşýar.

Laroşfuko markiza hanym de Sableniň öýündäki bolup geçýän edebiýat agşamlaryna gatnaşýar we şol toparda şeýle bir ýaryş geçirilipdir. Her bir ýazyjy önünden aýdylan tema boýunça öz pikirini çün manyly we gysga görnüşde aýtmaly eken. Şeýlelikde «**parasatly sözler**» ýa-da **aforizm** žanry döreýär. Laroşfukonyň «**Maksimler ýa-da ahlak barada oýlanmalar**» (1665) atly kitabynda onuň çün manyly parasatly sözleri, aforizmleri jemlenendir. Laroşfukonyň aforizmlerinde adam şahsyýeti, onuň ruhy dünýäsi açylyp görkezilýär. Onuň aforizmleri söýgi, dostluk, görüplik, gabanjaňlyk we ş.m. häsiýetler barada

¹ Артамонов С.Д.История зарубежной литературы.Москва,1978,стр.189

söz açýar.Meselem,söýgi barada:eger-de söýgi bar bolsa ony gizläp bolmaz,eger-de ýok bolsa görkezip.“Gabanjaňlyk barada:“Gabanjaňlygyň bir göterimi söýgi,togsan dokuz göterimi özüňi söýmeklik“ we ş.m.

Žan de Labrýuer (1645 – 1696)

Labrýuer buržuaz maşgalasynda eneden dogulypdyr. Ol meşhur harby serkerde Kondäniň agtygyny terbiýeleýji bolup işläpdir. Kondäniň ýaşayan köşki örän bezemen we köp adamlaryň gelip gidýän yeri eken. Labrýuer örän synçy bolupdyr. Ol **«Feofrastyň ¹häsiýetleri»,grek dilinden terjime,ýa-da biziň döwrümiziň gylyk-häsiýetleri“ (1688)** atly eserler toplumyny ýazypdyr.

Labrýuer adamyň gysgançlygy, şöhratparazlygy, görüpligi we ş.m. häsiýetleri barada söz açyp, ýazyjy «Köşkde», «Buthana barada», «Emeldarlar» ýaly toparlaýyn häsiýetleri açyp görkezýär. Labrýuer ynsan häsiýetiniň onuň ýaşayyş şertleri hem-de ony gurşap alan jemgyýetiň täsiri bilen döreýändigini nygtaýar.

Labrýueriň eserlerinde Fransiýanyň XVII asyr durmuşynda ýaşan adamlaryň häsiýetleri taryhy takyklyk bilen görkezilýär.

Her bir adamyň onuň ýaşayyş şertleriniň önümidigini we onuň häsiýetiniň şol durmuş şertlerinden gelip çykyandygyny görkezýär.

Ol bu durmuşdaky kemçilikleri düzetmek üçin akyllý adyl patyşanyň bolmalydygyny aýdýar. Ol özüniň adyl

¹ **Feofrast**-b.e.öň III asyrdaky ýaşap geçen grek ýazyjysy, filosofy,Aristoteliň şägirdi

patyşa baradaky pikirlerini «Patyşa barada» atly bapda beýan edýär. Labrýuer jemgyýetde zulумыň bolmaly dăldigini hem-de adamkărçiligiň birinji orunda durmalydygyny nygtaýar.

XVII asyr nemes edebiýaty.

XVII-nji asyr nemes edebiýaiynyň ösüş şertleri beýleki Ewropa ýurtlarynyň ýagdaýyndan tapawutlanýardy. Asyryň başynda entek Germaniýa yza galak feodal döwlet bolup durýardy. Germaniýa 296 sany ownuk feodal begliklere we birnäçe özbaşdak şäherlere bölünýärdi. Ýurduň dagynyklygy onuň ykdysadyýetiniň ösmegine päsgel berýärdi. Germaniýa şol döwürde yzagalak ýurtdy. Nemes şäher ýaşajylary, ýagny býurgerler döwletiň durmuşynda onçakly täsirlii rol oýnamaýardy.

Bu zatlaryň üstesine-de, Germaniýanyň ösüşine otuz ýyllyk uruş (1618 - 1648) uly bökdenç bolýar, milleti betbagtçylyga getirýär.

Uruşyň esasy sebäpleri Germaniýanyň protestant we katolik dinine uýýan beglikler özara dini uruşlary alyp barýardylar. Ýöne uruşyň düýp sebäpleri syýasy we ykdysady agalyk üçin göreş bolup durýardy.

Urşuň alnyp barylýan ýeri bolsa nemes daýhanlarynyň ekin meýdanlary bolup, ekinler basgylanyp, daýhanlar, obalar tozdurylýardy.

Tebigatyyöwremiş ylmynyň gazanan üstünlikleri bilen bir hatarda Germaniýada dini garaýyşlar, yzagalak düşünjeler höküm sürýärdi.

Milli edebiýatyň döremegine ýeke-täk edebi diliň ýoklugy täsir edýärdi. Öňdebaryjy bilimli adamlar dilde

daşary ýurt sözleriniň köplüğine, aýratynam fransuz sözleriniň agdyklyk edýändigini nygtap ony arassalamak barada mesele goýupdyrlar. Eger-de XVII asyrdan nemes edebiýatynyň ösüşi döwürlere bölünse onda XVII asyryň birinji ýarymy uruş wakalarynyň beýany bolup durýar.

XVII asyryň birinji ýarymynda uruş betbagtçylyklary, uruş netijesinde şahsyýetiň duçar bolýan dürli pajygaly gynançly ýagdaýlary köplenç liriki goşgularda beýan edilipdir. Beýle şygýrlarda uruş we parahatçylyk temasy güýçli ýaňlanýar. Şu döwre degişli birnäçe ýazyjylary we şahyrlary mysal görkezmek bolar.

Georg Rudolf Wekerlin. (1584 – 1653)

G.R. Wekerlin Wýurtembergda ýaşap bilim alypdyr we birnäçe Ýewropa dillerini öwrenipdir.

Syýasy sebäplere görä Wekerlin birnäçe wagtlap Angliýada ýaşapdyr. Wekerlin Angliýada döwlet sekretary bolup işläpdir. Ol I. Milton bilen hem tanyş bolupdyr. Ol **«Odalar we aýdymlar» (1618 – 1619), «Dini we dünýewi aýdymlar» (1641)** atly eserler ýygındysyny çap etdiripdir.

Ol edebi dilde nemes sözlerini köp ulanyp, daşary ýurt sözlerinden halas bolmaklyga çagyryar. Zuluma garşy göreş, uruşy näletleýji äheňler onuň eserlerinde güýçli ýaňlanýar.

Martin Opits (1597 - 1639).

Martin Opits Sileziýanyň Bunslau şaherinde gassabyň maşgalasynda eneden doglupdyr. Martin Opits

ýaşlygyndan mekdepde okan ýyllaryndan başlap latyn dilinde goşgular ýazyp başlaýar. 1616-njy ýylda Opits Geýdelberg uniwersitetine okuwa girýär. Uniwersitetde okan döwründe ol öý mugallymy bolup işläpdir. Protestantlar Ak Dagyn ýanynda ýeňlişe sezewar bolansoň (1620) Opits Geýdelbergden Niderlandiýa gitmeli bolýar.

1621-nji ýylda öz watanyna dolanyp gelensoň Opits «Nemes poeziýasy barada kitap» atly ylmy eser ýazypdyr.

Martin Opitsiň bu kitaby nemes edebiýatynda poeziýanyň ösmegine güýçli täsir edipdir we Opitsiň Germaniýada meşhurlyk gazanmagyna itergi beripdir.

Martin Opits nemes ýazyjylaryny, şahyrlaryny grek we Rim edebiýatynyň tejribelerini öwrenmäge çagyryýar we ol şeýle diýip ýazýar: “Şygryýetçilik ussady bolmak üçin şahyr grek hem-de latyn kitaplaryndan okumyş bolmalydyr”. Martin Opitsiň şeýle wagyz-nesihat işleri şol döwürüň agyr, betbagtçykykly ýyllarynda Germaniýanyň medeniýetiniň ösmegine şübhesiz uly peýda getirýär. Martin Opitsiň pikirine görä nemes şygryýetini döretmek üçin italýanlaryň we fransuzlaryň antik edebiýaty boýunça ýeten derejelerine ýetmeli.

Martin Opits şol wagtlarda nemes edebi diliniň zerurdygyna düşüňýär. Şonuň üçin ol ýeke-täk edebi diliniň döremegini hemmeleriniň önünde uly maksat we wajyp mesele edip goýýar. Şeýlelikde Martin Opits edebiýatyň esasy wezipelerini aýdyň edýär.

Şygır sungatyndaky özgerişleri ilki bilen Opits öz döredijiliginden başlaýar. 1626-njy ýylda onuň ilkinji goşgular ýygındysy çykýar. Onuň goşgulary şol döwürüň wajyp meselelerini öňe sürmek bilen bir hatarda nemes diliniň sözlere baýdygyny görkezýär.

Opits öz goşgularynda uruş, söýgi, tebigat temalaryny beýan edýär.

Fridrih Şpeýe (1559 - 1635).

XVII asyr nemes poeziýasynda ýene-de bir ugur bolan dini tema, Injiliň hekaýatlarynyň temalarynyň, äheňleriniň esasynda ýazylan eserler giň ýaýrapdyr. Bu goşgularda halk döredijiligine, halk aýdymlaryna mahsus bolan äheňler öz beýanyny tapypdyr. Şu uguryň görnükli wekili Fridrih Speýe bolupdyr. Ol ýezuít ordeniniň agzasy hem-de ruhany bolupdyr. Ol jadygöýlükde aýyplanan we ölüm jezasyna höküm edilen aýallary jeza berilmeli ýere ugradýan eken. Şoňa görä-de ol öz adyny görkezmän **«Jadygöýlükde aýyplap höküm çykarmakda äge bolmaklyk barada» (1631)** atly ylmy-publisistik makala ýazýar. Ol bu işinde günälenýän aýaly gynap günäsini boýun almaklyga mejbur etmekligiň nädogrydygyny aýdýar. Fridrih Speýeniň **«Bilbiliň bäsdeşi»** atly goşgular ýygýndysy şahyr aradan çykandan soň 1649-njy ýylda çap edilýär.

Bu goşgular ýygýndysynda antik mifologiýasynyň, “çopan aýdymalarynyň” äheňleri hristian dininiň ideýalary bilen utgaşdyrylyp beýan edilýär.

Gans Ýakob Kristoffel Grimmelsgauzen (1622 - 1676).

XVII asyrda nemes edebiýatynda roman žanry kemala gelýär. Muňa bir tarapdan orta asyrlaryň nemes halk romanlary täsir etse, ikinji tarapdan XVII iň görnükli

ýazyjylarynyň biri Grimmelsgauzeniň romanlary bu žanryň nemes edebiýatynda ösmegine uly itergi berýär.

Gans Ýakob Grimmelsgauzen Gessen welaýatynyň Gelngauzen diýen uly bolmadyk şäherinde 1621-nji ýylyň mart aýynda dogulýar. Onuň ata-babalaryna Gelngauzenden onçakly daş bolmadyk bir oba degişli bolupdyr. Ýazyjynyň babasynyň ady Melhior bolup, ol çörek bişiriji we çakyr ýasaýjy hünärment bolupdyr. Grimmelsgauzeniň kakasy ir ýogalypdyr. Onuň ejesi 1627-nji ýylda ikinji gezek durmuşa çykyp, soň Frankfurt şäherinde ýaşaýdyr. Ýaş Grimmelsgauzen babasynyň garamagynda galyp, latyn dilinde okadylýan lýtuteran¹ mekdebinde okapdyr. Ýöne oňa köp okamak miýesser etmändir, 1634-nji ýylyň sentýabrynda patyşa imperiýasynyň goşunlary Gelngauzeni basyp alypdyrlar, we ony tozdurypdyrlar. Grimmelsgauzen beýleki gaçgaklar bilen Ganau galasynda gaçybatalga tapypdyr. Soň dürli wakalara uçrap, Grimmelsgauzen Westfaliýa barypdyr. Germaniýanyň dürli şäherlerinde ýaşamaly we gulluk etmeli bolupdyr. 1649-njy ýylyň 30-nji awgustynda protestant dininden katolik dinine geçip, Katerina Henninger diýen gyza öýlenipdir. Öýlenmezden öň özüniň dworýan derejesini dikeldip „Fon Grimmelsgauzen“ adyny alypdyr. Öň onuň familiýasy ýöne Grimmelsgauzen eken. Soň salgyt ýygnaýjy bolup işläpdir. Birnäçe wagtdan soň ýer satyn alyp, iki sany öý gurypdyr. Şol ýerde-de „Kümüş ýyldyzyň ýanynda“ diýen naharhana açypdyr. Ol naharhana-traktir şu günlere çenli saklanyp galypdyr. 1661-

¹ **Lýtuteran**- refoprmasiýa hereketiniň görnükli wekili, protestantizmiň dübüni tutyjy Martin Lýtuteriň (1483-1546) taglymatyna eýeriji .

nji ýylda Strasburgly Iogann Kufer atly lukmanyň kömekçisi bolup işläpdir. Şol lukmanyň Ulenburg diýen galasynda baý kitaphanasy bar eken. Grimmelsgauzen şol kitaphanadan peýdalanyň edebiýat bilen meşgullanypdyr.

1667-nji ýylda Grimmelsgauzen Renhen şäherine göçüpdir. We şol ýerde sudda işläpdir. Renhen ajaýyp ýerde ýerleşipdir. Renhende Grimmelsgauzen özüniň köp eserlerini ýazypdyr. Ömrüniň soňky ýyllarynda uruş başlanypdyr. Şol döwürde Grimmelsgauzen keselleýär we 1676-njy ýylyň 17-nji awgustynda ýazyjy aradan çykýar.

Grimmelsgauzen dürli döwürlerde „Ditwald we Amelinda“(1670), „Proksimus we Limpida“(1672), „Päk Iosif“(1667) ýaly romanlary ýazypdyr. Ýöne onuň **«Simplisius Simplisissimus» («Sadanyň hem sadasy»)**atly romany oňa dünýä möçberinde şöhrat getirýär. Bu roman uruş gutaryp, 20 ýyl geçenden soň, 1668-nji ýylda ýazylypdyr. Romanyň doly görnüşi 1671-nji ýylda neşir edilipdir. Bu romanda nemes halkyna uly betbagtçylyklar getiren urşuň elhenç we gorkunç sahnalary romanda özboluşly, barokko akymynyň, nemes halk romanlaryň stilinde görkezilýär. Urşyň adamlara betbagtçylykdan başga hiç zat getirmeýändigini ýazyjy ynandyryjylykly görkezýär. Romanda ady toslanyp tapylan bir nemes oglanjygynyň çagalykdan tä garraýança geçen durmuş ýoly görkezilýär.

Simplisiusyň ejesi goňşylaryndan halas bolmak üçin öz öýüni taşlap gaçýar. Ol ýolda näsaglap, bir öýe myhman bolup, şol ýerde aradan çykýar. Onuň çagasyny şol maşgala öz öýlerinde galdyryp, oňa hossarlyk edýärler. Soňra Simplisius daglarda mal bakýar. Ol 10 ýaşyna ýetende ol oglana hossarlyk eden daýhan maşgalasynyň öýüne

esgerler çozüp girýärler, talaýarlar we öýi ýakýarlar. Oglanjyk gajyp gije bir agajyň köweginde ýatýar. Ol ýerde oglanjygy terkidünýä bolup ýaşaýan bir garry adam tapýar. Oglanjyk jülgede gazaply we rehimsiz esgerleriň, daglarda bolsa möjekleriň höküm sürýändigini bilýär. Şoňa görä-de ol terkidünýä adamy görüp ilkibada gorkýar, ýöne soňra onuň öýünde ýaşaýar. Ýöne birnäçe wagtdan soň ol garry ölýär we Simplisius ýene-de bu gorkunç we rehimsiz adamlaryň arasyna barmaga mejbur bolýar.

Simplisiusyň бүтін durmuşy zorluk we zulum görmek bilen geçýär. Hiç kim akyl-paýhasly hereket etmeýär. Adamy söýmek duýgusy ýitirilipdir. Adam betbagtçylyga uçrasa onuň üstünden gülüp, şatlanýarlar. Şeýle ýagdaýy nädip düzetmelidigi barada romanyň Ýupiter atly gahrymany uruşparaz patyşalary, hökümdarlary bir alys ýerlere, çöllere ugratmalydygyny we şol ýerlerde goý olar uruşybersin diýip teklipe edýär.

Romanyň ahyrynda Simplisius köp sergezdançylykdan soň Hindi okeanynyň içinde bir adada ýaşamak üçin ajaýyp we amatly ýer tapýar. Ol ýerde adamlar ýok. Simplisiusyň kalbyna rahatlyk aralaşýar. Ýöne onuň hemişe ýadyna uruşyň elhenç sahnalary düşýär.

Durmuş synagyndan diňe bir gahrymanyň özi geçmän, onuň dünýä garaýşyda üýtgeýär we durmuşda kynçylyklara döz gelmek üçin tutanýerli bolmalydygyna hem-de erbet adamlara ýanaşmaly däldegine düşünýär.

XVIII asyr Nemes edebiýaty.

XVIII asyrda Ewropa halklarynyň durmuşynda ägirt uly özgerişler bolup geçýär.

Angliýada, Fransiýada, Amerikada bolup geçen buržuaz rewolýusiýalary halklaryň aňyna güýçli täsir edýär.

Jemgyýetiň aňynyň ösmegi, ylymyň we tehnikanyň gazanan üstünlikleri köne, yzagalak feodal düzgünleriniň çüýrändigini, akyl-paýhasyň kanunlaryna ters gelýändigini görkezýär. Soňa görä-de täze ideologiýa döreýär. Köne feodal jemgyýetiniň çüýrükligini, feodal zulumynyň ýok edilmekliginiň gerekligini halka düşündirmek üçin alymlar, ýazyjylar, akyldarlar öz işleri bilen çykyş edýärler. Bu topara «**magaryfçylar**» ýagny aň-bilim ýaýradyjylar diýip at beripdirler. XVIII asyr bolsa «**Magaryfçylyk döwri**» diýlip atlandyrylýar.

Magaryfçylar adamlaryň deňligi, adalatly jemgyýetçilik kanunlary üçin göreşýäler.

Bu döwürde Magaryfçylyk klassisizmi, magaryfçylyk realizmi we sentimentalizm akymlary ýüze çykyşydyr.

Nemes magaryfçylyk edebiýatynyň ösüşine ýurduň yzagalaklygy päsgel beripdir. Çünki XVIII asyrda Germaniýa entek yza galak we dagynyk ýurt bolup durýar.

Dworýanlar ýa-da köşge degişli adamlar köpüsi harby gullukda ýa-da mugthor durmuş bilen şady-horramlykda, meýlis gurap, aw edip ýaşapdyrlar.

Daýhanlar agyr salgytlara çydaman tokaýlara gaçyp gidipdirler we tokaýlarda ýol urýan galtamanlar toparlaryny döredipdirler.

Dagynyk Germaniýada dürli döwürlerde dürli şäherler medeniýet merkezleri bolupdyr. Şeýle medeni merkezler hökmünde Leýpsig, Gamburg, Gettingen, soňky 25 ýylda Weimar şäherleri wajyp bolupdyrlar.

Weimarda Gyote, Şiller, Wiland, Gerder ýaly görnükli ýazyjylar, şahyrlar ýaşapdyrlar.

XVIII asyr nemes edebiýatynda esasan klassisizm usuly ýörgünli bolupdyr.

Nemes magaryfçylyk edebiýatynyň ösüşi we kemala gelişi birinji nobatda **Ýogann Kristof Gotşediň** (1700-1766) döredijiligi bilen baglanyşyklydyr. Gotşed şygry düzmek sungatyna, milli nemes edebi diliniň kadalaryny işläp düzmekde we nemes taryhynyň kemala gelmeginde uly hyzmatlar bitirýär.

Ol 1730-njy ýylda «**Nemesler üçin tankydy şygry sungatynyň tejribesi**» atly esasy işini neşir edýär. Bu işde Gotşed edebiýat teoriýasynyň esasy klassistik kadalaryny işläp düzýär.

Gotşed “**Nemes şygryýetiniň esaslary**”(1748) atly işinde-de edebiýatyň wajyp meseleleri barada söhbet açýar.

Klassisizmiň kadalaryna eýerip , Gotşed”**Ölýän Katon**”(1732)atly tragediýa ýazypdyr.Bu tragediýada adamyň raýatlyk borjy baradaky ideýa öňe sürülýär.

Gotşediň tagallasy bilen ýokary sakson ýa-da meýssen dialekti ýeke-täk nemes edebi diliniň esasyny düzýär.

Gotşed fransuz edebiýatynyň tejribesini nemes edebiýatyna ornaşdyrjak bolýar.Ol Korneliň,Rasiniň tragediýalaryny terjime edipdir.Onuň aýaly Molýeriň komediýalaryny nemes diline geçiripdir.

Gotşed nemes teatrynyň ösmegine-de uly rol oýnaýar. Ol fransuz tragediýalaryny we komediýalaryny terjime edip, nemes teatrlarynda goýulmagyny ýola goýupdyr.

Gothold Efraim Lessing (1729 - 1781)

XVIII asyryň 50-nji ýyllarynda Germaniýada täze bir jemgyýetçilik işgäri, akyldar we häsiýeti boýunça tutanýerli bolan Lessing orta çykýar. «Bize şu häsiýeti boýunça berk bolan Lessing ýaly adamlar gerek» diýip ol barada Gýote aýdypdyr.

Lessing nemes patyşalarynyň eden-etdiligine, olaryň zulumyna garşy halkyň aňyny oýarýar we ruhuny göterýär.

G.E. Lessing «**Gamburg dramaturgiýasy**» atly (1768) eserler ýygynynda teatryň özboluşly we onuň estetiki täsiri barada ähmiýetli pikirler aýdýar.

Lessingiň «**Laokoon**» (1766) atly ylmy işinde gadym döwürde döredilen heýkeller toplумы barada gürrüň edip, analiz edip, surat çekmek, şekillendiriş sungatynyň we poeziýanyň aýratynlyklary, olaryň ozara tapawutlary barada pikir ýöredip, sungatyň her bir görnüşiniň özüne mahsus kanunlarynyň bardygyny aýdýar.

Lessing 1729-njy ýylda Saksoniýanyň uly bolmadyk Kamens şäherinde eneden dogulypdyr. Ol ruhany maşgalasynda terbiýe alyp, ýaşlygyndan köp okap, gowy bilim alypdyr.

Meýsen orta mekdebini gutaransoň ol Leýpsig uniwersitetinde okap bilim alypdyr. Şol uniwersitetde okan ýyllary teatr bilen gyzyklanyp birnäçe drama eserlerini ýazypdyr. Onuň «**Mis Sara Sampson**» (1755), «**Minna**

fon Barnhelm» (1763-1767) atly drammalary, **«Emiliýa Galotti» (1772)** atly tragediýasy nemes teatry üçin ýazylan ilkinji milli dramalar bolup durýar.

Lessingiň soňky ýazan **«Parasatly Natan» (1779)** atly drammany dini tema bilen baglanyşyklydyr. Drammanyň baş gahrymany Natan ynsanperwer adam, adamlary ahlak päkligine çagyryýar we adamkärçilikden ýokary zadyň ýoklugyny nygtaýar.

Lessingiň döredijiligi Germaniýada filosofiýanyň we edebiýatyň mundan buýana ösmegi üçin giň ýol açýar.

«Tupan we zarba» edebiýaty

XVIII asyryň 70-80-nji ýyllarynda Germaniýanyň medeni durmuşynda uly waka bolup geçýär. Edebiýat meýdanyna birnäçe täze ýaş edebiýatçylar «Tupan we Zarba» atly topar döredip, täze ideýalar bilen girýärler. Nemes dilinde bu topara «Sturm und Drang» diýip at beripdirler. Ol ýaş ýazyjylar Strasburg, Gettingen, Şwabiýa ýaly ýerlerde, şäherlerde edebi toparlary döredipdirler.

Ol toparlara Gettingende G. Býurger, F. Mýuller, I. Foss, L. Gelti, Strasburgda W. Gýote, Ýa. Lens, F. Klinger, Wagner, I. Gerder we Şwabiýada H. Şubart, F. Şiller ýaly ýazyjylar gatnaşypdyrlar. Bu şahyrlar, ýazyjylar ýurtdaky syýasy ýagdaýdan närazy bolup, feodal düzgünlerini tankytlap, adalat üçin göreşipdirler.

Bu hereketiň adyna **Fridrih Maksimilýan Klinger** (1752-1831) **“Tupan we zarba” (1776)** atly pýesasynyň adyny dakypdyrlar. Sebäbi pýesada feodalizme, zuluma garşy aýgytly “tupan turuzyp” göreşmek ideýalary öz beýanyň tapypdyr. Bu herekete gatnaşanlara

«Stýurmerler» (nemesçe «Sturm»"tupan" diýmekligi aňladýar).F.Klingeriň"Faustyň durmuşy,eden işleri we ölümi"(1791) diýen powestinde Faust feodal jemgyýetinde bolup geýän adalatsyz işleri görüp, bu düzgüne garşy göreşmeli diýen netijä gelýär.Bir daýhanyň salgydyny töläp bilmän özüni öldürendigi baradaky gürrüni eşidip,ol merhumyň meýdini görüp ,bu ýagadaýa dözmän aglaýar.

F. Şiller we Ý.W. Gýote ýaly şahyrlaryň döredijiliginiň başlangyç döwri «Tupan we zarba» hereketine gatnaşmak bilen başlanypdyr.

Ştýurmerler öz eserlerinde şol döwürdäki yzagalak nemes feodal jemgyýetiniň adalatsyz kanunlaryna,düzgünlerine we baý gatlaklaryň eden-etdiliklerine garşy göreşmek ideýalaryny beýan edipdirler.Bu pikirler poeziýada,drama eserlerinde we kyssa görnüşli eserlerde öz beýanyny tapypdyr.Emma ştýurmerleriň bütewi,belli bir anyk maksatnamasy bolman olar aýratyn bir zehinli genileriň halkyň önüne düşüp, olary azat etjekdiklerine ynanyptyrlar.Hatda özlere "tupan turuzyjy geniler"diýip at beripdirler.Şeýle ideýalar Gýotäniň "Gets fon Berlihingen", Şilleriň"Garakçylar"dramalarynda öňe sürlüpdir.

Fridrih Şiller (1759-1805)

F. Şiller 1759-njy ýylda Wýurtemberg begliginde, Marbah şäherinde harby lukmanyň maşgalasynda eneden doglupdyr. Ony 14 ýaşynda harby mekdebe okuwa alypdyrlar. Harby ýagdaýda, kazarmada¹ ýaşamaly

¹ **kazarma**-esgerleriň ýaşayyş jaýy

bolupdyr. Akademiýada ady belli professorlar işläpdirler. Şiller harby akademiýada taryh, filosofiýa we tebigy ylymlar boýunça çuň bilim alypdyr.

Şiller 1781-nji ýylda «**Garakçylar**» atly ilkinji dramasyň ýazypdyr. Ol drama Mangeým şäheriniň teatrynda görkezilýär.

Karl Moor, ýaşlygyndan başlap adalatyň tarapdary bolýar. Ol talyplyk ýyllary öz ýoldaşlary bilen dil düwüşip tokaýa gidip galtamançylyk edýärler. Olar feodal düzgünlerine, adalatsyzlyga garşy ýaragly garşylyk görkezmek we jemgyýeti üýtgedip gurmak isleýärler. Emma Karl Mooryň ýoldaşlary wagtyň geçmegi bilen adamkärçiligi ýitirip, öz şahsy bähbitleri üçin göreşip başlaýarlar. Olar çagalary we aýallary-da öldürýärler. Netijede Karl Moor adalatsyz göreş bilen adalatly durmuşy gurup bolmajakdygyny düşünýär.

Frans Moor, Karlyň dogany öz şahsy baýlygy we bähbidi üçin hiç kimi sylamaýar. Ol hatda öz kakasyny-da öldürmäge, öz uly dogany Karl Mooryň söýýän gyzyna öýlenmäge-de taýýar. Ýöne dramanyň soňunda F. Şiller hiç haçan zorlugyň we zulумыň üsti bilen bagtly durmuş gurup bolmajakdygyny görkezýär. Dramaturg ilki bada “Tupan we zarba” hereketiniň zulумы ýykamak üçin “tüpan turuzmaly” diýen ideýasyndan ugur alsa-da soň aýratyn “bir geniniň” halkyň önüne düşmegi bilen adalatly jemgyýet gurup bolmajakdygyna gözi ýetýär, Karl Moorun ýoldaşlary-da ilki adalat üçin göreşseler-de soň olar bigünä adamlary-da talap öldürýärler we adaty garakçylara öwrülýärler.

Şilleriň « **Fiýeskonyň Genuýa şäherindäki dildüwşigi**» (1784) atly pýesasynda zulумыň nädip

döreyändig görkezilýär. Fransuz magaryfçylarynyň pikirine görä ,zulumyň köki patyşalaryň gowy ýa-da erbetliginden gelip çykýar. Şonuň üçin patyşalary «gowy» we «erbet» toparlara bölüpdirler. Emma Şiller bu eserinde diňe demokratik halky döwletde zulum bolmajakdygyny görkezýär.

Fridrih Şilleriň «**Hilegärlik we söýgi**» (1783) atly dramasy ýazyjynyň öz döwrüniň durmuşyndan alnan maglumatlar esasynda ýazylypdyr. Bu eseriň wakalaryň XVIII asyrdan Germaniýada feodal jemgyýetiň çüýrändigini görkezýär.

Fridrih Şilleriň «Hilegärlik we söýgi» atly tragediýasynda iki topar biri-birine garşy durýar. Bir tarapda dolandyryjy gatлага degişli gersog, onuň ministri Fon Walter, gertsogyň söýgüli hanym Milford durýan bolsa, ikinji topara sazanda Milleriň maşgalasy, onuň sada göwünli aýaly, onuň akyly gyzy Luiza Miller girýär. Dramada Gersogyň söýgüli Ledi Milford garry hyzmatkärine içi pully gapjyk berende ,onuň hyzmatkäri öýnsan mertebesini belent tutup, gapjygy stoluň üstüne yzyna taşlap,öz esgerlige satylan ogullarynyň gany üçin tölenen puly almajakdygyny aýdýar. Sebäbi şol Ledi Milforda brilliant monjuk almak üçin bir topar ýaş ýigitler,şol garry hyzmatkäriň iki ogly-da Amerika esgerlige gersog tarapyndan satylypdyr. Şol gymmatbaha sowgada Amerika satylan ýedi müň esger üçin tölenen puluň bir bölegi tölenipdir.

Şiller bu dramada hakyky bolan zatlary başga atlary ulanyp beýan edýär. Sebäbi Wýurtemburgyň gersogy Karl Ýewgeniý Ýediýyllyk uruş döwründe fransuzlara ýigrimi üç müň esger satypdyr. Ol Germaniýanyň ýigitlerini

Angliýa we Gollandiýa-da satypdyr.Şol döwürde esger satmak örän düşewüntli iş bolupdyr.Ine şol adam söwdasyny edýän zalym gersoglary,ownuk patyşalary Şiller dramada tankyt astyna alýar.

Onuň üstesine-de jemgyýeti dolandyryýan gatlak ýönekeý adamlary adam hasabynda gormeyär.Olary gorkuzyp,aldap öz bähbitlerini arayarlar.

Dramada Prezident fon Walteriň ogly maýor Ferdinand saz mugallymy Milleriň gyzy Luizany söýýär,emma bu feodal jemgyýetiniň deňsizligi,adalatsyzlugy sebäpli olar bagtly bolup bilmeýärler.Preziden öz oglunyň ýönekeý maşgaladan bolan gyza öýlenmegine garşy bolýar. Şol sebäpli Luizany gorkuzyp, Prezident oňa gofmarşal Kalby “söýýändigi” barada hat ýazdyrýar. Ferdinand bolsa Luiza özüne ikilik edendir öýdüp,onuň içjek limonadyna zäher guýup berýär we ol limonady özi hem içip ölýär. Bu aşyk magşuklar Romeo we Julýetta ýaly ýaman güýçleriň gurbany bolýarlar,ýöne olseler-de ahlak ,ruhy taýdan öz duşmanlaryny ýeňýärler.

Bu iki topar iki dürli dünýäde ýaşaýarlar. Dolandyryjy gatlagyň wekilleri açgöz, ähtiýalan, aldawçylyk, kezzaplyk ýaly işlere-de ýüz urýarlar. Şol sebäpli Luiza we onuň söýgüli ýigidi Ferdinand dürli gatлага degişli bolany üçin bagtly bolup bilmeýärler.

Şilleriň bu dramasy şol döwrüň durmuşy barada ýazylan ilkinji durmuşy we syýasy dramalaryň biridir.

F.Şilleriň «**Don Karlos – ispan mirasdüşeri**»(1787) atly tragediýasy,”**Wallenşteýn**”(1797-1799) trilogiýasy, «**Orlean gyzy**»(1801), «**Wilgelm Tell**»(1804) ýaly

dramalary hem adam hukuklary, adalatly jemgyýet gurmak, zulумы ýok etmek ýaly temalary beýan edýär.

Şilleriň sygyrlary. Şiller esasan drama eserlerini ýazan hem bolsa onuň döredijiliginde onuň goşgulary ähmiýetli orun alýar. Onuň «Şatlyga tarap», «Käse», «Ellik», «Polikratyň ýüzügi», «Iwik durnalary» ýaly goşgulary, balladalary¹ ýaşawyşyň ajaýypdygyny we onuň gözelligini wasp edýär. Öz eserlerinde Şiller geljekde halklaryň doslukda, agzybirlikde ýaşajakdygyny arzuw edipdir.

Iogann Wolfgang Gýote. (1749-1832)

Gýotäniň ýaşan döwrüniň käbir aýratynlyklary. Beýik nemes şahyry Gýote XVIII asyryň soňunda XIX başynda ýaşap geçen şahyrdyr. Onuň ýaşan döwründe Ýewropanyň, Germaniýanyň durmuşyna täsir eden birnäçe syýasy wakalar bolup geçipdir. Angliýada XVII asyrdaky bolup geçen buržuaz rewolýusiýasy ýurtda deňagramly, patyşa we parlament dolandyryş düzgünini girizýär.

¹ **Ballada**-bir wakany gürrüň berýän aýdym

Adamlaryň hukuklary giňeýär. Köşke degişli däl gatlagyň, ýagny işewür buržuaz wekilleri döwletiň syýasy, dolandyryş işine gatnaşmaga hukuk alýarlar. XVIII asyrda şeýle demokratik meýiller has hem güýçlenýär. Fransiýada hem XVIII asyrda feodal jemgyýetiniň adalatsyz, çüýrük kanunlaryna, düşüňjelerine garşy göreş ýaýbaňlanýar. Öňdebaryjy filosoflar, ýazyjylar, şahyrlar öz eserlerinde täze demokratik, ynsanperwer pikirleri öňe sürýärler, köne feodal jemgyýetiň yzagalak, nadan ýörelgeleriniň nädogrydygyny görkezýärler. Inlisler bu herekete “Enlightenment” (ýagny “aň-bilim bermek”) diýip, XVIII asyra hem “Age of Enlightenment”, ýagny “magaryfçylyk döwri” diýip at beripdirler. Şol döwürde ýaşan ýazyjylara, şahyrlara magaryfçylar diýip at beripdirler. Sebäbi olar adamlaryň aňyny geçmişiň köne düşüňjelerinden saplamak üçin örän köp iş edipdirler. Iogann Wolfgang Gýote hem şeýle ýazyjylaryň biri bolupdyr.

Ýazyjynyň ömri we döredijiligi.

Iogann Wolfgang Gýote baý býurger¹ maşgalasynda Maýn derýasynyň boýunda ýerleşen Frankfurt şäherinde eneden dogulýar. Onuň kakasy Iogann Kasper Gýote köşk maslahatçysy bolupdyr. Ol örän bilimli adam bolup, onuň hukuk ylymlarynyň doktory diýen derejesi bar eken. Gýotäniň kakasy köp syýahat edipdir. Sungat bilen gyzyklanypdyr hem-de ogluna gowy bilim we terbiýe bermäge uly üns beripdir. Oňa ýörite öý mugallymlaryny tutup okadypdyr. Ýaş Gýote esasy sapaklar bilen bir hatarda surat çekmekligi, saz çalmagy hem-de daşary ýurt dillerini öwrenipdir. Ol at münmek, gylyçlaşmak ýaly sport

¹ **Býurger** – şäher ýaşaýjysy

görnüşleri bilen hem meşgullanypdyr. Gýote örän ýatkeş, zähmetsöýer we tutanýerli bolupdyr. Ol ýaşlygynda belentlige çykмага gorkýanlygy üçin şol gorkyny ýeňmek üçin öýlerine golaý buthananyň diňine çykyp durýan eken.

Gýote on alty ýaşynda 1765-nji ýylda Leýpsig şäherindäki uniwersitetde okaýar. Ýöne 1769-njy ýylda keselläp uniwersiteti gutarman öýlerine gaýtmaly bolýar. 1770-nji ýylda keselden açylyp, Gýote Strasburg uniwerstitine okuwa girýär. Ol uniwersitetde Gýote hukuk hünärini öwrenýär. Ol şeýle-de medisina, filosofiýa we edebiýat bilen çuňdan gyzyklanýar.

Strasburg uniwersitetinde okan ýyllary Gýote goşgy düzüp başlaýar. Diniň taryhy bilen gyzyklanyp, Isa we Muhammet pygamberler barada ýazylan kitaplary öwrenýär. Hatda Muhammet pygamber barada bir drama ýazyp başlaýar, ýöne ol dramanyň käbir bölekleri saklanyp galypdyr.

Şol döwürde Gýote nemes, fransuz, inlis ýazyjylarynyň, şahyrlarynyň eserlerini ürç edip okaýar.

1770-nji ýylda Strasburgda Gýote Iogann Gotfrid Gerder (1744-1803) bilen tanyşýar. Gerder örän bilimli akyldar, ýazyjy we şahyr bolupdyr. Gerder Gýotä nemes diliniň baýlygyny, nemes edebiýatynyň kökleriniň halk döredijiliginden iýmitlenýändigini öwredipdir. Şeýlelik bilen Gýote we Gerder ýaş şahyrlaryň toparyny döredýärler. Ol topar **“Sturm und Drang”** (**“Tupan we zarba”**) diýlip atlandyrylypdyr. 1770-1780-nji ýyllarda bu topara köp nemes ýazyjylary gatnaşypdyrlar. Ol ýazyjylar, şahyrlar feodal jemgyýetiniň nadanlygyny, ynsan mertebesini depeleýän kanunlaryny, zulumyny tankyt edipdirler. Dagynyk 365 sany ownuk döwletlere bölünýän

Germaniýanyň bütewi bir milli döwlete öwrülemgini isläpdirler we milli sungaty, edebiýaty ösdürmek ugrunda göreşipdirler. Şol döwürde ýaş Gýote halk aýdymlary we nemes halkynyň medeni ýadygärlikleri bilen içgin gyzyklanýar. Halk döredijiligi, halk aýdymlary Gýötäniň şygrylaryny baýlaşdyrýar we onuň eserlerini nemes halkynyň ruhuna ýugurýar. Gýötäniň şol döwürde ýazan **“Maý aýdymy” (1771)** atly goşgusynda bahar paslynyň ajaýyp göwnüňi göteriji görnüşleri suratlandyrylýar:

Ähli zat şatlanýar,
Mukam ýaňlanýar,
Jülgeler gül öwsüp,
Şugladan ganýar¹.

Şahyryň **“Ejeme” (1767)** diýen goşgusynda “durmuş deňiz ýaly nähili tolkun atsa-da” öz ejesini ýatdan çykarmaýandygyny beýan etse **“Tokaý şasy” (1782)** hem-de **“Saýrady bir bilbil”** diýip başlanýan goşgusynda filosofik oýlanmalar, pikirler beýan edilýär.

“Tokaý şasy” atly goşgusynyň ýazylmagyna Gerderiň 1782-nji ýylda neşir etdiren “Tokaý şasy” atly balladasy² täsir edipdir. Halk aýdymynda tokaý şasynyň gyzy şol goşgynyň gahrymany bolan adama gije duş gelip ony erbet kesele uçradýar. Halk aýdymynda orta asyrlarda adamlaryň tebigatyň syrlaryny bilmän, ondan gorkýandygy beýan edilýär. Türkmenlerde-de geçmişde gije mazarystanlygyň, harabaçylygyň ýa-da jeňňeliň, ýeke duran tudyň ýanyndan gije geçseň gözüňe arwah, jyn dürli gornüşe girip

¹ И.В.Гете.Стихотворения.Москва,1979, стр.45

² Ballada – bir wakany gürrüň berýän poema ýaly goşgy.

görünermiş diýen yrymlar bolupdyr we adamlary gorkuzypdyr.

Gýote şol balladanyň äheňlerini ulanyp dartgynly drama häsiýetli, ýagny sorag-jogaply, özboluşly bir eser döredýär. Gýotäniň **“Tokaý şasy”** atly goşgusynda bir gijigen ýolagçy ýaş ogluny atynyň syrtyna mündürip garaňky tokaýda barýar. Ýöne onuň ogly wagtal-wagtal kakasyna gysmyljyrap gorkýandygyny aýdýar. Ol kakasyna gysylp, gorkup, gözüne tokaý şasynyň görünýändigini aýdanda kakasy onuň gözüne görünýän dumandyr diýip köşeşdirýär. Ýene-de oglanjyk tokaý şasynyň özüne köp gyzyl, gowy zatlar, şatlyk berjekdigini we oglanyň öz gyzlary bilen oýnajakdygyny aýdanda oglanyň kakasy ýene-de ogluny köşeşdirýär. Bu zatlar şemalyň ýapraklary yradýan sesidir diýip aýdýar. Birsalymdan oglanjyk ýene-de özüni tokaý şasynyň kowalap gelyändigini aýdanda oglanyň kakasy gorkup atyny çalt çapdyryp öýüne gelip, ogluny atdan düşürjek bolup eline alanda ogly öli, jansyz bolup eline gelyär...

Bu meşhur balladanyň iki hili ýorgudy bolup biler. Birinji ýorgut, goşguda beýan edilişi ýaly garaňkyda tokaýda gözüňe dürli gorkunç zatlar görünip oglanjyk öýüne barýança ýüregi ýarylyp ölýär.

Emma goşgynyň göçme manysy has çuňrak. “Tümlük tokaý” bu adamyň durmuşy, sebäbi durmuşda hiç zadyň taýýar çözgüdi ýok. Ähli soraglara adamyň özi jogap tapmaly. “Tokaý şasynyň” ogluna berjek bolýan gyzyl, baýlyk, keýpi-sapa ýaly zatlary adamy durmuşda ymsyndyrýan, özüne çekýän zatlar. Şol sebäpli kakasy oglanjygy näçe köşeşdirjek bolup, olaryň göze görünýän dumandygyny aldawçy şemal ýa-da agaçlaryň kölegesi

ýaly salgymdygyny aýdanda-da ogluny köşeşdirip bilmeýär. Ýagny ynsan durmuşy duman, kölege ýaly geldi-geçer gyzyl-baýlyk, lezzete kowalaşmak ýaly zatlara ymsynyp geçip gidýändigini nygtalýar.

“**Saýrady bir bilbil...**” diýip başlanýan goşguda ynsan ruhunyň gözelligi wasp edilýär:

Saýrady bir bilbil şirin owazy
Benduwan eýledi hökmürowany
Şirin heňe joşgup Allanyň kalby,
Ol bilbili alyp kapasa saldy.
Ol gara kapasa – biziň göwrämiz,
Gama batsak ýa-da gelse göhümiz
Göwrede şol bilbil pelesan urýar
Kalbymyz –
Bilbilden bolan ruhumyz.¹

Gýotäniň goşgularynda ynsan durmuşynyň dürli meseleleri öz beýanyny tapypdyr. Adamyň söýgüsi, şatlygy, onuň hesretleri, galagoply durmuşy baradaky oýlanmalary, ynsan durmuşynyň manysy baradaky pikirler giň gerim alypdyr. Gýote öz goşgularynda her bir adamyň öz ynsanperwerlik borjuny ödäp ýaşajak bolmalydygyny nygtalýar:

Biljek bolma: nädip, nirden
Bu jahana geleniňi
Goh etme-de, ýaşa är deý,
Ýaşa munda gezegiňi.

¹ Edebiýat we sungat., 1999ý., 23-nji aprel. Nemes dilinden. Terjime eden N. Rejebow

Akyldar kim,danasy kim,
Kim han-begi –sal terezä.
Kemal tapyp kämilligiň,
Ýetersiň belent derejä.

Gorap durmuş kadasyny,
Öde ynsanperwer borjuň.
Gorap ynsan adatyňy,
Ulus-ile derkar borsuň.¹

Şahyryň „**Her kime hem hemmä**“diýen goşgusynda
adamyň gama,pikire batyp ýörmeli däldigi, onuň başyny
dik tututp,olruhabelent bolmalydygy nygtalýar:

Adam ahyry sen hem!
Oturma gama batyp.
Kem dälsiň sen hiç kimden,
Dälsiň hiç kimden artyk.

Çekip görensiň gam-da,
Bagtam görensiň, dostum.
Bes, ýüzüň aşak salma!
Ýitirjek zadyň ýokdur!²

Gýotäniň liriki goşgularynda durmuşa söýgi,
ruhabelentlik, ynsanyň we tebigatyň gозzelligi wasp edilýär.

¹ „Edebiýat we sungat“ gazeti,1999-njy ýylyň 23-nji apreli(Terjime eden Nobatguly Rejebow)

² „Edebiýat we sungat“ gazeti,1999-njy ýylyň 23-nji apreli(Terjime eden Nobatguly Rejebow)

Adamyň pynhan duýgulary we tebigatyň bark urup dürli reňklerde öwşün atyşy adama rahatlyk, lezzet berişi Gýotäniň ençeme goşgularynda beýan edilýär. Şahyryň her bir goşgusy durmuş bilen berk baglanyşykly we köplenç hakyky bolup geçen bir waka, hadysa esaslanýar. Meselem Gýotäniň “**Züleyhaň kitaby**” atly goşgular toplумы Gýotäniň Marianna fon¹ Willemer atly zenana bolan söýgüsi bilen baglanyşykly ýazylypdyr. Bu goşgular toplumynda Gýote özüni “Hatem” diýip atlandyrýar. Züleyhanyň adyndan ýazylan goşgular dogrudanam Mariannanyň özi ýazypdyr. Ol zenan şahyr eken. Gýote onuň goşgularyny ýöne timarlapdyr.

Tutuş Gýotäniň döredijiligini alanynda şahyr 1600 töweregi goşgy ýazypdyr. Ol goşgularyň köpüsi halk aýdymларыna öwürlip gidipdir.

Gýotäniň döredijiliginde “Gets fon Berlihingen” (1771), “Torkwato Tasso” (1789), “Egmont” (1787) ýaly drama eserleri-de möhüm orny tutýar. Gýote kyssa, proza eserlerini, ýagny “Ýaş Werteriň hesretleri” (1774), “Wilgelm Meýsteriň okuw ýyllary” we “Wilgelm Meýsteriň syýahat eden ýyllary” atly ajaýyp romanlaryň hem awtorydyr. Ol romanlar XVIII asyrda täze pikirleri öňe süren eserlerdir.

Gýotäniň adyna meşhurlyk getiren eseri onuň 1771-nji ýylda ýazan «**Gýots fon Berlihinden**» atly dramasydyr. Bu dramany Gýote Şekspiriň döredijiligi bilen içgin gyzyklanan döwründe ,onuň taryhy hronikalarynyň täsiri bilen bu taryhy dramany ýazýar. Dramanyň wakalary XVI asyrda bolup geçýär. Bu eserde Gýots fon Berlihingeni

¹ **Fon** – gelip çykyşy boýunça

adalat üçin göreşýän romantiki gahryman hökmünde suratlandyrýar. Gýote ilkinji gezek adalaty dikeltmek üçin gozgalaň turuzan rysaryň obrazyny görkezýär. «Demir elli» diýip at alan batyr Gýots fon Berlihingen tä soňky demine çenli adalatyň tarapynda göreşýär. Gýotäniň bu eseri nemes edebiýatynda ilkinji ýazylan romantik häsiýetli eserdir.

Gýotäniň “**Ýaş Werteriň hesretleri**” (1774) atly eseri hem romantik häsiýetde, salam hatlary görnüşinde ýazylan, epistolýar romandyr.

Ýaş ýigit Werter bir Şarlotta atly gyzy söýýär. Emma Şarlotta başga bir adama durmuşa çykýar. Şarlottanyň durmuşa çykan ýigidi Albert işjeň, peýdakeş adam ol Werteriň öz öýlerine gelip gitmegini halamaýar, şoňa görä-de öz nägileligini Şarlotta bildirýär. Werter bu ýagdaýdan çykalga tapman özüni öldürýär...

Werter öz söýgüsiniň manysyzdygyna düşünýär, çünki Şarlotta Werteri halasa-da ol öz asuda maşgala durmuşyny bozmak islemeýär. Werter hem öz gezeginde söýýän gyzynyň bagtsyz bolmagyny islemeýär. Ýöne başga tarapdan Gýote XVIII asyrdä Germaniýanyň jemgyýetinde söýgüniň azat däldigini görkezýär.

Gýote ömrüniň soňky ýyllarynda Gündogar medeniýeti bilen içgin gyzyklanyp başlaýar, sebäbi ol Günbatar we Gündogar medeniýetiniň arasynda berk arabaglanşygynyň bardygyny görýär.

1819-njy ýylda Gýote “**Günbatar-Gündogar diwany**” atly täze eserler toplumyny ýazýar. Bu kitabyň ýazanda Gýote türkmen edebiýaty bilen hem gyzyklanýar. Ol nemes gündogarşynasy Fridrih fon Ditsiň 1811-nji ýylda “Gorkut ata” eposyndan eden terjimelerini okaýar.

Şoňa görä-de Gýotäniň “Günbatar-Gündogar diwanynyda” Muhammet pygamber, Mekge, Medine, Ýusup we Züleyha, Leýli we Mejnun baradaky şygrylar bilen bir hatarda şahyryň alym fon Ditse bagyşlap ýazan şeýle setirleri bar:

Göýä meni Kawus özi okatdy,
Oguz maňa akyl öwredip gitdi,
Indi bolsa, “hoja” diýýärler maňa,
Nätjek eýermeli bolsaň patyşaňa.¹

Gýote tä ömrüniň soňuna çenli özüniň iň meşhur eseri bolan “Faust” tragediýasyny ýazmagyny dowametdiripdir. Gýote 1832-nji ýylda 83 ýaşynda aradan çykýar.

Gýotäniň “Faust” tragediýasy.

Gýotäniň bu tragediýasy onuň döredijiliginde esasy orunda durýar, sebäbi şahyr bu eserinde öz döwrüniň iň öňdebaryjy pikirlerini beýan edipdir. Gýote bu tragediýany ýazmak üçin bütin ömrüni sarp edýär hem-de bu eserde adamzat durmuşynyň iň wajyp meselelerini gozgaýar we jözgüdini görkezýär.

“Faust” tragediýasynyň sýužeti öň XV-XVI asyrlarda Germaniýada ýaşap geçen alym, doktor Faust baradaky rowaýatlara esaslanýar. Şol doktor Faust örän bilimli, bolupdyr. Ol Platonyň we Aristoteliň eserlerini ýatdan bilýän eken. Ony münejtim hökmünde hem tanapdyrlar. Faust 1480-nji ýylda Knitlingen diýen şäherde dogulypdyr. 1508-nji ýylda Kreýtsiah şäherinde mugallymçylyk edipdir.

¹ Гете. Западно-восточный диван. Москва, 1988, стр. 348

Marlonyň "Doktor Faustyň pajygaly taryhy" dramasyňyň 1631-nji ýyldaky neşiriniň daşyndaky surat

Ýöne soň ol buthana tarapyndan jadygöýlükde aýyplanyp gaçmaly bolýar. Ol döwürde aýratyn bilimli adamlara dindarlar şübheli seredipdirler we olary şeýtandan sapak alan adamlar hökmünde günäkärläpdirler we ýok etmäge çalşypdyrlar. Şeýlelik bilen 1539-njy ýyldan soň Fausty gördüm-bildim diýen adam bolmandyr.

Ine şeýle rowaýatyň esasynda Gýote öz eserini ýazypdyr. Bu eseriň täzeçilligi, Gýoteden öň köp eserlerde baş gahryman hökmünde patyşalar, hudaýlar, köşk adamlary, ýagny ýokary gatlagyň wekilleri görkezilipdir. Gýote bolsa bilimli, alym Fausty tragediýanyň baş gahrymany hökmünde suratlandyrýar, ýagny beýik magaryfçy şahyr

akyla, bilime uly sarpa goýýar. Magaryfçylyk döwruniň esasy aýratynlygy hem şundadyr.

“Faust” eseri ýönekeý bir adaty tragediýa bolman, ol Gyotäniň bütin ömri pikirlenip, ölçerip çözüdini tapjak bolan oýlanmalaryň jemidir. Ýöne şol filosofiki pikirler eserde dürli wakalaryň we gahrymanlaryň sözleri bilen berilýär. Tragediýanyň başynda “Teatr girişi” çeper eseriň nähili bolmalydygy barada pikir ýöredýär. Ýagny teatrda görkeziljek eser barada direktor, şahyr we komiki rol oýnaýan artist (aktýor) özara jedel edýärler. Direktor oýnuň gyzykly, tomaşaçylary özüne çekiji bolmak üçin eserde dürli wakalaryň biri-birini okgunly çalşyp durmagyny islese, şahyr eseriň müdimi şöhrat gazanmak üçin onuň dogryçyl hem-de ajaýyp zatlary görkezmelidigini nygtaýar.

Komiki artist bolsa eser “durmuşdan susup” alynan wakalar esasynda ýazylsa, onda adamlar oňa seredip hem aglarlar hem gülerler diýip eseriň durmuş bilen baglanşykly bolmalydygyny aýdýar.

Tragediýanyň mazmunyna düşünmek üçin onuň esasy açary, onuň başynda berilýän bölüm “Asmandaky prolog”¹ diýlip atlandyrylýar. Arşda, ýagny hudaýyň bolýan ýerinde onuň baş perişdeleri hudaýyň eden işleriniň beýikdigini öwüp hudaýa alkyş aýdýarlar.

Emma Mefistofel (ýagny Şeýtan) özüniň hudaýy öwmek üçin däl-de hudaý tarapyndan ýaradylan adamyň mahluk ýaly erbet ýaşaýandygyny ýörite aýtmak üçin gelendigini äşgär edýär. Hem-de hudaý adama akyl bersede onuň haýwan ýaly ýaşaýandygyny nygtaýar. Emma hudaý Mefistofel bilen ylalaşmaýar we oňa Faust atly gowy

¹ **Prolog** – eseriň başynda onuň mazmunyna düşündiriliş berýän giriş bölümi.

adamyň gowy işleri edýändigini we onuň ahyrsoňy tümlükden ýagtylyga çykjakdygyny aýdýar. Mefistofel özüne hudaý ygtyýar berse Fausty dogry ýoldan çykarar ýaly azdyrjakdygy baradaky jedel edip Faustyň ýanyna gidýär.

Faust tragediýada görkezilişi ýaly örän şöhratly alym. Ol bir wagtlar öz kakasy bilen adamlar mergi keseline duçar bolanda olary ölümden halas edipdir. Şonuň üçin ony halk gowy görýär, ýöne doktor Faustyň özi entek ylmyň köp syrlaryny bilmeýanligi üçin gynanýar. Ine şeýle ýagdaýada ilki itiň sypatyna girip, soňra talyba öwrülip Mefistofel Faustyň ýanyna gelýär. Mefistofel Faust bilen tanyşanda özüni “gapma-garşylygyň ruhy” diýip atlandyrýar. Tragediýanyň бүтін dowamynda Mefistofel hakykaty ýüze çykarmak üçin Faust bilen jedelleşýär.

Ine şeýle jedeller aýdylýan pikirleriň iki hili nukdaý nazardan seredilip, soňra netije çykarmaga kömek edýär. Bu-da “Faust” eseriniň bir aýratynlygy bolup durýar.

... Eseriň başynda Mefistofel gam çekip oturan Fausta göwünlik berip oňa durmuşy bile geçmekligi we oňa köp gowy, gyzykly zatlary görkezjekdigini we Faustyň nähili isleg-arzuwy bar bolsa ýerine ýetirjekdigini wada berýär. Ylmyň, ýaşayşyň syrlaryny bilmek isleýän Fausty Mefistofeliň bu syrlary açyp berjekdigi gyzyklandyrýar, ýöne bu zatlar üçin Mefistofele näme tölemelidigini soranda Mefistofel o dünýäde Faustyň janynyň özüne hyzmat etmelidigini aýdýar.

O dünýäniň durmuşyna biperwaý seredýän Faust Mefistofel bilen ahyrsoňy razylaşýar we “Eger-de janym rahatlanyp ýaltaçylyk etsem, ýa-da lezzete kowalaşyp “Pursat saklan!” diýsem, goý meni ölüm alaýsyn”, diýýär.

Ine şondan soň Şeýtan, ýagny Mefistofel Faustyň janyna eýelik etmeli. Şeýle şertnama Faust bir damja gany bilen gol çekýär.

Faust adamyň isleg-arzuwlarynyň çäksizdigine ynanyar we ol Şeýtan bilen jedel edip durmuşyň manysyny tapjak bolýar.

Faust Mefistofel bilen şertnama baglaşandan soň Margarita atly bir gyz bilen tanyşýar we ony tüýs ýürekden söýýär.

Emma olaryň söýgüsi şowsuzlyga uçraýar. Feodal jemgyýetiniň köne, yzagalak düşüňjeleri, däpleri Margaritanyň ölümine sebäp bolýar. Tragediýanyň ikinji bölümi Gyotäniň ömrüniň soňky ýyllary ýazylypdyr. Şol sebäpli Ýewropada kemala gelen täze buržuaz jemgyýetiniň käbir alamatlary hem bu eserde görkezilýär. Meselem Faust imperatoryň köşgünde imperiýanyň dargaýşynyň şaýady bolýar. Mefistofeliň teklibi boýunça ýerasty baýlyklary girew goýup patyşa kagyz pul çykarýar. Öňdenem dagynyk, tertip-düzgünsiz özara talaňçylyk uruşlar gidýan yurt tozýar.

“Faustyň” birinji bölümünde realistik, durmuşa ýakyn keşpler, hadysalar köpräk beýan edilse, tragediýanyň ikinji böleginde Gyote XIX asyryň täze dörap gelýän buržuaz jemgyýetiniň çylşyrymly durmuşyna düşünmek isleýär. Şol sebäpli “Faustyň” ikinji böleginde imperatoryň ýurdunda hakyna tutma esgerler ýurdy tozdurýarlar, dworýanlar halky talaýar, ýurduň ykdysadyýeti çökýär, ýagny şol XVIII asyr Germaniýanyň yzagalak feodal jemgyýetiniň dargaýşy görkezilýär. Şeýle-de Faustyň şagirdi Wagner çüýşede adama meňzeş jandar ösdürüp ýetişdirýär. Şeýle sahnalar bilen bir hatarda Faust iň ýokary gözelligi gözläp

gadymy, antik Gresiýanyň köp şahyrlar tarapyndan wasp edilen we Troýa urşunyň sebäpkäri bolan ajaýyp Ýelenany o dünýäden çagyryp onuň bilen nikalaşýar. Şuňa meňzeş sahnalar Gýotäniň ruhy gözleglerini görkezýär. Maddy baýlyga kowalaşýan jemgyýete gadymy döwrüň gözelligini, sungatyny, ruhy baýlygyny ýatladýar. Nemes magaryfçylary antik döwrüň medeniýetiniň Germaniýany yzagalaklykdan çykarar diýip pikir edipdirler. Şeýle fantastiki görnüşler, äheňler bilen bir hatarda “Faustyň” ikinji bölümünde Gýotäniň magaryfçylyk ideýalary has aýdyň ýüze çykýar. Ýagny eserde dogumly işewir zähmetkeşiň keşbi Faustyň üsti bilen görkezilýär. Faustyň imperatora söweşde ýeňmäge kömek edeni üçin patyşa oňa deňiz kenaryny sylag hökmünde mülk edip berýär we şol ýeri Faust deňiz suwunyň önüne böwet basyp, gaçy gurduryp, suwly ýerleri guradyp özleşdirip bagy-bossana öwürýär we adamlary göçürip getirýär. Faust adamlaryň bol-elin bagtly ýaşamagyny isleýär.

Faust indi durmuşyň manysynyň döredijilikli zähmetdedigine düşünýär.

Faust adamlaryň erkin zähmet çekip ýaşamagyny görsem “Pursat, sen ajaýyp, biraz dur” diýerdim diýip, aýdanda ol ýykylýar. Soňra perişdeler Faustyň ölmez-ýitmez ruhyny şeýtana bermän, arşa alyp gidýärler.

Bir söz bilen jemläp aýdanyňda Faustyň ynsanperwerligi adamlaryň bagty durmuşy üçin göreşiji ruhy Mefistofeli ýeňýär.

Gýotäniň „Faust“ tragediýasynyň kökleri

Adatça her bir rowaýat, çeper eser taryhda bir bolan waka ýa-da ýaşap geçen şahsyýetiň durmuşy bilen

baglanyşykda döreýär. Meselem; Gündogar ýurtlarynda giňden ýaýran „Leýli - Mejnun“ sýužetiniň köküni yzarlasak ol VII asyrda (Majnun –lakamy, hakyky ady Kaýs 689 –njy ýylda aradan çykypdyr –R.M) ýaşap, Leýli diýen bir gyza aşyk bolup, ondan aýrylyp, hesret, gaýgy – gam çekip, dälilik hetdine ýetip, aradan çykan arap şahyrynyň durmuşyna daýanýar. (Bu barada seret: Алишер Навоӣ. Москва – Ленинград, 1946, 42 sah.) ýa – da gadymy grek şahyry Gomeriň „Iliada“ poemasyny alyp görsek ol taryhda, ýagny b.e.öň. XIII-XII asyrlarda gerkleriň Troýa şäherine eden ýörişleri döwründe bolup geçen Troýa (Öňki Ilion şäheri-R.M.) urşunyň wakalaryny beýan edýär. Şonuň üçin her bir eseriň dörediliş taryhy bilen baglanyşykly soraglaryň ýüze çykmagy tebigydyr. Şu sebäplere görä biz şu makalamyzda I.W.Gýotäniň „Faust“ tragediýasynyň sýužetiniň gelip çykyşy baradaky käbir maglumatlary siziň dykgatyňyza hödürleýäris. Iogann Faust (Faustus hem diýilýär – RM) XVI asyrda ýaşap doktor, münajjim – astrolog we jadygöýüň adydyr. Ol takmynan 1480 –nji ýylda Germaniýanyň Wýurtemberg welaýatynyň Knittlingen şäherinde eneden dogulýar. Iogann Faust örän ýatkeş, zehinli adam bolupdyr, ol Geýdelberg uniwersitetinde okap, 1509 –njy ýylda medisina boýunça bakalawr derejesini alypdyr. Ol şeýle–de Krakow şäherinde jadygöýlik okuwyny okapdyr. Faust jadygöýlik bilen bir hatarda, tebipçilik bilen hem meşgullanypdyr. Gýotäniň „Faust“ tragediýasynda Faust özi barada:

Din taglymatyn ele aldym,
Pelsepäni özleşdirdim,

Hukuk ylmyn ýatladym,
Medisinany hem öwrendim,¹

diýip, özi barada gürrüň berýär. Halk Faust köçä çykanda ähli uruş dawa – jenjelleri bes edip, oňa uly hormat bildirýän eken, sebäbi ýurda mergi keseli gelen ýyly ýaş doktor Faust öz kakasy bilen adamlaryň öýlerine girip olara kömek edipdir. Bu barada „Faust“ tragediýasynda bir garry adam gürrüň berýär. Adamlar Fausta alkyş aýdýarlar². Emma Faustyň özi şol döwrüň ylymynyň ösüş derejesinden nägile bolupdyr. Şol mergi gelen ýyly kakasynyň we özüniň adamlara dürli dermanlar berselerem, ol dermanlaryň olara kömek etjegini-etmejegini anyk bilmändiklerini ýatlaýar. Şol sebäpli Faust Gyotäniň tragediýasynda özüniň magistr, doktor derejeli alymdygyna seretmezden entek köp zatlary bilmeýändigini we adamlaryň öwgilerine özüniň mynasyp däldigini we şonuň üçin utanyandygyny aýdýar.³

Iogann Faust belli bir döwürde mugallymçylyk hem edipdir. Şol döwürde Germaniýanyň bütewiligi we azatlygy üçin göreşen görnükli şahsyýet, serkerde – ryssar Frans fon Zikingen Fausta Kretsiýah şäherinde mugallymçylyk etmäge ýer alyp berip, kömek edipdir. Ýöne ol döwürde mekdepler, uniwersitetler ruhanylaryň golastynda bolup, dini taglymataters gelýän ylmy garaýyşly adamlara „gara - kitapçy“, „jadygöý“, „şeýtanyň şägirdi“ ýaly atlary dakyp, olary yzarlapdyrlar. Şeýle sebäplere görä Faust Kreýsiýah

¹ И.В.Гёте Фауст. Москва. 1975, стр 19

² Görkezilen eser, 39 sah.

³ Görkezilen eser, 40 sah

şäherinden gaçyp gitmeli bolýar. Ol birnäçe wagtlap Ýewropanyň dürli şäherlerinde ýaşaýar. Baran ýerlerinde ol Iisus Hristosyň (Isa pygamber – R.M) keramatlarynda adatdan daşary hiç bir zadyň ýokdugyny we islendik wagt şol keramatlary özüniň hem görkezip bilýändigini we grek filosoflary Platonyň (Eflatunyň –R.M), Aristoteliň (Arastu – R.M) ýazan işleri ýitäýende-de olary jikme-jik ýatdan aýdyp, olaryň eserlerini adamzat üçin täzededen dikeldip biljekdigini aýdypdyr.

Faust gezelenç edende hemişe özüniň ýanynda köpek iti bilen gezyän eken.Käbir adamlar şol itiň sypatynda melgun gizlenýär diýip ynanypdylar. Şol sebäpli Gyotäniň „Faust“ tragediýasynda Mefistofel (ýagny melgun itiň sypatyna girip Faustyň ýanyna barýar-R.M.).

Käbir rowäatlarda, kitaplarda Faust talyplara Troýa uruşynyň sebäpkäri bolan ajaýyp Ýelenanyň ruhuny o dünýäden gaýtaryp getirip janly görkezendigi barada hem gürrüň berilýär. (Bu rowäat Gyotäniň „Faust“ tragediýasynda-da beýan edilýär.))

Ömrüniň soňky döwründe Faust Germaniýanyň Wittenberg şäherinde ýaşapdyr. Şol şäherleriň eteginde şu günlere çenli gelip ýeten „Faustyň öýi“ diýen galanyň harabaçylygy saklanyp galypdyr. Bu şäherde Faust aradan çykansoň onuň şägirdi Kristofor Wagner we başga-da birnäçe alymlar, alhimikler işläpdir. Olar syrly „gara ýüz görülän aýnalary“ ýasapdyrlar we jadygöýçiligi öwrenipdirler. Hakyky Faust çen bilen 1536 ýa-da 1539 – njy ýylda Ştauffer (Braýsgau) şäherinde aradan çykypdyr diýlip çen edilýär. Ýöne 1539-njy ýyldan soň Fausty gören, eşiden adam bolmandyr.

Faustyň ýaşan döwri Tazedan Döreyiş döwrine birigip gidýär. Bu döwürde ylymda, önümçilikde, medeniýetde uly ösüşler gazanylypdyr. Adamlar orta asyrlaryň yzagalak düşüňjelerinden, nadan garaýyşlaryndan halas bolmak üçin ylyma, bilime ymtylypdyrlar. Yöne jemgyýetde entek feodalizmiň yzagalaklygy, dürli ylymlar dini ynançlar, çäkli garaýyşlar doly höküm sürüpdir. Şonuň üçin Faustyň bilimi, onuň adaty bolmadyk şahsyýeti adamlary, aýratynam ruhanylary geň galdyrypdyr. Yönekeý adamyň beýle köp zatlary bilip biljegine ynanmandyrlar. Şonuň üçin Faust bilim üçin janyny şeýtana satandyr diýlen rowaýat toslanyp tapylypdyr.

Kem-kemden jemgyýetiň ösüşi, halkyň bilime, ylmy-progrese bolan isleg- arzuwlary şahyrlaryň, ýazyjylaryň doktor Faustyň keşbine ýüzlenmäge iteripdir.

Doktor Faustyň adatdan daşary keşbi, onuň durmuşy baradaky rowaýatlar XVI asyryň ikinji ýarymynda nemes halk döredijiliginde giňden meşhur bolupdyr. Şol rowaýatlaryň esasynda neşirýatçy Iogann Şpis 1587 – nji ýylda Frankfurt şäherinde „Meşhur jadygöý we garakitapçy Doktor Faustyň taryhy“ diýen kitabyňy neşir edýär. Bu kitapda Faust atly alym şeýtan bilen şertnama baglaşypdyr, sebäbi ol „dünýäni nämäniň herekete getirýändigini“ biljek bolupdyr.

Iogann Şpisiň Doktor Faust baradaky kitabyňyň esasynda görnükli inlis dramaturgy Kristofer Marlo(1564-1593) 1589-njy ýylda ilkinji gezek “The tragical History of the life and death of Doctor Faustus“(Doktor Faustyň durmuşy we ölümüne pajygaly taryhy) atly drama eserini ýazýar. Klassisizmiň kadalaryna görä tragediýalarda baş gahryman köşk gatlagyna we ruhanylara degişli adam

bolmaly,emma Kristofer Marlo ol kadalary ret edip Fausty beýik alym we şahsyýet hökmünde suratlandyrýar.

Faustyň keşbi XVIII asyryň ikinji ýarymynda Germaniýada jemgyýetde feodal yzagalaklyga garşy gönükdirilen”Tupan we zarba” herketi döwründe uly meşhurlyga eýe bolýar Nemes ýazyjysy F.Klinger(1752-1831)“Faustyň durmuşy, bitiren işleri we heläk bolşy“(1791)atly powestini ýazýar.Ýöne Doktor Faustyň adyny edebiýatda ölmez-ýitmez eden Gýotäniň „Faust“ tragediýasydyr. Dünýäniň syrly açyp bilen doktor Faust baradaky rowaýat asyrlar dowamynda halkyň aňynda,edebiýatda adatdan daşary alymyň, kynçylyklardan gorkmaýan mert adamyň keşbi hökmünde ýaşap gelýär we ýazyjylary täze eserler ýazmaga ruhlandyrýar.Muňa mysal edip XX asyrda ýaşap gecen görnükli nemes ýazyjysy Tomas Mannyň(1875-1955)“Doktor Faustus“(1947)atly romanyny görkezmek bolar.

Gýote we Gündogar.

Beýik Galkynyş we özgertmeler zamanasy hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedoňwyň dynuwsyz tagallalary bilen ylmyň,bilimiň ösmegine uly itergi berdi we giň ýol açdy.Taryhy nukdaý nazardan alanynda şeýle gysga möhletň içinde döwlet Baştutanynyň “açyk gapylar”syýasatyna eýerýän Türkmenistan dünýäniň ähli döwletleri bilen özara bähbitli hyzmatdaşlyga giň ýol açdy.Daşary syýasatynda şeýle ileri tutulýan ugurlaryň biri-de Türkmenistanyň Ýewropa ýurtlary bilen özara bähbitli,dostlukly hyzmatdaşlygy ösdürmek bolup durýar.Türkmenistanyň Prezidenti

Gurbanguly Berdimuhamedowyň 2008-nji ýylyň noýabr aýynda resmi sapar bilen Germaniýa Federatiw Respublikasyna barmagy Türkmenistan we Germaniýanyň döwletara gatnaşyklarynyň taryhynda täze sahypany açdy.Şol resmi sapar wagtynda hormatly Prezidentimiziň”Germaniýa Türkmenistanyň iri hyzmatdaşlarynyň biridir,biz bu ýurt bilen netijeli gatnaşyklary pugtalandyrmagy we işeňňirleşdirmegi göz önünde tutýarys”diýip nygtamagy türkmen-nemes gatnaşyklarynyň geljekde ösmegi üçin rõwşen ýoluň açylandygyny aňlatdy.Ýeri gelende aýtsak,türkmen- nemes edebi gatnaşyklarynyň kökleri taryhyň jümmüşine uzalyp gidýär.Biz şu bölümde nemes halkynyň beýik şahyry,ady dünýäde meşhur bolan Iogann Wolfgang Gýotäniň(1749-1832) döredijiliginiň Gündogar ,şol sanda türkmen edebiýaty bilen baglanyşygy barada gürrüň etmekçi.

2009-njy ýylyň 28-nji awgustynda Gýotäniň doglan gününüň 260 ýyllygy belenip geçildi.

Beýik nemes şahyry Gýote XVIII asyryň soňunda XIX başynda ýaşap geçen görnükli magaryfçylaryň biridir. Onuň ýaşan döwründe Ýewropanyň, Germaniýanyň durmuşyna täsir eden birnäçe syýasy wakalar bolup geçipdir. Angliýada XVII asyrda bolup geçen buržuaz rewolýusiýasy ýurtda deňagramly, patyşa we parlament dolandyryş düzgünini girizýär. Adamlaryň hukuklary giňeýär. Köşke degişli däl gatlagyň, ýagny işewür buržuaz wekilleri döwletiň syýasy, dolandyryş işine gatnaşmaga hukuk alýarlar. XVIII asyrda şeýle demokratik meýiller has hem güýçlenýär.

Fransiýada hem XVIII asyrda feodal jemgyýetiniň adalatsyz, çüýrük kanunlaryna, düşüňjelerine garşy göreş

ýaýbaňlanýar. Öňdebaryjy filosoflar, ýazyjylar, şahyrlar öz eserlerinde täze demokratik, ynsanperwer pikirleri öňe sürýärler, köne feodal jemgyýetiň yzagalak, nadan ýörelgeleriniň nädogrydygyny görkezýärler. Inlisler bu herekete “Enlightenment” (ýagny “aň-bilim bermek”) diýip, XVIII asyra hem “Age of Enlightenment”, “aň-bilim ýaýratmak, magaryfçylyk döwri” diýip at beripdirler. Şol döwürde ýaşan ýazyjylara, şahyrlara “magaryfçylar” diýip at beripdirler. Sebäbi olar adamlaryň aňyny geçmişiň köne düşüňjelerinden saplamak üçin örän köp iş edipdirler. Iogann Wolfgang Gýote hem şeýle ýazyjylaryň biri bolupdyr.

Iogann Wolfgang Gýote baý býurger maşgalasynda Maýn derýasynyň boýunda, dünýä ýollarynyň çatrygynda ýerleşen Frankfurt şäherinde eneden dogulýar. Onuň kakasy Iogann Kasper Gýote köşk maslahatçysy bolupdyr. Ol örän bilimli adam bolup, onuň hukuk ylymlarynyň doktory diýen derejesi bar eken. Gýotäniň kakasy köp syýahat edipdir. Sungat bilen gyzyklanypdyr hem-de ogluna gowy bilim we terbiýe bermäge uly üns beripdir. Oňa ýörite öý mugallymlaryny tutup okadypdyr. Ýaş Gýote esasy sapaklar bilen bir hatarda surat çekmekligi, saz çalmagy hem-de daşary ýurt dillerini öwrenipdir. Ol at münmek, gylyçlaşmak ýaly sport görnüşleri bilen hem meşgullanypdyr. Gýote örän ýatkeş, zähmetsöýer we tutanýerli bolupdyr. Ol ýaşlygynda belentlige çykмага gorkýanlygy üçin şol gorkyny ýeňmek üçin öýlerine golaý buthananyň diňine çykyp durýan eken.

Gýote on alty ýaşynda 1765-nji ýylda Leýpsig şäherindäki uniwersitetde okaýar. Ýöne 1769-njy ýylda keselläp uniwersiteti gutarman öýlerine gaýtmaly bolýar.

1770-nji ýylda keselden açylyp, Gýote Strasburg uniwerstitine okuwa girýär. Ol uniwersitetde Gýote hukuk hünärini öwrenýär. Ol şeýle-de medisina, filosofiýa we edebiýat bilen çuňdan gyzyklanýar.

Strasburg uniwersitetinde okan ýyllary Gýote goşgy düzüp başlaýar. Diniň taryhy bilen gyzyklanyp, Isa we Muhammet pygamberler barada ýazylan kitaplary öwrenýär. Hatda Muhammet pygamber barada bir drama ýazyp başlaýar, ýöne ol dramanyň diňe käbir bölekleri saklanyp galypdyr.

Şol döwürde Gýote nemes, fransuz, inlis ýazyjylarynyň, şahyrlarynyň eserlerini üç edip okaýar.

Gýotäniň goşgularynda ynsan durmuşynyň dürli meseleleri öz beýanyny tapypdyr. Adamyň söýgüsi, şatlygy, onuň hesretleri, galagoply durmuşy baradaky oýlanmalary, ynsan durmuşynyň manysy baradaky pikirler giň gerim alypdyr.

Gýotäniň liriki goşgularynda durmuşa söýgi, ruhobelentlik, ynsanyň we tebigatyň gозzelligi wasp edilýär. Adamyň pynhan duýgulary we tebigatyň bark urup dürli reňklerde öwşün atyşy adama rahatlyk, lezzet berişi Gýotäniň ençeme goşgularynda beýan edilýär. Şahyryň her bir goşgusy durmuş bilen berk baglanyşkly we köplenç hakyky bolup geçen bir waka, hadysa esaslanýar. Meselem Gýotäniň **“Züleyhaň kitaby”** atly goşgular toplумы Gýotäniň Marianna fon¹ Willemer atly zenana bolan söýgüsi bilen baglanyşkly ýazylypdyr. Bu goşgular toplumynda Gýote özüni “Hatem” diýip atlandyrýar. Züleyhanyň adyndan ýazylan goşgular dogrudanam

¹ Fon – gelip çykyşy boýunça

Mariannanyň özi ýazypdyr. Ol zenan şahyr eken. Gýote onuň goşgularyny ýöne timarlapdyr.

Tutuş Gýotäniň döredijiligini alanyňda şahyr 1600 töweregi goşgy ýazypdyr. Ol goşgularyň köpüsi halk aýdymlaryna öwürlip gidipdir.

Gýotäniň döredijiliginde “Gets fon Berlihingen” (1771), “Torkwato Tasso” (1789), “Egmont” (1787) ýaly drama eserleri-de möhüm orny tutýar. Gýote kyssa, proza eserlerini, ýagny “Ýaş Werteriň hesretleri” (1774), “Wilgelm Meýsteriň okuw ýyllary” we “Wilgelm Meýsteriň syýahat eden ýyllary” atly ajaýyp romanlaryň we dünýä belli meşhur “Faust” tragediýasynyň hem awtorydyr. Ol eserlerde XVIII asyryň öňdebaryjy, täze pikirleri beýan edilipdir.

Gýote ömrüniň soňky ýyllarynda Gündogar medeniýeti bilen has içgin gyzyklanyp başlaýar, sebäbi ol Günbatar we Gündogar medeniýetiniň arasynda berk arabaglanşygynyň bardygyny görýär.

Gýotäniň “Faust” tragediýasynyň baş gahrymany Faust alym Wagner bilen bir gürrüňinde:

Hemişe çalyarsyň sen şol bir heňi,
Başga zat bimaza etmeýär seni,
Kalbymda tutupdyr mesgen iki jan
Ikisi-de ýaşaýarlar oňuşman.¹

Mälim bolşy ýaly öz döredijiliginiň soňky döwründe XIX asyryň başlarynda Gýote Gündogar medeniýeti we edebiýaty bilen içgin gyzyklanyp

¹ Гете И.В. Файст. Москва, 1975, 43 sah.

başlaýar. “Faust” tragediýasynda iki jan baradaky äheň tötänleýin döremeýär. Gadymy hytaý ynançlaryna görä adamyň iki jany bar: olara „hun“ we „po“ diýilýär. “Hun” adam ölendenden soň bir ýere uçup gidýär we şol ýerde ýaşamagyny dowam etdirýär, emma „po“ adamyň jesinde galyp onuň bilen bile ýok bolýar. Yöne „hun“ diýen jany çagyryşlar bilen adamyň göwresine gaýtaryp getirip, adamy janlandyryp bolýar diýen yrymlar bolupdyr. Şeýle döp-dessur adam ölüm halaynda ýatanda ýerine ýetrilipdir.¹

Elbetde biz Gyöyäniň iki jan baradaky pikrine gönümel manyda düşündirmekçi bolmaýarys, çünki şahyr ol pikri, metafora, ýagny göçme manyly meňzetme hökmünde ulanyň özüniň içki duýgularynyň gapma-garşylyklaryny görkezmek isläpdir. Şahyr bir tarapdan öz beýik arzuwlaryny amala aşyrmak islese ikinji tarapdan öz töweregindäki durmuşyň onuň beýik maksatlaryna ýol bermeýändigine gynanypdyr. Şol sebäpli Gyöte arzuw-hyýallar dünýäsine özüni atypdyr. Şeýle arzuwlar dünýäsi şol döwürde şahyr üçin ajaýyp syrlardan doly Gündogar medeniýeti, entek doly öwrenilmedik Gündogar ýurtlary bolupdyr. Ine şol sebäpli biz Gyötäniň şol döwürde bir jany Günbatar beýleki jany Gündogar bolupdyr diýip ynamly aýdyp bileris. Sebäbi 1819-njy ýylda Gyöte “Günbatar-Gündogar diwany” atly täze uly eserler toplumyny ýazýar. Şeýlelikde Günbatar we Gündogar temasy Gyötäniň döredijiliginiň aýrylmaz böleklerine öwrülýär. Gyötäniň özi

¹ Сказание о Великой стене и проблемы жанра в китайском фольклоре. М., 1961, 90 sah.

Günbatar we Gündogar edebiýatlary бүтewi bir dünýä edebiýatyny düzýändigini nygtap, Saadiniň meşhur „Gülüstan“ eserine salgylanyp ,olary sag we çep el bilen deňeýär:

„Näme sen bezeyäň artykmaç ony,
Çep eliň hormatlap gerekden artyk?“,
„Sag elim berýändir many-mazmuny,
Şol ele berýändir ýüzükdir ,altyn.¹

Bu sözler Saadiniň eserinde Jemşidiň näme üçin diňe çep elini ýüzükler bilen bezändigini soranlarynda onuň:“Sag elim meniň sag elim bolany üçin eýýäm sylagy ýetik“² (Кессель Л.М.Гете и „Западно-восточный диван“ .М.,1973,30 sah.)diýip , beren jogabyny ýatladýar.

Gündogar edebiýatyna ,medeniýetine,onuň filosofiýsyna ýüzlenmek şahyryň döredijiliginiň täzeden ýigdelmeginiň „dirilik suwuna“öwrülýär.Ähli zada çynlakaý çemeleşip,başyna baran işine ýüregi bilen berilmegi halaýan şahyryň Gündogara bolan söýgüsi 1819-njy ýylda tamamlan“Günbatar-Gündogar diwanynda aýdyň şöhlelenýär.

Käbir alymlar Gýotäniň Gündogar bilen gyzyklanmagyny şahyryň „sazlaşyksyz dünýäde şahsy sazlaşygy“öňe sürýän grek-rim medeniýetinden sowaşmagy bilen düşündirýärler.³ Ýöne bu pikir,biziň pikrimizçe,hakykatdan daşlaşýar,sebäbi Gýote hiç haçanam

¹ Гете И.В.Западно-восточный диван.Москва,1988, стр.64.

² Кессель Л.М.Гете и „Западно-восточный диван“ .М.,1973, стр.30

³ Вильмонт Н.Гете.М.,1959, стр.254

grek-rim medeniýetinden arasyny açmandyr. Onuň tä ölýänçe üstünde işlän „Faust“ tragediýasynda gadymy grek medeniýeti, onuň gözelligi Fausty özüne bendi eden güýçleriň biridir. Gyotäniň Gündogar bilen gyzyklanmagyny şahyryň dünýä medeniýetiniň, Gunbatar we Gündogar medeniýetiniň ösüşinde çuň özara baglanyşygyň barlygyna düşünenliginden gelip çykýar diýsek dogry bolsa gerek. Elbetde Gyote Ýewropada Gündogary öwrenijileriň ilkinjisi däldir.

Gündogar ýurtlaryny, onuň taryhyny we medeniýetini öwrenmek Ýewropada gadym döwürlerde Ýewropanyň we Aziýanyň söwda we syýasy gatnaşyklaryndan başlanypdyr. Baryp gadym döwürlerde gadymy grek awtorlary özlerini tapawutlandyrmak üçin Eýrana we Gresiyadan gündogarda ýerleşen ähli ýurtlara Gündogar, Gresiyadan günbatarda ýerleşen ýurtlara günbatar ýurtlar diýipdirler. Ine şeýlelikde dünýäniň günbatar we gündogar ýurtlaryna bölünmegi geografiki taýdan esaslandyrylýar. Şu iki medeniýet hemişe özara baglanyşykda ösüpdir.

Gomeriň biziň eýýamymyzdan öň birinji müňýyllygyň 750-nji ýyllar töweregi döreden meşhur „Odiseýa“ poemasyndaky ýekegöz siklop (maňlaýy ýeke gözli äpet adam kowmy-R.M.) Polifem baradaky sýužetiň oguzlaryň „Gorkut ata“ atly gadymy eposynda „Bisatyň Depegözi öldürişi“ diýen bapda (boýda) beýan edilmegi bu sýužetiň kökleriniň birdigini görkezýär. Esasan oguzlaryň we Kawkaz halklarynyň arasynda gadym eýýamlarda meşhur bolan bu sýužetiň grekleriň miflerine, ýazuw edebiýatyna we araplaryň „Müň bir gije“ ertekilerine halkara gatnaşyklaryň üsti bilen geçendigiüne göz ýetirmek kyn

däl,sebäbi grekler gadym döwürlerde Kiçi Aziýada deňiz kenarlarynda ýaşan döwürlerinde türki we beýleki Aziýa halklary bilen ýakyn gatnaşykda bolupdyrlar.

Alym H.G.Göroglynyň pikrine görä bu sýužeti biziň eýýamymyzdan öň VII asyrda Kiçi Aziýa çozuşlar eden skifleriň ol ýere elten bolmagy mümkin.¹ Orta Aziýanyň hem Eýranyň medeniýetlery rimlilerdir grekleriň dini dünýägaraýyşlaryna belli bir derejede öz täsirini ýetiripdir.Medeniýetleriň biri-biri bilen garylyp gatylmagyna itergi beren ýagdaýlaryň esasyalarynyň hataryna Aleksandr Makedonskiniň ýörişleri-de girýär.Onuň biziň eýýamymyzdan oňki IV asyrda döreden ägirt uly döwletiniň düzümine Kiçi hem Orta Aziýa,Eýrandyr Müsürem giripdir.Aleksandryň ideallaşdyrylan,adyl patyşa hökmünde görkezilýän keşbi Firdöwsî,Nyzamy,Nowaýy,Magtymguly ýaly şahyrlaryň döredijiliginde „Iskender“ady bilen suratlandyrylypdyr.

Aleksandr Makedonskiniň döreden ägirt uly imperiýasynyň çäklerinde dörän „ellinizm“(Gresîýanyň gadymy Hellada,Ellada diýen adyndan gelip çykan söz-R.M.) medeniýetine-de(biziň eýýamymyzdan öň IV asyryň ikinji ýarymynda döräp biziň eýýamymyzdan öňki I asyryň ikinji ýarymyna çenli ösen medeniýet) Grek we Gündogar halklaryň medeniýetiniň özara gatnaşyklarynyň güýçli täsir edendigini aýtmak bolar.

Gündogardyr Günbataryň ýakynlaşmagynda beýleki halklar bilen bir hatarda türkmenlerem möhüm rol oýnapdyrlar.Orta asyrlarda seljuklaryň ägirt uly döwleti Merkezi Aziýadan Ortaýer deňzine çenli aralyga

¹ Короглы Х.Г.Огузский героический эпос.М.,1976,стр.135

ýaýrapdyr. Belli bolşy ýaly, gadym döwürden bári türki-oguzlar Beýik ýüpek ýoly arkaly Gündogar bilen söwda aragatnaşygyny alyp barypdyrlar.

Haçly ýörişler zamanynda Gündogar bilen Gündogaryň arasyndaky ykdysady, medeni-durmuşy hem ylmy-tehniki gatnaşyklar görentin artypdyr. Şol ýörişlere gatnaşanlar Gündogaryň diňe bir meden-tehniki gazananlaryny özlerine almak bilen çäklenmän, şol ýurtlaryň medeniýeti hem taryhy barada-da köp maglumatlary özlari bilen alyp gaýdypdyrlar.

Araplaryň VIII asyryň başynda Andaluziýany (Ispaniýany) basyp almagy-da Gündogaryň ylymdyr medeniýetde gazananlarynyň Ýewropa aralaşmagyna şert döredipdir.

Gündogar ýurtlaryny gözi bilen gören adamlaryň, syýahatçylaryň, söwdagärdir missionerleriň, ýagny dini ýa-da başga bir iş bilen syýahat eden adamlaryň gürrüňleri, ýazgylary, kitaplary Gündogar hakyndaky maglumatlaryň Ýewropa aralaşmagyna oňaly täsir edipdir. Şeýle-de Ýewropa ýurtlarynyň Gündogar bilen syýasy, ykdysady gatnaşyklary çeper edebiýatda-da öz beýanyny tapypdyr. Nemes halkynyň çen bilen 1200-nji ýylda döredilen “Nibelunglar barada aýdym” poemasynda gunnlaryň germanlar bilen dostlukly gatnaşyklary, gunnlaryň patyşasy Etseliň (Atillanyň-R.M.) germanlaryň gözeli zenany Krimhilda öýlenişi öz beýanyny tapypdyr.

XIII asyryň ýewropaly syýahatçylary Plano Karpiniň “Mongollaryň taryhy” (Sankt-Peterburg, 1911) hem-de Wilgelm de Rubrugyň “Gündogar ýurtlaryna syýahat” (Sankt-Peterburg, 1911) Wenesiýaly täjir Marko

Polonyň Gündogar ýurtlary,Türkmenistan,türkmen atlary,halyalary baradaky gören-eşiden zatlary baradaky kitaby we başga-da ençeme kitaplar ýewropalylaryň Gündogar hakyndaky düşüňjeleriniň has-da giňelmegine getiripdir.

XV-XVI asyrlarda Günbatar edebiýatyna filoorientalizm (Gündogary öwrenmek hөwesі,söýgüsi)ideýalary aralaşyp başlaýar.

Täzeden Döreyiş döwrüniň çeper eserlerinde-de Gündogar ýurtlarynyň şahsyýetleriniň položitel keşpleri döredilýär.İňlis ýazyjysy Kristofer Marlo(1564-1593)“Beýik Tamerlan“(Teýmurleň-R.M.)atly dramasynda Tamerlany tutanýerli,beýik,ruhabelent şahsyýet hökmünde suratlandyrýar.

Ýewropa edebiýatynda”Magaryfçylyk döwri” diýip atlandyrylan XVIII asyrda Günbataryň we Gündogaryň arasyndaky edebi gatnaşyklaryň ösüşinde bütinleý taze bir döwür başlanýar.Gündogar edebiýatlarynyň iň gowy nusgalarynyň Ýewropa dillerine terjime edilip başlanmagy-da şol döwre degişlidir.Şol döwürde Gündogar edebiýatynyň nemes diline terjime edilen eserlerini Gyote içgin öwrenip başlaýar.Gündogar edebiýaty Gyotäniň önünde heniz bir bilinmeýän ,köp dürli şahyrana formalara,çuňňur filosofik mazmuna baý bolan bütinleý başga täze dünýä açýlypdyr.Özüniň“Günbatar-Gündogar diwanynda“şahyr hem filosof,beýik magaryfçy bolan Gyote Gündogar edebiýatynyň temalaryny ulanyp, özboluşly eserleri döretmek bilen bir hatarda Gündogaryň edebiýatyny we medeniýetini öwreniji hökmünde çykyş edýär.Ol nemes edebiýatyna bütinleý täze sözleri,keşpleri, sýužetlerdir pikirleri girizýär.Gündogar edebiýatynyň

özboluşly döredijilik stilini,däplerini Günbatar edebiýatyna girizmek isleýär.

Gündogar edebiýatyny öwremnäge girişen mahaly Gýote şol döwrüň zehinli nemes gündogarşynaslary Genrih Fridrih fon Ditsiň(1751-1817)“Gündogaryň ajaýyplyklary“atly ýygyndysyndan hem-de Ýozef fon Hammer-Purgştalyň(1774-1856)“Gündogaryň genj-hazynalary“atly işinden,olaryň Gündogar edebiýatyndan eden terjimelerinden peýdalanyndyr.Şol döwürde,has takygy 1811-nji ýylda Fridrih fon Dits oguz-türkmen eposy „Gorkut atadan“boleklari „Oguzyň kitaby“ ady bilen neşir etdiripdir.Şeýle-de“ Gorkut ata“ eposynyň „Depegözün Basaty öldürişi baradaky aýdym“diýen boýuny gadymy grek edebiýatynyň „Odisseýa“ poemasynda beýan edilýän ýekegöz siklop Polifem baradaky syýužet bilen deňeşdirýän işini we türkmen nakyllaryny çap etdirýär.Gýote ol alymlary özüniň „Günbatar-Gündogar diwanynda“ minnetdarlyk bilen ýatlap:

Göýä meni Kabus özi okatdy,
Oguz maňa akyl öwredip gitdi.
Indi bolsa,,hoja“diýýärsiň maňa,
Nätmeli eýerjek bolsaň patyşaň?,¹

diýip ýazýar.Soňky setirde Gýote „megerem, özüniň 1775-nji ýylda Weýmar şäherinde,gersog Karl Awgustyň köşgünde ministr wezipesinde gulluk edişini ýatlaýan bolsa gerek.

¹ Гете И.В.Западно-восточный диван.Москва,1988, стр.348

Gýotäniň Gündogar bilen gyzyklanmagynyň ýaşlyk ýyllarynda başlanandygyny belläp geçmek gerek. Ol Kuranyň D.F.Megerlin tarapyndan nemes diline edilen terjimesini 1772-nji ýylda okapdyr. Kuranyň 6-njy süresini latynçadan terjime-de edipdir. 1772-1773-nji ýyllarda bolsa ol „Muhammet“ atly dramasyň ýazmagyň üstünde işleýär. Gýotäniň köp ýyllaryň dowamynda Gündogar edebiýatyny, medeniýetini öwrenmeginiň netijesi onuň „Günbatar- Gündogar diwanynda“ jemlenýär. Bu eserinde Gündogaryň şahyrlarynyň, akyldarlarynyň, taryhy şahslarynyň ençemesine ýüzlenýär. Firdöwsi, Nyzamy, Hafiz, Jeleddin Rumi Saady, Jamy ýaly Gündogaryň beýik şahyrlarynyň döredijiliklerine, olaryň eserlerindäki temalara, äheňlere ýüzlenmeler şahyryň „Diwanynyň“ sahypalaryna zer däneleri ýaly sepilipdir.

Gýote bu kitabynda hakyky çeper sözüň gadryny bilýän şahyr we Gündogar edibiýatynyň çeper özboluşlylygyna çuňdan düşüňän we şeýle-de oňa uly sarpa goýýan gündogarşynas hökmünde çykyş edýär. Gündogar edibiýatynda häli- şindi duş gelýän „bilbil we bägül“, „perwana we şem“ we şuna meňzeş äheňleriň, motiwleriň her gezek täze bir tarapdan öwşün atýandygyna düşünen şahyryň özi-de olary ulanyp içki duýgularyny beýan etmegiň täze tärlerini gözleýär.

Gündogar edibiýatynda söýgi temasy we filosofiki oýlanmalar beýan edilende meşhur aşyk magşuklar baradaky eserlere salgylanmak däbi ýygý-ýygýdan ulanylýar. Gündogar edibiýatynda seýle keşpleri ulanmaýan şahyr ýok diýen ýalydyr. Şu nukdaý nazardan Magtymgulynyň dörtedijiliguini alyp görsek onuň onlarça

goşgularynda Gündogar edebiýatynyň aşyk-magşuklaryň obrazlaryna,olar baradaky sýužetlere salgylanmak dürli kontekstlerde ussatlyk bilen ulanylýar.Meselem onuň Muhammet pygamberiň şanyna bagyşlap ýazan“Söýmüşem seni“ atly goşgusynda on bir sany aşyk magşuklaryň atlary getirilýär.Yeri gelende aýtsak Magtymgulynyň „Söýmüşem seni“atly goşgusynda getirilýän Yusup we Züleyha,Perhat we Şirin,Leyli we Mežnun,Wamyk we Uzra,Süleýman we Bylkys ýaly baş aşyk-magşuklaryň jübütleri Gyotäniň „Günbatar-Gündogar diwanyndaky“ „Yşknama“ diýen bölümde berilýan atlar bilen gabat gelýär.

Gündogar şahyrlarynyň eserlerinde Süleýman we Bylkys hem-de olaryň arasynda habar gatnadan,sawçylyk eden Hüthütiň keşpleri örän meşhur bolupdyr.Meselem Magtymgulynyň eserlerinde-de olaryň keşplerine ýüzlenmek däbi duş gelýär:

Anka aýdar:“Ýolçyýam“,
Hüthüt aýdar:“Ilçiyem,
Süleýmanna sawçyýam,
Ýalan jahan içinde“.¹

Gyotäniň „Diwanynda“ şahyryň“Salam“diýen goşgusynda bu äheňler söýginiň ajaýyplygyny wasp etmek bilen baglylykda öz beýanyny tapypdyr:

„Hüt-Hüt“diýip,men aýtdym,“hak gurruň,
Ajaýypdyr seniň görk-görmegiň,
Çaltrak git,ýet munda durmagyn,

¹ Magtymguly.Şygryrlar.Aşgabat,1992,1-nji tom,298 sah

Ýet meň söýgülimiň ýanyňa,
Sen oňa ýetir,aýt, meniň
Janymy bagş edýändigim oň şanyňa.“¹

Gündogar edebiýatynda giňden meşhur bolan Isa pygamberiň keşbi Nyzamy,Nowaýy Attar,Magtymguly ýaly şahyrlaryň eserlerinde giňden ulanylypdyr.Isa pygamber Gündogar edebiýatynyň eserlerinde,hekaýatlarynda gezip ýöreyän akyldar filosof hökmünde meşhur bolupdyr.Gýote Nyzamynyň Isa pygamberiň bazarda ölen itiň maslygyny görüp bar adamlaryň ondan sowlup geçişini synlap,ol itiň owadan hünji ýaly dişleriniň bardygyny nygtaýşy baradaky hekaýatyny göşgy görnüşinde beýan edýär we iň bir betnyşan görnüşdenem şeýle öwüt- nesihat beriji gözelligi tapýan Nyzamynyň ussatlygyna uly sarpa goýup:“...bu bizi haýran galdyrtýar we ruhubelenligi öwredýär“, (Гете И.В.Западно-иосточный диван.Москва,19883,194 sah.) diýip ýazýar.

Elbetde Nyzamynyň ite uly hormat bilen garamak baradaky hekaýaty ýöne ýerden döremändir.Nyzamy ony Basraly ýazyjy Jahyzyň (869-njy ýylda aradan çykýar)“Haýwanlar barada kitap“(Kitab al-haýwan)atly eserinden alypdyr:“Isa,Merýemiň ogly bir gün öz şagirtleri bilen ölen itiň ýanyndan geçip barýan eken.Şonda onuň okuwçylarynyň biri:“Gör,nähili porsy ys,“diýip aýdypdyr.Isa oňa:“Näme üçin sen onuň ap-ak sadap ýaly dişlerine guwanmaýarsyň?“diýipdir.Soňra Jahyz ol rowaýatyň zyzndan ýedi sany takwa ýaş ýigitleriň we olar bilen

¹ Гете И.В.Западно-восточный диван.Москва,1988, стр.34

gowakda köp ýyllap uklap ýatan bir itiň şol ýigitler ýaly hormata mynasyp bolşy baradaky hekaýaty getirýär. Bu hekaýat Kuranyň „Sura al-kähf“(Gowak süresi) diýen bölümünde berilýär. Magtymguly bu barada:

...Tä Isa gelinçä gaýym,

Eshabył –kähf ýatar gaýym,¹

diýip ýazýar. Gýotäniň „Diwanynda“ bu sýžetiň şahyrana beýanyny berilýär we şahyr şol ýedi sany ýigidiň we olar bilen uklap ýatan itiň „hudaýyň emri bilen jennete girendigini“² ýazýar.

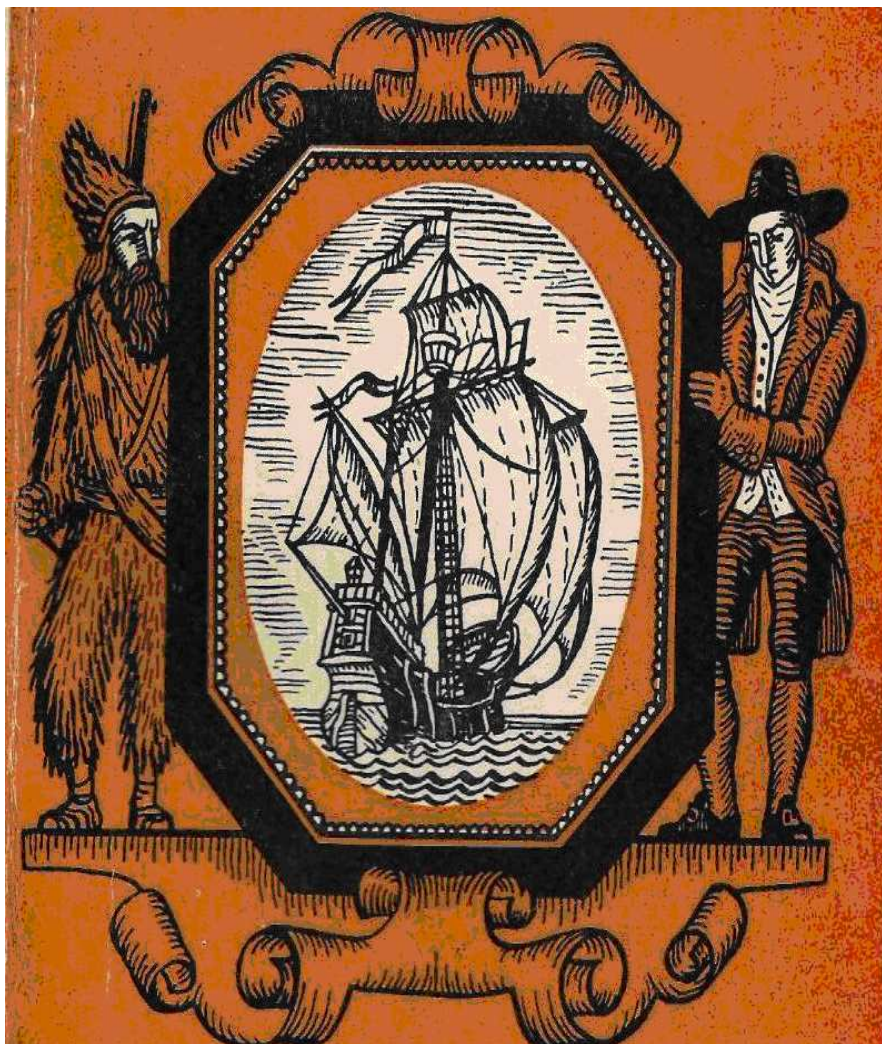
Görşümüz ýaly Gýotäniň „Günbatar-gündogar diwanynda“ beýan edilýan temalar, sýžetler, suratlandyrylýan keşpler beýik Magtymgulynyň döredijiligi bilen hem birigip gidýär. Bu tötänleýin däl, çünki her bir halkyň milli şahyry dünýä medeniýetinden üzňe ýaşamaýar. Ol diňe dünýä edebiýatynyň gazananlary öwrenip soň beýiklige ýetýär.

Beýik nemes gumanist, ynsanperwer şahyry Gýotäniň Gündogar halklarynyň baý edebiýaty, taryhy, medeniýeti bilen içgin gyzyklanmagy onuň döredijiligini, nemes edebiýatyny täze temalar, keşpler we çeperçilik tärleri bilen baýlaşdyrypdyr hem-de nemes halkynyň, şeýle-de Ýewropa halklarynyň Gündogar medeniýeti, edebiýaty baradaky düşüňjeleriniň öňküsinden has giňemegine täsir edipdir. Bu bolsa öz gezeginde dünýä halklarynyň özara gatnaşyklarynyň dostlukly ösmegine uly goşant bolup durýar.

¹ Magtymguly. Şygırlar. Aşgabat, 1994, 2-nji tom, 43 sah.

² Гете И.В. Западно-восточный диван. Москва, 1988, стр. 135

XVIII asyr iňlis magaryfçylyk edebiýaty.

XVII asyrda Angliýada buržuaz rewolýusiýasy bolup geçýär we feodalizme aýgytly zarba urulýar. Patyşa Karl I sud edilip ölüm jezasyna höküm edilýär. Soň

Restawrasiýa döwri başlanýar we ony 'şöhratly rewolýusiýa' çalyşýar.

XVIII asyrdan Angliýada buržuaziýa doly häkimýeti eline alyp höküm sürýär.

Angliýada hukuklary çäklendirilen patyşa we parlament ýurdy dolandyryýar. Ýurtda ykdysady öwrlüşik bolup geçýär.

Şu döwürde Iňlis edebiýatynda, filosofiýasyndan täze ugurlar peýda bolýar. Irki magaryfçylar öz filosofik-ahlak gözleglerinde **Jon Lokkyň "Adam akly barada tejribe"(1690)** atly eserinden ugur alypdyrlar. Jon Lokk diňe bir adamlaryň tebigy taýdan deňligini nygtamak bilen çäklenmän eýsem şahsyýetiň kemala gelmeginde jemgyýetçilik we geografik, tebigy şertleriň hem täsir edýändigini nygtaýar. Magaryfçylar adamyň häsiýetleriniň kemala gelmeginde terbiýäniň rolynyň iňňän ulydygyny we adamyň hemişe ýagşylyga ymtylýandygyny aýdýrlar. Bir söz bilen aýdylanda, Iňlis jemgyýeti XVIII asyrdan täze jemgyýetçilik ideýalaryny, formalaryny gözlemegini dowam etdirmek bilen ösüpdir.

1660-njy ýyllarda Resawrasiýa ýagny patyşa düzgüni täzeden dikeldilen döwründe köşk we buržuaziýanyň arasynda eýýam şol döwürde ýaraşyksyz gapma-garşylyklar ýüze çykýar. Bu göreş wigi (buržuaziýanyň tarapdarlary) we tori ("Köşk partiýasy" uly ýer eýeleriniň tarapdarlary) partiýalaryň arasynda alnyp barylýar. Ahyrsoňy 1688-1689-njy ýyllarda korolyň hukuklary kemeldilip, parlamentiň hukuklary artdyrylýar. 1688-nji ýylda Ýakow II kowulýar. Iňlis buržuaziýasy tagty patyşasyz goýmajak bolup, Ýakow II gyzy Mariýa

öýlenen, Gollandiýanyň patyşasy Wilgelm III Oranskini çagyýarlar. Netijede XVIII asyrdaky Angliýada buržuaziýa häkimýeti doly ele alýar. Inlis taryhçylary bu dolandyryjy gatlak tarpyndan geçirilen öwrülişigi "Şöhretly rewolýusiýa" diýip at berýärler. (XVIII asyrdaky buržuaz rewolýusiýasy "beýik gozgalaň" diýip atlandyrylýar). XVIII asyryň dowamynda Angliýa dünýäde täze ýerleri, koloniýalary basyp almak üçin birnäçe uruşlar alyp barýar. Portugaliýa, Şotlandiýa, Irlandiýa we başga-da birnäçe ýurtlar Angliýanyň golastynda we täsirinde bolýar.

1707-nji ýyldan başlap, Angliýa Beýik Britaniýa diýlip atlandyrylýar. Bu döwürde magaryfçylara dürli filosofiki pikirler täsir edipdir. **Tomas Gobbs (1588-1679)** buržuaziýanyň edep-ahlak kadalaryny goraýar. Ol her bir adamyň öz abadançylygy, şahsy durmuşda bagtly bolmak üçin göreşmäge haklydygyny aýdýar. Ýöne onuň pikirine görä "adam-adama möjek(duşman)". Sebäbi jemgyýet her haýsy öz şahsy bähbitleri üçin göreşýän aýry adamlardan durýar. Gobbsyň bu pikirleri edebiýata, jemgyýetiň aňnada täsir edipdir.

Inlis magaryfçylarynyň garaýyşlarynda gapmagarşylyklarynyň döremegine Şeftsberi we Mandewiliň filosofiki garaýyşlary-da täsir edipdir.

Antony Eşli Şefsberi (1671-1713) özüniň "Adamlaryň we döwrüň hasiýetleri, gylyklary, pikirleri" (1711) diýen eserler ýygyndysynda tebigy sazlaşyk baradaky pikiri beýan edýär. Şeftsberiniň pikirine görä her bir adamda dogabitdi ýagşylyga, gözellige, hakykata ymtylmak häsiýetleri bar, ýagşylyk we gözellik özara baglansykly. Ýamanlyk bolsa ýalňyşlaryň netijesinde bolup geçýär, şonuň üçin ony düzedip bolýar.

Şeftsberi klassisizme daýanyar we hadysalara baha bermekde akyla esasy orun berýär. Şeftsberiniň tebigy sazlaşyk, bar zatlaryň akylalaýyk we sazlaşykladygy bardaky pikirleri magaryfçylyk idealarynyň kemala gelmegine täsir edipdir.

Bernard Mandewil (1670-1733) Şeftsberi ýaly buržuaz jemgyýetini ideallaşdyрмаýar, ony "akylly-paýhasly, sazlaşykly" hasaplamaýar.

Mandewil "admlaryň ýetmezçilikleriniň" jemgyýetiň ösmegine, onuň abadançylygyna täsir edýändigini aýdýar. Onuň "**Balarylar barada basnýa**" (1714) eseri Angliýada filosofiýanyň ösmegine täsir edýär. Mandewil adamlaryň öz şahsy peýdasy üçin göreşýändigini nygtaýar.

Netjede Şeftsberi sazlaşykly, akylly-paýhasly jemgyýet baradaky pikirleri öňe sürse, Mandewil adamlary egoistik, şahsy isleg-arzuwlaryň jemgyýeti öňe iterýändigini, onuň ösmegine täsir edýändigini nygtaýar.

Magaryfçylyk döwrüniň iňlis edebiýaty üç döwre: irki, ösen we giçki magaryfçylyk döwürlerine bölünýär. **Iňlis magaryfçylyk edebiýatynyň birinji döwri** ýa-da irki döwri 1688-1730-nji ýyllary öz içine alýar. Bu döwrüň esasy edebi usuly klassisizm bolsa-da eýýam şu döwürde Defonyň we Swiftiň döredijiliginde magaryfçylyk realizmi ösüp başlaýar. Şu döwürde Stiliň we Addisonýň metbugatda çap edilen makalalary uly meşhurlyk gazanýar.

Şu döwürde döredijiligi klassisizm bilen baglanşykly ýazyjylar antik edebiýatynyň sýužetlerine, formalaryna, keşplerine ýüzlenýärler we şolaryň üsti bilen öz döwrüniň wakalaryny görkezýärler.

Bu döwürde esasan drama, poema, oçerk, roman žanrlarynda eserler döredilýär.

Magaryfçylyk edebiýatynyň irki döwründe aň-bilim ýaýradyjylar feodalizmiň düşüňjelerini, kanunlaryny tankytlaýarlar, alnyp barylýan uruşlary ýazgarýarlar. Şol bir halatda täze ösüp gelýän buržuaz jemgyýetine ynamly, umyt bilen garaýarlar. Ýöne Swiftiň döredijiliginde buržuaz jemgyýeti-de tankyt edilýär. Şu döwürde jemgyýeti akyl-paýhas, aň-bilim esasynda üýtgedip gurmak ideasy magaryfçylaryň garaýyşlarynyň esasyňy düzýär. Nadan düzgünli feodal jemgyýeti üýtgedip, aňly, bilimli, akyl-paýhas esasynda jemgyýet gurmak bu döwriň esasy ideasy bolup durýar.

Iňlis magaryfçylyk edebiýatynyň ikinji, ýagny ösen döwri 1730-1760-njy ýyllar aralagyny öz içine alýar. Bu döwürde magaryfçylyk realizmi gülläp ösýär. Şu döwürde Riçardson, Filding, Smollet ýaly ýazyjylaryň romanlarynda realistik usul ulanylyp iňlis jemgyýetiniň durmuşy dogruçyl, kemçilikleri bilen bolşy ýaly görkezilýär. Bu ýazyjylar diňe bir feodal düzgünleri tankytlayan, täze buržuaz jemgyýeti-de tankyt edýärler.

Bu döwürdäki eserlerde adamlary terbiýelemek meselesi merkezi tema bolup durýar. Şu döwürde täze roman žanrlary-da döreýär: olara sosial- durmuşy roman, terbiýe romany we epistolýar (salam haty) romany girýär.

Iňlis magaryfçylyk edebiýatynyň üçinji döwri 1760-1789-njy ýyllary öz içine alýar.

Şu döwürde edebiýatda öňki akyl- paýhas ideýasyna daýanyp jemgyýetiň gapma-garşylyklaryny, kemçiliklerini açyp görkezip bolmajakdygy ýüze çykýar. Indi akyl däl-de duýgy, duýgydaşlyk pikirleri öňe sürülýär. Netijede sentimentalizm akymy ýüze çykýar. Bu edebiýat ýönekeý adamlaryň, garyplaryň, hor-homsy öýsüz-öwzarasyz

ýaşaýan, horluk çekýän adamlaryň durmuşyny, içki oý-pikirlerini görkezmäge ýykgyň edýär.

Sentimentalizm Oliwer Goldsmit, Lorens Sterniň we başga-da birnäçe ýazyjylaryň eserlerinde ýüze çykýar.

Magaryfçylyk edebiýatynyň giňki döwründe Şeridanyň döredijiliginde realistik magaryfçylyk dramasy ýokary derejede ösýär.

Şu döwürde sentimentalizm akymy 1789-njy ýyllarda öz ösüşini bes edýär we edebiýatda romantizmiň alamatlary peýda bolup başlaýar.

Magaryfçylyk edebiýatynyň ähmiýeti barada aýdylanda şu esasy zatlary belläp geçmek zerurdyr:birinjiden, magaryfçylar orta asyrlaryň nadan feodal düzgünlerine ,düşünjelerine ,adalatsyzlyga,deňsizlige garşy göreşip hemme adamlaryň deňligini ygılan edipdirler we her bir adamyň öz ykbalyny kesgitlemek,bagtly bolmak üçin tebigy hukugynyň bardygyny nygtapdyrlar.“Adam azat,bagtly ýaşamak üçin doglupdyr“diýen pikir magaryfçylaryň eserlerinden eriş-argaç bolup geçýär.Şonuň üçin magaryfçylaryň eserleri ynsanperwerlik ruhuna ýugrulandyr.Şeýle-de Magaryfçylyk edebiýatynda durmuşyň manysy öndürijilikli zähmetdedir diýen pikir öňe sürülip,zähmetiň adamy terbiýelemekde, onuň ruhy taýdan kämilleşmeginde uly ähmiýetiniň bardygyny nygtaýarlar. Ikinjiden, magaryfçylar edebiýatyň jemgyýetde uly terbiýeçilik ähmiýetiniň bardygyny görkezýärler.Olar edebiýat durmuşy dogruçyl görkezip, jemgyýetiň kemçiliklerini açyp görkezmeli ,adamlary ýokary ahlakly, ynsanperwerlik, öňdebaryjy ideýalaryň ruhunda terbiýelemeli diýen pikirleri öňe sürüpdirler.

Daniel Defo (1660-1731)

Defo 1660-njy ýylda Londonda dogulypdyr. Onuň kakasy Jeýms Fo söwdagär bolupdyr. Defo öz atasynyň adynyň öňüne “de” diýen bölejigi goşupdyr. Defonyň kakasy şem ýasaýan dükanyň eýesi we et, ýag satmak bilen meşgullanypdyr. Olar gurply ýaşapdyrlar. Olar dini-puritan maşgalasyna degişli bolupdyrlar. Ol döwürde dini reformator Şweýsariýaly ruhany Žan Kalwiniň tarapdarlaryna Angliýada „puritanlar“ diýip at beripdirler. (ol latynça 'purus“

ýagny “arassa” diýen sözden gelip çykypdyr). Puritanlar hristian dininiň protestant akymyna degişli bolupdyrlar. Olary köp döwürlerde katolik dininiň tarapdarlary yzarlapdyr, dürli horluklara düçar edipdirler. Puritan dinine „şeýtanyň dini“ diýip at beripdirler.

Defonyň kakasy oglunyň ruhany bolmagyny isläpdir. Defo ýaşlygynda gowy bilim alypdyr. Ol puritan dini akademiýany gutarypdyr, ýöne ol ruhany bolup işläsi gelmändir. Ol hem kakasy ýaly söwdagär bolupdyr. Tä ömrüniň soňuna çenli ol çakyr, temmäki, jorap, kerpiç we üçekleri basyrmak üçin çerepisa satmak ýaly işler bilen meşgullanypdyr. Ol örän işeňňir adam eken. Onuň

kellesinde hemişe täze pikirler döräp ,täze bir işe töwekgelçilik bilen başalapdyr.Hiç bir şowsüzlyk ony hiç haçan ruhdan düşmändir.Soň optimizm, ruhobelentlik onuň eserleriniň özenini düzüpdir.Ol özi barada degişme äheňinde:

Hiç kime beren däldir meňki deýin kysmaty,
On üç gezek baýadym men,
On üç gezek meniň bijäm çykmary,¹

diýip aýdar eken.

Daniel Defo döredijilik ýoluny **“Arassa ganly iňlis” (1701)** atly ýaňsylma-tankydy häsiýetli goşgusyny ýazmak bilen başlapdyr. Bu pamfletde ol Wilgelm III Oranskiniň tarapyny tutup çykyş edýär. Patyşa Wilgelm III şol wagtda aristokratlar sap iňlis däl, daşary ýurtly diýip aýdýar ekenler. Defonyň bu pamfleti Wilgelm III Oranskiniň göwnünden turupdyr. Ol Defony sylaglapdyr,oňa howandarlyk edipdir.Ýöne 1702-nji ýylda atdan ýykylyp ,wepat bolupdyr.Onuň ýerine tagta Wilgelm III Oranskiniň aýalynyň dogany Anna Stýuart çykypdyr.Anna tori partiýasynyň syýasatyny ýöredipdir.Şol döwürde ýene-de puritanlary yzarlamak başlanypdyr.Defo puritanlaryň tarapyny tutup,pamfletler bilen çykyş edipdir.Şol döwürde ol**“Terspikirlilere jeza bermegiň gysga ýoly”**(1702)diýen pamfletini öz adyny goýman ýazypdyr.Bu tankydy häsiýetli eserde Defo resmi anglikan buthanasyn üstünden gülüpdür we olaryň puritanlary yzarlamagynyň nädogrydygyny aýdypdyr.Şol pamflet

¹ Гражданская З.Т.От Шекспира до Шоу.Москва,1982, стр.35

sebäpli 1703-nji ýylda Defo tutulyp türmä salnypdyr we „masgaraçylyk sütüniniň“ ýanynda üç gezek durmaly edilipdir. Defo türmede gysga wagtyň içinde „Masgaraçylyk sütünine şööhrat“ diýen goşgusyny ýazypdyr we dostlarynyň üsti bilen ony gizlin bir hususy firmada çap etdiripdir. Defonyň dostlary ol goşgynyň çap edilen tekstini halak paýlapdyr. Soňra Defony masgaraçylyk sütüniniň ýanyna çykaranlarynda adamlar onuň goşgusyny aýdym edip aýdypdyrlar. Soň Defony masgaraçylyk sütüniniň ýanyna çykarmandyrlar. Ony türmeden boşadypdyrlar.

Defonyň ýazyjy bolup ýetişmeginde onuň özüniň çykarýan gazedi aýgytly rol oýnapdyr. 1704-1713-nji ýyllar aralygy Defo „**Fransuz işlerine syn**“ (bu gazetde elbetde Angliýanyň işleri barada ýazylypdyr) atly gazet çykarypdyr. Ol bu gazetde köp makalalar bilen çykyş edipdir. Defo özüniň çykarýan gazetinde hekaýalar, pamfletler, romanlar çap edipdir. Şeýlelik bilen ol edebiýatda tejribe toplapdyr. 1719-njy ýylda Daniel Defo özüniň dünýä möçberinde meşhurlyk gazanan „**Robinzon Kruzonyň başdan geçirenleri**“ atly romanyny ýazypdyr. 1720-1721-nji ýyllarda romanyň 2-nji we 3-nji kitaplary çykypdyr. Bu romanyň ikinji we üçünji kitaplarynda Robinzon ýeke özi adamsyz adada 28 ýyllap ýaşandan soň watanyna gaýdyp baryp, ýene-de söwda etmek üçin Hindistana, Hytaýa we Sibire (Russiýa) gidişi barada gürrüň berilýär.

Defonyň „Robinzon Kruzonyň başdan geçirenleri“ atly romany bolan waka esasynda ýazylypdyr. Ýöne ol waka magaryfçylyk ideýalarynyň nukdaý nazaryndan beýan edilýär.

Iňlis edebiýatçysy Riçard Stil (1672-1729) bir Aleksandr Selkirk atly deňizçiniň dört ýyllap, adam aýagy sekmedik bir adada ýaşandygy barada gürrüň berip, 1713-nji ýylda bir makala ýazýar. Ony okap Defo Aleksandr Selkirk bilenem duşuşyp gürründeş bolupdyr, emma Aleksandr Selkirk ýeke özi dört ýyllap adada ýaşap, ýekelik onuň aňyna erbet täsir edipdir. Şol sebäpli ol Defo bilenem köp bir gürleşesi gelmändir. Ol tutuk, az gepli adam bolupdyr. Ine şol wakanyň esasynda Defo öz “Robinzon Kruzonyň başdan geçirenleri” atly romanyny döredýär. Bu eser iňlis magaryfçylaryň edebiýatynda ýazylan ilkinji realistik romandyr. Roman dokumental proza görnüşinde ýazylyp, wakalary Robinzonyň özi gürrüň berýär. Romanda esasan Robinzonyň her günki durmuşynda bolup geýän wakalar esasy orunda durýar.

“Robinzon Kruzonyň başdan geçirenleri” romany magaryfçylyk ideýalaryndan ugur alnyp ýazylan eserdir. Şoňa görä-de Robinzon 28 ýyllap adam aýagy sekmedik, hiç kim ýaşamaýan adada, däliremän, ruhdan düşmän özüni ýitirmän ýaşýar. Robinzon ruhbelent, ol dürli kyn ýagdaýlarda hem öz ukybyna, akyl - paýhasyna daýanyp, kynçylyklardan der döküp, zähmet çekip, çykalydygyny nygtaýar.

Robinzon hiç haçan ruhdan düşmeýär. Ol tebigatdan ýagşylyga garaşmaýar. Ol tebigaty öz durmuşyna laýyklykda üýtgedip ýaşýar. Onuň adadaky durmuşy howply ýagdaýlardan doly, ýöne ol dürli kynçylyklary öz zähmeti, tutanýerligi we ruhybelentligi bilen ýeňip geýär.

Defo bu romanda ilkinji gezek zähmet, işewürlük temasyň adamyň ruhy ösüşi bilen baglanyşykda görkezýär. Robinzonyň adamsyz adadaky durmuşynyň her bir ädimi tebigata garşy göreş, tebigatyň baýlygyndan peýdalanmak pikirleri bilen baglanyşykly. Guşlary, ýabany geçileri awlamak,olar eldekleşdirmek, gowakdan öý etmek, oturgyç we stol, tekjeleri ýasamak ýaly her günki aladalar Robinzonyň boş wagtyňy goýmaýar. Robinzon ýaltanmany bilmeýär. Diňe bir palta we gyrgyç bilen bir topar öý goşlaryny, özüne gerek zatlaryny ýasaýar. Ine şu işlerde Robinzon akyla daýanmalydygyny aýdýar: „Ine men neçarçylyk edip başladym. Men şu ýerde bir zady aýdasym gelýär, ýagny akyl matematikanyň esasy we çeşmesidir, şol sebäpli ähli zatlary akyl bilen ölçäp, olar barada paýhasly netujä gelip her kim islendik hünäri ele alyp biler,“diýip fransuz filosofy Rene Dekartyň rasionalizm filosofiýasynyň pikrini gaýtalaýar.

Defo romanda zähmetiň netijeleriniň adama ruhy lezzet berýändigini her ädimde, Robinzonyň her bir eden işinde görkezýär. Robinzon öz ýaşaýan gowagyny tertibe salyp, her bir öý goşuny ýerbe-ýer goýansoň ol eden işlerine guwanyp: „Hemme zatlar maňa elýeterdi we bu goşlaryň goýluşyna seretmek maňa hakyky lezzet berýärdi: olar şeýle bir nusgawy tertipli goýulypdyr hem-de ol ýerde näçe gerek zatlar bardy“¹ diýip pikir edýär. Zähmetiň netijesi ony guwandyrýar we Robinzonyň akyl-paýhasynyň sazlaşygyny, tertibini döredýär. Şonuň üçin Robinzon:

¹ Даниэль Дефо.Приключения Робинзона Крузо.Москва,1959,стр.68

„Diňe bu işi gutaryp, men öz gündeligimi ýöretmäge başladym“¹ diýýär.

„Robinzon Kruzo“ çagalar ýa-da ýetginjekler üçin ýazylmasa-da ol göýä durmuşyň okuw kitaby ýaly, her hili kyn pursatlarda adam özüni nähili alyp barmalydygyny görkezýär. „Robinzon Kruzo“ romanynyň jadyly kitap“ diýip atlandyran beýi fransuz magaryfçy-ýazyjysy Žan Žak Russo „Bu meniň Emilimiň okajak ilkinji kitaby bolar“² diýip, romanyň uly terbiýeçilik häsiýetini nygtap görkezýär.

Ýeke özi ýalňyz adada halas bolan Robinzon öz ýoldaşlary bilen eger-de tupan wagty gämiden suwa böküp düşmedik bolsalar gark bolman sag-aman galyp biljekdiklerine düşünende gözüne ýaş aýlaýar we şol bir wagtda „göz ýaş bilen bolan işi düzedip bolmaz“³ diýip, gaýgy-gama batyp oturman akyly-başly hereket edýär, kenara golaý ýerde çäge batan gämä tarap ýüzlenýär, ondan abat galan azykdyr enjamlary kenara daşaýar. Umuman Robinzo işsiz oturmaýar. Defo bu romanda öňki feodal jemgyýetiniň işlemän mugthor ýaşamak pikirlerine garşy zähmetiň adamy we jemgyýeti kämilleşdirýändigini barada magaryfçylyk ideýasyny öňe sürýär.

Robinzon adada keselleýär. Oňa kömek etjek adam ýok. Şonda-da ol ruhdan düşmeýär. Ýagdaýy biraz gowlaşanda ýanynda Robinzon suw getirip, oňa rom garyp özüne derman ýasaýar, geçiniň etini otda gowuryp azajyk iýýär, agşam pyşpagaň ýumyrtgalaryny otda bişirip iýýär.

¹ Görkezilen eser, 68 sah.

² Зарубежная литература XVII-XVIII вв. Москва, 1982, стр. 164

³ Даниэль Дефо. Приключения Робинзона Крузо. Москва, 1959, стр. 49

Hudaýy ýatlaýar, oňa alkyş aýdýar. Ýagny keseliň garşysyna fiziki we ruhy göreş alyp barýar.

Robinzon ruhdan düşmezek, tutanýerli adam. Ol köp wagtyny sarp edip, ýalňňzlykdan halas boljak bolup, tokaýda uly agajy çapyp gaýyk ýasaýar, ýöne ahyrsoňy ol gaýyk kenardan uzakda bolany üçin ony Robinzon suwa eltip bilmeýär. Bar eden işi puç bolýar. Emma bu şowsuzlyk Robinzona nähili agyr urgy bolsa-da ol täzedan ýene gaýyk ýasamaga girişýär.

Bir söz bilen aýdylanda Robinzonyň keşbinde zähmetsöýerlik, ruhubelentlik, durmuşa söýgi we ynam bilen seretmek häsiýetleri örän täsirli, terbiýe berijilik ruhunda görkezilýär.

Defonyň döredijiligine başga-da “Moll Flenders”(1722) , ”Kapitan Singleton”(1720) , ”Polkownik Jek”(1722),“Hanyň Rokšana“(1724) ýaly başdan geçirmeler barada ýazylan romanlar,“Mergi ýylynyň gündeligi“(1722),“Kawaleriň ýatlamalary“(1720) ýaly taryhy romanlar hem degişlidir.Bu romanlar hem “Robinzon Kruzonyň başdan geçirenleri” atly romanyna meňzeş häsiýetde ýazylypdyr.Bu romanlar ýatlama ýa-da terjimehal görnüşinde ýzylyp,olarda şahsyýetiň kemala gelşi, onuň tebigatda we jemgyýetde özüni alyp barşy, zähmete bolan söýgüsi,ruhubelentligi, durmuşdaky göreşi beýan edýär.

Jonatan Swift (1667-1745)

Jonatan Swift 1667-nji ýylyň 30-njy noýabrynda Irlandiýanyň Dublin şäherinde eneden doglypdyr. Swiftiň kakasy ýaş aradan çykypdyr. Şoňa görä-de Swiftiň

maşgalasyna onuň daýysy Godwin Swift kömek edipdir. Jonatan Swift ilki mekdebi, soňra koleji gutarypdyr. Okuwy gutaryp, Swift Lord Wilýam Templiň kitaphanasyndaky kitaplary köp okapdyr.

Şol döwürde J.Swift özüniň **“Kitaplaryň urşy”**(1687) atly ilkinji tankydy häsiýetli pamfletini ýazypdyr. Bu pamlet esasan fransuz ýazyjysy Şarl Perronyň antik edebiýatyna häzirki zaman edebiýatyny garşy goýup ýazan makalasyna jogap hökmünde ýazylypdyr. Eserde Swift antik edebiýatynyň ähmiýetiniň uludygyny we täze we gadymy edebiýatyň gerekdigi barada öz pikirlerini beýan edipdir.

Swiftiň edebiýatçy hökmünde tanalmagyna onuň **“Çelek barada erteki”** (1704) atly pamfletiniň çap edilmegi sebap bolýar. Bu pamfletiň manysyny Swiftiň özi şeýle düşündirýär: “...gadym döwürlerde kit awlaýjy deňizçiler deňizde kitiň ünsüni gämiden sowmak üçin suwa boş çelek taşlaýan ekenler. Ine şu rowaýatdan ugur alsaň bu eserde gämi döwletiň nyşany bolsa, çelek – din, kit bolsa halky aňladýar. Swiftiň ýazmagyna görä hristian dinindäki dürli akymlaryň özara göreşi halkyň wajyp meselelerinden ünsini sowýar. Pamfletde hristian dininiň kotolik, lýuterançylyk, kalwinizm ýaly ugurlara bölünişi üç sany Pýotr, Martin, Jek atly doganlarynyň keşpleriniň üsti bilen görkezilýär. Bu eserde dini temadan başga-da iňlis halkynyň durmuşynyň käbir meseleleri seredilip geçilýär.

Jonatan Swiftiň tankydy hasiýeti pamfletlerden başga ýazan iri eserleriniň iň meşhury **“Gulliweriň syýahatlary”** (1726) atly romandyr.

1726-njy ýylyň
oktýabr aýynyň
ahyrynda beýik iňlis
ýazyjysy Jonatan
Swiftiň“Gulliweriň
syýahatlary romany
neşir edilende ähli kitap
okamagy gowy görýän
adamlar,çagalar bu
romany höwes bilen
okapdyrlar.Sebäbi
ondan öňem syýahatlar
barada kop romanlar
ýazylanam bolsa bu
kitapdaky kapitan ,gämi
lukmany Gulliweriň

baran täsin ýurtlary,onuň goren-eşiden zatlary şondan öň hiç
bir eserde beýan edilmändir.Gulliweriň aýagyna dyrmaşyp
çykýan kiçijik adamlar,oýnawaç ýaly kiçijik
goýunlar,sygyrlar,uçup gezýan ada,gepleýän atlar,maýmyna
meñzeş adamlar her bir okyjyny örän gyzyklandyryp özüne
çekipdir,şeýle zatlaryň bolup biläýjegi barada berk ynam
döredipdir.Sebäbi ussat ýazyjy romanda ähli
wakalary,adamlary,olary gurşayan zatlary örän
ynandyryjylykly çintgäp beýan edýär.Onuň ustesine-de
Gulliwer örän batyr we adamkärçilikli,rehimdar adam.Ol hiç
kimi öldürjek bolmaýar,hiç kimiň göwnüne
degmeýär.Tersine ol her bir baran ýurdundaky adamlaryň
dilini öwrenjek bolýar.Sebäbi onuň bar maksady dünýäniň
täsin hadysalaryny we ajaýyplyklaryny owrenmek
bolýar.Ol syýahat etmäni gowy görär.Şonuň uçin ol heniz

mekdepde okaýan wagtlary kakasynyň iberýän pullarynyň hemmesini diýen ýaly deňiz kartalaryny we çet ýurtlar hakyndaky kitaplary almaga harç edipdir. Ol geografiýany hem matematikany jan edip öwrenipdir, çünki bu ylymlar deňizçiler üçin örän zerur bolupdyr.

Gulliwer, käri boýunça lukman, soňra birnäçe gämireriň kapitany dört gezek dürli ýurtlara syýahat edýär. “Gulliweriň syýahatlary” atly roman Defonyň “Robinzon Kruzonyň başdan geçirenleri” (1719) atly romanyndan tapawutlydyr. Çünki Defo täze jemgiýete bolan ynamy güýçli bolupdyr. Ol “Robinzon” romanynda iňlis jemgyýetiniň gurluşyny, kemçiliklerini tankyt etmeýär. Ol adam ruhunyň belentligini wasp edýär. Emma Jonatan Swiftiň romanynda jemgiýetiň gurluşy, adamlaryň ýaramaz gylyk-hgäsiýetleri tankyt edilýär.

Swiftiň bu romanynda wakalar dört sany täsin, alys ýurtlarda bolup geçýär. Şonuň üçin roman dört bölekden durýar. Gulliwer ilki liliputlaryň, ýagny kiçijik adamlaryň, soň äpet adamlaryň, üçünji kitapda Laputu, Balnibarbi, Laggdnegg we Ýaponiýa, dördünji kitabynda guigngnmleriň, ýagny gepleýän atlaryň ýurduna barýar.

Gulliwer liliputlaryň (kiçi adamlaryň) ýurduna baranda ol ýerdäki patyşanyň düzgünini Angliýanyň durmuşy bilen deňeşdirýär we uruşy toparlara bölünmekligi tankyt edýär. Ilki bilen Gulliweri liliputlaryň imperatorynyň golland, latyn, grek, fransuz, ispan, italyan, türk dillerini bilmeýändigine geň galýar. Bu ýurduň alymlary dünýäde başga ýurtlarynyň bardygundan bihabar ýaşaýarlar. Olar hemme ýerde liliputlar ýaşaýandyr öýdýärler. Onuň ustesine-de ýumurtgany haýşy tarapyndan döwüp

iýmelidigi baradaky jedellerden soň ilatyň Liliputiýa we Blefusku atly iki iki ýurda bölünip, otuz alty ýyllap gazaply uruş alyp barýandyklary gulliweri geň galdyrýar.

Swift bu romanda özüniň magaryfçylyk ideýalaryny yzygiderli Gulliweriň dili bilen gürrüň berýär. Aýratynam, çagalary, ýaş nesli terbiýelemek meselesi bu romanda Gulliwer liliputlaryň ýurduna baranda-da, äpetleriň ýurdunda bolanda-da jikme-jik beýan edilýär. Gulliwer bu ýurtda çagalaryň mekdeplerde iň tejribeli mugallymlar tarapyndan ar-namysly, adalatly, kiçigöwünli, watançylyk ruhunda we dini, hudaýy sylamak ruhunda terbiýelenýändiglerini, olaryň sport bilen meşgullanýandyklaryny gürrüň berýär. Bu çagalar mekdeplerde ýaşaýarlar we terbiýelenýärler. Olar hyzmatkärler bilen gürrüňleşmeýärler. Olaryň ene-atalary çagalaryny ýylda iki gezek görüp bilýärler. Şeýlelikde çagalar ýaşlygyndan azgynçylykdan, ýaramaz endiklerden goralýar diýip, Gulliwer belleýär.

Gulliwer liliputlaryň ýurdundan öýüne gaýdyp barandan soň iki aý geçip-geçmänkä ýene-de “Adüençer” gämisinde lukman bolup syýahat gidýär. Bir ada golaý gelende süýji suw agtaryp kenara çykan matroslar bilen bile giden Gulliwer kenarda ýeke taşlanyp gidilýär, sebäbi ýoldaşlary bir äpet adamy görüp, howlukmaç gaýyklaryna münüp gaçýarlar.

Bu ýurtda-da Gulliwer örän täsin zatlary görýär. Aýratynam oňa bu ýurduň ylymly-bilimli, medeniýetli we parasatly korolyna uly hormat goýýar. Äpet adamlaryň patyşasy ylyma-bilime sarpa goýýan adam. Onuň ýanyna ilki Gulliweri getirenlerinde-de ol ýurtda tanymal alymlardan üçüsini çagyrmagy we Gulliweriň,

haýsy hili jandardygyny anyklamagy buýurýar: „Alymlar ulaldýan aýna bilen Gulliwere uzak seredişdirdiler, ahyrsoňy ol haýwan däl diýen karara geldiler, çünki ol aýagynyň üstünde ýöräp, pert-pert gepleýär. Guş diýseň onuň ganaty ýok, mälim bolşy ýaly, uçup hem bilenok, Balyk diýseň, onuň ne guýrugy bar, ne-de ýüzgüji. Ol mör-möjek hem däl bolara çemeli, çünki hiç bir ylmy kitapda şonuň ýaly adama meňzeş mör-möjejik hakda hiç hili maglumat ýok“¹ diýip, alymlar Gulliweriň adamdygyny kesgitleýärler.

Äpetleriň patyşasynyň baý kitaphanasy bar, ol sazy gowy görýär. Äpet adamlaryň ýurdunda Gulliwere Angliýanyň döwletbir topar uruşlary alyp barandygyny gürrüň berende, äpet adamlaryň patyşasy bu zatlar eşidip haýran galýar. Ol Gulliweriň gürrüňlerini diňläp: “Angliýanyň soňky ýüz ýyldaky taryhy bu bir topar dildüwşüklere, pitneleriň, bulagaýçylygyň, öldürülişleriň, rewolýusiýalaryň taryhy bolmak bilen, olar tarapgölügiň, ikiýüzlüligiň, haýynlygyň, rehimsizligiň, görüpligiň, akylsyzlygyň, lezzete kowalaşmaklygyň netijesidigini,”² aýdýar. Gulliwere äpet adamlaryň ýurdunda korola Angliýanyň döwlet gurluşy, parlamenti, saýlaw düzgünleri. lordlar, maliýe ulgamy we ş.m. zatlar barada gürrüň berende köp meseler boýunça meseleler boýunça korol düşünişip bilmän soraglar berýär, ýöne ol soraglar örän düşnükli, ritoriki soraglar bolup ýaňlanýar, sebäbi ýazyjy korolyň soraglarynyň üsti bilen inlis jemgyýetiniň feodalizm döwründen galan däplerini, kanunlaryny tankyt edýär.

¹ Jonatan Swift. Gulliweriň syýahaty. Aşgabat, 1990, 68 sah.

² Джонатан Свифт. Путешествия Гулливера. Москва, 1958, стр. 146

Äpet adamlaryň ýurdunda Gulliweriň durmuşy çalt we gowy geçýär. Bu ýeriň ilaty-da görmegeý hasaplanýar. Bu ýurtda Gulliwer diňe siňeklerden goranmakdan, pişikden gaçmakdan, bir käse suwa gark bolmakdan bizar bolup, öz watanyňa gaýdasy gelýär.

Äpet adamlaryň patyşasynyň keşbiniň üsti bilen Swift arzuw edilip gelineň adyl patyşanyň obrazyny görkezýär.

Ylymyň durmuşdan üzne bolanda adamlara peýda bermeýändigini Swift Gulliweriň Laputu atly ýurda baryp gören zatlarynyň üsti bilen görkezýär. Ol ýerde bir alym sekiz ýyllap hyýardan günüň şöhlesini almagyň üstünde işleýär. Ol ony tomus salkyn bolanda ulanjak bolýar. Başga bir alym doňuz bilen ýer sürjek bolýar... Kitabyň dördünji böleginde Gulliwer gepleýän atlaryň ýurduna barýar. Ol ýerde adamzat nesilleri azyp, maýmyn kimin wagşyýana ýaşaýarlar. Olar ýalta, işsöýmezek, hapysa we adam häsiýetleriniň iň erbet gylyklaryny özünde jemleýärler. Olary “ýehu” diýip atlandyrýarlar.

Joantan Swiftiň romanynda XVIII asyryň birinji ýarymynda Angliýada buržuaz jemgiýetiniň ösüşinde bar bolan kemçilikler açylyp görkezilýär. Gepleýän atlaryň keşpleriniň üsti bilen Swift ýönekey durmuşa gaýdyp gelmeklige çagyryýar. Şeýle äheňler romanyň üçünji bölümünde-de duş gelýär. “Täzeçilik” bilen ýaşaýan adamlaryň salan jaýlary gyşyk, ekin eken meýdanlary gowy hasyl bermeýär. Emma öňki düzgün bilen ýaşaýan bir mülkdar gowy ýaşaýar. Onuň ekinleri, öýi, jaýy tertipli, gowy...

Başgaça aýdylanda Swift adamzat jemgiýetini ýönekey, tebigy kanunlar bilen ýaşamaklyga çagyryýar. Onuň tebigata golay ýaşamak ideýasy soňra fransuz ýazyjysy we akyldary

Žan Žak Russonyň eserlerinde jemgiýetçilik ideýalarynyň esasyňy düzýar. Jonatan Swiftiň “Gulliweriň syýahatlary” atly romany magaryfçylyk edebiýatynyň tankydy häsiýetli bölegidir. Ol ýazylyş görnüşi boýunça beýleki syýahatlar baradaky romanlara meňzeýär. Emma onuň mazmuny buržuaz jemgiýetiniň kemçilikleriniň üstünden gülýär. Bu eser roman žanrynyň irki magaryfçylyk döwründe ösüp kemala gelmeginde örän möhüm rol oýnapdyr.

Semýel Riçardson (1689-1761)

Semýuel Riçardsonyň döredijiligi inlis edebiýatynda täze döwri açýar. Robinzon, Gulliwer bular Angilýadan uzakda hereket eden gahrymanlar bolup, olar Angilýa bilen gyýtaklaýyn baglanşykly bolupdyrlar. Emma S. Riçardson Angliýanyň her günki durmuşyndan alnan wakalary suratlandyryp romanlar ýazypdyr.

Semýuel Riçardson 1689-njy ýylyň 19-njy awgustynda Dreßsir graflygynda (welaýatynda), agaç ussasyňyň maşgalasynda eneden dogulýar. Ýaşlygynda ol grammatika mekdebinde okaýar. Ol mekdepde köp dersler latyn dilinde okadylyp, okuwçylar grek dilini-de çuň öwrenipdirler. Riçardson haty gowy ýazyp bilýän eken. Şol döwürde köp adamlar okap, ýazyp bilmändirler. Şeýlelikde

Riçardson öz dostlaryna, garyndaşlaryna hat ýazyp beripdir. Soň ol mekdebi tamamlap, işlemek hem-de öz durmuşyny gowlaşdyrmak maksady bilen Londana gidýär. Londonda ol çaphana işe girýär we ol ýerde köp ýyllap işläpdir.Çaphanayň hojaýnynyň gyzyna öýlenipdir.Ol aradan çykansoň Riçardson çaphananyň eýesi bolupdyr.Şol döwürde hat ýazmak,hata üsti bilen aragatnaşyk saklamak,tanyşmak örän ýörgünli bolupdyr.

Riçardson şol döwürde-de dostlaryna,tanyşlaryna söýgi hatlaryny, obadan gelip,Londanda hyzmatkär bolup gyzlara bolsa ene-atalaryna salam haty ýazyp beripdir. Şeýdip Riçardson hat ýazmaga ökdeldäpdir. Riçardsonyň bu zehininiň ýitip gitmezligi üçin dostlary oňa dürli mazmunly hatlary öz içine alýan bir salam haty kitabyňy ýazmagy maslahat beripdirler. Riçardsona bu pikir ýarapdyr we şeýle kitaby ýazyp,öz çaphanasynda neşir etmegi ýüregine düwüpdür.Galyberse-de şol döwürde şeýle salam haty kitaplary bolupdyr,olarda dürli mazmunly hatlaryň taýýar nusgalary bolupdyr,ýöne olar Riçardsonyň göwnünden turmandyr. Şeýlelikde Riçardson hatlar görnüşinde ýazylan”**Pamela ýa-a sylaglanan asyllylyk**” (1740) atly romanyny ýazypdyr .1741-nji ýylda bu romenyň 1-2-nji kitaplary,1741-nji ýylda bolsa onuň 3-4-nji kitaplary çykypdyr.

Defo we Swift başdan geçirmeler barada romanlar ýazan bolsalar, Semýuel Riçardson maşgala durmuşy hakynda adam psihologiýasyny açyp görkezýän,sentimental häsiýetli romanlary ýazýar.

Romanyň baş gahrymany on baş ýaşly Pamela Endrýus atly obadan gelen bir gyz Hanym B. atly bir baý aýalyň öýünde hyzmatkär bolup işleýär.Hanym B. ýrân

ýukaýürek,rehimdar aýal.Ol Pamela hat-sowat,hasap-hesip öwredýär,gowy terbiýe berýär. Ýöne hojaýyn aýal ölenden soň ol aýalyň ogly Skwaýr B. Pamela aşyk bolýar.Emma oňa öýlenjek bolmaýar,ýöne Pamela hemme zady wada berýär.Emma Pamela örän edepli,asyllly gyz bolany üçin ol ýigidi özü-de halaýanam bolsa onuň diýenini etmeýär.Soňra skwaýr B.Pamela haýbat atyp,türmä basdyrjak bolýar, Londonyň etegindäki öýünde zor bilen gizläp saklaýar.Ýöne kem-kemden Skwaýr B-niň bu gyza gözi gitmegi hakyky söýgä öwrülýär we ol Pamela öýlenýär.Şeýlelik bilen Pamelanyň edepliligi,asylllygy sylaglanýar . Pamela öz durmuşynda nähili kynçylyklara duçar bolsa-da olary özüniň tutanýerliligi,asylllygy,edepliligi bilen ýeňip geçýär we bagtly bolýar.

Riçardson bu romanda şol döwürde Angilýanyň öňe sürýän ahlak kadalaryny beýan edýär we gyzlaryň özüni ähili alyp barmalydygyny Pamelanyň mysalynda görkezýär.Şeýle-de ýönekeý garyp,hyzmatkär gyz baý ýigidiň azgynçylygyna garşy durmagy başaýar.Pamela bu eserde ajaýyp,husgawy ,ideal zenan hökmünde görkezilýär. Bu romanda Riçardson Leýdi B-niň üsti bilen Londanyň hojaýynlarynyň öz hyzmatkärlerine rehimdar bolmalydyny görkezýär. Bu roman esasan hem salam haty görnişinde bolup Pamelanyň ene-atasyna, olaryň bolsa Pamela ýazan köp sanly ýazan hatlarynyň üsti bilen görkezilýär.

Bu romanda inlis edebiýatynda ilkinji gezek ýönekeý hyzmatkär gyzyň keşbi položitel baş gahryman hökmünde görkezilýär.Şeýle-de wakalar uzak ýurtlarda däl-de Angliýanyň içinde,Londonda bolup geçýär.Söýgi temasy bilen bir hatarda Londonyň her günki adaty wakalary

görkezilýär. Bu bolsa şol döwürde roman žanrynda uly öňe gidişlik bolupdyr.

S. Riçardsonyň “**Klarissa ýa-da ýaş zenanyň taryhy**” (1748), “**Ser Çarlz Grandisonyň taryhy**” (1754) ýaly meşhurlyk gazanan romanlary hem bardyr.

Bu romenlarda-da ýaş gyzyň ykbaly görkezilýär.

Riçardsonyň romanlary öz döwürdeşlerine örän güýçli täsir edipdir. Sebäbi Riçardson öz eserlerini örän täsirli, güýçli duýgylar bilen beýan edýär.

Genri Filding(1707-1754)

Magaryfçylyk realistik edebiýatynyň iň ösen döwrüni Genri Fildingiň döredijiliginde görüp bolýar. Roman, dramaturgiýa, syýasy komediýa görnüşli eserleri ýazan G. Filding öz garaýyşlary boýunça Magaryfçylyk edebiýatynyň tankydy häsiýetli toparyna degişlidir. G. Filding garyp düşen aristokrat maşgalasynda eneden dogulýar. Genriniň ejesi ýaş aradan çykypdyr. Ony mamasy özüne aljak bolupdyr emma kakasy Fildingi bermändir. Genri ýaşlygynda maşgala durmuşynda köp horluk görüp, ýetmezçiligiň hupbatlaryny çekip ulalypdyr.

Ol baý çagalar üçin gurlan Iton kolejinde okapdyr. Soň Gollandiýada Leyden uniwersitetide okapdyr, emma puly bolmansoň okuwy taşlapdyr.

1730-njy ýylda ol Angliýa dolanyp gelipdir. Şol döwürde G. Filding edebiýat bilen meşgullanyp başlapdyr. Ol ili komediýalar we farslar ýazypdyr. On ýylyň

dowamynda 25 sany komediýa ýazypdyr. Onuň **“Beýik Kinniwaja oglanjygyň durmuşy we ölümi”**(1730)atly komediýasy hatda hemişe ýüzi tutuk gezyän Swiftiň hem göwnünden turupdyr.

G.Fildingiň öz teatry bolupdyr. Ol teatr köp gelimli-gidimli, meşhur ýere öwrülipdir, ýöne 1737-nji ýylda Fildingiň teatry ýapylypdyr. Şondan soň G.Filding hukuk öwrenip, aklawçylyk okuwyny okapdyr we tä ömrüniň soňuna çenli sudýa bolup işläpdir. Sudýa bolup işläň döwründe ol durmuşy, Londonyň ilatynyň ýaşaýyşyny ýakyndan öwrenipdir. Onuň bu gören, eşiden zatlary soňra onuň ýazan romanlarynda öz beýanyňy tapypdyr.

1742-nji ýyldan başlap Filding roman ýazyp başlapdyr. Oňa Riçardsonyň “Pamela” atly romanynyň meşhurlyk gazanmagy sebäp bolupdyr. Çünki Pamelanyň öz tutanýerliligi bilen ahlak päkligini bagtly bolup biljekdigine Filding ynanmandyr. Şonuň üçin Filding bu romany ýaňsa alyp oňa parodiya hökmünde özüniň **“Josef Endrýuson we onuň dosty Abraham Adamsyň başdan geçirmeleriniň taryhy”** (1742) atly romanyny ýazypdyr. Ine şondan soň G.Filding romançy ýazyjy hökmünde tanalypdyr. G.Fildingiň iň gowy romany **“Tapyndy Tom Jonsuň taryhy”**(1749) atly eseridir.

Bu romanda kiçijik çagajykka Oliwerti atly baý pomeşsigiň öýüne taşlanyp gidilen Tom Jonsuň durmuşy jemgyýetiň durmuşy bilen baglanyşykda beýan edilýär. Tom Jons kiçijik bäbek wagty Oliwerti atly baý adamyň öýüne taşlanyp gidilýär. Onuň ejesi Meri Jons hasaplanylýar. Kakasynyň kimligi näbelli. Ony mister Partrij diýen bir mugallymdyr diýip pikir edýärler, sebäbi

ony aýaly Partriji Jenni Jons diýen aýala gabanyp şeýle günä ýöňkeýär.

Öz çagalary aradan çykan mister Oliwerti Tomy gowy görýär. Tom mister Oliwertiniň ýegeni Bláýfil bilen bile trbiýelenýär. Olar häsiýetleri boýunça biri-birine meňzemeýärler. Bláýfil doň ýürek, öz bähbidini hemme zatdan öňde goýýan we diňe özüni bilýän oglan hökmünde görkezilýär. Ol ulalansoň hem şol häsiýetler çuňlaşýar. Emma Bláýfiliň tersine Tom ýukaýürek, rehimdar, iň soňky puluny ya-da zadyny garyp galan maşgala bermäga taýýar. Onuň adamkärçiligi, onuň ýagşylyga ymtylyşy ony romanyň iň gowy keşpleriniň biri hasaplamaga esas berýär.

G.Fildingiň pikirine görä diňe adamlara ýagşylyk etmeklik, olara sahawatly bolmaklygyň üsti bilen jemgiýetiň gapma- garşylyklaryny ýok edip bolýar.Emma şol bir halatda hemme adamlardan gowulyga garaşmaly dældigini dogruçyl görkezýär.Ikiýüzli adamlary ýazgarýar. Bu romanda G.Filding şol döwrüň durmuşyndaky kemçiliklerini paş edýär. Ledi Bellaston, Lord Fellamar, missiz Fitspatrik ýaly betniýet, azgyn adamlaryň edýän erbet işleri ýiti tankdy satira bilen görkezilýär. “Tapyndy Tom Jonsuň taryhy” atly romanyň soňunyň şowly, oňat gutarmagy-da G.Fildingiň ýagşylygyň ýamanlygy hökman ýeňip geçjekdigini ynamynyň barlygyny görkezýär. Ol bir tarapdan çendenaşa baýlyga kowalaşmagyň gowy dældigini nygtasa-da, onuň gahrymanlary bagtly ýagdaýlara, pursatlara uçrap baý bolýarlar we garyplykdan çykýarlar.

Iňlis magaryfçylyk edebiýatynyň giçki döwri.

Sentimentalizm.

Iňlis edebiýatynda XVIII asyryň 60-njy ýyllaryndan başlap täze döwür başlanýar.Edebiýatda täze ugur, ýagny

sentimentalizm akymy döreyär. Bu söz “Sentiment”- “duýgy” diýen sözden gelip çykýar. Çünki magaryfçylyk adam aklyny, ratsionalizmi öňe sürýäler. Şol döwürde magaryfçylyk edebiýatynda roman žanry güýçli ösýär. Täze buržuaz jemgiýetiniň ahlak normalary öňe sürülýär. Ýöne Angliýada kapitalizmiň güýçli ösmegi bilen jemgiýetde gapma-garşylyklar, erbet hadysalar köpeliýär. Şoňa görä-de sentimentalizmiň wekilleri jemgiýetiň häzirki, her günki durmuşyna bolan ünsüni güýçlendirýär. Çünki Robinzonyň ýa-da Gulliweriň durmuşy Angliýadan alysdan, başga ýurtlarda bolup geçýän bolsa Riçardsonyň “Pamela...” atly romanynda ýönekeý hyzmatkär gyzyň keşbi gowy häsiýetli gahryman edilip görkezilýär. Riçardson romanynda ilkinji gezek sentimentalizmiň alamatlary peýda bolýar.. Ondan öň romanlaryň gahrymanlary beýik wezipeli adamlar, patyşalar, rytsarlar, serkerdeler, emeldarlar bolan bolsalar sentimentalizm edebiýatynda ýönekeý adamlaryň, ýagny buržuaz jemgiýetiniň hemme wekilleri hereket edýär, suratlandyrýar. Olaryň içki dünýäsi, duýgulary birinji orunda goýulýar. Sentimentalizmiň alamatlary Jeýms Tomsonyň we Edward Ýungyň şygryrlarynda görünýär. Berkliniň “Adamzat biliminiň esaslary barada traktat” atly eserinde dünýäni bilmekde adam duýgusynyň esasy orunda durýandygy nygtalýar. Sentimentalizme degişli ýazyjylaryň eserlerinde tebigatyň görnüşlerini wasp etmek bilen bir hatarda adamyň içki oý-pikirlerini, onuň şahsy duýgylaryny suratlandyrmak esasy orunda durýar. beýan edýärler.

Sentimentalizmiň filosofiki esasyny Berkli we Ýumyň garaýyşlary düzýär.

Ýepiskop¹ Jorj Berkli (1685-1753) „**Adamzat biliminiň esaslary barada traktat**“ (1710) diýen ylmy işinde adamyň bar bilimi onuň duýgularynda jemlenýändigini nygtaýar. Ol Lokkuň duýgyny bilimiň çeşmesi hasaplaýşy ýaly, Berkli duýga uly ähmiýet berýär, hatda predmeti we duýgyny bir zat hasaplap, ony bölip bolmaýandygyny aýdýar.

Bu **pikri Dawid Ýum (1711-1776)** hem goldaýar. Ýum daş töweregimizde bolup geçen hadysalary, hakyky barlygy ideýalaryň we täsirleriň jemi hasaplaýar.

Sentimentalizmiň ady **Lorens Sterniň (1713-1768)** „**Fransiýa we Italiýa sentimental syýahat**“ (1768) atly kitaby çykandan soň ýörgünli bolýar.

Sentimentalizm ilki Angliýada 1750-1760-njy ýyllarda döräp, soň Fransiýa ýaýraýar.

Sentimentalizmiň görnükli wekilleriniň biri Lorens Stern 1713-nji ýylda Irlandiýanyň günortasynda Klonmel atlu kiçijik obada eneden dogulýar. Onuň çagalygy Irlandiýada geçýär. Lorens Sterniň kakasy leýtenanat çininde harby gullukda ogly Lorens Stern on sekiz ýaşyna ýetende aradan çykypdyr. Lorens Sterniň kiçi doganlary ir aradan çykypdyrlar. Daýysynyň maslahatyna eýerip, Kembrij uniwersitetini gutaryp, Stern ruhany bolupdyr. Ýork şäheriniň ýanynda Satton obasynda ýigrimi ýyllap ruhanyçylyk edipdir. Oba ruhany bolan Stern köp boş wagtlaryny okap geçiripdir.

¹ **ýepiskop**-grekçe“gözegçi,serediji“diýmekligi aňladýar.Hristian dininde bir buthana seredýän uly ruhany.

1760-njy ýyllaryň başynda Stern Fransiýa we Italiýa syýahat edipdir. Fransiýada ol Didro, Golbah we beýleki ensiklopediýaçylar bilen tanşypdyr. 1768-nji ýylda Lorens Stern Londonda inçekeselden aradan çykypdyr.

Sterniň edebi mirasy onçakly uly däl. Ol iki kitapdan durýar. Olaryň ikisi-de gutarylmaýyk eserlerdir. Ýöne öz döwründe bu eserler edebiýatda düýbünden täze edebi ugruň kemala gelmegine itergi beripdir.

Birinji roman „**Tristam Şendiniň durmuşy we pikirleri**“(1760-1767) diýlip atlandyrylýar.

Eserde wakalar Şendi-Holl atly mülkde, uly bolmadyk ekin meýdanly, howluly öýde bolup geçýär. Eseriň baş gahrymanlary. uruşda ýaralanyp maýyp bolan, harby gullugy terk eden kapitan Tobi we onuň hyzmatkari kapral¹ Trim gara çynlary bilen oýnawaç galalar gurup, öňki hakyky uruşlarda bolup geçen söweşleri çagalar ýaly täzedan oýnaýarlar. Olar biri birine uly hormat gýýarlar we dogan ýaly dost. Olar hiç kime azar bermeyärler. Şendi – Holla kate Pastor Ýorik hem gelýär. Bu ýerde bolup geçýän kiçijik wakalar bu kiçijik Şendi-Holl atly dünýäde uly tolgunma döredýär. Tobi daýynyň Wodmen atly dul aýala öýlenjek bolşy gülküli, ýumor bilen beýan edilýär.

Bu eser öňki romanlara meňzemeýär. Sebäbi onda gahrymanlaryň başdan geçirmelerine uly üns berilmän olaryň şol başdan geçirmelere, wakalara berýän bahalary, duýgulary esasy orun tutýar.

Eserde wakalaryň yzygiderliligi saklanmaýar. Birnäçe wakalar soň beýan edilmän galdyrylýar.

¹ kapral-esgerden uly bolan harbi dereje

Ýazyjynyň“ Tristam Şendiniň durmuşy we pikirleri“ atly romany oňki maşgala durmuşy romanlaryna ýaňsylama – parodiýa hökmünde ýazylypdyr. Wakalara Lorens Sterniň özi-de gatnaşýar Roman Tristam Şendiniň adyndan gürrüň berilýär.

Stern öz döwrüniň ownuk,bolar-bolgusyz hysyrdylar bilen,şol bir endikler bilen ýaşayan burňuaz maşgala durmuşynyň mähirsiz, sowuklugyny, olaryň durmuşynyň manysyzdygyny görkezýär.

„Sentemental syýahat“ romanynda wakalary baş gahryman pastor- ruhany Ýorik gürrüň berýär. Ýorik Sterniň belli bir derejede öz keşbi bolupý durýar.Ol Şekspiriň „Gamlet“ tragediýasyndaky Ýorik atly masgarabazyň adyny romana girizipdir , sebäbi pastor Ýorik köp zatlary gülküli, ýumor inçeden ýaňsylamak bilen gürrüň berýär.

„Tristam Şendi“ romanynda-da Ýorigiň keşbi bar, hatda Ýorik ol eserde aradan çykýar. Emma ony ýazyjy ýene-de direldip, bu romanda özüne derek wakalary beýan etdirýär. Ýazyjy bu romanda Fransiýanyň durmuşyny jikme-jik görkezjek bolmaýar, ol gören-eşiden zatlary barada öz pikirlerini ,duýgularyny beýan edýär.

Pastor Ýorik dürli gatлага degişli adamlaryň durmuşyny synlaýar. Ine ol gedaýlaryň arasynda. Ol gedaýlara özüniň diňe 8 şu pulynyň bardygyny, her kime 1 su berip biljekdigini aýdanda bir hor-homsy, ýalaňaç gedaý öz paýyndan el çekýär. Ýa-da kiçi boýly garyp karlik öz ýoldaşlaryna tennäki hödürleýär. Bu eserinde Stern oňki döwrüň eserlerinde görkezilmeýän temany beýan edýär.Durmuşyň girdabyna,düýbüne düşen admlaryň ýaşayşyny üns bilen synlaýar.Bu bolsa sentimentalizmiň iň esasy açyşy bolup durýar.Stern iň bir garyp adamlaryň

ýüreklerinde-de ajaýyp ynsanperwerlik duýgularynyň ýaşaýandygyny aýdýar.

XVIII asyr fransuz Magaryfçylyk edebiýaty

1715-nji ýylyň sentýabrynda uzak wagtlap Fransiýany dolandyran Lýudowik XIV aradan çykýar.Şu döwürde fransuz jemgyýeti,fransuz döwleti uly ösüşler gazanýar,emma şol bir halatda absolýut monarhiýa¹ düzgüni,feodal sistema krizise duçar bolýar. Tagtyň mirasdüşeri Lýudowik XV entek baş ýaşynda bolany üçin ýurdy gertsog Filip Orleanly dolandyryýar. Ol dini toparlara birnäçe azatlyklar berýär. Öňki diňe öz hökümini ýöredýän ministrleriň deregine geňiş guramalaryny döredýär. Oba hojalygyny, söwdäny we senagaty ösdürmeklige üns berip başlaýar. Maliýe reformasyny geçirip kagyz pul çykarýar. Ýöne köşk gatlagyna degişli adamlaryň durmuşy köplenç mugthorlukda, lezzete kowalaşmakda geçýär. Maddy baýlygy dörediji, işewür, zähmetkeş buržuaz gatlaklar bolsa köşkün agyr salgytlaryna, onuň şady–horramlyga kowalaşmagyna garşy çykýar. Şu döwürde öňdebaryjy adamlar, ýazyjylar, alymlar, filosoflar köne feodal düzgünlere garşy çykyş edýärler. Olar „magaryfçylar“ diýip at alýarlar.

Magarygçylar ýönekeý adamlaryň,halk wekilleriniň durmuşyny onuň adaty gurşawynda görkezipdirler.

¹ **Absolýut monarhiýa**-bir hökümdaryň hiç hili kanunlar bilen çäklendirilmedik hökümdarlygy

Fransuz magaryfçylary esasan iki topara bolünýär. Birinji topara irki döwürde Lesaž, Monteskýe we Wolter girýär. Olar entek belli bir derejede dworýan koşk medeniýeti bilen baglanyşkly bolupdyrlar.

Ikinji topara ensiklopediýaçylar diýip at beripdirler. Olaryň başynda Didro durupdyr. Olaryň arasynda Russo aýratyn orun eýeleýär.

Fransuz edebiýatynda Magaryfçylyk hereketiniň ösüşini şertli halda iki döwre bölmek mümkin.

XVIII asyryň başynda Lesažyň , Wolteriň, Monteskýäniň feodalizmi tankytlaýan ilkinji eserleri çap edilýär. Şu döwürde ýazyjylar Fransuz jemgiýetiniň önünde birnäçe syýasy , sosial we filosofiki çözülmegi wajyp bolan meseleleri goýýarlar. Bu döwür 1700-1830-njy ýyllary öz içine alýar.

Fransuz magaryfçylyk hereketiniň ikinji döwti 1740-njy ýyllarda başlanýar. Bu döwürde fransuz magaryfçylary kanunlary, diniň meselelerini täzeden seretmegi teklipe edip, birnäçe eserler bilen çykyş edýärler.

Monteskýäniň „**Kanunlaryň ruhy**“ (1748), Deni Didronyň ýolbaşçylygynda çykarylýan fransuz ensiklopediýasy beýik magaryfçylyk ideýalaryna ýol açýar we netijede XVIII asyryň soňunda 1789-1794-nji ýyllar aralygy fransuz buržuaz rewolýusiýasy feodalizmiň, deňsizligiň esasy daýanjy bolan patyşa düzgünini ýumurýar. Fransuz buržuaz rewolýusiýasynyň esasy ruhlandyryjylary, ýol görkeziji ideologlary magaryfçylar bolupdyr.

Bu döwürde magaryfçylar adalatly jemgiýet , „adyl, okumyş, bilimli patyşa “ düzgüni, respublika, parlament dolandyryş sistemasy, raýatlaryň deňligi , baýlyk we

garyplyk ýaly meseleler boýunça dürli pikirleri öňe sürýärler.

Alen Rene Lesaž (1668-1747)

Alen Rene Lesaž XVIII asyrdaky ilkinji bolup çeper edebiýatda magaryfçylyk nukdaý nazaryndan feodalizm jemgiýetini tankytlaýar. Onuň tankydy häsiýetli romanlary magaryfçylyk hereketine ýol açýar.

Lesaż Bretan welaýatynda 1668-nji ýylda adwokat maşgalasynda eneden dogulýar. Ol çagalykda ene-atasyndan mahrum bolup, agyr durmuşda ösüp ulalýar. Iýezuýt kollejini gutaryp, Lesaż 1692-nji ýylda Pariže okuwyny dowam etirmäge gidýär we şol ýerde edebiýat bilen meşgullanyp başlaýar. Ol ispan edebiýatyndan Lope de Weganyň, Kalderonyň eserlerini terjime edipdir.

Lesażyň „**Krispen ýa-da öz hojaýnynyň bäsdeş**“ (1707) atly komediýasy onuň şol döwürde özbaşdak ýazan ilkinji eseri bolupdyr. Bu komediýada Waler atly garyp düşen dworýan baý bolmagyň kül-külüne düşüp, bir baý buržuaz maşgaladanbolan bir gyza öýlenjek bolýar. Emma onuň hyzmatkäri Krispen öz hojaýnyna bäsdeşlik edip, onuň öýlenjek gyzy Anželany aljak bolýar. Ahyrsoňy Krispen paş edilip, Waler Anželika öýlenýär. Ýöne bu ýerde hyzmatkär Krispen ugyrtapyjy öz hojaýnyndan akyly keşp hökmünde suratlandyrylýar.

Lesażyň ýazan ikinji „**Týurkare**“ (1709) atly komediýasynda bir wagt hyzmatkär bolup, soň baýan salgyt ýygnaýjy Týurkareniň aldawçylygy paş edilýär. Şol bir halatda Lesaż aristokrat gatlagyň wekilleriniň hem azgynçylygyny görkezýär. Týurkare bir baronessa

gymmatbaha sowgatlar berip, oňa öýlenjekdigini aýdýar. Emma baronessa-da Týukareni aldaýar, sebäbi onuň Kawaler atly söýgülisi bar. Kawaler hem baronessany aldap, onuň baýlygyndan peýdalanýar.

Týurkareniň esasy käri aldawçylyk we ogurlyk.

Lesażyň „**Agsak melgun**“ (1707) romanynda talyp Kleofan we şadyýan söýgi melgunu Asmodeý barada gürrüň berýär. Bu romanyň sýužetini Lesaż ispan ýazyjysy Luis Weles de Gewaranyň(1579-1644) şeýle atly eserinden alypdyr.

Kleofas atly talyp melgun Asmodeýi bir çüýşeden azatlyga çykaryp boşadýar. Ony ol çüýşä bir jadygöý salan eken. Bu talyba melgun öz minnetdarlygyny bildirip, ony Madridiň bir belent jaň kakylýan diňine çykaryp, öýleriň üçegini açyp, paýtagtyň ýaşajylarynyň durmuşyny görkezýär. Olaryň arasynda aristokratlar, ruhanylar, sudýa, „şahyr, lukman, we başga adamlar bar.

Kleofas türmäni görýär, ol ýerde jenaýatçylar bilen bigünä adamlar hem otyrlar. Onuň üstesine-de birnäçe hakyky jenaýatçylar boşadylýar.

Soňra Asmodeý talyba dälihanany görkezýär. Ol dälileriň içinde biri uly miras alyp däliräpdir, Sudýanyň aýalyny özüne meşşan aýal diýleni üçin aklyndan azaşan bolsa, söwdagär aýal dworýana durmuşa çykyp bilmänligi üçin dälihana düşüpdür. Şeýle sahnalaryň ençemesini görüp, soň talyp adamlaryň düýşlerini görýär. Şeýdip, Asmodeý talyba jemgiýetiniň durmuşunyň dürli taraplaryny görkezýär.

Şol sahnalarda Lesaž fransuz jemgiýetiniň kemçiliklerini, çüýrük taraplaryny , adalatsyzlygyny görkezýär.

Lesazyň „**Žil Blas de Santilýana** “(1715) romanynda wakalar Ispaniýada bolup geçýär. Romanda Žil Blasyň ýaşlygyndan tä garraýan döwrüne çenli durmuşy görkezilýär. Žil Blas atbakaryň ogly, öz daýysynyň kömegi bilen başlangyç bilim alýar we ene-atasynyň öýüni taşlap bagt gözlegine gidýär.

Žil Blasy daýysy Salamanka şäherine okamaga iberýär. Ýolda ol dürli aldawçylara duş gelýär, galtamanlara ýesir düşýär, olaryň hyzmatkäre bolýar. Soň aldawçy doktor Sangradanyň hyzmatkäre bolýar. Ol lukman näsaglara derman deregine ýönekeý suw berip köp adamlaryň ölümüne sebäp bolýar. Žil Blas şeýle aldawçy adamlara duşup, hakyky durmuş mekdebini geçýär.

Romanyň üçünji bölüminde Žil Blas baş ministriň gersog Lermanyň kömekçisi bolýar. Bu ýerde döwlet gullukçylarynyň, dolandyryjy gatлага degişli adamlaryň parahatçlygyny, öz bähbitleri üçin çapýandyklaryny görýär. Şeýle adamlaryň täsiri bilen Žil Blasyň özi-de wezipeleri satyp peýda görüp başlaýar. Netijede türmä düşýär. Türmede Žil Blas nädogry ýola düşendigine düşünýär we döwlet işinden gitjek bolýar. Emma romanyň dördünji bölüminde ol ýene-de döwlet işinde gulluk edýär. Bu gezek ol dogruçyl, päk ýürekli ministr gersog Oliwarese gulluk edýär. Emma gersogyň päk ýürekliigi dolandyryjy gatlagyň wekillerini, dolandyryjy gatlagyň azgynçylykly düzgünini üýtgedip bilmeýär.

Žil Blasy ýazyjy ideal, nusgawy gahryman edip görkezmeýär. Ýazyjy onuň ilki päk ýürekli ýigit bolup, soň

aldawçy, mekir adama öwrülişini, nädogry işler edip, soň dogry ýola düşüşini görkezýär. Bir söz bilen aýdylanda bu on iki kitapdan, ýa-da bölümden durýan roman feodal jemgyýetiniň üçünji pes gatlagyna degişli ýaş ýigidiň tä garraýança geçen durmuş ýoluny görkezýär hem-de şol bir hatarda tutuş jemgyýetiň edep-ahlak keşbini suratlandyrýar. Žil Blas ýönekeý halkyň wekili, ol ömürboýy öz zähmeti bilen gün görýär, şol sebäpli ol käte durmuşda ýalňyşyp, ahlak ýörelgelerini bozup, köp şowsuzluklara duçar bolsa-da, adamlar hem ony aldasa-da, ol gowy admlaryň bardygyna ynanyar, onuň häsiýetiniň gowy, položitel taraplary üstün çykýar.

Lesaż bu romanyň esasy mazmunyny feodal jemgyýetde deňsizligi, adamlaryň ýokary we pes gatлага bölünişini hem-de jemgyýetiň kemçiliklerini ýazgarmaga gönükdirýär.

Monteskýe (1689-1755)

Monteskýe ilkinji magaryfçylaryň biri bolup, fransuz halkyny deňlik, azatlyk, ynsanperwerlik esasynda täze jemgyýet gurmaga çagyýar. Ol Wolter, Lesaż bilen fransuz Magaryfçylyk döwrüni açýar.

Şarl Lui de Monteskýe 1689-njy ýylda Bordo şäheriniň golaýynda La Bred diýen galada dworýan maşgalasynda eneden dogulýar. Onuň kakasy de Sekonda gadymy dworýan maşgalasyna degişli bolupdyr. Monteskýäniň perzentsiz daýysy şol wagt Bordo şäheriniň parlamentiniň prezidenti eken. Ol öz derejesini, emlägini we wezipesini Monteskýä miras goýupdyr.

Şarl Monteskye ruhançylyk mekdebinde baş ýyl okapdyr. 1705-nji ýylda hukuk öwrenip başlapdyr. „Men kolleji gutaranymda meniň elime hukuk öwreniş kitabyňy berdiler we men ondan hukuk ideýasyny gözläp başladym,“¹ diýip, Monteskye soň ýatlapdyr.

Fransuz
kanunçylygyny
çynlakaý öwrenip,
Monteskye öz
ýurdunda ykdysady,
sosial we syýasy
kemçilikleriň
bardygyny görýär.

1748-nji ýylda
Monteskye
„Kanunlaryň ruhy“
atly işini ýazýar.

Monteskye dünýäde
iki dürli kanunlaryň
bardygyna göz ýetirýär. Birinji kanunlar, bu tebigatyň
kanunlary, adamlaryň isleglerinden garaşsyz hereket edýär,
ikinji topara adamyň aklyna daýanylyp düzülen kanunlar,
adamlaryň isleglerine görä berkarar edilýär, girizilýär. Bu
kanunlar adamlaryň ýaşayan howasyna,
territoriýasyna(ýerine), dinine, döwlet gurluşyna laýyk
gelmeli. Ine şu zatlaryň hemmesi „kanunlaryň ruhuny“

¹ Артамонов С.Д. История зарубежной литературы XVII-XVIII
вв. Москва, 1978, стр. 375

düzmeli we kanun döredijiler-de şoňa eýermeli diýip, Monteskýe nygtaýar.

Monteskýäniň bu kitaby feodal jemgyýetiniň bikanunçylygyna garşy göreşmäge baý daýanç ruhy çeşmesi bolup hyzmat edipdir.

1720-nji ýylda Monteskýe „**Pars hatlary**“ atly romanyny ilkinji gezek ýazypdyr. Soň 1754-nji ýylda ony täzeden işläpdir. Bu romanda aýdylýan ideýalar soňra Monteskýäniň „Kanunlaryň ruhy“ atly eserinde yzygiderli beýan edilipdir.

„Pars hatlary“ romanynnda wakalar Eýranda başlanýar. Baý we tanymal köşk adamsy päk ýürekli we rehimdar Uzbek öz duşmanlaryndan gaçyp syýahata gitmegi ýüregine düwýär.

Uzbek bilen onuň dosty ýaş ýigit pars Rika hem gidýär. Olar Fransiýa syýahat edýärler. Uzbeğiň ýegeni Redi hem daýysynyň syýahata gidýänini görüp, Wenesiýa ylym öwrenmäge gidýär.

Roman formasy boýunça şol döwürde giň ýaýran epistolýar (salam haty) žanrynda ýazylypdyr. Emma mazmuny boýunça ol filosofik romandyr. Syýahatçylar biri-birine hat ýazýarlar we gören, eşiden zatlary barada öz pikirlerini beýan edýärler. Bu tär ýazyja öz döwriň feodal düzgünlerini adalatsyzlygyny tankyt etmek üçin gerek bolupdyr. Ol öz tankydy pikirlerini daşary ýurtly Uzbeğiň we onuň dostlarynyň, hyzmatkärleriniň dili bilen aýdýar.

Romanda syýahat Lýudowik XIV döwründe bolup geçýär. Monteskýe bu „Korol-gün“ diýip at alan patyşanyň döwlet gurluşyny tankytlaýar.

Romanda ýazyjy Gündogar patyşa düzgünini we Ýewropa patyşa gurluşyny deňeşdirýär we olaryň ikisini-de tankytlaýar. Ýewropa düzgüninde Monteskýe köşk gullukçylarynyň, emeldarlarynyň parahorlygy, azgynçylygy, uly işewür baýlaryň eden-etdikleri ýazgarylýar. Monteskýe patyşa sistemasynyň, düzgüniniň gowy dældigini nygtaýar. Ol respublika,parlament gurluşynyň tarapynda çykyş edýär.

Bu romanda ynsan hukuklary, ideal döwlet gurluşy barada pikir ýöredilýär. Şeýle döwleti gurmak üçin adalatlylygyň we päkýürekliligiň, jemgyýet barada alada etmek duýgularynyň gerekdigini ýazyjy nygtaýar.

Wolter (1694-1778)

Wolter fransuz magaryfçylarynyň mugallyny hasaplanýar.”**Wolter**” bu onuň edebi lakamydyr.Onuň öz ady **Fransua-Mari Arue** bolupdyr.Ol 1694-nji ýylda Parižde dogulypdyr.Ol gelip çykyşy boýunça dworýan bolmandyr.Onuň kakasy notarius,soňra bank işgäri bolup işläpdir.Wolter ýaşlygyndan,mekdepde okan ýyllaryndan başlap diliniň ýitiligi,wäşiligi bilen tapawutlanypdyr.1717-nji ýylda Filip Orleanly we onuň gyzy barada satiriki,tankydy goşgy ýazanlygy üçin Bastiliýa türmesine tussag edilýär.Ol türmede Genrih IV barada poema hem-de “**Edip**”atly tragediýasyny ýazypdyr.1718-nji ýylda “Edip” atly tragediýasynyň sahnada goýulmagy Woltere meşhurlyk getirýär.Filip Orleanly oňa bolan garaýşyny üýtgedýär we Wolteri gyzyl medal we pul baýragy bilen sylaglaýar.Wolter 30 ýaşynda eýňäm tanymal şahyr bolup ýetişipdir.Maddy tarapdan özbaşdak bolmak üçin Wolter

işewür adamlar bilen gatnaşykda bolup özüne uly baýlyk toplapdyr.

Wolter dürli sebäplere görä iki ýyl Angliýada ýaşamlary bolupdyr. Angliýada Wolter **“Genriada”(1728)** atly milli-gahrymançylykly poemasyny ýazyp gutarýar.

Fransiýada Wolter **“Orlean gyzy”(1757)** atly komiki poemasyny, **“Muhammet pygamber”(1740)** tragediýasyny, **“Gezegen ogul”(1736)** atly komediýasyny hem-de **“Filosofiki powestler”** atly eserler toplumyny ýazýar. Bu topluma **“Zadig ýa-da täleý”**, **“Mikromegas”**, **“Wawilon patyşa aýaly”**, **“Sadaýürek”**, **“Kandid ýa-da ruhobelentlik”** we başga-da birnäçe powestler girýär.

1758-nji ýylda Walter özüniň **“Kandid ýa-da ruhobelentlik”** atly powestini ýazýar. Onuň bu powesti onuň in gowy eserleriniň biridir. Wolteriň filosofiki powestleri gahrymanlaryň mejbury ýagdaýda edýän syňahatlarynyň beýany bolup durýar. “Kandid” atly powestiň baş gahrymany Kandid

daýysynyň öýünde terbiýe alýar. Ony Panglos atly mugallym terbiýeleýär. Panglos “bu dünýä-de name bolup geçse-de ol ahyry haýyrdyr, oňlulyga eltýändir” diýen pelsepeden ugur alýar. Kandid hem öz mugalymynyň

aydýan pelsepesine ynanýar.Emma ol daýysynyň gyzy Kunigunda bilen söýüşýänligi sebäpli öýlerinden kowulýar.Şondan soň ol birnäçe ýurtlarda bolup,durmuşyň ençeme wakalaryny başdan geçirýär we köp zatlary öz gözi bilen görüp, egni bilen çekýär.

Wolter Kandidiň keşbiniň üsti bilen durmuşda hemme zadyň gülalagüllük däldigine göz ýetirýär.Halklaryň öz aralaryndaky alyp barýan uruşlaryny ýazgarýar.Powestiň ahyrynda Kandid durmuşyň manysyny biljek bolup türk bagbanyndan soranda ol “ iş,zähmetbiziň ýanymyzdan içgysmaklyk, azgynçylyk, we garyplyk ýaly üç sany uly belany kowýar”¹ diýip ,durmuşyň manysynyň zähmetdedigini aýdýar.Sebäbi XVIII asyrdä täze burzuaz jemgyýetiniň ösüp kemala gelýän döwründe ähli adamlaryň zähmet çekmelidigi barada pikir rewolýusion häsiýete eýe bolupdyr,sebäbi feodal jemgyýetde zähmet bilen pes gatlak,hyzmatkärler meşgullanmalay diýen garaýyşlar höküm sürüpdür.Şol sebäpli Gyótäniň“Faust“,Defonyň „Robinzon Kruzo“ romanlarynda-da bu pikir ýörite nygtalaýar.Şol pikirleri goldap, Wolter hem durmuşyň manysy öndürijilikli zähmetdedigini nygtaýar.

”Kandid”powestinde ýazyjy täze jemgyýetçilik formalaryny beýan edýan bölümlerini-de girizipdir.Kandid Eldorado atly ýurda gezelenje barýar.Ol ýerde gören zatlary ony aňk edýär.Ol ýerde pul ýok.Gymmatbaha gyzyldür we ş.m. zatlaryň adamlar üçin hiç hili ähmiýetli ýok.Olaryň hemmesi öz zähmeti bilen ýaşaýarlar.Bu ýerde adamlara gerek hemme zatlar bar.Ol ýurtda dini uruşlar ýok.Adamlar medeniýetli,gowy ýaşaýarlar... Wolteriň bu ideýalary beýik

¹ Волтер.Философские повести.Москва,1985,стр.241

iňlis magaryfçysy Jonatan Swiftiň ideýalary bilen kybapdaş gelýär. Belli bir derejede onuň “Gulliweriň syýahatlary” atly kitabynyň dördünji babynda aýdylýan täze döwlet gurluşy barada aýdýan pikirlerini Wolter özüçe ösdürýär.

Deni Didro (1713-1784)

Didro 1713-nji ýylda Langre atly gadymy fransuz şäherinde baý pyçak ussasyňyň maşgalasyda eneden doglypdyr. Didro ýazyjy, filosof we uly guramaçy hökmünde tanalýar. Didronyň kakasy ogluny ruhanýçylyk mekdebine berýar. Emma mekdebi gutaransoň ol Parižde ýaşap başlaýar. Didro şeýle hem fransuz ensiklopediýasyny çykarmaklyga girişýar. Ol 25 ýylap diýen ýaly ensiklopediýa çykarmak bilen

meşgullanýar. 1751-nji ýyldan tä 1780-nji ýyla çenli şol ensiklopediýanyň 35 tomy çykypdyr.

Bu ensiklopediýada görnükli fransuz alymlarynyň, ýazyjylarynyň işleri, eserleri çap edilipdir. Wolteriň, Russonyň, Monteskiýäniň eserleri bu ensiklopediýada neşir edilip çykaklypdyr. Ondan başga-da ähli magaryfçylar bu ensiklopediýanyň makalalaryny ýazmaga gatnaşypdyrlar. Týurgo diýen alym syýasy ykdysadyýet barada, Býuffon tebigat ylymlary barada

,Wolter akyl barada,Golbah din barada makalalary ýazypdyr.Öz döwrüniň iň görnükli ylmy,filosofik,edebi eserlerini Didro şol ensiklopediýalaryda çap edýär.Ensiklopediýaçylar diňe bir şz dünýägaraýyşlaryna laýyk gelýän makalalary çap etmän özlerine garşy durýan adamlaryň pikrleri baradaky makalalary çykarypdyrlar.Meselem ,din baradaky makalalary tanymal ruhanlaryň özlerini çagyryp ýazdyrypdyrlar.Wolter Malle atly bir ruhanynyň ensiklopediýada çykan din baradaky makalalary barada”okasaň ýüregiň bulanýar”¹diýipdir. din barada ýazan

XVIII-nji asyryň ikinji ýarymyndan başlap, Didro teatr sungatyna aýratyň üns berip başlaýar we birnäçe dramalar ýazýar.Onuň **“Nikasyz agul”(1757)** we **“Maşgalanyň atasy”(1758)**atlay dramalary şol döwrüň maşgala durmuşyny görkezýär we Didro durmuşy dogruçyl görkezmekligiň tarapynda çykyş edýär. Didronyň **“Ramonyň ýegeni”(1762-1779)** **“Žak-fatalist”(1796)** powestleri we **“Monah aýal”(1760)** atly romany onuň iň görnükli eserleri hasaplanýar. **“Ramonyň ýegeni”** atly eseriniň baş gahrymany Ramo hakyky bolan adam.Ol ady belli fransuz kompozitory Žan Filipp Ramonyň ýegeni bolupdyr we tertipsiz,mugthor durmuşda ýaşap ,1771-nji ýylda öýsüzleriň haýyr-sahawat öýünde aradan çykypdyr.Ramo hiç ýerde işlemeýär.Ol baý adamlaryň öýlerine myhmançylyga baryp gün görýär.Onuň iň söýguli kâri mugthorçylykda işlemän ,bikär gezip ýaşamak.Ramo durmuşyň kölegeli taraplaryny,adamlaryň kemçiliklerini

¹ Артамонов С.Д.История зарубежной литературы XVII-XVIII вв.Москва,1978, стр,419

gowy görüp bilýär.Ol baýlar pul bilen öz aýyplaryny we jenaýatlaryny ýapýarlar” diýip aýdýar.

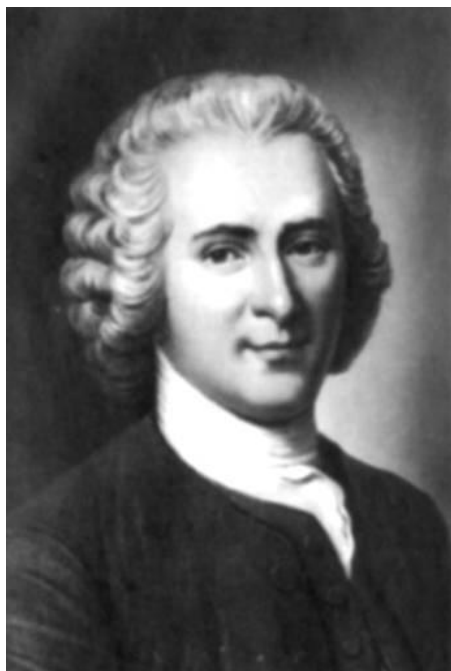
Dialog-gepleşik görnüşinde ýazylan bu powestde Didro fransuz jemgyýetiniň ýokary,dolandyryjy gatlagyny tankyt edýär hem-de özüniň jemgyýetçilik filosofik pikirlerini beýan edýär.

”Monah aýal” atly romanda Didro Sýuzanna Simonen atly gyzyň ykbalyny suratlandyrýar.Sýuzanna öz islegine serstmezden buthana terbiýelemäge berýarler.Bu ýaş,görmegeý we sagdyn gyz durmuşyň hemme şatlyklaryndan mahrum bolup,ýaş,juwan durmuşyny türme ýaly monastyrdaky geçirmeli bolýar.Monastyrdaky düzguntertup durmuşyň kada-kanunlaryna ters gelýär.Sýuzanna monastyrdan gaçmaly bolýar.Ol öz hakyky adyny gizläp, kir ýuwýan hyzmatkär bolup gün-güzeran görýär.Ol özüniň gözlenip tapylmagandan gorkýar...Sýuzanna dine ynanyan-da bolsa, ol ynsan hukuklaryny we mertebesini depeleýän,kemsidýän dini kanunlaryň garşysyna garşylyk görkezýär.Didro bu ýönekey sada gyzyň nukdaýnazaryndan jemgyýetiň çüýrük kadalaryny,däplerini tankyt edýär.

Žan Žak Russo (1712-1778)

Russo 1712-nji ýylyn 27-nji iýunynda Ženewada dogulypdyr.Onuň ene-atasy protestantlara degişli bolansoň katolik buthanasynyň yzarlamagy sebäpli Ženewada ýaşapdyrlar.Russonyň kakasy sagatçy ussa bolupdyr.Emma Russo ýaşlygyndan mätäçlik çekip,durli öýlerde hyzmat edip ýaşapdyr.Sebäbi ol on ýaşyna ýetende onuň kakasy bir dworýany uranlygy üçin gaçyp gitmeli bolýar.Russony bir

oba ruhaysynyň ýanyna latyn dilini öwrenmäge iberýärler. Russo on altı ýaşyna ýetende bagt gözläp, durmuş ýoluna ugraýar. Ol bir ruhanynyň kömegi bilen hanym de Warens diýen bir aýalyň öýünde gulluk edýär.

Russo 1741-nji ýylda Pariže gidýär. Ol saz sungatyny öwrenýär. Parižde Russo Tereza Lewasser atly bir gyza öýlenýär.

1750-nji ýylda Russo türmä düşen Didronyň ýanyna barýarka ýolda bir gazetde “Ylymyň, bilimiň gazanalary jemgyýetde ahlak kadalarynyň gowlaşmagyna peýda getirdimi?” diýen temadan ýaryş yglan edilipdir. Bu ýaryşa Russo “**Ylymlar we sungat görnüşleri barada**

söhbet” atly işi bilen ýaryşa gatnaşýar. Bu iş Russonyň adyna meşhurlyk getirýär. Bu işinde Russo tebigatyň öňki, sada konunlarynda dolanyp gelmegi teklipl edýär. Ol ösen jemgyýetiň kanunlarynyň adamy gulçulyga iterýändigini nygtaýar. Ýagny “tebigy adam”, “tebigy azatlyk” diýen pikirleri öňe sürýär. Adamlaryň tebigat bilen sazlaşykda, ýönekeý durmuşda ýaşamaklarynyň olary bagtly etjekdigini nygtaýar şeýdip, “**russoizm**” diýlen düşünje döreýär.

1754-nji ýylda Russo “**Adamlaryň deňsizliginiň esasy sepäpleri**” atly täze eser ýazýar. Russo bu işinde adamlar

doglanda azat we deň hukukly dogulýandygyny nygtaýar.”Adam öz tebigaty boýunça päk we gowy , emma jemgyýetiň kanunlary ony azdyrýar” diýip, Russo jemgyýetiň köp kanunlarynyň adamlaryň hukuklaryny däl-de olaryň deňsizligini goraýandygyny aýdýar.”Hudaý adamlary garyp ýa-da baý edip ýaratmandyr.Adamlaryň özi deňsizligi,ýagny baýlygy we garyplygy döredip,soňra hudaýy günälejek bolýarlar” diýip, Russo ýazýar.Russo **“Emil”** atly filosofik romanyny çap etdirenden soň ony sud edip onuň kitaplaryny oda ýakýarlar.Sebäbi bu eserde Russo özüniň pedagogiki pikirlerini çeper eser görnüşinde beýan edýär.Ol bir baý dworýanyň Emil atly ogluna terbiýe berlişi barada öz pikirlerini ýazýar.Bu ylmy häsiýetli eserde Russo özüniň magaryfçylyk garaýyşlaryny beýan edip,çaga ýaşamagy öwretmelidigini,oňa “Robinzon Kruzo”romanyny berip,öz gününü özi görer ýaly edip ýetişdirmeli,çaga ulalanda hiç kime mätäç,hiç kimiň guly bolmaly däl diýen pikir bu eseriň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Eserleri ýakylandan soň Russo soň gaçyp ýaşamaly bolýar.Russonyň köp eserlerinde adamyň azat dogulandygy,emma onuň hemme ýerde azat dældigi barada aýdylýar.Russonyň **“Täze Eloiza”(1761)** atly romany ,”**Içiňi dökmek”(1770)** atly powesti we başga-da birnäçe eserleri onuň filosofiki-jemgyýetçilik ideýalaryny beýan edýär. “Içiňi dökmek”powestinde Russo aç-açanlyk bilen öz durmuşy barada gürrüň berýär.”Men adamlara adamy timarlanmadyň keşbini görkezmek isleýärin ,ol adam hem özüm”¹ diýip Russo ýazýar.

¹ Артамонов С.Д.История зарубежной литературы XVII-XVIII вв.Москва,1978, стр.447

Ýuliýa ýa-da täze Eloiza“(1761)romany.

„Täze Eloiza“ filosofiki-liriki roman žanryna degişlidir. Bu roman alty bşlümnden durýar. Romanda wakalar salam hatlarynyň üsti bilen beýan edilýär, sebäbi şeýle hatlarda gahrymanlaryň söýgüsi , içgi pynhan duýgulary gowy açylyp, görkezilýär.

Romanyň başynda „Ýuliýa ýa-da Täze Eloiza“ ýa-da „Alp dagynyň eteginde kiçijik şäherde ýaşayan iki söýgüliniň Žan Žak Russo tarapyndan ýygnaýp neşir edilen hatlary“ diýen maglumat berilýär.

Bu romanyň ýazylan böleklerini Russo öz dostlaryna okap berer eken, käte göçürilen nusgasyny sowgat beripdir. Netijede 1760-njy ýylda romanyň çykmagyna sabysyrlyk bilen garaşypdyrlar.

Roman 1761-nji ýylda çykansoň hem kitapsatyjylar ony bir sagat okamak üçin on iki su¹ pul alýan ekenler. Roman 1761-1800-nji ýyllar aralygy altmyş gezekden gowrak neşer edilipdir. Meşhurlyk babatynda hiç bir kitap „Täze Eloiza“ bilen bäsleşip bilmändir, hatda Wolteriň „Kandid“ powesti şol döwürde elli gezek neşir edilipdir. Roman Ýuliýa we Sen-Pre atly iki sany aşyk-magşugyň duýgylaryny beýan edýär.

Roman orta asyrlarda ýaşan meşhur filosof Pýer Abelýaryň (1079-1143) we Eloizanyň pajygaly söýgi taryhyna esaslanýar. Pýer Abelýar, dindar-alym öz döwründe örän meşhur bolupdyr. Ony diňlemege adamlar Ýewropanyň dürli ýurtlaryndan Pariže geler ekenler. Abelýaryň garaýyşlaryny buhana wekilleri ýazgarypdyr. Abelýaryň „Teologiýa giriş“ atly eseri ýakylmaga höküm

¹ su-fransuz pul birliginiň ownuk teňňesiniň ady,bir frank puluň 5 santimi

edilipdir. Abelýar öz okuwçysy Eloiza aşyk bolupdyr we oňa gizlin öýlenipdir. Emma dindar-alymlar üçin öýlenmek gadagan eken. Eloizanyň atalygy bu işi bilip, Abelýary maýyp etdirýär we Abelýar Eloizany manastyra salýar. Aşyk-magşuklar bu pajygaly wakalardan soň hem biri-birine köp hatlar ýazypdyrlar. Megerem, şol sebäplere görä Russo öz romanynda epistolýar , salam haty žanryny ulanýar.

Ýöne Russonyň „Täze Eloiza“ romanyny Abelýaryň söýgi taryhy diýip düşünmek nädogry bolar, sebäbi Russo orta asyrdan bolup geçen söýgi taryhynyň özenini , äheňini alsada ol öz döwrüniň wakalaryny beýan edýär.

Wakalar Alp daglarynyň eteginde Şweýsariýanyň gözəl tebigatynda bolup geçýär.

Tanymal maşgaladan bolan Ýuliýa d' Etanž atly baý we ýaş gyzy okatmak üçin Sen-Pre atly ýaş mugallymy çagyýarlar. Sen-Pre bu gyza aşyk bolýar. Ýuliýa-da ony söýýär. Ýöne Sen-Pre görmegeý , akyly bolsa-da ol garyp, ol gelip çykyşy boýunça dworýan maşgalasyna degişli däl. Öz häsiýeti boýunça Sen-Pre ýaýdanjaň, durmuşy ýöne keseden synlap, hiç hili aktiw hereket etmegi başarmaýar. Emma Ýuliýa Sen- Präniň akyl we ahlak taýdan dworýanlardan ýokarda durýandygyny görüp, öz bagty üçin göreşýär.

Ýaş aşyk-magşuklar söýgi gatnaşyklarynda hiç hili aýyp zat görmeýärler. Olar jemgiýetiň ýokary gatlagyň pes gatlak bilen nikalaşmagyň gadagan edýän kanuny bozsalam , olar tebigatyň kanunyna eýerýärler. Emma Ýuliýanyň ene-atasy bu gatnaşuklar barada eşitmek hem islemaýärler.

Ýuliýa kakasynyň diýenini edip , Wolmar diýen dworýana durmuşa çykmary bolýar. Feodal jemgiýetiniň kanuny berjaý edilýär, emma tebigatyň kanuny bozulýar, sebäbi tebigatyň kanuny nikany söýgi esasynda gurnagy talap edýär.

Netijede Ýuliýa Wolmar bilen alty ýyldan gowrak ýaşaýar. Ol öz çagalaryna,maşgala ojagyna wepaly ene hökmünde, hemişe hudaýy ýatlap gezyär. Ýöne bir gezek Sen-Präni Ýuliýanyň adamsy öz mülküne myhmançylyga çagyryar. Ýuliýa her näçe öz söýgüsini ýüreginde gizläp saklajak bolsa-da ol öz duýgularynyň güýçlidigini duýýar.

Soňra gark bolýan çagasyny,öz ogluny halas etjek bolup bentden suwa bökyär,çagany we ejesini birnäçe wagtdan adamlar gark bolmakdan halas edip ,suwdan çykarýarlar.Şonda Ýuliýa erbet sowuklaýar we keselläp,birnäçe wagtdan soň aradan çykýar. Öljek wagty Ýuliýa: „Goý Hudaý meniň janymy alsa-da , men oňa gynanamalaryn, meniň namysym halas bolýar. Dostum, men wagtynda gidýärim“¹ diýip, Ýuliýa Sen-Präni söýýändigini öz hatynda ýazyp, ölümiň bu çykgunsyz ýagdaýda ýeke-täk çykalgadygyny aýdýar.

Bomarşe (1732-1799)

Bomarşe sagatçynyň ogly,özi hem ökde sagatçy bolupdyr.Ol köşkde hem tanalypdyr.Ol soňra öz kärini taşlap köşkde wezipe satyn alypdyr, we özüniň Karon diýen adyny dworýan adyna ýagny “de Bomarşe” diýip çalşypdyr.Bomarşe patyşa Lýudowik XV gyzlaryna arfa

¹ Жан-Жак Руссо .Юлия или Новая Элоиза.Москва,1968,стр.702

saz guralyna çalmagy öwredipdir.Bomarşe Pari Dýuwerne atly bir baý millioneriň aradan çykmagy bilen onuň mirasdarlary bilen süýtleşmeli bolýar.Çünki onuň alan karz pullary yzyna doly berilmedik eken.Emma sudda Bomarşe üstün çykýar. Bomarşe öz durmuşynda dürli işleri wezipeleri ýerine ýetiripdir.Ol garakçylaryň eline düşüpdür,daşary ýurtda türmä düşüpdür.Ýöne hemme ýagdaýlarda ol özüniň ugurtapyjylygy we şadyýana häsiýeti bilen bu ýagdaýlardan aman sypmagyň ýoluny tapypdyr.

Bomarşeniň ilkinji drama eserleri klassisizmiň kadakanunlarynyň ret edilmegi bilen ýazylypdyr.Bomarşeniň ilkinji meşhur komediýalarynyň biri-de **“Sewilli Sertaraş”(1775)** atly eseridip.1784-nji ýylda Bomarşe **“Figaronyň öýlenişi”** atly komediýasyny ýazýar.Bu komediýada ugurtapyjy Figaro graf Almawiwanyň garşysyna göreşýär, çünki graf Figaronyn öz söýýän gyzy Sýuzanna bilen bagtly ýaşamagyna päsgel berjek bolýar.Graf Almawiwa öz hyzmatkäri Sýuzannany Figaro durmuşa çykaryp,soňra ony öz söýgülisine öwürjek bolup, dürli hilegärliklere ýüz urýar,emma akylyly we ugurtapyjy Figaro grafyň betpäl pirimlerini paş edip, ony gülkunç ýagdaýa düşürýär.Figaronyň keşbiniň üsti bilen Bomarşe köne feodal düzgunlerini,feodal wekillerini,parahor sudýalary,ahlakсыzlygy tankyt edýär.Bir söz bilen aýdalanda Bomarşe köne jemgyýetiň çüýrändigini we inde täze demokratik buržuaz jemgyýetiniň ösüp gelýändigini görkezýär.Şoňa görä-de köşk gatlagyna degişli bolmadyk ýönekeý hyzmatkar bolup işleýän Figaro položitel gahryman edilip görkezilýär.

XVIII asyr ABŞ-nyň edebiýaty

1492-nji ýylyň 12-nji awgustynda Italiýaly syýahatçy Hristofer Kolumbyň täze kontinenti açmagy dünýä derejesinde uly waka bolup durýar. Adamlaryň ýer şary baradaky düşünelirini baýlaşdyrýar. Ondan soň 1497-nji ýylda Amerigo Wespuççiniň bu açyşy taşşyk edip, „Täze Dünýäniň“ (The New World) açylandygyny ygylan etmegi bu täze açylan kontinentiň „Amerika“ diýip atlandyrylmagyna sebäp bolýar.

XVII asyrdan başlap, Amerika kontinentine Ýewropa ýurtlaryndan adamlar gelip başlaýar, 1620-nji ýylda „Mayflower“ gämisinde Angliýadan gelen ilkinji uly adamlar topary Demirgazyk Amerikanyň gündogar kenarynda täze ýurduň, „Täze Angliýanyň“ döremegine getirýär. XVII asyrdaky täze kontinente Ýewropadan üznüksiz adamlar gelip durýar. Amerika Ýewropalylar üçin täze dünýä, adam arzuwlarynyň amala aşýan mekany bolup görünýär. Şeýlelik bilen „Amerikan arzuwy“ diýlen düşünje döreýär.

Demirgazyk Amerikada ýaşaýan inlis koloniýalarynyň ilkibada esasy ruhy iýmit çeşmesi Angliýadan, Fransiýadan getirilen çeper eserler we dini kitaplar bolupdyr. Ondan başga-da Ýewropadan Amerika gelip gidýän adamlaryň ýol ýazgylary, dindarlaryň ýazan wagyzlary Amerikan edebiýatynyň ilkinji eserler toplumyny düzýär.

Wiýam Bredfordyň (1590-1657) „Plimut plantasiýasynyň taryhy“ atly kitaby Angliýadan 1620-nji ýylda Amerika gelen inlisleriň gören hupbatlary, kynçylyklary barada gürrüň berýär.

XVII asyrda Amerikada ceper eser ýazan ýazyjylar şahyrlar Ýewropa edebiýatynyň baý däplerinden ugur alypdyrlar.Şeýle şahyrlaryň biri **Anna Bredstrit(1612-1672)** hem şeýle şahyrlaryň hataryna girýär.Anna Bredstrit Angliýada ösüp kemala gelip, 1628-nji ýylda Simon Bredstrit diýen adama durmuşa çykýar we soňra Amerika gidýärler we Massaçusetde,Täze Angliýada ýaşaýarlar.

Anna Bredstritiň goşulary onuň daş towereginde bolup geçýan wakalar,Amerikan tebigaty bilen berk baglanyşyklydyr.Onuň ilkinji goşgulary öz yakynlary,adamsy,çagalary,tanyşlary barada ýazylypdyr.Anna Bredstritiň ilkinji goşgular ýygyndysy“**Oýlanmalar“(Contemplations“)** ady bilen Londonda 1649-njy ýylda çap edilipdir.Bu goşgularda täze kontinentde ýurt tutan ilkinji kolonistleriň durmuşy suratlandyrylýar.

XVIII asyrda Demirgazyk Amerikanyň Täze Angliýa diýen böleginde Angliýanyň golastyndan azat bolmak meýilleri güýçlenip başlaýar.Bu döwrüň edebiýaty **Amerikanyň Magaryfçylyk edebiýaty** diýip at alaýar,sebäbi ol edebiýatyň esasy ruhy,ideýasy özbaşdaklyk we azatlyk,demokratik döwlet gurmak pikirleri bolup durýar.

Benjamin Franklin(1706-1790) XVIII asyryň görnükli akyldarlarynyň we syýasy işgärleriniň biri bolupdyr.Benjamin Franklin Bostonda şem ýasaýjy ussanyň maşgalasynda 1706-njy ýylyň 17-nji ýanwarynda eneden dogulýar.Bostonda ol köpçagaly maşgalada onüp ösüpdür.Ilkibada ol on iki ýaşyndan başlap tipografiýada ýagny çaphanada işläpdir.Soňra ol on ýedi ýaşynda ilki Nýu Ýorka soň 1723-nji ýylda Filadelfiýa

gidýär.Filadelfiýa şol döwürde Iňlis koloniýalarynyň iň uly merkezleriniň biri bolupdyr.Filadelfiýada Benjamin Franklin köp okaýar,ýazýar we jemgyýetçilik işleri bilen meşgullanýar.Amerikanlaryň gözýetimini giňeltmekde ,olar azatlyga çagyrmakda Benjamin Frankliniň hyzmatlary uludyr.Onuň uly bolmadyk we gutarylmadyk“**Terjimehal“(1791)** atly eseri Benjamin Frankliniň öz durmuşy barada gürrüň berýär.

Tomas Peýn(1737-1809) Angliýada hünärment maşgalasynda eneden dogulýar.13 ýaşyndan başlap kakasyna korset¹ ýasamaga kömek edipdir.18 ýaşayndan başlap iş gözläp sergezdançylyk edipdir.1774-nji ýylda ol Benjamin Franklin bilen tanyşýar we onuň goldaw haty bilen Amerika gidýär.Amerikada ol 1776-njy ýylda“Sagdyn garaýyş“atly tankydy eserini,pamfletini ýazýar.Bu pamfletde Tomas Peýn Amerikan halkynyň Angliýanyň zulumyndan azat bolmagy barada batyrgaý pikirlerini beýan edýär.Tomas Peýn Angliýanyň patyşa düzgüniniň konelendigini we onuň adalatly gurluş dälendigini halak düşündirýär we Amerikada täze jemgyýet gurmak barada pikirlerini öz işlerinde beýan edýär.

¹ Korset- syrdam görünmek üçin bile geýdirilýän ýörite guşak

MAZMUNY

1-nji kitap

Sözbaşy	9 sah.
<u>Giriş.</u> Antik edebiýat barada düşünje	12 sah.
<u>I bölüm. Grek edebiýaty</u>	
Antik döwrüniň mifologiýasy	18 sah.
Hudaýlar	20 sah.
Gahrymanlar barada mifler	25 sah.
Gomerden öňki arhaik edebiýat	28 sah.
Gomer barada maglumatlar	29 sah.
„Gomer soragy“ ýa-da „Gomer meselesi“	31 sah.
Gomeriň „Iliada“ we „Odiseýa“ poemalarynyň dörediliş taryhy	32 sah.
„Iliada“ poemasy	37 sah.
Gomeriň „Odiseýa“ poemasy	41 sah.
Gomerden soňky epos. Gesiod	50 sah.
B.e.öňki VII-VI asyrlarda grek edebiýatynda lirika	52 sah.
Dramanyň ösüşi. Attika dramasy	61 sah.
Eshil	63 sah.
Sofokl	67 sah.
Ewripid	75 sah.
Attika komediýasy	81 sah.
Aristofan	84 sah.
Grek edebiýatynyň ellinizm döwri	89 sah.

II bölüm. Rim edebiýaty

Rim hökümdarlygy döwrüniň edebiýaty	90 sah.
Rim edebiýaty	91 sah.
Respublika döwrüniň edebiýaty. Tit Maksiy Plawt	94 sah.

Ýuliý Sezaryň eserleri	96 sah.
<u>Rim edebiýatynyň altyn asyry</u>	97 sah.
Wergiliý	98 sah.
Gorasiý	107 sah.
Owidiý	114 sah.
Seneka	120 sah.
Fedr	123 sah.

III bölüm. Orta asyrlar daşary ýurt edebiýaty 124 sah.

Urug-maşgala jemgyýetiniň dargap, feodalizmiň döreýiş döwrüniň edebiýaty. Kelt eposy	126 sah.
German eposy	129 sah.
„Hildebrant barada aýdym“	130 sah.
Iňlis-sakson edebiýaty. „Beowulf“ poemasy	136 sah.
Fransuz gahrymançylyk eposy. „Roland barada aýdym“ poemasy	142 sah.
Orta asyr rysarçylyk edebiýaty. Trubadurlaryň we truwerleriň lirikasy	146 sah.
Minnezang	152 sah.
Rysarçylyk romanlary	154 sah.
Dini-Klerikal edebiýat	163 sah.
Ösen feodalizm döwrüniň edebiýaty. Şäher we halk edebiýaty	166 sah.

IV bölüm. Ýewropa ýurtlarynda Täzeden Döreýiş döwri

Italiýada Täzeden Döreýiş döwrüniň edebiýaty	174 sah.
Dante Aligýeri	176 sah.
Françesk Petrarka	189 sah.
Jowanni Bokaçço	196 sah.
<u>Germaniýada gumanistik, Reformasiýa edebiýaty</u>	201 sah.

Ulrih fon Gutten	202 sah.
Tomas Mýunster	205 sah.
Sebastýan Brant	206 sah.
Gans Saks	210 sah.
Nemes halk kitaplary	215 sah.
<u>Ispan edebiýatynda Täzeden Döreyiş döwri</u>	217 sah.
Serwantes	218 sah.
Lope de Wega	223 sah.
<u>Fransiýada Täzeden Döreyiş döwri</u>	233 sah.
Margarita Nawarskaýanyň kružogy	236 sah.
Fransua Rable	238 sah.
Pleýada („Ýedigen“)	247 sah.
Pýer de Ronsar	248 sah.
<u>İňlis edebiýatynda Täzeden Döreyiş döwri</u>	253 sah.
Jeffri Çoser	255 sah.
Tomas Mor	261 sah.
Kristofer Marlo	265 sah.
Wilýam Şekspir	267 sah.

V bölüm.XVII-XVIII asyr Günbatar Ýewropa edebiýaty

Giriş	296 sah.
XVII asyrdä Ýewropa edebiýatynda edebi akymlyklar	300 sah.
<u>XVII asyr iňlis edebiýaty</u>	308 sah.
Ben Jonson	317 sah.
Jon Fletçer we Frensis Bomont	320 sah.
Jon Milton	324 sah.
Restawراسiýa döwrüniň edebiýaty. Jon Benýan	335 sah.
<u>XVII asyr fransuz edebiýaty</u>	336 sah.
Nikola Bualo	342 sah.
Kornel	345 sah.

Rasin	351 sah.
Molýer	354 sah.
Lafonten	361 sah.
F.de Laroşfuko	366 sah.
Labrýuer	367 sah.
<u>XVII asyr nemes edebiýaty</u>	368 sah.
Grimmelsgauzen	371 sah.
<u>XVIII asyr nemes edebiýaty</u>	375 sah.
Lessing	377 sah.
„Tupan we zarba“ edebiýaty	378 sah.
Fridrih Şiller	379 sah.
Gýote	383 sah.
<u>XVIII asyr iňlis magaryfçylyk edebiýaty</u>	418 sah.
Daniel Defo	424 sah.
Swift	430 sah.
Riçardson	437 sah.
Filding	440 sah.
<u>XVIII asyr fransuz magaryfçylyk edebiýaty</u>	447 sah.
Lesaż	449 sah.
Monteskýe	452 sah.
Wolter	455 sah.
Didro	458 sah.
Russo	460 sah.
Bomarşe	465 sah.
<u>XVIII asyr ABŞ-nyň edebiýaty</u>	467 sah.

